

FELT 9 PORSANGER

Sakkyndig utredning for Finnmarkskommisjonen

Jukka Nyyssönen, Steinar Pedersen, Lena Gross, Knut Langeland,
Camilla Brattland, Lise Loktu, Hans Tømmervik,
Håvald Hansen og Alma Thuestad

Norsk institutt for kulturminneforskning (NIKU)

Storgata 2, Postboks 736 Sentrum, 0105 Oslo

Telefon: 23 35 50 00

www.niku.no<http://www.niku.no/>

Tittel Felt 9 Porsanger Sakkyndig utredning for Finnmarkskommisjonen(versjon 2)	Rapporttype/nummer NIKU Rapport 390	Publiseringsdato 30.04.2025
	Prosjektnummer 1021978	Sider 195
	Avdeling Nordområde	Tilgjengelighet Begrenset
Forfatter(e) Jukka Nyssönen, Steinar Pedersen, Lena Gross, Knut Langeland, Camilla Brattland, Lise Loktu, Hans Tømmervik, Håvald Hansen og Alma Thuestad	ISSN 2703-7797 ISBN 978-82-8101-609-5	Oppdragstidspunkt / periode utført 2020-2025
	Forsidebilde Porsangerfjorden. Foto: Jan Magne Gjerde / NIKU	

Prosjektleder Alma Thuestad
Prosjektmedarbeider(e) Jukka Nyssönen, Steinar Pedersen, Lena Gross, Knut Langeland, Camilla Brattland, Lise Loktu, Hans Tømmervik, og Håvald Hansen
Kvalitetssikrer Sanne Bech Holmgaard

Oppdragsgiver / finansiert av Finnmarkskommisjonen

Sammendrag Finnmarkskommisjonen skal kartlegge eksisterende bruks- og eierrettigheter folk i Finnmark – Finnmarku – Finmarkku har ervervet på grunnlag av langvarig bruk av grunnen Finnmarkseiendommen overtok 1. juli 2006. Finnmarkskommisjonen skal foreta en systematisk og områdevis kartlegging av eksisterende rettigheter til land og vann. Utredningens formål er å gi en beskrivende framstilling av ulike gruppers bruk av grunn og naturressurser. Det er da ikke ulike etniske gruppers bruk, men selve bruken og dens karakter, varighet og omfang som er i fokus. Rettsoppfatningene som har gjort og gjør seg gjeldende når det gjelder bruken er også beskrevet. Kapittel 1 beskriver oppdraget og kapittel 2 metodikk og kildegrunnlag. Kapittel 3 gir en historisk oversikt over bosetting og ressursbruk i kommunen. Kapittel 4 redegjør for reindriftens bruk og rettsoppfatninger knyttet til denne. Her inngår beskrivelse av næringens innhold, omfang, varighet samt endringer over tid. Kapittel 5 belyser jord-/kombinasjonsbrukeres og øvrig fastboende befolknings bruk av grunn og naturressurser samt rettsforståelser tilknyttet bruken. Her beskrives ulike bruksformer, brukergrupper, brukens utvikling, omfang og varighet samt endringer i bruk. Kapittel 7 omhandler allmenhetens, både lokale og utenbygdsboendes fritids- og rekreasjonsbruk. Kartbaserte intervjuer inngår i kildematerialet. Intervjumaterialet (kodenøkkel, signerte intervju, lydfiler og kart) er overlevert Finnmarkskommisjonen, men inngår ikke i rapporten. Abstract The Finnmark Commission is mandated to survey existing rights of use and ownership people in Finnmark have acquired based on long-term use of the land managed by the Finnmark property since July 1. 2006. The Commission is to carry out a systematic and area-wise survey of existing rights to land and water in Finnmark. The purpose is to provide a descriptive representation of different groups' use of land and natural resources. The focus is on the use itself, its character, duration and extent, not the use by different ethnic groups. People's legal opinions regarding use are also described. Chapter 1 describes the assignment and chapter 2 methodology and source material. Chapter 3 provides an historical overview of settlement and resource use in the municipality. Chapter 4 explains the reindeer husbandry's use and the legal understanding related to their use, including a description of the industry's content, scope, duration and change over time. Chapter 5 sheds light on the use of land and natural resources by land/comboination users and other permanent residents as well as legal understandings associated with their use. It describes different forms of use, user groups, development of use, scope and duration as well as changes in use. Chapter 7 deals with recreational use by the general public. Map-based interviews are an important source material. The interview material (code key, signed interviews, audio files and maps) has been handed over to the Finnmark Commission, but is not included in the report.

Emneord Finnmarkskommisjonen, Finnmarksloven, Finnmarkseiendommen, bruks- og eierrettigheter, rettsoppfatninger, land og ressurser
Keywords The Finnmark Commission, the Finnmark Act, Finnmark property, usage and ownership rights, legal understanding, land and resources

Avdelingsleder
Alma Thuestad (avdelingsleder)

Forord

Norsk institutt for kulturminneforskning (NIKU) har på oppdrag for Finnmarkskommisjonen utredet bruk og rettsoppfatninger i felt 9 Porsanger. Felt 9 omfatter all grunn i Porsanger – Porsángu – Porsanki som Finnmarkseiendommen (FeFo) overtok fra Statskog ved Finnmarkslovens ikrafttredelse 1. juli 2006.

Utredningen har skjedd i samarbeid med Sámi Info, Sámi Ealáhus- ja Guorahallanguovddáš / Samisk Nærings- og Utredningssenter (SEG) og Norsk institutt for naturforskning (NINA). Utredningsgruppen har bestått av følgende personer: Jukka Nyysönen, Lise Loktu, Lena Gross og Camilla Brattland fra NIKU, Hans Tømmervik og Knut Langeland fra NINA, Steinar Pedersen fra Sámi info samt Håvald Hansen, Sverre Porsanger og Jon-Christer Mudenia fra SEG. Alma Thuestad (NIKU) har vært prosjektleder. Sanne Bech Holmgaard fra NIKU har kvalitetssikret rapporten.

I samråd med Finnmarkskommisjonen er informanter og enkeltpersoner som siteres eller omtales i utredningen anonymisert. Alle navn på personer er erstattet med en tallkode når de siteres eller omtales direkte i teksten.

Vi ønsker å takke alle som har bidratt med opplysninger og informasjon i forbindelse med utredningen, særlig dem som har gitt av sin tid og delt sine kunnskaper gjennom å la seg intervju.

Ollu giitu buohkaide / Mange takk alle sammen!

Vi takker Finnmarkskommisjonen for oppdraget.

Tromsø, april 2025

Alma Thuestad
Prosjektleder

Sammendrag

Finnmarkskommisjonen ble oppnevnt av Kongen i statsråd 14. mars 2008, og har som oppgave å kartlegge eksisterende bruks- og eierrettigheter som folk i Finnmark/Finnmárku/Finmarkku har ervervet på grunnlag av langvarig bruk av den grunnen Finnmarkseiendommen (FeFo) overtok fra Statskog SF 1. juli 2006. Finnmarkskommisjonen skal foreta en systematisk og områdevis kartlegging av eksisterende rettigheter til land og vann i Finnmark/Finnmárku/Finmarkku. Med virkning fra 1. januar 2013, skal kommisjonen også behandle rettigheter til fiskeplasser i sjø- og fjordområder i Finnmark/Finnmárku/Finmarkku dersom noen med rettslig interesse i en avklaring krever det.

Formålet med denne sakkyndige utredningen er å gi en beskrivende framstilling av ulike gruppers bruk av grunn og naturressurser i felt 9 Porsanger kommune / Porsáŋggu giella / Porsangin komuuni. Det er ikke ulike etniske gruppers bruk utredningen omhandler, men selve bruken og dens karakter, varighet og omfang. Det fokuseres både på tidligere tiders bruk og på dagens bruk. Videre er rettsoppfatningene som har gjort og gjør seg gjeldende når det gjelder bruken, beskrevet.

Kapittel 1 gir en beskrivelse av oppdraget for Finnmarkskommisjonen.

Kapittel 2 gir en utdyping av det metodiske grunnlaget samt hvilke fagpersoner som har bidratt til ulike deler av utredningen. Utredningen er et resultat av et flerfaglig samarbeid og baserer seg på flere typer kilder og metodiske tilnærminger. Skriftlige kilder av ulik karakter, arkiv, databaser og forskjellige nettressurser er benyttet. Videre er datainnsamling gjennomført ved hjelp av kartbaserte intervjuer. Intervjumaterialet utgjør et viktig kildegrunnlag for utredningen.

Opplysningene i utredningen er ikke å forstå som uttømmende, men snarere som en eksemplifisering av bruken av grunn og naturressurser i Porsanger – Porsáŋgu – Porsanki.. Det reelle omfanget av bruken i dette området må forventes å være betydelig mer omfattende enn det som er kartlagt og beskrevet her. Kartfestet informasjon er digitalisert så langt som mulig. På grunnlag av de innsamlede dataene er det opprettet en kartbase som utgjør en digital representasjon av informantenes opplysninger om bruk av områder og naturressurser i felt 9.

Alle informanter er anonymisert i utredningen og blir referert til med et informantnummer (id.nr.). Personer (nålevende) omtalt av informantene er også referert til med tallkode. En kodenøkkel samt all dokumentasjon fra intervjuene og nevnte kartbase oversendes Finnmarkskommisjonen. Ved overlevering av utredning og intervjumateriale til Finnmarkskommisjonen benyttes krypterte minnepinner. Data som omfatter personopplysninger oppbevares i perioden oppdraget pågår, hvorefter de slettes av databehandleren etter endelig overlevering av utredning til Finnmarkskommisjonen.

Kapittel 3 gir en historisk oversikt over bosetting og ressursbruk i Porsanger – Porsáŋgu – Porsanki med særlig fokus på tiden fra omkring 1775 til 2. verdenskrig.

Porsangers historie strekker seg tilbake til eldre steinalder. Den første skriftlige kilde som omtaler Porsanger er fra 1528, og dreier seg om en ekstraskatt i forbindelse med dansk kongens kroning, en konge som også var konge av Norge. På denne tida var Porsangerfolket sjøsamer, som hadde skattemessige forpliktelser i forhold til Danmark-Norge, men også fyrstene/kongene i Russland og Sverige. På begynnelsen av 1600-tallet falt skatten til Russland bort. Etter Kalmarkrigen mellom Danmark og Sverige, ble Porsanger i 1613, i likhet med de fleste andre kyst- og fjordområder i Finnmark, for første gang en del av Norge. Fra da av hørte folk i Porsanger bare inn under kongen i København, både når det gjaldt skattebetaling, og kirkelig og verdslig jurisdiksjon ellers. Tingstedet hvor de møtte øvrigheta var Kjelvik på Magerøya.

Når det gjelder ressurser, erfarer man at i første halvdel av 1600-tallet var dun en «herlighet» som lå til fjordens befolkning som fortsatt besto av samer. Myndighetene, amtmannen på kongens vegne, skulle ha førsteretten til å kjøpe det den samiske allmuen produserte av denne ressursen. Etter all sannsynlighet lå Tamsøya, det mest verdifulle dunværet på denne tida, til sjøsamene i Porsanger. Amtmannen prøvde å få kontroll over denne viktige økonomiske enheten, men fikk rundt 1690

reprimander fra kongen som på dette tidspunktet forsvarte lokalbefolkningas rettigheter. Utover 1700-tallet ser man imidlertid at amtmannen begynte å bortforpakte øyas ressurser til egen inntekt, noe som etter hvert vant kongens tilslutning. På 1800-tallet ble øya etter hvert regna som statseiendom, og solgt til private i år 1900. Det vil si at amtmenenes tilegnelse av Tamsøya ble grunnlag for statens eiendomsrett, slik at den også kunne selges (uten at det hefter negativt ved kjøper).

Frem til midten av 1700-tallet var Porsangerfjorden et samisk doméne. Da kommer den første kvenske innflyttinga som naturlig gled inn i ressursbruksfellesskapet med samene, og man knytta raskt slektskapsmessige relasjoner. Norsk bosetning av et visst omfang får man i løpet av 1800-tallet.

Sjøfisket var svært viktig, og folk fra Porsanger dreiv fiske både i sin egen fjord og sesongmessig havfiske fra fiskevær ute på kysten. I andre halvdel av 1800-tallet utvikla det seg også et spesielt sildefiske innerst i Porsangerfjorden, hvor man til dels fiska med garn under isen.

Pomorhandelen, der mel ble byttet mot fisk hos russiske fartøykjøpmenn, ble viktig mot slutten av 1700-tallet. Dette var en livsnerve for småkårsfolk i Porsanger frem til utbruddet av første verdenskrig i 1914.

I mellomkrigstida utvikla sjølaksefisket seg sterkt og næringa var viktig lenge etter krigen. Innskrenkende regler for fisket, ikke minst at de fleste sjølaksefiskeplassene på statens grunn ble inndratt i 1981, førte til at sjølaksefisket mista sin tidligere betydning i kombinasjonsnæringsøkonomien.

Porsangerfolket ble sterkt påvirket av etterkrigstidas fiskeripolitikk som ikke hadde noen skranker for hvor store båter og hvilke redskaper man kunne fiske med inne på fjorden(e). Landets største sildesnurpere og andre store fartøyer med aktive redskaper kunne samle seg i Porsangerfjorden. Dette førte gjennom 1950- og 1960-tallet til at sildestammen og andre fiskeslag ble omtrent nedfiska.

Innlands- og laksefiske i elvene er viktige næringstradisjoner gjennom mange hundre år. Der kan man registrere at det har vært en del gnisninger i takt med at staten begynte å gi lover og regler om utnyttelsen av disse naturressursene. Mange har ment at man ikke i tilstrekkelig grad har tatt hensyn til lokale interesser og synsmåter i de prosessene.

Jordbruk og reindrift er viktige næringer som har hatt sin plass i Porsangers næringsliv over lang tid. Reindrifta utvikler seg langs fjorden mot slutten av 1600-tallet, men arbeid med reinen var gjerne også kombinert med husdyrhold og fiske. I løpet av 1700-tallet får man en «yrkesspesialisering» hvor reindrift blir den dominerende hovedbeskjeftigelsen for mange mennesker. Rundt begynnelsen av 1800-tallet «forsviner» porsangerfjellsamene gjennom en bestemmelse om at disse skulle registreres som hjemmehørende i sitt vinterbeiteområde som var Karasjok. Driftsformen, vekslinga mellom kyst/fjord og innland, var fortsatt den samme.

Når det gjelder slåtte- og beitemarker til husdyra, var det ingen offentlige regler som bestemte hvor folk kunne eller skulle slå seg ned. Man tok i bruk de plassene som syntes gunstigst, og hvor det var tilstrekkelig med brensel.

Det var ikke før i 1775 det kom en bestemmelse fra København om at jord som var i bruk skulle registreres, jordinndelingsresolusjonen. Den gjaldt også hvis man ønska å etablere seg på et nytt sted. Bestemmelsene kom til anvendelse i Porsanger i første halvdel av 1780-tallet. Folk fikk da kongens stempel på at de eide de jordene og slåtteplassene de allerede brukte. Det var likevel en del som ikke så hensikt i å skaffe seg et papir på bruken, iallfall på 1820-tallet var det fortsatt sjøsamene som dreiv med de gamle sesongflyttingene. Frem mot slutten av 1800-tallet øker antallet tinglysinger likevel sterkt.

På denne tida blir det også et sterkere offentlig fokus på jordbruk som en viktig næring. Fokuset fortsetter inn på 1900-tallet, og frem mot andre verdenskrig blir det også satt i gang store jorddyringsprosjekter i kommunen. Interessen for jordbruk på denne tida har også sin bakgrunn i at fisket kasta mindre av seg. Det var vanskelig å etablere seg med motoriserte fartøyer, en forutsetning for å kunne følge med i fiskeriutviklinga.

I eldre samiske samfunn var jakt på pattedyr både på land og i sjø svært viktig. Allerede på slutten av 800-tallet finner man at samenes skatt til de håløygiske høvdingene var basert på produkter fra den jakta som ble drevet av samene. Én marin dyreart som har betydd svært mye for folk i Porsanger er selen. Man har også indikasjoner på at det også ble drevet med harpunering av hval. Fra 1700-tallet har man språkvitenskapelige nedtegnelser som viser hvilken inngående kunnskap porsangersamene hadde om de jaktbare dyre- og fugleartene. Frem til andre verdenskrig finner man at jakt har vært en binæring som var så viktig at den var et tema i kommunale organer.

Skogen var en viktig ressurs. Furuskogen ga bygningsmaterialer, og bord til bygging av båter. Det var kontroverser om bjørkeskogen som var særlig viktig som brensel og bjørkeris som fôr. Staten grep etter hvert inn med strenge reguleringstiltak for å sikre bjørkeskogen som brensel.

Etterkrigstida innebærer sterke inngrep i tradisjonell næringsutøvelse i Porsanger. I tråd med økt fritidsbruk og utvida privatbilisme hos den øvrige befolkninga, fikk bygdefolk i Porsanger økende konkurranse om sine tradisjonelle naturressurser, bærplukking, jakt og innlandsfiske.

Kapittel 4 har som mål å beskrive reindriftsnæringens utmarksbruk og rettsforståelser tilknyttet denne bruken. Innledningsvis gis en kort oversikt over lovprosessene som har ført fram til reindriftsloven og det administrative systemet som reindrifta drives etter i dag. Deretter følger en kort gjennomgang av distriktene og siidaene i Porsanger og driften i distriktene pr i dag. Utredningen baserer seg på både skriftlige og muntlige kilder, herunder intervjuer med representanter for reindriftsnæringen og fastboende som har relevant informasjon om reindriften i området.

Kapittelet baserer seg på både skriftlige og muntlige kilder med hovedvekt på et fåtall intervju med informanter tilknyttet reindriften, som har familietilhørighet til reindriften eller kommer fra en slekt som før drev med reindrift. Flere intervjuer med reindriftsutøvere ble godkjent av informantene, men ved rapportfrist manglet godkjenning av flere intervjutranskripsjoner fra reindriften. Det utfylles derfor med informasjon av flere fastboende som kommer med stedfestet opplysninger om for eksempel gammer, reingjerder og fortellinger om verddeforhold. Utsagn som kommer fra fastboende er markert i teksten.

Det er en lang tradisjon med reindrift i område som også kan ses gjennom flere fysiske tegn i landskapet, som for eksempel gammer og hytter. Datagrunnlaget fra reindriften er for lite til å kunne generalisere eller kartlegge bruk og rettsforståelse i reindriften i hele Porsanger, det må heller forstås som pekepinn på reindriftens utmarksbruk og rettsforståelse. Informanter forteller i intervjuene en del om verddeforhold, dens store betydning i område og hvordan den har endret seg gjennom tidene. Verddeforholdene også knyttet til utmarksbruk og rettsforståelse og blir dermed inkludert i kapittelet. Ellers fortelles det om store endringer for reindriften gjennom grensesetninger mellom Finland og Norge og forandringer i drift, blant annet en endring i bruk av reingjerder. Etablering av nasjonalpark, elgjakt og regulering av ATV- og snøskuterkjøring har blitt eksplisitt nevnt som utfordringer som kan være konfliktskapende og hvor forskjellig rettsforståelse og utmarksbruk kan komme i konflikt med hverandre.

Kapittel 5 belyser jord-/kombinasjonsbrukere og øvrig fastboende bygdebefolkning sin bruk av grunn og naturressurser, samt rettsforståelser tilknyttet denne bruken. Arbeidet er basert på både skriftlige og muntlige kilder og er basert på opplysninger innhentet gjennom intervju av informanter som representerer ulike typer bruk i utredningsområdet.

Bruk og endringer i bruk

I et lengre historisk perspektiv har det skjedd en stor transformasjon fra utmarksbruk til modernisert landbruk, etterfulgt av nedgang i sistnevnte. Utmarksbruk har ikke opphørt, men har gjennomgått en rekke forandringer fra en viktig ressurs i gårds-, husholds- og privatøkonomi mot fritidsbruk og nye måter å kommersialisere ressurser og terreng på. Noen utmarksressurser har jevn etterspørsel, men deres bruk og høsting er i stigende grad å regne som en fritidsaktivitet. Flere ressurser blir ikke lenger høstet eller brukt. En forklaring ligger i moderniseringen og i enkeltmenneskenes valg om å ta lønnet arbeid, hvilket har ført til mindre økonomisk avhengighet til jord og utmark. At bruken har blitt mindre

nødvendig, og privat, har likevel ikke minket dets betydning for brukere. Utmarksområder, og «natur», har flere identitetsdannende elementer i seg, som kommer til uttrykk også i aktuelle rettighetsspørsmål.

Reguleringer og rettsoppfatninger

Det foreliggende kildematerialet spriker litt i forhold til om det fortsatt kan sies å være uoffisielt regulerte høstingsområder eller utmarksområder. For eksempel synes måseeeggsanking å ha foregått «grenseløst», mens blant annet sennagress ble hentet fra «egne» plasser. Variasjonen mellom områder er også stor. Konkurransen om områder kommer klarest fram når det gjelder multebær, noe som kan henge sammen med verdien av dette utmarksproduktet. Flere informanter nevner klare ekskluderende grenser, mens andre snakker om disse som mer flytende og mindre strenge. Om man ikke hadde sin «egen» multemyr, var man ikke definitivt utelukket av «andre sine», men man måtte be om tilgang (N.N 3). I visse tilfeller handlet det om å være først til mølla, og streng territorialitet ble betraktet som uvanlig. Slått av høy, fiske, m.m. hadde samme områdevariasjon i eksklusivitet, deling av høstingsområder og fellesressurser. Gjerder representerte for noen en fast grense for bruksområdet, og ellers var tilgang til andres bruksområder regulert av lojalitet mellom folk. N.N 30 mente at det føltes sånn at nærheten til myra var avgjørende til bruksrett, eller privilegier, men dette varierte også:

Det var litt sånn her at hvis det kom billefjordværing til Máđirjeaggi. Det var litt sånn nesse-konge-opplegg. Noen var bedre enn andre. ... Man følte det jo sånn. Som for eksempel i Ikkeldas, der er Morššajeaggi. Det er ikke så langt mellom de myrene, men det var liksom for igildasværing. Og så Máđirjeaggi var for stabursenesværingen. Det føltes sånn, i hvert fall. Det var sikkert ikke sånn, men ... Akkurat der var det av og til sånn, følte jeg, hvis de der nordmennene kom. For jeg husker jo moren min, hun ble jo så irritert, for det kom jo liksom ... Kontrollerte nesten om man plukka kart, eller

At bruk genererer følelser av tilhørighet og rettighet hos alle bruksgrupper, er godt dokumentert i intervjumaterialet. Graden av arealer som blir brukt samtidig av flere grupper har økt. Når det gjelder spørsmålet om hvorvidt noen skal ha mere rettigheter enn andre i forhold til ressursene, svarer N.N 4 følgende:

Jeg tror at reindriftsutøverne kjenner det nok litt – etter at jeg ikke lenger var med i reindrifta, så har dem på en måte sagt at jeg ikke har noe der å gjøre. Jeg har alltid presset meg dit, plukke de multene og kjenne tilhørigheten at dette er mitt område. Jeg tror at reindriftsutøverne kjenner at de har mer rett dit enn meg. ... på grunnlag av bruken. Det handler ikke om at man (verbet mangler) rettigheter, men at man har lov til å slippe til dit og bruke områdene. Slik kjenner jeg det på meg, kanskje andre kjenner det på en annen måte.

Et annet gjennomgående trekk i intervjumaterialet omhandler forandring av bruk, eiendomsstatus, og legitimiteten til disse forandringene. Selv om flere former for bruk av utmark er blitt utdatert ved modernisering, at diskrepansen har økt mellom eldre og uformelle reguleringer og nyere formaliserte eiendomsformer, er dype følelser av urettferdighet og grunnleggende uenighet, synlige i intervjuene. N.N 3 om prioritering av noen gruppers rettigheter til areal:

Jeg må tenke på våre områder. De skal være for alle som bor der. Så må man se når ressursene ikke strekker til, da må man se på sånne prioriteringer hvis det ikke er nok. Jeg husker på 60-70 tallet. Når folk fikk råd til biler. Man sa at nå når alle i Finnmark kjøper biler, da kommer dem og plukker alle bærene våre. Men det har ikke skjedd. De som sa det, er nå ganske gamle. Det der slo ikke til. Det trenges enda flere bærplukkere. Det der er forandret i den retningen. Maten ble så billig at de trenger ikke lenger å plukke. Men det kommer tider når det igjen trengs og man må finne en måte å regulere på. Slik at det rekkes for alle. Da må man være veldig forsiktig å begynne å dele opp, for at den familien hadde rett på 1800-tallet, så skal de få rett nå også. Da har det gått mange generasjoner hvor dem ikke har brukt ressursene, det er bare der på papiret. Så blir det slik, for vi har en pen fjord også og vi har de

pekestykkene. Det kan bli solgt for store penger. Det er jo ingenting for en riking der ute i verden å kjøpe opp disse. Jeg har også et pent lite stykke her, alle roser den. Det er som å komme til himmelen. Hva som skjer i fremtiden? Det må jo bli at mine etterkommere ikke skal kunne selge de. Det skal de ikke kunne selv om de er matrikulert. De er matrikulert med en god hensikt den gangen, det er for at folk skulle kunne klare seg. Men så gikk den gamle samiske tanken vekk, at man skulle dele seg imellom. Steinar Nilsen har fortalt i sine bøker om de øyene. Sjøsamene gikk i tog for å plukke egg. Med tog menes det, at det var mange som dro dit for å høste der. På alle øyene.

Men så kommer det som heter matrikulering. Det er jo selvsagt en god mening med det. Jeg vet her i Gåradak, at man delte seg imellom der oppe mellom bergene, det det ikke vokser noe. Der skulle man kunne slå gress. Det er jo ingen som kommer seg dit opp mer. Men etterkommere etter dem sier at de har rett. Men grunnloven sier det slik at alle har rett til å gå dit. Ingen skal trenge å spørre. Man skal ikke kunne lage hytter for å leie dem ut.

Blant informantene er det størst enighet om at man ønske en større grad av eksklusivitet og rettigheter for lokale folk. Ytringene angående dette kunne være nokså direkte, men forsonende røster fantes det også. N.N 11 har eksempelvis et inkluderende syn på fjellresurser. På spørsmål om hvorvidt noen folk, eller noen næringer, har eller bør ha større rettigheter til områdene enn andre og bør det være slik eller ikke, svarer N.N 11:

Jeg er nå en slik kar jeg er, når jeg sier at noen har rettigheter, alle skal få lov til å dra til fjells med ryggsekk på ryggen og for å tenne bål, og nyte naturen. Det er nå slik at jeg eier ikke marken. Jeg har bare en rett til å bruke den i den drifte jeg er i, som er i reindrifta. Da pleier jeg å si at jeg må også bare godta slik det er, for jeg har ikke annet arbeid enn reindrifta, og at det skal være plass til rein på fjellet. For når det er plass til rein på fjellet, da er det plass til meg også på fjellet. Lokalbefolkningen kommer på jakt og fiske i vannene. Hva annet gjør nå disse menneskene? De som er på kysten, drar for å fiske på sjøen. Når dem har begynt med elgjakta, så beveger dem jo seg ikke utenfor det valgt området deres. De sitter jo der døgnet rundt helt til det begynner å snø. De ser etter den elgen, hvilken skade gjør det? Det er jo venner og de må jo få lov til å gjøre det. Jeg tror at alle skal få lov til å komme seg på fjellet.

En annen eksisterende kilde til konflikt med hensyn til rettsoppfatninger er av gammel art, der alle bruksformer skaper rettighetsgrunnlag innenfor overlappende arealer. Informasjon om at etnisitet skulle danne grunnlag for rettigheter fremkom ikke i intervjumaterialet. I stedet er bruk av områdene mer avgjørende. At noen områder har etnisk identitet, eller profil, som skaper kontinuitet og legitimitet for overlappende bruk, er imidlertid å finne hos flere av informantene. N.N 11 mente følgende om tilstedeværelse og rettigheter:

Det (seljebark) ble hentet der i nærområdet rundt Børselv og Lapparvann. For noen reinsamer bodde i Børselv. For man hadde ikke hytter der ute, så man bodde i Børselv. Når man ser tilbake i tid, så er det mange reinsamer som har brukt området i Børselv. Det er jo et samisk område også, ikke bare for kvener. Slik er det den dag i dag også.

Det kommer en viss lokaldemokratisk tankegang til syne i refleksjonene til flere informanter. Dette er for det meste ikke ytret direkte, men kommer til overflaten i diskusjoner om diskrepanser mellom gammel lokalstyrt fordeling av areal og statens ovenformynderi. Refleksjonene til N.N 3 over privat eiendom og gamle areadelingsprinsipper og konsepter, fungerer som et eksempel både på gamle retts- og eiendomsoppfatninger, samt på misnøye rundt statens myndighet og matrikulering:

(om privateiendom) Bare nå i den siste tiden, da det har vært snakk om litt penger i regnestykket. Jeg har hørt om en eiendom ved bredden av Lakselva, 7 millioner bare for et helt vanlig jordstykke – slik at de rike skal – jeg er redd for det. Jeg har skrevet til kommisjonen, men jeg har ikke skrevet et krav, men hva dem skal være obs på. De vet det selv også. De må huske at gamle kulper, hvor det er gamle matrikler, hvor folk bor i utlandet. De kan selge de eiendommene engang i fremtiden for millioner av kroner. De kommer ikke til

nytte for lokalbefolkningen. Grunnloven sier at de kan selge eiendommene. Men det må komme en slik avtale hvor lokalbefolkningen skal kunne bruke de områdene. Vi har øyer hvor dem har begynt å matrikulere her omkring. Det har pågått i par og tjue år. Jeg hadde det også her. Far begynte med det – det var en redaktør som skremte ham. At i år 2000 vil staten ta alt, som ikke er skiftet. Jeg sa, at det kan da ikke stemme, men han sa at slik er det. Jeg sa at du må ikke tro på det. Det er eiendommene som lager dyr av mennesker. De ødelegger hjertet».

(Om pekestykket) «Dem pleide å si at det er: et pekestykke. Når du har en eiendom, så skal du også få mulighet til å hente noe der fra det pekestykket. Jeg vet ikke om det er noe man kaller for hamnegamme. Det var det også her. Vi hadde en eiendom vestafor Goarahatjávri, der kan man se: hamnegamme. Når du har eiendom, så får du et ekstra jordstykke der du vanligvis har beite. Det jordstykket er ikke ditt, men at de sier: at det er vi som eier den. Det var for at man skulle klare seg».

Det var profesjonelle folk som bestemte det. De hadde en god tanke bak det. ... den hadde fått et ark i tillegg. Så er den fortsatt på de skjøtene. Den har før vært under den store Gåradak, for lenge siden på 1800-tallet. Den ble delt ut etter hvert som det kom folk. Det var en mann som begynte med samme med meg – når jeg ikke skulle avse det til ham. Jeg sa til ham at du får ikke den, for den tilhører lokalbefolkningen. Jeg har lurt på hvordan man kan den over til FEFO – man skulle snakket med jurister om det, slik at de markene ikke kan gis til noen, for de tilhører alle (N.N 3).

N.N 3 fortalte videre om «pekestykke» at det var av gammel art, og at han ikke visste om det fantes skjøte på det, men at det skulle finnes skriftlige kilder på det, siden «det er en i Lakselv som følger nøye med på det». N.N 30 mente at familien hans brukte et område for bærplukking, så som den skulle vært et pekestykke. N.N 30 brukte dette eksemplet til å uttrykke spesielt berettiget bruk over generasjoner. Det har vært vanskelig for informantene å gi en klar definisjon på dette uformelle begrepet.

Noen informanter forteller om følelser om illegitim overtagelse av ressurser, som i folkeminnet var eid og regulert etter egne prinsipper. På spørsmål om hvordan folk forholdt seg til myndighetenes regulering av områdene, om lokalbefolkningen var enig i de reguleringene, eller om det har vært motstand mot det, svarte N.N 3

De skogvokterne var til og med lokale folk som var valgt ut til det. Man skulle tro at de hadde forstått det bedre, men det var noe som gjorde at de ikke forstod det. Selve jobben gikk dem opp i hodet. De sendte folk langt på fjellet. Du vet nå når man setter opp rypesnarer og det ikke finnes ris. Man sendte folk i fengsel bare på grunn av det.

Om reguleringen om innlandsfiske sa N.N 3 følgende:

På sjøen har det ikke vært store reguleringer, for det kom store karer og bare hentet ressursene i havet. På vidda vet jeg at det har det vært – min far pleide å følge med på fiskerikonsulenten og snakke med ham og spørre ham om hvordan han skulle fiske. Han var også imot det, men det er jo sånne forhandlinger hvor man skal finne ut av hvordan man skal fiske.

N.N 6 beskrev forholdet til myndighetene på følgende måte:

De (bygdefolk) måtte jo være enige med dem for forrige generasjon hadde jo respekt for alle myndigheter. Så de måtte bare godta det (henviser til en historie om skatt). ...Det var vel sånn at når de hadde fått tildelt den tomta eller den eiendommen, så var det vel rett sånn som det var gjort.

Det er også noen indikasjoner i intervjumaterialet på at disse tankene knyttet til forholdet til myndighetene har blitt svakere over tid, og at det har blitt mindre utfordring av myndighetenes eiendomsregimer og forvaltning.

Kapittel 6 fokuserer på fiske og annen bruk av sjøressurser og rettsforståelser tilknyttet denne bruken i perioden etter andre verdenskrig. Skriftlige og muntlige kilder ligger til grunn for kapittelet.

I dette kapittelet beskrives først generelle geografiske og temporale trekk ved bruken av Porsangerfjorden til fiske og annen bruk før informantenes beskrivelser av bruk og rettsoppfatninger trekkes inn. Det er særlig to forhold ved bruken av Porsangerfjorden som er verdt å trekke fram: Den geografiske utstrekningen og karakteristiske trekk ved bygdefolks bruk av ulike deler av fjorden, og den særlige endringen i ressursgrunnlaget som utgjorde et vendepunkt midt på 1980-tallet som beskrives av informanter og andre kilder. Kort sagt kan bruken beskrives som stedbunden og eksklusiv i områdene rundt bygdene og særlig i den indre delen av fjorden der bruken har en annen karakter enn som allemannsrett. Rundt bygdene og i den indre delen av fjorden er gruppen av brukere avgrenset til bygdefolk, og på vestsiden av fjorden er bygdefolkets utøvelse av fisket og annen bruk n i stor grad foregått på samisk og med samisk terminologi og begreper, og den har vært intensiv. Et særtrekk ved bruken er at den har foregått på lokale torskestammer som etter overfiske har blitt fisket opp. Dette gjelder særlig fisket etter stedegen seibestand og lokale kysttorskebestander i den indre delen av fjorden og i Olderfjord. Den sviktende gytingen til disse bestandene er beskrevet blant annet i Maurstad og Sundet (1998).

Kildene viser et brudd i denne bruken og småskala fjordfiske fra midten av 1980-tallet hvor befolkningen tilpasser seg nye reguleringer og begrensninger samt nedgang i ressurser før inntoget av kongekrabbefisket fra begynnelsen av årtusenskiftet. Bruddet i kontinuitet har imidlertid ikke ført til endringer i eksklusivitet eller bindinger til sted, og selv om bruken er mindre intensiv for høsting av ressurser som har lav økonomisk verdi, og mer intensiv slik som i det lukrative kongekrabbefisket, er verdier og tradisjoner knyttet til fortsatt bruk av og omsorg for naturen levende. Dette vitner om en rettsoppfatning hvor bygdefolket stadig ser på seg selv som de som skjøtter naturen og har omsorg for naturen i tråd med verdier som har lang kontinuitet i deres eget samfunn. At det skjer endringer i bruken, er ikke overraskende i et moderne samfunn. Det som er spesielt for Porsangerfjorden er det skarpe bruddet i kontinuitet som førte til at fjordfisket for en periode falt ut som bærebjelken for bruken av fjorden. Samtidig som dette falt ut, fortsatte sjølaksefisket og annen høsting av ressursene stadig som del av lokal og samisk kulturutøvelse rundt bygdene og på holmene og øyene i den indre delen av fjorden som et felles ressursområde for bygdefolket i denne delen av fjorden. Dette gjenspeiles i tidligere forskning og kilder slik som innsamling av navn på fiskegrunner, og intervjuer gjennom «Porsanger-prosjektene» der Mearrasiida, Sjøsamisk kompetansesenter har vært en viktig aktør i å dokumentere bruken. Denne bruken av områdene rundt bygdene er også tilfelle i de andre områdene slik som for eksempel i Smørfjord, men det er flere personer som konsekvent dokumenterer bruk over tid i dette området både på land og knyttet til bruken av holmene og øyene i den indre delen av fjorden. Basert på trekk ved kildene og informantenes opplysninger både i intervju og på kart kan den indre vestlige delen av fjorden skilles ut som et sammenhengende tradisjonelt bruksområde bestående av landområder, holmer, øyer og sjøområder med fiskegrunner og der fisk, fugl og andre arter blir forvaltet som en del av den sjøsamiske kombinasjonsbruken kontinuerlig over tid.

Kapittel 7 gir en oversikt over fritidsbrukeres/allmenhetens bruk i Porsanger – Porsángu – Porsanki. Skriftlige kilder, herunder offentlig tilgjengelig statistikk supplert med opplysninger fra intervjuene ligger til grunn for kapittelet.

Det har vært en generell økning i turisme og utenbygdsboendes bruk av Finnmarkseiendom de siste ti årene, og denne økningen ser ut til å fortsette. Dette sees i statistikk for overnatting, økning av antall fritidsboliger, økning i salg av fiskekort, samt økning i salg av jaktkort for små- og storvilt. Økning i turisme må sees i sammenheng med reiselivssatsinger i kommunen, som markedsføres som et eldorado for friluftsliv, jakt og fiske.

Blant lokalbefolkningen er det en oppfattelse av at «fritidsbruk» eller *friluftsliv* for rekreasjon er noe nytt som har kommet med utenombygdsboende, tilreisende og turister. Lokalbefolkningens forhold til fritidsbruk er i hovedsak knyttet til «matauk» – utnyttelse av naturressursene etter tradisjonelle leveformer. Denne fritidsbruken har imidlertid endret seg over tid, hvor krigen beskrives som en

endringsaktør med nye statlige reguleringer. Gårdsdriften ble også modernisert slik at tidligere ferdselsårer (stier, hestetråk) ble mer etablert for motorisert ferdsel. Det er en oppfatning at de statelige reguleringene har innskrenket de lokales rettigheter.

Mange uttrykker at økende turisme fører til større konkurranse om utmarksressursene og at dette derfor bør reguleres bedre. Det nevnes særlig konflikter relatert til fiske, småviltjakt (rype) og reindrift. Mange opplever at den økende turismen først og fremst er et problem fordi det har blitt veldig mye av den, slik at den totale belastningen blir for stor. Det oppleves også som feil at utenbygdsboende skal ha bedre eller like rettigheter til ressursene som lokale, da de tar opp kvotene på fisk, rype og jakt.

De fleste informantene uttrykker imidlertid at retten til å ferdes i utmarken og høste ressurser i Finnmark bør være et felles gode som alle bør ha rett til og ingen kan ha særrett til. Det er likevel en generell oppfatning at lokalbefolkningen bør ha større rettigheter til jakt, fiske og høsting av ressursene, basert på nærhet og ansiennitet. De fleste uttrykker forståelse for restriksjoner, men at dette også bidrar til å fjerne de tradisjonelle levemåtene.

Informanter uttrykker at tilgang på vidda bør være et felles gode, men at tilreisende må respektere bl.a. reindriften i større grad. Skuterløyper nevnes som et økende et konfliktområde, der det tas for lite hensyn til flokken. Elgjakt er ikke ansett som et stort problem, med unntak av når jegerne slipper hunder løs, som kan jage flokken. To nye turistaktiviteter fremheves som et særlig økende konfliktområde for reindriften, og som har kommet med turistene; hundekjøring og syklistene. Årsaken er at disse gruppene ferdes mer uregulert, gjerne med hunder, utenfor faste ferdselsstier og veier. Økningen i ferdsel på toppurstier nevnes også som en økende utfordring som påvirker reindriften.

Innholdsfortegnelse

Sammendrag	V
1 Innledning	1
1.1 Utredningens formål	1
1.2 Porsanger – Porsángu – Porsanki	2
1.3 Brukergrupper	2
1.4 Rettsoppfatninger	3
1.5 Referanser	4
2 Organisering, kilder og metoder	5
2.1 Organisering av utredningen	5
2.2 Intervju	9
2.2.1 Utvalgskriterier og gjennomføring	9
2.2.2 Intervju og transkripsjoner	10
2.2.3 Erfaringer fra intervjuene	10
2.2.4 Kart	11
2.2.5 Stedsnavn	11
2.3 Personvern hensyn	12
2.4 Referanser	13
3 Historisk oversikt over bosetting og ressursbruk. Porsangerfolkets historiske bruk av naturgodene	14
3.1 Innledning	14
3.1.1 Navnet Porsanger	14
3.1.2 Tidlig skattlegging og jurisdiksjonsavklaring. Porsanger blir en del av Norge i 1613	15
3.1.3 Tidlige geistlige og verdslige administrative forhold	15
3.1.4 Forholdet Kistrand og Kjelvik utover 1700-tallet	16
3.1.5 Kommunalt selvstyre fra 1837	16
3.2 Befolkning og folketall	17
3.2.1 Tilflytting av kvener fra midten av 1700-tallet	17
3.2.2 Befolkningsutvikling etter begynnelsen av 1800-tallet	18
3.2.3 Befolkningens etniske sammensetning, 1865 – 1900	18
3.2.4 Kulturelle forhold før og etter 2. verdenskrig (1940 – 1945)	19
3.3 Retten til, og bruken av naturressursene	19
3.3.1 Trolldomsprosesser og kampen om lokale naturressurser	20
3.3.2 1614 – 1631. Amtmannen skulle ha førsteretten til å kjøpe dun og fjær hos porsangersamene på kongens vegne.	20
3.3.3 Rettsutvikling fra midten av 1600-tallet. Embetsmenn gjør fremstøt for å tilegne seg allmuens rettigheter	21
3.3.4 Undersøkelseskommisjoner og amtmenn som tilegna seg goder	22
3.3.5 Adelaer 1690. Fokus på allmuens tyngsler og eiendomsrett til jorden de brukte	22
3.3.6 1700-tallet. Amtmannen overtar retten til Tamsøya	24
3.3.7 <i>Fálastak</i> . Porsangersamenes kollektive dunsanking på 1700-tallet	25
3.3.8 Finnmarkskommisjonen 1826 og Rode 1830-tallet	26
3.3.9 Bruksrettsforholdene på Tamsøya før midten av 1800-tallet fikk innflytelse på norsk lovgivning om retten til å plukke multer	26
3.3.10 Tamsøya, i privat eie fra begynnelsen av 1900-tallet	27
3.3.11 Forpaktninger med bruk av lokal arbeidskraft	27
3.4 Jakt og jaktrett	28
3.4.1 Porsangersamene - sel, kobbe, overtredelse av siidagrenser på slutten av 1600-tallet	30
3.4.2 Det samiske språket i Porsanger på 1700-tallet. En dokumentasjon på jakt og annen kunnskap om bruken av naturressursene	30
3.4.3 Jaktvirksomhet fra slutten av 1800-tallet	31
3.5 Porsangersamenes reindrift fra slutten av 1600-tallet	32
3.5.1 Porsangersamer i konflikt med «svenske» innlandssamer	33
3.5.2 Glidende overganger mellom det å være sjøsame og/eller fjell-/reindriftssame	34
3.5.3 Porsangersamer med rein på Magerøya	35
3.5.4 Grensesperringa i 1852. Konsekvenser for beiteområder i Porsanger	36
3.5.5 Sommerbeiteområder	37
3.5.6 Samliv og gnisninger mellom reindrift og jordbruk	39
3.6 Sjøfiske, eldre næringsforhold	40

3.6.1	Hvalfangst på 16- og 1700-tallet	40
3.6.2	Sjøfiske og ressurskonkurranse på 1820-tallet	41
3.6.3	Pomorhandelens betydning	41
3.6.4	Annet sjøfiske på 1800-tallet.....	42
3.6.5	Slutten av 1800-tallet og lokale reguleringer av seifisket	43
3.6.6	1900-tallet og motstand mot nedfisking av lokale flyndrefelt og tråldrift nær kysten	44
3.6.7	Mellomkrigstida, fiskets betydning reduseres	44
3.7	Sjølaksefisket, en kort historikk	45
3.8	Fehold og jordbruk fra 1500-tallet	45
3.8.1	Kyst- og fjorddistriktene i Finnmark 1690. Jorda lå til felles. Folk burde bli selveiere	46
3.8.2	Sjøsamenes erverv av engsletter og forslag om en kartlegging av jordene på 1750-tallet	46
3.8.3	Jordinndelingsresolusjonen 1775, en formalisering av etablert bruk	47
3.8.4	Jordbruk i andre halvdel av 1800-tallet og Finnmark landhusholdningsselskap	49
3.8.5	Fjøsdrift og setring til innpå 1900-tallet.....	51
3.8.6	Landbruksforeninger etter 1907.....	51
3.8.7	Mellom- og etterkrigstid, sterk utvikling innen jordbruket.....	51
3.9	Tidlig bruk av skogen i Porsanger	52
3.9.1	Regelverk for bruk av skogen i Finnmark	53
3.9.2	Skog på 1800-tallet.....	53
3.9.3	Skader på skog i første halvdel av 1900-tallet.....	55
3.10	Innlandsfiske	56
3.10.1	Innlandsfiske og 5 km sona i etterkrigstiden	57
3.10.2	Lakseelvene, fiske, bortleie og forpaktninger, en oversikt	57
3.11	Øyene og holmene var viktige ressursområder	59
3.12	Rettsoppfatninger	60
3.12.1	Undersøkelser om utmarksbruk i Porsanger.....	61
3.12.2	Porsanger SLF 1985. Rettsoppfatninger om sjø og land	62
3.13	Kort sammenfatning om bruken av naturressurser i Porsanger	64
3.14	Litteratur og kilder	66
3.15	Forkortelser	71
4	Bruk og rettsoppfatninger i reindriften	73
4.1	Kort om offentlige reguleringer.....	73
4.1.1	Offentlig regulering fram til reindriftsloven av 1933	73
4.1.2	Reindriftsloven av 1978	74
4.1.3	Reindriftsloven av 2007	75
4.1.4	Siida – rettighetsbærer til bruk av arealene	75
4.2	Reindriften i Porsanger	76
4.2.1	Reindriften omfang.....	76
4.2.2	Reinbeitedistrikter og siidaer	77
4.2.3	Reinbeitedistrikt 16 Karasjok vest - Kárášjoga oarjebealli.....	83
4.2.4	Distrikt 14 Spiertanjárga (Sværholdtholvøya)	83
4.2.5	Distrikt 14A Spierttagáisa	83
4.2.6	17 Karasjok øst/Karasjoga nuortajohtolat.....	84
4.2.7	Vest-Finnmark/Kautokeino	84
4.2.8	Forsvarsaktivitet og reindrift.....	84
4.3	Opplysninger om bruk og rettsoppfatninger i reindriften.....	84
4.3.1	Bruk direkte knyttet til reindriften, herunder beiteområder, flyttveier, samlingsplasser, gjeterhytter og liknende	85
4.3.2	Annen utmarksbruk i reindriften.....	89
4.3.3	Forholdet mellom reindrift og annen bruk.....	90
4.3.4	Rettsoppfatninger og forhold til myndighetene	93
4.4	Sammendrag	94
4.5	Referanser.....	96
5	Fastboendes og andres (utenom reindriften) bruk og rettsoppfatninger	98
5.1	Introduksjon.....	98
5.2	Kombinasjonsnæringer, jordbruk og selvforsynende utmarksbruk – historiske linjer.....	98
5.3	Jord- og ressursbruk på Vestsida, ytre del, Smørfjord, Russenes, Olderfjord, Kistrand ...	101
5.3.1	Jordbruk – Husdyrhold; beiteområder, utmarksslåtter og fôrressurser	103
5.3.2	Ferskvannsfiske i elver og vann	103

5.3.3	Jakt og fangst.....	104
5.3.4	Hogst, brensel og byggematerialer.....	105
5.3.5	Sanking, bærplukking og annen høsting	106
5.3.6	Gammer og boplasser	107
5.3.7	Ferdselsveier	108
5.4	Jord- og ressursbruk i vestsida indre del, Ytre og indre Billefjord, Igaldas, Stabbursdalen 109	
5.4.1	Jordbruk – Husdyrhold; beiteområder, utmarksslåtter og fôrressurser	109
5.4.2	Ferskvannsfiske i elver og vann	113
5.4.3	Jakt og fangst.....	115
5.4.4	Hogst, brensel og byggematerialer.....	116
5.4.5	Sanking, bærplukking og annen høsting	118
5.4.6	Gammer og boplasser	119
5.4.7	Ferdselsveier	120
5.5	Jord- og ressursbruk i Indre Porsanger, Lakselv m/omegn, Øvre Lakselv, Ildskog, Brennelv, Skogende og Hamnbukt, Østerbotn, Porsangmoen, Skoganvarre og Luostejo	121
5.5.1	Jordbruk – Husdyrhold; beiteområder, utmarksslåtter og fôrressurser	121
5.5.2	Ferskvannsfiske i elver og vann	125
5.5.3	Jakt og fangst.....	126
5.5.4	Hogst, brensel og byggematerialer.....	128
5.5.5	Sanking, bærplukking og annen høsting	128
5.5.6	Gammer og boplasser	129
5.5.7	Ferdselsveier	131
5.5.8	Forsvaret.....	132
5.6	Jord- og ressursbruk på Østsida, Børselv og hele østsiden av fjorden (Brenna-Kjæs, Leirpollen, Børselvdalen).....	134
5.6.1	Jordbruk – Husdyrhold; beiteområder, utmarksslåtter og fôrressurser	134
5.6.2	Ferskvannsfiske i elver og vann	136
5.6.3	Jakt og fangst.....	136
5.6.4	Hogst, brensel og byggematerialer.....	136
5.6.5	Sanking, bærplukking og annen høsting	137
5.6.6	Gammer og boplasser	137
5.6.7	Ferdselsveier	137
5.7	Tematisk oppsummering.....	137
5.7.1	Bruksformenens modernisering, innmarkens vekst i betydning, og forandring i utmarkbrukens betydningens	137
5.8	Reguleringer og rettsoppfatninger	139
5.8.1	Beiter, utmarksslått og forsanking	142
5.8.2	Endring i forhold mellom fastboende og reindrift	144
5.8.3	Fiske, jakt og sanking	146
5.8.4	Motorisert ferdsel i utmark	147
5.8.5	Ved, torv og byggematerialer.....	147
5.8.6	Gammer	147
5.8.7	Protester	147
5.9	Sammendrag.....	148
5.10	Referanser.....	152
6	Bruk og rettsoppfatninger knyttet til fjorden; sjølaksefiske, fjordfiske og annen bruk av sjøressurser (etter 1990)	153
6.1	Tradisjonell bruk av Porsangerfjorden før andre verdenskrig.....	153
6.2	Endringer i sjøsamisk fiske og næringsgrunnlag etter andre verdenskrig	155
6.2.1	Etterkrigstida. Silda og andre fiskearter nedfiskes av havgående fartøyer	156
6.2.2	1989. De minste båtene utelukkes fra deltakelse i et fullverdig fiske	157
6.3	Sjøsamisk fiske etter 1990	158
6.3.1	Tradisjonelle fiskeplasser og gyteplasser for fisk	159
6.3.2	Sjølaksefiske	159
6.4	Beskrivelser av ressursbruk og fiske i Porsanger-området	162
6.4.1	Selfangst	164
6.4.2	Fjordfisket	164
6.5	Særtrekk ved bygdenes bruk av Porsangerfjorden.....	166
6.6	Et sammenhengende ressursområde i indre del av Porsangerfjorden	170

6.7	Rettsoppfatninger	172
6.8	Sammendrag	173
6.9	Litteratur	175
7	Utenbygdsboendes fritidsbruk	178
7.1	Innledning	178
7.2	Overnatting tilknyttet fritidsbruk	179
7.2.1	Hytter og fritidsbygg	179
7.2.2	Hotell og camping	180
7.2.3	Spesielt om campingvogn og bobiler	180
7.3	Jakt og fiske	181
7.3.1	Innlandsfiske	181
7.3.2	Storviltjakt	185
7.4	Motorisert ferdsel	186
7.5	Nasjonalparker	187
7.6	Kommunale planer og rapporter	188
7.6.1	Gjeldende kommuneplan for Porsanger kommune (vedtatt 28.04.2023)	188
7.6.2	Kartlegging av friluftsområdene i kommunen	190
7.6.3	Reiselivsplan for Porsanger og Karasjok mot 2030	190
7.6.4	Sametinget	190
7.7	Sammenfallende eller motstridende interesser knyttet til fritidsbruk	191
7.8	Sammendrag	192
7.9	Referanser	194

Figurer

Figur 1: Felt 9 omfatter Porsánggu gielda - Porsanger kommune - Porsangin komuuni i Finnmark - Finnmárku - Finmarkku.....	2
Figur 2: Geografiske områder fremstillingen av fastboendes og andres bruk organiseres etter.	7
Figur 3: Fangstgrop for villrein ved vestbredden av Nedrevann. Foto: Alma Thuestad, NIKU.	29
Figur 4: Faksimile. <i>En Lappesk Nomenclator efter Dialect som bruges af Fieldlapperne i Porsanger-Fiorden</i> . Knud Leem 1756.	31
Figur 5: Kartet er en digitalisert versjon av reindriftsinspektør Kristian Nissens kart over <i>Finmarkens renbyer</i> (siidaer) 1911-1912. Kartmaterialet er digitalisert av Lise Brekmoe v/Samediggi.	38
Figur 6: Øyer og holmer i Porsangerfjorden. Foto: Jan Magne Gjerde, NIKU.	60
Figur 7: En sammenstilling av informantenes kartfestede opplysninger om bruk av grunn og naturressurser både til lands og til vanns i felt 9.	72
Figur 8: Reintallsutviklingen i Karasjok fra 1907 (Tømmervik og Riseth, 2011*, Reindriftsforvaltningen 2012). * tall for 1907, 1917, 1929 basert på Jordbrukstellingene. (Figur fra NIKU Oppdragsrapport 10/2013).	76
Figur 9: Reintall i siidaer og distrikter i Porsanger kommune fra 2001 fram til i dag. Spiertanjárga og Spierttagaisa er rapportert på distriktsnivå, siidaene i Distrikt 16 på siidanivå, så de er ikke direkte sammenlignbare. Figur hentet fra www.reinbase.no	77
Figur 10: Flytteveier og sommerboplasser i Øst-Finnmark 1954-1957 (Vorren 1962 I: Vedlegg). Røde linjer angir vårflytting og bokstav-/tallkodene angir siidaer. Kodene er angitt i tabell 4 og sammenstilles mot siida og distriktsinndelingen i 1994-2003.	78
Figur 11: Distriktsinndelingen slik den var fra 1981 til 2005. Distriktskodene tilsvarer «Dist. Nr.» for sommersiidaer 1994-03 i tabell 4. Hentet fra (Hætta m.fl. 2003:14).	80
Figur 12: Distriktene som har arealer innenfor Porsanger kommune har grenser i rødt, øvrige distrikter har grenser i svart og er ikke navngitt. Områder utenfor Porsanger kommune er skyggelagt i grønt. Det lille kartet viser alle tamreindistrikter med svarte grenser og utsnittet i det store kartet i rødt.	81
Figur 13: Detaljkart med grenser for siidaene i distrikt 16. Siidaene som har arealer i Porsanger kommune navngitt i rødt, distriktene i svart. Arealer utenfor Porsanger er maskert ut.	82
Figur 14: Varde ved Læv' dñjavarri. Foto: Alma Thuestad, NIKU.	85
Figur 15: Dalføre med spor etter sommerboplasser ved Rássejohka. Foto: Stine Barlindhaug, NIKU.	88
Figur 16: Kjøttgjemme sør for Spiikaroi'vi. Foto: Stine Barlindhaug, NIKU.	89
Figur 17: Område med arran og andre boplass- og aktivitetsspor i dalføret vest for Márttejávrrit. Foto: Alma Thuestad, NIKU.	90
Figur 18: Områder ved Márttejávrrit. Foto: Alma Thuestad, NIKU.	93
Figur 19: Informanters stedfestede opplysninger om beiteområder, forressurser, ferskvannsfiske, jakt og fangst, hogst til brensel og byggematerialer, bærplukking og annen høsting samt bygninger og boplasser i på Vestsida, ytre del.	102
Figur 20: Informanters stedfestede opplysninger om beiteområder, forressurser, ferskvannsfiske, jakt og fangst, hogst til brensel og byggematerialer, bærplukking og annen høsting samt bygninger og boplasser i på Vestsida, indre del.	110
Figur 21: Informanters stedfestede opplysninger om beiteområder, forressurser, ferskvannsfiske, jakt og fangst, hogst til brensel og byggematerialer, bærplukking og annen høsting samt bygninger og boplasser i Indre Porsanger.	122
Figur 22: Gammel slåttemark i dalsiden sør for Gákkajohka. Foto: Stine Barlindhaug, NIKU.	125
Figur 23: Nedrast jaktbu i dalsiden sør for Gákkajohka. Foto: Stine Barlindhaug, NIKU.	127
Figur 24: Nedrast fellesgamme ved Unna Inggášjávri. Foto Alma Thuestad, NIKU.	130
Figur 25: Gammetuft, mulig evakueringsgamme ved Gaggasied'ga. Foto Alma Thuestad, NIKU. ...	131
Figur 26: Kart over Porsangermoen/Halkavarre skyte- og øvingsfelt (SØF). Kart: Forsvarsbygg.	132
Figur 27: Rester av militær innretning i skråning på vestbredden av Stuorra Ruššojávri. Foto Alma Thuestad, NIKU.	133

Figur 28: Informanters stedfestede opplysninger om beiteområder, forressurser, ferskvannsfiske, jakt og fangst, hogst til brensel og byggematerialer, bærplukking og annen høsting samt bygninger og boplasser på Østsida.	135
Figur 29: Informanters stedfestede opplysninger om fastboendes bruk av ulike utmarksressurser i Porsanger/Porsángu/Porsanki.....	139
Figur 30: Oversikt over Porsangerfjorden. Foto: Jan Magne Gjerde, NIKU.....	153
Figur 31: Oversikt over distribusjon av samiske, norske, kvenske og andre stedsnavn i Porsangerfjorden. Brattland og Nilsen 2011: 103.	154
Figur 32: Kart over private plasser (sorte prikker) og plasser på Finnmarkseiendommens grunn i Porsanger kommune. Kart: Finnmarkseiendommen.....	161
Figur 33: Informanters stedfeste opplysninger om bruk av Porsangerfjorden.	162
Figur 34: Fordeling av åpne og tildekte båter i Porsanger 1950-2001 (Brattland 2013).	165
Figur 35: Antall fartøy i Porsanger 1980-2019. Kilde: Fiskeridirektoratet.	166
Figur 36: Oversikt over tradisjonell høsting i land- og sjøskap i Porsanger.	171
Figur 37: Oversikt over Porsangerfjorden. Foto: Jan Magne Gjerde, NIKU.....	172
Figur 38: Antall fritidsbygg i Porsanger kommune etter bygningstype og år. Kilde: Statistisk sentralbyrå (tabell 03174).....	179
Figur 39: Utvikling i antall overnattinger etter overnattingsmåte, januar-desember. Kilde: Statistisk sentralbyrå.	180
Figur 40: Overnattinger på hoteller etter formål i Indre Finnmark, januar-desember. Kilde: Statistisk sentralbyrå.	180
Figur 41: Antall bobiler per 1000 innbyggere etter fylke (2019). Kilde: Statistisk sentralbyrå.	181
Figur 42: Antall solgte fiskekort fordelt på nordmenn og utledninger fra 1994-2019. I 2019 ble det innført begrensninger på utlendingers fiske fra 15. mars til 15. juni. Kilde: FeFo årsrapport (2019). .	183
Figur 43: NINAs undersøkelse viser at de fleste fisker mest i sin hjemkommune. Kilde: NINA Rapport 1308 (Andersen & Dervo 2017).....	184
Figur 44: Omsatte småviltjaktkort på Finnmarkseiendommen i perioden 2006-2022. Kilde: FeFo årsrapport 2022.	185
Figur 45: Antall felte elg i Finnmark 1990-2022. Kilde: FeFo årsrapport 2022.	186
Figur 46: Kommunevis fordeling av felte elg i Finnmark 2018-2021. Kilde: FeFo årsrapport 2021. ...	186
Figur 47: Oversikt over snøskuterløyper i Porsanger kommune. Kilde: Porsanger kommune.	187
Figur 48: Lokalisering av nye områder for fritidsbebyggelse (rød = nye hytteområder med plankrav, grønn = regulerte områder og områder med spredt bebyggelse uten plankrav. Kilde: Gjeldende arealplan for Porsanger kommune (vedtatt 28.04.2023).....	189

Tabeller

Tabell 1: Oversikt over prosjektmedarbeidere.....	5
Tabell 2: Geografiske områder fremstillingen av fastboendes og andres bruk organiseres etter.....	7
Tabell 3: Oversikt over vedlegg til NIKU Rapport 390.....	8
Tabell 4: Sommersidaer i Polmak og Karasjok med koder som referer fra Vorrens system (figur 10) til siidainndelingen mellom 1994 og 2003 (Hætta m.fl. 2003).	79
Tabell 5: Campingplasser og hyttegrender. Overnattinger uten sesongcamping for Indre Finnmark (2013-2019), januar-desember. Kilde: Statistisk sentralbyrå. Bearbeidet av Statistikknett.	181

1 Innledning

Alma Thuestad

1.1 Utredningens formål

Finnmarksloven ble vedtatt 17. juni 2005. Loven etablerte en ny forvaltningsordning for grunnen i Finnmark – Finnmarkku – Finmarkku, og er et ledd i en prosess frem mot en endelig avklaring av rettighetsforholdene i fylket. Med gyldighet fra 1. juli 2006 ble mesteparten av grunnen i Finnmark – Finnmarkku – Finmarkku overført fra Statskog SF til det nye eierorganet Finnmarkseiendommen (FeFo).

Finnmarkskommisjonen ble oppnevnt av Kongen i statsråd 14. mars 2008 med hjemmel i Finnmarksloven (2005). Kommisjonen ble opprettet for å kartlegge eksisterende rettigheter som folk i Finnmark – Finnmarkku – Finmarkku gjennom langvarig bruk har opparbeidet til den grunnen FeFo overtok fra Statskog SF. Med virkning fra 1. januar 2013, har kommisjonen også i oppgave å behandle rettigheter til fiskeplasser i sjø- og fjordområder i Finnmark – Finnmarkku – Finmarkku dersom noen med rettslig interesse i en avklaring krever det. En tilsvarende begrensning gjelder for kommisjonens adgang til å utrede interne rettighetsspørsmål innen reindriften, jf. forskrift av 16. mars 2007 nr. 277 om Finnmarkskommisjonen og Utmarksdomstolen for Finnmark, paragraf 5 (Forskrift om Finnmarkskomm. og Utmarksdomstolen, u.å.).

Formålet med utredningen, slik det er angitt i konkurransegrunnlaget i Finnmarkskommisjonens utlysning publisert 24.09.2020 om Sakkyndig utredning for Finnmarkskommisjonen – Felt 9, er «å utrede faktisk bruk og rettsoppfatninger for så vidt gjelder utnyttelsen av naturressurser i Porsanger kommune» (Finnut Consult AS, 2020). Kartleggingen skal omfatte all grunn i kommunen som FeFo overtok fra Statskog ved Finnmarkslovens ikrafttredelse, samt grunn som FeFo måtte ha disponert over etter dette. Av dette følger at kartleggingsarbeidet ikke skal ha fokus på privateid grunn i felt 9.

Finnmarkskommisjonen ba om «en beskrivende fremstilling av ulike gruppers (jordbrukere, reindriftsutøvere, fjordfiskere, kombinasjonsbrukere, fastboende bygdebefolkning, fritidsbrukere/allmennhet, eventuelt andre) bruk av grunn og naturressurser» (Finnut Consult AS, 2020). Det er brukens innhold, omfang og varighet i felt 9 som skal beskrives. Det ble i utlysningen vektlagt at fremstillingen skal fokusere både på tidligere tiders bruk og på dagens bruk. De rettsoppfatningene som har gjort - og gjør - seg gjeldende når det gjelder bruken skal beskrives slik disse uttrykkes av informanter. Med rettsoppfatninger menes «i nærværende sammenheng de ulike gruppernes og informantenes oppfatninger om brukens rettmessighet, og begrunnelsen for dette» (Finnut Consult AS, 2020). Utredningen skal fokusere på både individuell og kollektiv bruk av utmark og, i den grad det er mulig ut fra kildegrunnlaget, beskrive både kvinners og menns bruk av naturressurser.

I den grad det har vært mulig innenfor rammen av oppdraget og ut fra tilgjengelige kilder, har forfatterne sett på hvordan bruk og rettsoppfatninger har utviklet seg over tid. Dette inkluderer hvordan statlige reguleringer av bruken av grunn og naturressurser fra og med *Kongelig Resolution av angaaende Jorddelingen i Finnmarken, samt Bopladsers Udvisning og Skyldlægning sammesteds* (Res. angående jorddelingen i Finnmark m.v.) av 8. juni 1775¹ og frem til våre dager, har blitt mottatt av den berørte lokalbefolkningen og av andre aktuelle brukergrupper. Endringer i bruk av grunn og ressurser fra 1775 til i dag, lar seg langt på vei dokumentere ut fra tilgjengelige kilder. En dokumentasjon av endringer i rettsoppfatninger og måten statlige reguleringer har blitt mottatt lokalt i den samme perioden, byr imidlertid på større utfordringer når det gjelder tilgjengelige skriftlige kilder.

¹ Lovdatas merknad: «Resolusjonens dato er blitt korrigert til 8. juni 1775, som er dato for Kongens approbasjon. Loven har over lang tid blitt vist til med dato 27. mai 1775, som er dato for Rentekammerets forestilling».

Tematikken inngår derfor i det intervjubaserte kartleggingsarbeidet som er gjennomført i forbindelse med utredningen.

1.2 Porsanger – Porsáŋgu – Porsanki

Porsáŋggu gielda - Porsanger kommune - Porsangin komuuni omfatter 4 641 km² på begge sider av Porsáŋgguvuotna - Porsangerfjorden - Porsanginvuono (Figur 1). Kommunen hadde 3909 innbyggere i 2024 (Statistisk sentralbyrå, u.å.). Over halvparten bor innerst i fjorden, i og omkring kommunens administrasjonssenter Leavdnja – Lakselv - Lemmijoki. Øvrig befolkning bor langs fjorden.

Naturbaserte næringer som fiske, samt jordbruk og reindrift, har vært de sentrale næringsveiene i kommunen. Etter andre verdenskrig har også tjenesteytende næringer blitt viktig. Mye aktivitet og sysselsetting er tilknyttet Forsvarets virksomhet i kommunen, blant annet i forbindelse med Porsangmoen, herunder Porsangmoen leir, Hálkavárre skyte- og øvingsfelt og Banak flystasjon. Bygg- og anleggsvirksomhet er betydelig og det er noe industri, herunder grafisk industri med blant annet utgivelse av avisen Ságat. Reiseliv er i senere år blitt viktig, som for Nord-Norge for øvrig.

Figur 1: Felt 9 omfatter Porsáŋggu gielda - Porsanger kommune - Porsangin komuuni i Finnmark - Finnmárku - Finmarkku.

1.3 Brukergrupper

I henhold til Finnmarkskommisjonens kravspesifikasjon skal utredningen beskrive ulike gruppers bruk av grunn og naturressurser i felt 9 (Finnut Consult AS, 2020). Gruppene spesifiseres nærmere som jordbrukere, reindriftsutøvere, fjordfiskere, kombinasjonsbrukere, fastboende bygdebefolkning,

fritidsbrukere/allmennhet og eventuelt andre. Denne listen må forstås som en presisering av at det ikke er ulike etniske gruppers bruk det spørres om, men at utredningens fokus skal rettes mot selve bruken og brukens karakter. Brukerkategoriene som nevnes her er heller ikke entydige, de overlapper hverandre i større eller mindre grad. I noen sammenhenger er det likevel naturlig å betrakte representanter for ulike typer bruk som brukergrupper; dette gjelder for eksempel jordbrukere, reindriftsutøvere, fiskere og fritidsbrukere/allmennhet.

1.4 Rettsoppfatninger

Rettsoppfatninger og hvordan disse har utviklet seg over tid kan belyses ut fra både skriftlige rettskilder og muntlige utsagn. Rettsoppfatninger, da rettsoppfatningene til ulike brukere av land og naturressurser og innbyggere i Porsanger – Porsáŋgu – Porsanki, inngår derfor i intervjuundersøkelsene som er en del av utredningsarbeidet. Finnmarkskommisjonen (u.å.) definerer rettsoppfatning som en «oppfatning av hva som er gjeldende rett. En lokal rettsoppfatning er hva befolkningen i et område anser som riktig og rettferdig ut fra forholdene i området, og derfor retter seg etter».

I relasjonen til staten har det ikke alltid vært klart om befolkningen i Finnmark – Finnmárku – Finmarkku hadde med staten som lovgiver eller grunneier å gjøre. Bruken av utmarken ble regulert, til dels av statlige forordninger og til dels av tradisjonsbaserte bruksordninger samt uskrevne regler for god atferd og godt naboskap. Ifølge Sverre Tønnesen (1972, s.169-170) forutsetter dannelsen av en rettsoppfatning muligheter for konflikt og motsetninger. Måten ulike ressurser lokalt forvaltes og fordeles bygger på flere forhold. Her kan nevnes offentlige reguleringer som i varierende grad oppfattes som legitime i befolkningen, samt uskrevne regler eller lokale sedvaner. Sistnevnte blir ofte først tydelige når det handles i strid med disse, eller når det innføres formelle reguleringer som oppfattes å stride mot disse reglene og sedvanene.

Rettsoppfatningene som kommer fram i det innsamlede intervjumaterialet, er gjerne konkretisert i form av reaksjoner på statens forvaltning. Dette kan eksempelvis komme til uttrykk i forbindelse med statens regulering av reindrift, jakt, innlandsfiske, samt og fjord- og sjølaksefiske. FeFos, og tidligere Statskog SFs forvaltning og regulering av bruk av grunn og ressurser har også avstedkommet ulike former for reaksjoner, om enn ikke alltid i form av organiserte protester. Reaksjonene kan være indirekte, blant annet i form av utsagn og lokale oppfatninger som i liten grad spilles ut i offentligheten. Slike reaksjoner kan i ettertid sjelden dokumenteres ut fra skriftlige kilder. Rettsoppfatninger kan også komme til uttrykk i forbindelse med brukskonflikter mellom ulike brukergrupper, for eksempel mellom reinbeitedistrikter og andre brukergrupper i kommunen eller mellom utmarksbrukere med lokal tilhørighet og tilreisende. Først og fremst kommer rettsoppfatninger imidlertid til uttrykk gjennom bygdefolks oppfatning av sin egen rolle som viktige forvaltere av ressursene og gjennom kontinuerlige praksiser og tradisjoner for å høste av og ha omsorg for naturen.

1.5 Referanser

Trykte kilder:

Tønnesen, Sverre (1972). *Retten til Jorden i Finnmark. Rettsreglene om den såkalte «Statens umatrikulerte grunn» - en undersøkelse med særlig sikte på samenes rettigheter* (2. utg. 1979). Universitetsforlaget.

Internettkilder:

Finnmarkskommisjonen (u.å.). *Juridiske begreper*.

<https://www.domstol.no/no/domstoler/annen/finnmarkskommisjonen/juridiske-begreper/> (19.02.2025)

Finnmarksloven (2005). *Lov om rettsforhold og forvaltning av grunn og naturressurser i Finnmark* (LOV-2005-06-17-85). Lovdata. [Lov om rettsforhold og forvaltning av grunn og naturressurser i Finnmark \(Finnmarksloven\) - Lovdata](#)

Finnut Consult AS (2020). *Sakkyndig utredning for Finnmarkskommisjonen – felt 9 Porsanger av 24.09.2020*. <https://permalink.mercell.com/138623999.aspx> (24.09.2020)

Forskrift om Finnmarkskomm. og Utmarksdomstolen (u.å.). *Forskrift om Finnmarkskommisjonen og Utmarksdomstolen for Finnmark*. [Forskrift om Finnmarkskommisjonen og Utmarksdomstolen for Finnmark - Lovdata](#) (19.02.2025)

Res. anggående jorddelingen i Finnmark m.v. (1775). *Kongelig Resolution ang. Jorddelingen i Finmarken samt Bopladses Udvisning og Skyldlægning sammesteds* (LOV-1775-06-08). Lovdata. <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1775-06-08>

Statistisk sentralbyrå (u.å.). *Kommunefakta / Porsanger - Porsángu – Porsanki*. <https://www.ssb.no/kommunefakta/porsanger-porsangu-porsanki> (19.02.2025)

2 Organisering, kilder og metoder

Alma Thuestad og Håvald Hansen

NIKU Rapport 390, Felt 9 Porsanger, Sakkyndig utredning for Finnmarkskommisjonen er et flerfaglig samarbeid gjennomført av et konsortium bestående av Norsk institutt for kulturminneforskning (NIKU), Sámi Ealáhus- ja Guorahallanguovddáš / Samisk Nærings- og Utredningssenter (SEG), Sami Info og Norsk institutt for naturforskning (NINA).

Prosjektleder for utredningsarbeidet er Alma Thuestad (NIKU). Håvald Hansen (SEG) har ansvar for gjennomføring og transkribering av intervju samt kvalitetssikring av stedsnavn i utredningen. Førsteforfatter av de ulike delkapitlene har ledet arbeidet med de respektive kapitlene i samarbeid med medforfattere. Lise Loktu og Alma Thuestad (NIKU) har stått for redigering av utredningen. Sanne Bech Holmgaard (NIKU) har gjennomført kvalitetssikring.

Tabell 1: Oversikt over prosjektmedarbeidere.

Institusjon	Medarbeider
Norsk institutt for kulturminneforskning (NIKU)	Jukka Nyysönen, Lena Gross, Camilla Brattland, Lise Loktu, Alma Thuestad og Sanne Bech Holmgaard
Sami Info	Steinar Pedersen
Sámi Ealáhus- ja Guorahallanguovddáš (SEG)	Håvald Hansen, Sverre Porsanger og Jon-Christer Mudenia
Norsk institutt for naturforskning (NINA)	Hans Tømmervik og Knut Langeland

Annonsering av utredningsarbeidets oppstart og mandat ble gjort gjennom pressemelding i avisene Sárgat, Finnmark dagblad og Ávvir i juni 2022. Informasjon ble også lagt ut på NIKUs nettsider og kontoer på sosiale medier (NIKU, u.å. a, u.å. b).

2.1 Organisering av utredningen

Utredningens tematikk følger Finnmarkskommisjonens kravspesifikasjonen av 24.09.2020. Prosjektmedarbeiderne (Tabell 1) har vært involvert i planlegging av utredningens oppbygging og innhold. I det følgende gjøres det rede for utredningens ulike deler.

Kapittel 1 og 2: Innledning og Organisering, kilder og metoder

Kapitlene redegjør for oppdraget og utredningens formål, samt hvordan dette er søkt løst av konsortiet. Utredningsarbeidet er utpreget flerfaglig og baserer seg derigjennom på forskjellige metodiske tilnærminger og kildetyper.

Utarbeidelse av informasjonsmaterieil, intervjuguider og kartmaterieil inngår i denne delen av utredningsarbeidet og redegjøres for i kapittel 2.

Kapittel 3: Historisk oversikt over bosetting og ressursbruk

Steinar Pedersen har, på bakgrunn av historisk kildematerieil, utarbeidet en oversikt over bosetting og ressursbruk i Porsanger – Porsángu – Porsanki fra 1600-tallet og frem til tiden etter andre verdenskrig (1939-1945). Fremstillingen gir videre en summarisk oversikt over befolkningsutvikling og administrative forhold fra 1600-tallet til godt ut på 1900-tallet. Formålet er å gi en historisk bakgrunn og forståelsesramme for påfølgende kapitlers redegjørelse for ulike gruppers bruk av grunn og naturressurser i felt 9.

Arbeidet bygger på tilgjengelig litteratur av ulike kategorier, herunder vitenskapelige arbeider, lokalhistorisk litteratur, historisk-topografiske beskrivelser, da både uten- og innenlandske reiseberetninger, trykte rapporter og ressursregnskap fra ulike næringsområder, kildeserier, trykte etnografiske kart, folketellinger og offentlig statistikk. Skriftlige kilder brukt for å belyse eksempelvis

historiske bosettingsmønstre og bruk inkluderer blant annet folketellinger og jordbrukstillinger, mens historisk primærmateriale blant annet inkluderer arkiv etter relevante kommisjoner. Normative kilder omfatter lovgivning, distriktsplaner, rettslige dokumenter samt Stortingsdokumenter.

Der det er belegg i kildematerialet omtales lokal tradisjonell forvaltning av naturressurser. Når det gjelder rettsoppfatninger knyttet til bruk, vil disse primært beskrives i forbindelse med de enkelte næringsutøvelsene.

Dávdnesálla – Tamsøya - Taunusaari i Porsáנגgguvuotna – Porsangerfjorden - Porsanginvuono er i dag i privat eie. Ifølge Finnmarksloven (2005, § 29) skal Finnmarkskommisjonen utrede bruks- og eierrettigheter til grunnen som FeFo har overtatt fra Statskog SF. Dávdnesálla - Tamsøya - Taunusaari er følgelig ikke en del av områdene Finnmarkskommisjonen skal utrede. Øya omtales likevel i kapittel 3 ettersom den innehar en viktig lokalhistorisk rolle, blant annet i forhold til ressursbruken frem til øya kom i privat eie og den rettsutviklingen som ligger til grunn for en slik eiendomsendring. Flere informanter omtaler også bruk av grunn og ressurser på Dávdnesálla - Tamsøya - Taunusaari.

Kapittel 4: Bruk og rettsoppfatninger i reindriften

Lena Gross, Hans Tømmervik, Knut Langeland og Jukka Nyysönen har utarbeidet kapittelet om bruk og rettsoppfatninger i reindriften hvis formål er å beskrive reindriftsutøvernes bruk av naturressurser i Porsanger – Porsángu – Porsanki, samt rettsoppfatninger tilknyttet denne bruken. Arbeidet omfatter distrikt/siidaer som har beiterett og/eller gjennomflytting i kommunen.

Hans Tømmervik og Knut Langeland har innledningsvis utarbeidet en oversikt over reindrift i Porsanger – Porsángu – Porsanki for tiden etter andre verdenskrig og frem til i dag. Oversikten er utarbeidet på bakgrunn av både historisk og nyere tids kildemateriale. Den bygger på tilgjengelig litteratur, primært i form av vitenskapelige arbeider, utredninger samt relevante rettsavgjørelser og sakkyndige rapporter som beskriver bruk og rettsoppfatninger i reindriften. Andre kilder til informasjon er dokumentasjon knyttet til utviklingen av bruksregler jf. Reindriftsloven (2007, § 57 og § 59), ressursregnskap for reindriften og godkjente distriktsplaner. NIKU Oppdragsrapport 10/2013 (Myrvoll et al., 2013) om bruk og rettsoppfatninger i Kárášjoga giella - Karasjok kommune er også relevant da distrikt som beiter i Porsanger – Porsángu – Porsanki har vinterbeiter i dette området.

Lena Gross og Jukka Nyysönen redegjør videre for reindriftsutøvernes bruk av naturressurser og rettsoppfatninger knyttet til denne bruken med utgangspunkt i intervjumateriale, andre beskrivelser av reindriften i området og nyere tids kildemateriale. I dette inngår en beskrivelse av næringens innhold, omfang, varighet samt endringer over tid fra omkring andre verdenskrig og fram til i dag. Det er også redegjort for hva reindriftsutøvere legger til grunn for en rettmessig fordeling av bruksområder gjennom innhentet kunnskap om hvordan de selv oppfatter den tradisjonelle bruken av området, rettighetsforhold og hvordan beitelandet og andre utmarksressurser skal fordeles.

Kapittel 5: Fastboendes og andres (utenom reindriften) bruk og rettsoppfatninger

Jukka Nyysönen og Lena Gross har utarbeidet kapittelet som beskriver fastboende og andres bruk av naturressursene i Porsanger – Porsángu – Porsanki og rettsoppfatninger knyttet til denne bruken. Arbeidet tar utgangspunkt i intervju med menn og kvinner som er bosatt i eller har sterk tilknytning til området, samt nyere tids kildemateriale. Kapittelet beskriver ulike bruksformer og brukergrupper (næringsmessige og/eller interessenmessige), brukens utvikling, omfang og varighet, samt endringer i bruken ut fra ressurstilgang og skiftende samfunnsmessige forhold og historiske forutsetninger. Dette omfatter også måten statlige reguleringer for bruk av grunn og ressurser er blitt mottatt av lokalbefolkningen.

Fremstillingen av den fastboende befolkningens ressursbruk organiseres etter følgende geografiske områder: Vestsida, ytre del; Vestsida, indre del; Indre Porsanger; Østsida (Tabell 2, Figur 2). Inndelingen skal ikke forstås som en absolutt avgrensning.

Tabell 2: Geografiske områder fremstillingen av fastboendes og andres bruk organiseres etter.

Område	Områder og bygder
Vestsida, ytre del	Smørfjord, Russenes, Olderfjord, Kistrand
Vestsida, indre del	Ytre og indre Billefjord, Igaldas, Stabbursdalen
Indre Porsanger	Lakselv m/omegn, Øvre Lakselv, Ildskog, Brennelv, Skogende og Hamnbukt, Østerbotn, Porsangmoen, Skoganvarre, Luostejo
Østsida	Børselv og hele østsiden av fjorden (Brenna-Kjæs, Leirpollen, Børselvdalen)

Figur 2: Geografiske områder fremstillingen av fastboendes og andres bruk organiseres etter.

Kapittel 6: Bruk og rettsoppfatninger knyttet til fjorden: sjølaksefiske, fjordfiske og annen bruk av sjøressurser

Camilla Brattland har utarbeidet kapittelet som gir en beskrivende fremstilling av sjølaksefiske, annet saltvannsfiske samt annen bruk av fjorden i Porsanger – Porsáŋgu – Porsanki. Beskrivelsen omfatter både tidligere tiders og dagens bruk, brukens varighet og omfang, samt rettsoppfatninger som har gjort, og gjør seg gjeldende når det gjelder denne bruken. Informasjon innhentet gjennom intervju er et viktig kildemateriale også for denne delen av utredningen. Dette materialet omfatter intervjuer med menn og kvinner som deltar eller /har deltatt i fiske etter laks og annet saltvannsfiske. Lokalhistorisk litteratur, vitenskapelig litteratur og utredninger som beskriver bruk og rettsoppfatninger tilknyttet fiske i Porsáŋgguvuotna – Porsangerfjorden - Porsanginvuono ligger også til grunn. Arkivmateriale om utvisning av lakseplasser, tvistesaker knyttet til dette samt arkivmateriale fra Fiskerisjefen i Finnmark angående lokale krav om fjordreguleringer er brukt i den grad det er relevant.

Kapittel 7 Fritidsbrukeres/allmenhetens bruk

Lise Loktu har utarbeidet kapittelet som gir en oversikt over hvordan og i hvilken grad utmark og utmarksressurser i Porsanger – Porsáŋgu – Porsanki blir benyttet til fritid og rekreasjon. Innbyggernes bruk av utmark og utmarksressurser som er beskrevet i kapittel 4, 5 og 6, kan også ha et rekreasjonsaspekt. Kapittel 7 fokuserer spesielt på bruken til personer som ikke bor i kommunen. Kapittelet bidrar derigjennom til et mer utfyllende bilde av den samlede bruken av kommunens utmark og utmarksressurser. I tillegg til muntlig informasjon fra intervjuer, består kildegrunnet av tilgjengelig statistikk, arkivmateriale, relevante utredninger og annet skriftlig materiale.

Skriftlige kilder, arkiv, databaser og internettkilder som er brukt i de ulike delene av utredningen er ført opp i en referanseliste til slutt i hvert kapittel.

Vedlegg

Godkjente intervju (transkribert versjon) med tilhørende lydfiler, skjema, kartmateriale samt eventuelt annet kildemateriale informantene ønsker overlevert Finnmarkskommisjonen, legges ved utredningen (Tabell 3). En geodatabase som omfatter digitalisert stedfestet informasjon fra besvarelser fra informantene overleveres også som vedlegg. Disse vedleggene inngår ikke i den offentlig tilgjengelige rapporten.

Tabell 3: Oversikt over vedlegg til NIKU Rapport 390.

Vedlegg	Innhold
1	Intervjuskjema med tilhørende kart
2	Liste over informanter
3	Skjema og kartmateriale fra intervju samt eventuelt øvrig materiale informantene ønsker overlevert Finnmarkskommisjonen
4	Lydfiler fra intervju
5	Transkriberte intervju
6	Geodatabase med kartfestede informantopplysninger

2.2 Intervju

Det er gjennomført en omfattende datainnsamling ved hjelp av kartbaserte intervjuer med brukere av naturressurser og områder i felt 9. Intervjuene har som mål å innhente informasjon om romlig fordeling av bruk (hva som har foregått hvor), samt omfang og varighet over tid for den beskrevne bruken. Intervjuene omfatter også rettsoppfatninger tilknyttet forskjellig bruk av naturressurser og områder i Porsanger – Porsáŋgu – Porsanki. Det innsamlede intervjumaterialet utgjør en vesentlig del av datagrunnlaget for utredningen da kapitlene 4, 5, 6 og 7 for en stor del bygger på det informantene har å fortelle om bruk av grunn og ressurser i området før og nå.

Intervjuene ble gjennomført av Håvald Hansen (SEG). Camilla Brattland (NIKU) har bistått enkelte intervju. Transkribering og oversettelse av intervjumaterialet er gjennomført av Håvald Hansen, Sverre Porsanger og Jon-Christer Mudenia (SEG).

2.2.1 Utvalgsriterier og gjennomføring

Utgangspunktet for utvelgelsen av informanter har vært kriterier som bosted, næring, alder og kjønn. Målet har vært å finne informanter med kjennskap til bruk av både marine og terrestriske ressurser, herunder representanter for bygdelag, fiskarlag, reinbeitedistrikt og næringsorganisasjoner knyttet til slik bruk, samt andre aktuelle interesseorganisasjoner/-foreninger. Det har videre vært et mål å intervju informanter fra ulike deler av utredningsområdet for å kunne undersøke bruk og rettsoppfatninger i så stor geografisk utstrekning som mulig. Det har vært ønskelig å ha en god representasjon av informanter over 60 år for å kunne innhente informasjon om eldre bruk. Både kvinner og menn skal være representert for å gi et helhetlig bilde av ressursbruken i området.

Potensielle informanter ble kontaktet og forespurt om å delta på intervju. Informanter eller representanter for organisasjoner med interesser innenfor utredningsområdet har også selv kontaktet prosjektgruppen med ønske om intervju. Intervjuene har form av semistrukturerte intervjuer. Det har vært mulighet for deltakelse fra flere personer på samme intervju dersom dette har vært ønskelig fra organisasjonen, distriktet, bygdelaget eller informantene selv. Intervjuene omfatter informasjon om informantenes egen bruk, om familiemedlemmers bruk og/eller informasjon gitt på vegne av organisasjon, distrikt og bygdelag. Valget av intervjusted ble basert på hva informantene selv ønsket. De fleste av intervjuene er gjennomført hjemme hos informanten.

Porsáŋggu giella - Porsanger kommune - Porsangin komuuni er trespråklig med samisk, norsk og kvensk/finsk som offisielle språk. Informantene har hatt mulighet til selv å velge hvilket språk intervjuet skal gjennomføres på. Telefonhenvendelser med intervjuforespørsel er gjort på samisk eller norsk.

En intervjuguide med tilhørende kartmateriale har vært sentral i datainnhenting. Intervjuguiden ble utformet av prosjektgruppen i felleskap. Den er videre bearbeidet etter innspill fra NSD Norsk senter for forskningsdata.² Intervjuguiden foreligger på samisk og norsk. SEG har stått for oversettelse av intervjuguiden til samisk. Det var ingen informanter som ønsket intervjuguiden på kvensk/finsk.

Stedfestet informasjon samt kartreferanser ble under intervjuene skrevet inn i intervjuguiden og avmerket på kart³. Så langt det lot seg gjøre, var det informanten selv som gjorde avmerkinger på kartene. I mange tilfeller er det likevel intervjueren som har gjort avtegningen etter anvisning og kontroll fra informanten.

Intervjuene er dokumentert med lydopptak. Transkribering, inkludert oversettelse av intervjuer fra samisk til norsk, er utført av SEG. På bakgrunn av lydopptakene ble samtlige samiske intervju transkribert direkte til norsk basert på lydopptakene, og intervjuene på norsk er også transkribert fra lydopptakene. Ved transkribering av intervjuer gjennomført i 2024 ble Whisper AI, et KI-generert⁴

² NSD Norsk senter for forskningsdata ble 1. januar 2022 en del av Sikt - kunnskapssektorens tjenesteleverandør (<https://sikt.no/>).

³ Kartgrunnlaget er tilsvarende Statens kartverks karttjeneste Norgeskart (<https://www.norgeskart.no>).

⁴ KI, en forkortelse for kunstig intelligens, også kalt AI (fra engelsk: artificial intelligence).

program for transkribering av tale til tekst, benyttet som hjelpemiddel under transkripsjon av norskspråklige intervju. Disse intervjuene er, med to unntak, deretter korrekturlest for å sikre kvaliteten på transkripsjonen. Det fremgår av informantlisten (vedlegg 2) hvilke intervju som er transkribert kun ved hjelp av KI. Disse er delvis redigert av informantene.

Transkriberte intervju er i skriftlig form forelagt informantene for godkjenning. Informantene har i denne forbindelse hatt anledning til å komme med kommentarer og innspill før endelig ferdigstilling og godkjenning av transkripsjonen. Siden det er ressurskrevende å innhente signaturer er flere av intervjuene godkjent pr e-post eller SMS.

I og med at antallet informanter er begrenset, skal opplysningene som kommer frem i denne utredningen vedrørende bruk av land, ferskvann, vassdrag og sjøområder ikke forstås som uttømmende, men snarere som en eksemplifisering av bruk av områder og ressurser i Porsanger – Porsáŋgu – Porsanki. Det reelle omfanget av bruken må forventes å være betydelig større og langt mer mangfoldig enn det som fremkommer i denne utredningen.

2.2.2 Intervju og transkripsjoner

Det er gjennomført 28 intervju med til sammen 38 personer. Av disse var 13 kvinner og 25 menn. 21 intervju ble gjennomført med enkeltindivider og 7 intervju med flere informanter. 10 intervju er gjennomført på samisk og 18 på norsk. Det var ingen informanter som ønsket gjennomføring av intervju på kvensk/finsk.

Det ble gjennomført 6 intervju med til sammen 7 personer tilknyttet reindrift. 1 intervju ble godkjent. 3 intervju ble godkjent uten transkripsjon, og lydopptak, skjema og kartmateriale overleveres Finnmarkskommisjonen. 2 av intervjuene, med til sammen 3 informanter, ble ikke godkjent. Disse informantene godtok heller ikke at intervju, herunder opptak og utfyllt skjema og kart, overleveres Finnmarkskommisjonen.

Det er gjennomført 21 intervju med fastboende, personer med tilknytning til området og/eller representanter for lag/organisasjoner. 18 intervju er godkjent. 3 intervju med 3 informanter er ikke godkjent. En av informantene deltok i ettertid på et fellesintervju som ble godkjent. Det har ikke vært oppnådd kontakt med 2 av informantene etter intervjuene.

Et intervju ble gjennomført med 4 representanter for Forsvarsbygg i tilknytning til Porsangmoen/Halkavarre skyte- og øvingsfelt.

Intervju som ikke er godkjent og ikke overleveres Finnmarkskommisjonen, er ikke benyttet som kildemateriale for utredningen.

2.2.3 Erfaringer fra intervjuene

Konsortiet har generelt møtt stor velvilje og engasjement ved forespørsel om intervju. Informantene har bidratt med informasjon som er helt sentral for utredningsarbeidet.

Konsortiet har hatt fokus på kjønnsbalanse under arbeidet med å innhente informanter. Det har, som ved tidligere utredninger for Finnmarkskommisjonen, vært utfordrende å få kvinner til å stille til intervju.

Det har også vært utfordringer med å få reindriften i tale, både med hensyn til gjennomføring av intervju, deretter også med hensyn til gjennomgang og godkjenning av intervju og transkripsjoner. En årsak til dette er at det sesongbaserte arbeidet i reindriften noen ganger gjør det vanskelig å gjennomføre intervju, da informantene eksempelvis er på arbeid på fjellet. En annen grunn virker å være usikkerhet om hvordan informasjonen som gis i intervjuene blir behandlet videre. Det stilles langt flere spørsmål om hensikten med intervjuene og hvordan informasjonen behandles videre etter overlevering til Finnmarkskommisjonen fra informanter i reindriften enn fra andre ressursbrukere.

2.2.4 Kart

Informantene har gjennom stedsnavn og avmerking på kart gitt stedfestede opplysninger vedrørende bruk av områder og utmarksressurser i Porsanger – Porsángu – Porsanki. Geografiske informasjonssystem (GIS)⁵ er brukt for å digitalisere kartmaterialet og sammenstille stedfestede opplysninger i en geodatabase (vedlegg 6) som en del av underlagsmaterialet for utredningsarbeidet.

Bruksområder er digitalisert i henhold til informantenes avmerkinger på kart. Disse omfatter både grove områdeangivelser og nøyaktige opptegninger. Eksempelvis kan utmarkslåtter være omhyggelig inntegnet, mens områder hvor kyr og sauer har gått på beite er mer løselig angitt. Et annet eksempel er innlandsfiske hvor noen informanter spesifiserer hvert enkelt vann hvor det har vært fisket, mens andre avmerker et større område med flere fiskevann. Kartfestet informasjon er gjengitt med en nøyaktighet som er hensiktsmessig for å gi en oversiktlig digital fremstilling av informantenes bruk av områder og ressurser. Digitaliseringsprosessen er å anse som en tolkning av informantenes nedtegninger og opplysninger, og det kan derfor forekomme unøyaktigheter som følge av tolkningsprosessen. Utreder vurderer samlet sett dataene som geografisk unøyaktige i den forstand at de ikke anses å eksakt avgrense bruksområder. Databasen må forstås som en digital versjon av informanternes opplysninger om bruk av områder og utmarksressurser i felt 9.

All digitalisert informasjon er anonymisert og relatert til informant gjennom samme tallkode som i utredningen for øvrig. Et objekt i databasen, eksempelvis et område hvor det er drevet snarefangst, er relatert til den informanten som har oppgitt informasjonen, ikke nødvendigvis hvem som har brukt området og/eller ressursene. Dette gjelder eksempelvis der en informant representerer et distrikt eller bygdelag med flere brukere.

Kartmaterialet vurderes ikke å representere en fullstendig kartlegging av utredningsområdet da databasen omfatter opplysninger fra et begrenset antall informanter, men bør betraktes som en eksemplifisering av bruk og brukens utbredelse i Porsanger – Porsángu – Porsanki.

Kartmaterialet presenteres tematisk i rapporten. Databasen gir mulighet for å vise andre sammensetninger av dataene, eksempelvis spesifikk informanternes bruk av områder og ressurser.

2.2.5 Stedsnavn

Informanter har stedfestet informasjon ved hjelp av stedsnavn under intervjuene. Det er lagt vekt på korrekt nedtegnelse av stedsnavn både i transkripsjoner av intervjuene og i rapporten. Stedsnavn gjengitt i rapporten er kvalitetssikret med hensyn til intervjuene og, så langt som mulig, kontrollert mot Sentralt stedsnavnregister (SSR).

Porsanger – Porsángu – Porsanki er trespråklig og ligger innenfor forvaltningsområdet for samiske språk. Ved angivelse av stedsnavn oppgis disse i rapporten, så langt det er hensiktsmessig, på kommunes offisielle språk, samisk, norsk og kvensk.⁶ Informantene bruker samiske, norske og kvenske stedsnavn om hverandre i intervjuene og det er informantenes betegnelser som gjengis i transkripsjonene. I utredningen brukes samme språk på stedsnavn som informantene har brukt i sine beskrivelser, ettersom det er informantopplysninger som ligger til grunn eller refereres til i teksten.

Utredningens kapittel 3 omfatter en rekke henvisninger og sitat fra eldre kilder. Her følges skrivemåten av stedsnavn til originalkilden.

⁵ Programvare ArcGIS Pro.

⁶ Innenfor forvaltningsområdet bør rekkefølgen være samisk, norsk og kvensk. Porsanger – Porsángu – Porsanki er et unntak.

2.3 Personvern hensyn

NIKU følger personopplysningsloven ved behandling av personopplysninger. Personopplysningsloven (2018) iverksatte EUs personvernforordning, *The General Data Protection Regulation* (GDPR) i Norge og gjorde personvernforordningen til norsk lov.

Å behandle personopplysninger viser her til å samle inn, registrere, oppbevare, sammenstille og utlevere personopplysninger. Med personopplysninger menes her all informasjon som potensielt kan knyttes direkte til en person, eksempelvis navn, e-postadresse/IP-adresse, bilde/video av ansikt, lydopptak eller andre opplysninger som samlet kan identifisere personen direkte eller indirekte. NIKU, som er å anse som databehandler på vegne av Finnmarkskommisjonen som er behandlingsansvarlig, har påsett at behandling av personopplysninger under utredningsarbeidet har foregått i tråd med det som følger av gjeldende lovverk.

Opplysninger innhentet gjennom intervju, både med enkeltpersoner og grupper, utgjør en sentral del av kildegrunnlaget for utredningen. Vi har etterstrebet dataminimering slik at det ikke er samlet inn mer personopplysninger enn nødvendig for å gjennomføre utredningsarbeidet i henhold til oppdragets mandat. Nødvendige opplysninger i denne sammenheng omfatter navn, alder og kontaktinformasjon.

Personopplysninger behandles på bakgrunn av informert samtykke. Informasjon om oppdraget og dets mandat er annonsert offentlig. Informanter er skriftlig informert om deres rettigheter, samt at informasjon/dokumentasjon gitt i intervjuet gjøres tilgjengelig for Finnmarkskommisjonen. Informantene har underskrevet en bekreftelse på at de er innforstått med dette.

Intervjuene er dokumentert med lydopptak (analog opptaker som ikke er koblet til internett) slik at de kan kontrolleres ved behov. Alle intervjuer er i sin helhet transkribert til norsk. De transkriberte intervjuene har blitt forelagt informanten/informantene i skriftlig form for godkjenning. Alle intervju benyttet som kildegrunnlag skal godkjennes av de respektive informantene ved signatur. Intervju, transkripsjon og eventuelt annet materiale informanten har overlevert utreder er overlevert Finnmarkskommisjonen, så fremt informanten har godkjent dette.

Informantene er anonymisert ved hjelp av en tallkode i utredningen (vedlegg 2). Personer (nålevende) som omtales av informanter ved navn er også anonymisert i utredningen. Slektsnavn er ikke anonymisert. En kodenøkkel som identifiserer informanter og omtalte personer er overlevert Finnmarkskommisjonen.

Intervjudata og eventuelt annen informasjon fra informantene er kryptert under lagring og tilgang er begrenset til prosjektdeltagerne. All informasjon og dokumentasjon som er innhentet gjennom intervjuene overleveres Finnmarkskommisjonen på en måte som på forsvarlig vis ivaretar personvern hensyn. Data som omfatter personopplysninger oppbevares i perioden oppdraget pågår, hvorefter de slettes av databehandleren etter endelig overlevering av utredning til Finnmarkskommisjonen.

2.4 Referanser

Trykte kilder:

Myrvoll, M., Riseth, J. Å., Thuestad, A., Evjen, B., Dalsbø, E. T. og Samuelsen, T. (2013). *Felt 4 Kárašjohka/Karasjok. Sakkyndig utredning for Finnmarkskommisjonen*. (NIKU Oppdragsrapport 10/2013). Norsk institutt for kulturminneforskning.

Internettkilder:

Finnmarksloven (2005). *Lov om rettsforhold og forvaltning av grunn og naturressurser i Finnmark* (LOV-2005-06-17-85). Lovdata. [Lov om rettsforhold og forvaltning av grunn og naturressurser i Finnmark \(Finnmarksloven\) - Lovdata](#)

NIKU (u.å. a). *Áššedovdi guorahallan Finnmarkokommišuvdnii – Guovlu 9 – Porsáŋgu*. <https://www.niku.no/2022/06/assedovdi-guorahallan-finnmarkokommišuvdnii-guovlu-9-porsangu/>

NIKU (u.å. b). *Utredning for Finnmarkskommisjonen, felt 9*. <https://www.niku.no/prosjekter/utredning-for-finnmarkskommisjonen-felt-9/>

Personopplysningsloven (2018). *Lov om behandling av personopplysninger* (LOV-2018-06-15-38). Lovdata. <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2018-06-15-38>

Reindriftsloven (2007). *Lov om reindrift* (LOV-2007-06-15-40). Lovdata. <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2007-06-15-40?q=reindriftsloven>

3 Historisk oversikt over bosetting og ressursbruk. Porsangerfolkets historiske bruk av naturgodene

Steinar Pedersen

3.1 Innledning

Dette arbeidet tar sikte på å gi en viss innføring i porsangerfolkets bruk av naturgodene på fastlandet og i sjøen, fra 1600-tallet og fram til tida etter andre verdenskrig. Fremstillinga vil bygge på tilgjengelig litteratur og trykte kilder, og vil også gi en summarisk oversikt over befolkningsutvikling og administrative forhold.

3.1.1 Navnet Porsanger

Porsangerområdet har, som Finnmarkskysten for øvrig, vært i menneskelig bruk fra omkring 11 500 år siden. Arkeologiske undersøkelser fra bl.a. Vuolmmašjohka viser at det har vært aktivitet og bosetning i Porsanger fra eldre steinalder (Oppvang & Kjellmann 2019, s. 127-128).

Den første kjente skriftlige kilde hvor Porsanger nevnes er fra 1528. Her fremgår det at kongen i København påla sjøsamene også i Porsanger en avgift i forbindelse med sin forestående kroning i Oslo. Tre mann (et båtlag) skulle da betale til sammen 4 våger råskjær (Hanssen 1986, s. 30).

Einar Richter Hanssen drøfter navnet Porsanger, og nevner en eldre teori om at førsteleddet kan ha sammenheng med planten finnmarkspors.⁷ Ifølge Rygh (1924, s. 178) kommer førsteleddet nettopp fra dette plantenavnet. På slutten av 1500- og på begynnelsen av 1600-tallet finner man at svenske og russiske kilder bruker betegnelser som likner på det nåværende samiske navnet *Leavdnja* (Hanssen 1986: 30 ff.). På første halvdel av 1700-tallet ser man at begrepet *Lemmiwuono* er brukt fra svensk side. Flere stedsnavnforskere som har satt førsteleddet «pors» i sammenheng med det samiske «boršut», å fosse (Logje 2021, s. 141-143).

Mikkel Rasmus Logje skriver at de samiske navnene «Porsángu» og «Porsáנגguvuotna», er innlån fra norsk - Porsanger og Porsangerfjorden. Det betyr imidlertid ikke at distriktet og fjorden ikke har hatt et eldre navn, nemlig *Leavdnja*. Han mener at årsaken til at dette navnet har måttet vike, blant annet skyldes at de norske navnene er brukt i offisielle sammenhenger, eksempelvis på kart allerede så tidlig som i 1706 (Logje 2021, s. 148).

En del gamle navneformer som finnes nedtegnet er:

Dansk: «Porsanger» 1528, «Søder og Nord Porsanger» 1594, «Pårsånger og Søder Pårsanger» 1598, «Øster og Wester Porsangen» 1599 og «Porsangeren» 1709.

Svensk: «Pårsanger» 1558, «Porsånger, Possånger» 1595 (Olsen og Qvigstad 1924, s. 178).

Fredrik Rode skriver i 1842 at Porsangerfjorden også ble kalt «Porsangen» (Rode 1842, s. 41).

⁷ Finnmarkspors (Rhododendron tomentosum) er en av to arter i Rhododendronslekta som vokser vilt i norsk natur.

3.1.2 Tidlig skattlegging og jurisdiksjonsavklaring. Porsanger blir en del av Norge i 1613

Når det gjelder håløygenes skattlegging av samene finner man den første opplysninga om dette i Ottars beretning til kong Alfred av England på slutten av 800-tallet. Samenes skattevarer forteller om en allsidig bruk av både havets og fastlandets ressurser.⁸ Etter hvert kom det nye norske rikskongedømmet inn som skattlegger. Fra øst kom Novgorods skatteinnkrevere, og fra områdene rundt Bottenvika kom birkarlene. Dette førte til at samene i Porsanger ble utsatt for en flerdobbel beskatning.

Den svenske kongen underla seg birkarlernes private beskatning av samene helt til Nordishavet – «Västersjöen» midt på 1500-tallet. Det første offisielle, svenske skatteregnskapet for «Västersjö-lapperne» finner man i 1553. I det svenske skatteinnkrevningssystemet ble Porsanger en del av Torne lappmark, og de tidligere skatteoppkreverne, birkarlene, ble svenskekongens fogder. Samene klagde over fremferden til disse, og også hvordan russiske og danske skatteinnkrevere løste oppgaven. Fra 1595 til 1602 måtte porsangerfolket ut med fire skatter (Hanssen 1986, s. 42).

Når det gjelder skattenivået i et «normalår» rundt begynnelsen av 1600-tallet, måtte en same som bodde ved sjøen trekke opp 857 kg torsk for å skaffe tørrfisk nok til å dekke verdien av det han skulle betale i tiende, skatt og andre faste utgifter (Hanssen 1986, s. 46). Med datidas redskaper og utstyr var dette svært mye fisk.

Det var Kalmarkrigen mellom Danmark-Norge og Sverige (1611-13) og fredsslutninga i Knæred som satte en stopper for svensk herredømme over fjordene i Finnmark. Russerne hadde gitt opp ti år tidligere.⁹ Kyst- og fjordstrøkene i Finnmark, inklusive Porsanger, var etter 1613 dermed for første gang en del av Norge og ensidig underlagt kongen i København.¹⁰

3.1.3 Tidlige geistlige og verdslige administrative forhold

På det geistlig-administrative området finner man at i 1589 var Kjelvik, ytterst på vestsida av Porsangerfjorden, omtalt som et prestegjeld med hovedkirke i Kjelvik. Det var også flere annekskirker på den nærliggende ytterkysten. En kilde fra 1668 forteller at både Indre og Ytre Porsanger var en del av dette prestegjeldet. Richter Hanssen mener at Porsanger må ha vært en del av prestegjeldet langt tidligere. Presten skulle besøke Porsanger én gang om året og holde gudstjenester i Hårvik, Leirpollen, Kistrand og Smørfjord (Hanssen 1986: 100).

Ved handelsforordninga/oktroyen gitt i København i 1687, ble Finnmark delt i forskjellige «Hoved-Handeler», herunder Kjelvig. Dette innebar en praksis av det såkalte utredersystemet der prinsippet var at en handelsborger skaffa utrustning til en fisker som da hadde leveringsplikt til vedkommende som skaffa utrustninga. Porsanger ble dermed knytta nærmere Kjelvik på det økonomiske området. Porsanger var, ved inngangen til 1700-tallet, nærmest blitt et administrativt vedheng til Kjelvik (Hanssen 1986, s. 100).

Den samiske befolkningen i Porsanger hadde et bredere næringsgrunnlag enn nordmennene på Magerøya og i de ytre delene av Porsangerfjorden. De sistnevnte levde av fiske og februk, mens samene også drev med reindrift, jakt, sjøfangst, bær- og dunplukking. De hadde også bedre tilgang på brensel¹¹ og bedre beitemarker. Richter Hanssen siterer Peter Schnitler som i 1744 skriver at «disse Finners Vilkaar paa det faste Land er bedre enn hine Nordmænd deres paa Øerne» (Hanssen 1986, s. 77). Samenes gunstigere økonomiske tilpasning og selvberging gjenspeilte seg gjennom 1700-tallet i handelsbestemmelser. I forhold til handel hadde den samiske befolkningen blant annet ikke en forskriftsfesta rett på leveranse av en like stor mengde mel som den norske.¹² I 1745 var en

⁸ Ottars beretning er trykt blant annet i NOU 1984: 18 (1984). Om samenes rettsstilling, s. 643 f.

⁹ Jf. Hanssen 1986, s. 39 – 44, om skattlegging av samene i Porsanger og andre Finnmarksfjorder før 1613.

¹⁰ Minus Sør-Varanger som ikke ble en del av Norge før i 1826.

¹¹ I praksis vil nok det si at de hadde brensel tilgjengelig der de bodde, og behøvde ikke å dra milevis for å få tak i det, slik kystboerne var nødt til.

¹² Det vil si en melmengde som vedkommende same hadde kontraktmessig rett til i sitt handelsforhold med utreder.

livsnødvendig kreditt for en samisk husstand i Vest-Finnmark 10 våger mel, mens den for en norsk var 15 våger (Nilsen 1998, s. 86, 88).

Samene i Porsanger var mindre bundet til handelsmennene på kysten enn den norske befolkninga. De kunne handle med svenske kjøpmenn fra Torneå som kom sørfra på vinterføre. I 1690 var det flere kjøpmenn på kysten som klaga over dette til Adelaerkommisjonen da de ikke lenger fikk tak «vildvahre» fra Porsangersamene som solgte all «faldende vildvahre» til svenskene. De norske kjøpmennene ba derfor om et forbud mot denne handelen, og at de selv fikk enerett til å kjøpe produksjonen fra samenes jakt (NNS I 4de hft. 1938, s. 34).

3.1.4 Forholdet Kistrand og Kjelvik utover 1700-tallet

Mot slutten av 1600-tallet var det en sterk nedgang i den norske befolkningen langs Finnmarkskysten. Dette gjaldt også i Kjelvik på Magerøya. På tinget i 1703 ble det fortalt at det for 35 år siden hadde vært mannskap til 5 båter «av boende mænd og drenge», mens det på det aktuelle tidspunktet bare var folk nok til to-tre båter. «Sør Honningsvåg» og Helnes som tidligere hadde hatt (norsk) bosetning lå øde. Sværholt kirkesogn, som tidligere hadde hatt folk nok til å bemanne 24 båter «av Nordmænd», hadde i 1703 bare mannskap nok til to båter (Helland 1905, s. 398). Dette bidro til at styrkeforholdet mellom Kistrand ved Porsangerfjorden og Kjelvik endra seg utover 1700-tallet. Finnmarkskysten gikk inn i en økonomisk og befolkningsmessig krise, mens fjordområdene opplevde en vekst. Dette medførte at forholdet mellom Magerøya og Porsanger ble forskjøvet i sistnevntes favør.

I 1718 ble den første misjonæren for Porsanger og Laksefjord utnevnt. Dette ble et geistlig administrativt vendepunkt. Først ble Kistrand kapell etablert, og deretter ble Kistrand annekssogn under Kjelvik i 1759. I 1793 ble imidlertid Kjelvik annekst under Kistrand. På det verdslige området het det fortsatt Kjelvik tinglag, men tingstedet ble flytta til Repvåg ved Porsangerfjorden (Hanssen 1986, s. 100 f.).

Porsanger hørte før 1815 inn under Finnmark fogderi som da ble delt i Øst- og Vest-Finnmark fogderi. Porsanger ble liggende under Vest-Finnmark. I 1815 ble det også bestemt at det i hvert distrikt skulle ansettes en sorenskriver som skulle overta fogdeembetet. Vest-Finnmark fogderi ble i 1839 delt i to, og Kistrand¹³ tinglag ble underlagt fogden og sorenskriveren i Hammerfest (Bottolfsen 1990, s. 50 f.).

3.1.5 Kommunalt selvstyre fra 1837

Formannskapslovene om innføring av kommunalt selvstyre ble vedtatt i 1837. Den nye kommunen fulgte grensene for prestegjeldet, og fikk navnet etter setet for hovedkirka, Kistrand. Dette var en konstruert enhet med sogn: Kistrand og Kjelvik (utskilt 1861), Kautokeino (utskilt 1851) og Karasjok (utskilt 1872). Kraft (1835) oppgir at innbyggertallet i hovedsognet Kistrand var 435, «der mest ere Søefinner og for en Deel Qvæner», og i Kjelvik annekssogn 152 hvorav «halvdelen Norske og halvdelen Søefinner» (s. 564). Fredrik Rode oppgir at det i 1825 var til sammen 587 «Sjæle» i Kistrand og Kjelvik sogn. Tallet økte med om lag 100 frem til rundt 1840 (Rode 1842, s. 41).

Arvid Petterson (1994) opplyser følgende om utviklinga av de kommunale forholdene i Porsanger:

Porsanger er Norges tredje største kommune i flateinnhold, bare nabokommunene Kautokeino og Karasjok er større. På 1800-tallet utgjorde de sammen med Kjelvik (Nordkapp) én kommune, med navnet Kistrand.¹⁴ I 1851 ble Kautokeino utskilt som egen kommune, i 1861 Kjelvik og i 1873 Karasjok. Kistrands grenser ble likevel ikke kartfestet, slik grensene er i dag, før på 1930-tallet. Ved årsskiftet 1963-1964 ble kommunenavnet endret til Porsanger (s. 19).

¹³ Stedsnavnet Kistrand ble i eldre tid også skrevet «Kjøbstranden» (Helland 1905, s. 773).

¹⁴ Kommunen strakte seg fra Bealdovadda på grensa mot Finland, sør på Finnmarksvidda, til Nordkapp, og var større enn Sør-Trøndelag fylke (Bottolfsen 1990, s. 44).

3.2 Befolkning og folketall

Einar Richter Hanssen har på grunnlag av ulike kriterier beregna befolkningen i Porsanger til 48 i 1555 og 128 i 1608 (Hanssen 1986, s. 57). I 1613/14 skal det ha vært 148 personer bosatt i området. Befolkningstallet var ganske stabilt gjennom hele 1600-tallet, og var 136 i 1694 (Hanssen 1986, s. 90).

Samene var lenge bortimot enerådende på begge sider av Porsangerfjorden. På begynnelsen av 1600-tallet var nordmenn i kortere tid bosatt i «Sortvik» og «Offuervig» på vestsida av fjorden. Einar Richter Hanssen antar at sistnevnte stedsnavn dreier seg om Ytre Overvik, men at det også kan være Skarvbergvik i nærheten av Skarvberget. Det samiske navnet på dette berget er «Sieidebákti» (Offerberget). Forfatteren antar derfor at det er mindre sannsynlig at nordmenn ville slå seg ned her (Hanssen 1986, s. 90).

På 1700-tallet var det en viss norsk innflytting til de ytre delene av fjorden. I den forbindelse finner man stedsnavnene Indre og Ytre Nordmannset på vestsiden av Porsangerfjorden, samt Østre og Vestre Nordmannsslått i Olderfjord. Dette var en marginal bosetning som enten ble borte, eller gikk opp i det lokale samiske. Fra samisk side ble det ikke protestert mot denne innflyttinga, slik som i andre fjorder i Finnmark. Forklaringa er trolig at innflyttinga var liten, og lå i ytterkanten av sjøsamenes sentrale bruksområder (Hanssen 1986, s. 91).

I 1717 var befolkninga i Porsanger anslått til 350 individer, et tall som steg til i 421 i 1769. Den første folketelling i Norge som viser navnet på alle innbyggerne kom i 1801. Da var det 550 personer i Porsanger (Hanssen 1986, s. 109).¹⁵ Befolkningen rundt fjorden var samisk på midten av 1700-tallet. Peter Schnitlers tall fra 1744 viser at det i daværende Porsanger var 34 «sjøfinner og 13 «fjeldfinner», og ingen andre (Helland 1906b, s. 307).¹⁶ Fra 1750-tallet opplyser Hans Paus at i Lafjord og Porsanger var 68 menn «af hvilke nogle ere Fjeldfinner, som om Vinteren opholde sig i Fjeldet» omkring Karasjok og Aviovara. I Kjelvik bodde det «4 Mænd»¹⁷ (Paus ca. 1760, s. 179).

3.2.1 Tilflytting av kvener fra midten av 1700-tallet

Porsanger hadde en markant befolkningsøkning på siste halvdel av 1700-tallet. I 1769 var innbyggertallet 421, og i 1801, 550. Befolkningsøkninga var særlig sterk i Lakselv og østlige fjordbygder i Porsanger (Hanssen 1986, s. 143), områder som da fikk nye innbyggere.

Det var mange finskspråklige som slo seg ned i Alta rundt midten av 1700-tallet. Det var så mange at amtmannen mente at de «efter den nuværende Forfatning ej bekvemmeligen kand rømmes»,¹⁸ og at innvandringa måtte kanaliseres andre områder. Han fremholdt at «qvæner er bedre tjent med at boe ved Lax-Elven», hvor de også kunne leve av «Jord og Creature (...), og siden ved Tana elv» (Collet 1757: 67).

De første finnene/kvenene i Porsanger kom trolig til Kjæs på slutten av 1750-tallet. I 1769 hadde 41 personer av «finsk ætt» flytta til Porsanger. I 1801 var antallet 121, de fleste bosatt inne i fjorden (Hanssen 1986, s. 114). Einar Richter Hanssen anfører at det er utfordrende å finne ut av hvem som var finne (kven) og hvem som var same av de nyankomne. Administrativt var finnene (kvenene) på denne tida regna som sjøsamere i skattebetalingssammenheng (Hanssen 1986, s. 113 ff).¹⁹

Porsanger var, frem til om lag 1760, et fortrinnsvis samisk område der «all virksomhet i fjorden foregikk på det samiske samfunnets premisser» (Hanssen 1986, s. 11). Innflyttinga skapte ikke problemer mellom befolkningsgruppene. De finske innflytterne gifta seg inn i samiske slekter, lærte seg samisk og tok opp samiske skikker. Samiske verdier ble godtatt, ikke avvist. Det var, ifølge Richter

¹⁵ En nærmere vurdering av befolkningsutviklinga på 1700-tallet, finner man i Hanssen 1986, s. 90 – 93.

¹⁶ Tallene indikerer familieoverhoder/skattebetalere.

¹⁷ Det var presten, klokkeren og to kvener.

¹⁸ «kand rømmes» - få plass.

¹⁹ Hovedgrunnen til dette hang sammen med at samene betalte skatt, noe de norske var fritatt for, fra slutten av 1600-tallet frem til 1833. Ved at de innflyttende finnene ble innført i det sjøsamiske skattemanntallet, fikk kongen i København flere skattebetalere.

Det at det gamle norske ordet for same var «finn», kan også ha medført begrepsforvirring.

Hanssen, en «forbausende» harmoni mellom folkegruppene, der finsk innflytelse særlig gjorde seg gjeldende innen jordbruket (1986, s. 116). Kvenenes tilpasningsevne beskrives også av Jacob Fellman, som var sogneprest i Utsjok og Enare fra 1820 til 1831, og godt kjent med forhold i Finnmark. Han skriver at finnenes etterkommere, «Qvæner», beholdt sine skikker og sitt språk der de var flere. Videre skriver han at: «Bosætter sig någon Finne ensam i en Norsk by, blifva hans etterkommande Nordmän, och slå han sig ned bland Lapparne, antar han de sistnämndes seder, och barnen uppgå vanligen i den Lappska nationen» (Fellman J. I 1906, s. 126).

3.2.2 Befolkningsutvikling etter begynnelsen av 1800-tallet

Befolkningstallet i Porsanger varierte noe utover 1800-tallet. I 1801 var folketallet 550, et tall som gikk ned til 419 i 1815. Deretter økte det til 425 i 1825 og 504 i 1835. Folketallet var fortsatt lavere enn i 1801. Én faktor som bidro til befolkningsnedgangen i de første tiårene, var at Porsanger fjellsamer, da 80 personer, ikke angis i kildene etter 1801. Selv om disse trekkes fra, var det likevel en nedgang på 51 personer mellom 1801 og 1815 (Hanssen 1986, s. 144).

Mellom 1835 og 1865 økte befolkninga fra 504 til 1050. Alle tellingskretsene, Kistrand, Billefjord, Stabbursnes, Lakselv, Børselv, og Brenna, hadde befolkningsøkning (Hanssen 1986, s. 182). Det meste av økninga skyldtes naturlig befolkningstilvekst, og etter 1860, sterk tilflytting fra Finland, andre distrikter i Nord-Norge og Karasjok. Særlig markant er tilflyttinga fra Karasjok. I 1865 kom 42 innbyggere fra Karasjok. Tilflyttinga fra nabosognet fortsatte på 1870-tallet, og bare i 1874 kom 19 personer (Hanssen 1986, s. 193). «Grensesperringa», der grensa mellom Norge og Finland ble stengt for reindriftsflyttinger i 1852 er en forklaring på tilflyttinga fra Karasjok. Fra 1865 frem til 1900 var det en jevn og sterk økning i folketallet i Kistrand. I 1875 var det 1367 innbyggere, i 1890 1760. I 1900 hadde folketallet nesten nådd to tusen, nærmere bestemt 1947.

3.2.3 Befolkningens etniske sammensetning, 1865 – 1900

Angående befolkningens etniske sammensetning mot slutten av 1800-tallet, finner man hos Amund Helland en nærmere oversikt over befolkningas etniske sammensetning i perioden 1865 – 1900. Den viser at det i 1865 var 61 «Nordmænd» i Kistrand herred. Den norske befolkninga økte og var kommet opp i 359 personer i 1900, mens antallet kvener i samme periode økte fra 227 til 693. «Finner» (samer) var stadig den største befolkningsgruppa med 632 personer i 1865, og 887 i 1900. Det samla befolkningstallet var 1939 (Helland 1906b, s. 306).²⁰

Arild Gjerde, som har gjort en undersøkelse av befolkningsforholdene og den etniske sammensetninga av befolkninga i Porsanger i år 1900, har noe andre tall (Gjerde 1986: 14). Den samla folkemengden hos begge er likevel ganske sammenfallende med 1941 hos Gjerde og 1939 hos Helland. Når det gjelder den etniske sammensetningen er imidlertid spriket større. Gjerdas tall er 157 nordmenn, 759 samer og 217 kvener. Gjerdas oppstilling inneholder også kategoriene Norsk-blandet (Nb): 148, Samisk-blandet (Sb): 176 og Kvensk-blandet (Kb) 484. Dette kan forklare ulikhetene når det gjelder antallet for de tre etniske kategoriene.

Helland skriver videre at kunnskap i norsk var heller dårlig blant samer og kvener, og at man fant finske (kvenske) og samiske kulturuttrykk integrert i hverandre. Et slikt eksempel var Børselv hvor folk brukte «finnedragt» (samekofte), men «kvænsk er hovedsproget, om end finsk samtidig forstaaes» (Helland 1906b, s. 307).²¹ En samtidskilde, lærer Salomon Nilsen, skriver i 1886 at «Klesdrakten er ens. Sameklær brukes også av dem som taler kvensk» (gjengitt i Qvigstad 1954, s. 23). Ut fra et fornorskingsperspektiv var Helland i 1906 pessimistisk: «I det store staar fornorskingsarbeidet i Kistrand i stampe» (Helland 1906a, s. 307).

²⁰ For 1865 og 1875 har Helland samme sted også med befolkningskategorien «Blandet». For de nevnte årene var tallene hhv. 128 og 1357.

²¹ «Finsk» betyr her samisk.

3.2.4 Kulturelle forhold før og etter 2. verdenskrig (1940 – 1945)

Før andre verdenskrig var befolkninga spredt i små bygdelag rundt fjorden, i dalførene Brennelv og Lakselv og ved Skoganvarre. Befolkningstygndepunktet var mellom Indre Billefjord og Smørfjord. Kommuneadministrasjonen og de offentlige tjenestemennene var, for en stor del, lokalisert til Kistrand frem til 1944. Kommunen var etnisk heterogen med norsk, samisk og kvensk bosetting med norsktalende i mindretall. Én forklaring på dette var den læstadianske bevegelsen der finsk og samisk var hovedspråkene i forkynnelsen (Petterson 1989, s. 19 f.).

Arvid Petterson (1994) beskriver krigsårene 1940 – 45, brenninga og tvangsevakueringa i 1944, og den påfølgende gjenreisningstida. 2100 mennesker fra Porsanger ble tvangsevakuert, mens 870 overvintra (Dancke 1986, s. 384). I og med at rundt $\frac{1}{3}$ av befolkninga ble igjen og overvintra fra 1944 til 1945, ble mye av kulturgrunnlaget og bosettingsmønsteret i Porsanger bevart. Etter krigen begynte ungdom i større grad å søke seg arbeid utenfor kommunen fordi kombinasjonsbruket ikke lenger ga det inntektsgrunnlaget som fantes i andre yrker. Når lønnsomheta ved kombinasjonsbruk gikk ned i forhold til andre yrker, innebar det også en endring for samiske og kvenske kulturforhold i kommunene. Det medførte en sterkere overgang til norsk språk og kultur. (Petterson 1994, s. 280). «Etterkrigstida rev for alvor ned troen på egen bakgrunn. Samisk og kvænsk kultur ble minoritetskulturer i kommunen» (Petterson 1994, s. 259, 280).

3.3 Retten til, og bruken av naturressursene

Bosettinga i Porsanger er bygd på utnyttelsen av det naturgrunnlaget som fantes til lands og til vanns. Debatten om retten til naturressurser er ikke et nytt fenomen. Porsangers befolkning ble konfrontert med slike forhold allerede på begynnelsen av 1600-tallet. Samene i Porsanger hørte da inn under det dansk-norske tinget i Kjelvik, selv om de enda betalte skatt til Sverige og Russland. De levde under et strengt skattetrykk og myndighetenes regime skulle bli enda hardere.

I 1609 fikk lensherren i Finnmark en ordre fra kongen i København, om at «trollmenn» skulle avlives og samene ble spesielt nevnt:

Som erfaringen viser, er de nevnte finner og lapper av natur henfallen til bruk av trolldom. Av den grunn tør verken nordmenn eller andre fromme folk å bo i deres nærhet, langt mindre å bosette seg i de fjordene hvor det er mange finner. Derfor skal du [altså lensherren] ha et strengt og alvorlig oppsyn med dem, slik at de som blir funnet skyldig i å bruke trolldom, gjennom dom og straff, uten all nåde avlives (Hagen 2010: 38).

Historikeren Rune Blix Hagen skriver at samenes bruk av trolldom «sto i veien for det dansk-norske rikets framrykking i nord med hensyn til bosetting og ressursutnyttelse. Gjennom brevet av 1609 løfter kongen trolldomsforbrytelser opp på et kriminalpolitisk nivå med høyeste prioritet» (Hagen 2010, s. 38).

Samene i Porsanger fikk umiddelbart merke konsekvensene. Allerede på Kjelviktinget i 1610 ble det ført trolldomssaker, og fem personer ble brent på bålet ved tingstedet. Disse var én norsk kvinne, og fire samer fra Laksefjorden og Porsangerfjorden «der de tydeligvis har hatt en ledende rolle innenfor sine samiske siidaer» (Hagen 2010, s. 39). Rune Blix Hagen (2010) skriver om dette at ekspansjonisme fra dansk-norske myndigheter var en underliggende årsak til det man i dag må kunne kalle en terrorpolitikk:

Konflikter med samer i forhold til territoriell, demografisk og økonomisk ekspansjon innover fjordene i et usikkert grenseområde synes å være en nærliggende faktor, særlig i de første sakene. Ekspansjonen innover fjordene førte til at samene kom i konflikt både med tilreisende fiskere, handelsmenn og dansk-norske myndigheter. I kjølvannet av motsetningene ble det viktig for myndighetene å tvinge samene inn under dansk-norsk jurisdiksjon (s. 40).

3.3.1 Trolldomsprosesser og kampen om lokale naturressurser

Rune Blix Hagen (2010) mener at flere av de samiske såkalte trollmennene ble: «rettsforfulgt fordi de i visse sammenhenger utfordra den sentralstatlige økonomiske ekspansjonskulturen med kolonisering og fortrengning fra boplasser» (s. 45).

Det er i en slik forbindelse at vi får vite mer om en person i Porsanger enn bare navnet. Det er samene Sarve Pedersen som møtte for retten på Kjelviktinget, 6. mai 1634 anklagd for å ha krevd avgift eller toll av «hjemlandsfarerne», fiskere fra Nordland og Troms på fiske i Finnmark. De tilreisende fiskerne klagde; de sa Sarve Pedersen kom med trusler om at hvis han ikke fikk det han krevde, ville han gå mer drastisk til verks. Fiskerne mistenkte ham for å gjøre dem ondt hvis han ikke fikk det slik han ville. På tinget ble Pedersen tiltalt og spurt om hvilken fullmakt han hadde til å ta «toll eller rettighet» hos dem som kom til lenet for å søke sin «næring og bæring». I og med at han ikke kunne benekte at han hadde «tatt i toll» en eske med brød, smør og annet fra hver kar på jekten, og alle jekter han kom til, uten ordre eller befaling til det fra kongen eller hans ombudsmann, ble han dømt til å halshugges.

En slik dom var ifølge Rune Blix Hagen, begrunna i at Sarve Pedersen hadde gjort seg skyldig i majestetsforbrytelse; han hadde gått inn på et felt hvor kun kongen hadde kompetanse, skatte- og avgiftsinnkreving. Saken var imidlertid verre enn det. Han var også mistenkt for trolldomskunst, noe han selv også hadde «berømmet seg av» flere ganger. Sarve Pedersen ble «prøvd på sjøen og fløt som en stokk» (Hagen 2010, s. 44). Han tilsto at han kunne djevelens kunster, gand, med videre, og hadde forgjort en rekke mennesker. Dette gjaldt blant annet en som hadde stjålet to rein fra ham på en av øyene, én som ikke hadde gjort skikkelig opp for seg ved en reinhandel, 16 tjenestefolk hos nordmenn som hadde banka ham opp, og en person fra Vardø som hadde slått ham. Videre kom han med en rad av opplysninger om flere andre personer som hadde forgjort andre mennesker (Hagen 2010, s. 44). I og med at Pedersen også ble dømt for trolldom ble han brent.

Hagen (2010) skriver at Pedersen, som både var reineier og fisker, står fram som en leder blant samene på begge sider av Porsangerfjorden. Som nevnt foran var (det opprinnelige) tiltalegrunnlaget mot ham at han hadde tatt toll og avgifter fra «hjemlandsfarere». Fiskere som var konkurrenter til samene om deres fiskeplasser (Hagen 2010, s. 44). Saken og andre tilsvarende saker fra 1630-årene «framstår som en maktdemonstrasjon overfor samer som tok seg til rette. Formålet var maktpolitisk motivert og handlet om å begrense samenes rettigheter, deres sedvanerett til jord og vann» (Hagen 2010, s. 44). Hagens oppfatning er at denne saka også illustrerer en oppfatning blant samene:

om at de hadde en eksklusiv bruksrett til fiske på grunnene utenfor sine fjordområder, og at de også kunne kreve avgift for utnyttelse av fiskegrunnene dersom fremmede og langveisfarende fiskere trengte seg på. Sarve Pedersen ble dømt svært strengt nettopp fordi han tiltok seg en myndighet som bare tilkom den ekspanderende statsmakten (Hagen 2010, s. 45).

3.3.2 1614 – 1631. Amtmannen skulle ha førsteretten til å kjøpe dun og fjær hos porsangersamene på kongens vegne.

Til tross for det mørke bakteppet, finner vi at porsangersamenes rettigheter til naturressurser også ble respektert på første halvdel av 1600-tallet. De tidligste skriftlige kildene forteller at dunsamlinga på øyene i Porsangerfjorden var en rett som tillå samene der. Det er forsvarlig å gå ut fra at dette også gjaldt Dávdnesálla – Tamsøya - Taunusaari, trolig det mest berømte dunværet i Finnmark.

I litteratur og i eldre rettsmateriale er Store Tamsøy eller bare Tamsøya, en rik og mye omtalt ressurslokalitet i Porsangerfjorden. Når det gjaldt det verdifulle dunet, ble det på tinget i Kjelvik, 17. juni 1631, lest et brev fra kong Cristian IV i København fra 1614, der det het at den daværende amtmannen, Claus Gagge, skulle kjøpe gode dun og fjær hos samene. På den bakgrunn nedla fogden, på vegne av sin «hosbund», lensherre Cunningham forbud mot at den menige allmuen (norske) eller borgerne i Kjelvik, skulle «kiøbe nogen duun hos finderne», før den nye lensherren hadde fått tak i det han skulle ha på kongens vegne (Sandvik og Winge 1987, s. 276 f.; Hanssen 1986, s. 52, 94 f.). Einar Richter Hanssen, som omtaler denne tingsamlinga og vedtaket der, skriver at

statsmyndighetene med dette viste aktiv interesse for spesifikke ressurser i Porsanger, først dun og senere også muldebær som var knapphetsgoder, lett omsettelige med god pris (1986, s. 94 f.).

Ederdun var en ressurs som tilhørte den samiske allmuen langs Porsangerfjorden både i 1614 og 1631, og noe de skulle ha betaling for gjennom salg. Dette kan tyde på at dun har vært en fritt omsettelig vare, men der kongen i 1614 bestemte at lensherren skulle ha førsteretten til kjøp. Retten til ressursen som sådan var ikke anfekta. Den tilhørte fortsatt samene i Porsanger. I en slik forbindelse har Tamsøya en sentral plass i rettsutviklinga for lokalbefolkninga fra midten av 1600-tallet og utover.

Dávdnesálla – Tamsøya - Taunusaari har hatt en spesiell plass i porsangersamenes forestillingsverden.

Et gammelt sagn forteller at den var kommet til fjorden på en spesiell måte. To gamle, såkalte trollkjerringer, på Trollholmen ved Kolvik, hadde en gang joika så kraftfullt at en én mil lang «styggings» av ei øy starta fra England og fløt over havet. Lokka av joiken kom den inn Porsangerfjorden, og alle som går på land der kan se at «den ikke kan høre til Norges land. For i hele Norge er det ikke slik mark og slikt jordsmonn». Til denne historia hører også at da sola begynte å skinne ble trollkjerringene til de grå steinstøttene som man fortsatt kan se (Johansen 2001, s. 35).

Etter sitt opphold i Porsanger på andre halvdel av 1720-tallet, lister Knuud Leem opp porsangersamenes mange hellige fjell, «Passe Varek», *Bassi várit* etter dagens nordsamiske ortografi. Ett av disse hellige stedene var «Daume-Salo-Sieide», Dávdnesálla jf. dagens samiske navn. Det siste leddet, sieidi, indikerer at det må ha vært en klippe, stein, eller en liknende lokalitet som var selve helligdommen. Den danske oversettelsen var «Tams-Øens Orakel» (Leem 1767/1975). Trolig har det ikke vært samisk bosetning på øya. Årsaken er at man ikke ville bo på eller ved et «Passe-Vaerre» for ikke å forstyrre helligdommen, eller «Stedets Afgud», slik Leem skriver (Leem 1767/1975, s. 443).

3.3.3 Rettsutvikling fra midten av 1600-tallet. Embetsmenn gjør fremstøt for å tilegne seg allmuens rettigheter

Rettsutviklingen har sammenheng med det Einar Richter Hanssen skriver om kongen og førsteretten til å kjøpe dun hos samene. Statlige myndigheter økte gjennom dette presset på siidaene, noe som var innledningen til at det økonomiske fundamentet for disse begynte å rakne (Hanssen 1986, s. 95).²² Dette kommer første gang tydelig til uttrykk på midten av 1600-tallet. Sverre Tønnesen skriver at lensherren/slotsherren i Vardø, påberopte seg en rekke særrettigheter rundt om i Finnmark angående utnyttelse av engsletter, øyer, med videre. Hjemmelsgrunnlaget var «slottets urgamle accidenzer». Den mest verdifulle rettigheten var angivelig muldebær og dun fra Tamsøya (Tønnesen 1979, s. 30).

I 1653 fikk lensherre Jørgen Friis og amtmann Schønnebøl vedtatt på tinget i Vardø, at før allmuen plukka multer til seg selv, skulle de først plukke to dager til amtmannen «paa hans Mayts vegne». Referatet i tingprotokollen var utforma slik at det ga skinn av at allmuen selv hadde gjort vedtaket. Dermed avskar embetsmennene en mulig inngripen fra kongens side, og for allmuen var det mer akseptabelt at de skulle plukke til lensherren på vegne av kongen. De to kongelige embetsmennene fikk deretter vedtatt dette på andre tingsamlinger hvor saka ikke berørte folk personlig (Tønnesen 1979, s. 30 f.). På Kjelviktinget, hvor den norske allmuen fra Kjelvik og den samiske fra Porsanger var samla, var det ingen tilsvarende tilslutning. De lovte bare å gi amtmannen en halv lest²³ multer i gode bærår. Ifølge Sverre Tønnesen var ikke dette rare rettigheten, men det var grunnlaget for at seinere amtmenn påberopte seg retten til multer på Tamsøya (Tønnesen 1979: 30 f.; Hanssen 1986, s. 95).

Allmuen hadde åpenbart retten til naturressursene på Tamsøya på dette tidspunktet, men man kan tenke seg at man var forsiktig med å avvise amtmannen fullstendig. Dette var mindre enn 20 år siden Sarve Pedersen var dømt til døden for å ha tråkka inn på det kongelige embetsverkets enemerker. Amtmannen rådde i prinsippet over liv og død, og han møtte på de årlige tingsamlingene.

²² På denne tida var det to sjøsamiske siidaer i Porsanger, én ytre og én indre (Hanssen 1986, s. 53 f.).

²³ 1 lest var på denne tida 12 eller 13 tønner (Norsk historisk leksikon 1999, s. 266). 1 tønne: På 1600-tallet var det ikke noe enhetlig mål for begrepet tønne. Det varierte fra 97 l, 162 l og helt opp til ca. 195 l (Norsk historisk leksikon 1999, s. 464, første spalte). Det vil si at ut fra laveste måleenhet var en halv lest nesten 600 l, og kan ha vært det dobbelt.

3.3.4 Undersøkelleskommissjoner og amtmenn som tilegna seg goder

På 1680-tallet var det stor oppmerksomhet fra kongens side når det gjaldt administrasjons-, nærings- og handelsforholdene i Finnmark. Flere kommisjoner gjorde sine undersøkelser.

Rådmannen i Bergen, Christen Bertelssøn Harøe, som var på inspeksjon i Finnmark i 1683, omtalte Tamsøya; at der «voxer flere Moltebær end fast i gandsche landet, når Multebær Wext er» (NNS bd. I 2et hft. 1934, s. 70). Han kommenterte ikke rettsforholdene. Det gjorde imidlertid Lindenowkommissjonen i forbindelse med en tingsamling i Kjølvik, 1.- 3. oktober 1685. Både spørsmål stilt tingallmuen og svar i den forbindelse er av stor interesse.

Om nogen havde nogen rettighed eller herlighed sig at tileigne til Thamsøen i nogen maade, anden end Hans Ko. Ma. Dertil de suarede ney; mens ey nogen der hafuer at pretendere endten udi en eller ande tilfelde, undtagen hans Ko. Ma. (NNS bd. I 3dje hft. 1935, s. 162).

Dette vil si at en offentlig kommisjon i 1685 la inn en vekting om at ingen andre enn kongen (som landsherre) kunne ha rettigheter på Tamsøya, noe allmuen ikke sa seg uenig i. Men, i svaret kan også ligge at allmuen på det tidspunktet ikke hadde akseptert at amtmannen hadde noen rett der. Lindenowkommissjonen kom for øvrig også med en formaning til allmuen om at de ikke «forjager» ærfuglene fra redene, tar egg, og heller ikke «bortskyder» dem. Ingen måtte plukke multer før de var modne, og allmuen skulle ha en intern justis i den forbindelse. Hvis forbudet mot kartplukking ikke ble overholdt ville det sanksjoneres med en «vedbørlig straff». ²⁴ (NNS I 3dje hft. 1935, s. 166).

Mot slutten av 1680-tallet er amtmannen involvert i transaksjoner på Tamsøya, men ikke på en slik måte at han hadde tiltatt seg eiendomsrett til naturressursene. En Simon Henrichsen hadde samla dun på Tamsøya og gitt halvannen våg til amtmannen. ²⁵ Motytelsen fra sistnevnte var to tønner mel og en kofte (Hanssen 1986, s. 78).

3.3.5 Adelaer 1690. Fokus på allmuens tyngsler og eiendomsrett til jorden de brukte

I 1690 var Adelaerkommissjonen på inspeksjonsreise i Finnmark. Kommisjonen gikk meget grundig til verks på alle tingstedene den gjorde undersøkelser. Det fremkom at embetsmenn, blant annet amtmannen, Hans Lilienskiold, (1684 – 1701), hadde gått ut over sine fullmakter fra kongen, og pålagt allmuen ulovlige tyngsler i form av fisk, ekstraarbeid med videre (NNS I, 4de hft. 1938, s.273). Av Tamsøya hadde amtmannen tatt en halv lest multer og ganske mye edderdun, og innbilt folk at dette var «slottetz commoditer», det vil si gamle rettigheter (Hanssen 1986: 95). Adelaerkommissjonen gjorde en oppregning av hvor det fantes gode «enggebonder», det vil si gode jorder i Finnmarks kyst- og fjordområder. Disse ble slått av både «nordmænd oc finner». Slike jorder fant man i «Posanger, og serdeelis Tamsøen» (NNS I 4de hft. 1938, s. 320).

I en oppsummering av det som skjedde på det rettighetsmessige området rundt 1690, skriver Einar Richter Hanssen at amtmannen ikke bare krevde rettigheter på Tamsøya, men på alle øyene i fjorden. Han hadde fått Porsangers allmue til å holde seg borte fra dunsamlinga på Tamsøya. Amtmannen ble likevel nødt til å erkjenne at han ikke hadde noen rettigheter i forhold til det han hadde krevd. Han tilbød seg å forpakte øyene mot 30 daler for året til kongen, noe han heller ikke fikk. I 1689 fikk han en personlig reprimande fra kongen for sin embetsførsel (Hanssen 1986, s. 95 f.).

Adelaerkommissjonens generelle forslag for Finnmarkskysten var at folk burde få eiendomsrett til de jordene de brukte og betale landskyld til kongen. Kommisjonen omtalte Tamsøya på en måte som tyder på at man neppe anså at amtmannen hadde noen særskilte rettigheter der på det aktuelle tidspunktet. Kommisjonen anførte at når gresslettene, «med de andre herligheder, i sine visse parter blef avdeelt», kunne de bortfestes «til en og anden af handelsfolchene», og kongen kunne ha inntekter av det (NNS I 4de hft. 1938, s. 293).

²⁴ Det vises imidlertid ikke til noen bestemt lovparagraf i den forbindelse.

²⁵ Trolig er det samme person som omtales som lensmann, velstående, og høyst sannsynlig også «noaide», samisk sjaman (jf. omtale hos Hanssen 1986, s. 74).

Adelaerkommisjonen gikk gjennom en rekke andre særrettigheter som amtmannen og andre embetsmenn mente de hadde. Sverre Tønnesen (1979) skriver at alle disse muligens hadde hjemmel i lokale tingvedtak, men de var ukjente i København. Amtmann Lilienskiold kunne ikke påvise en eneste kongelig bestemmelse som godkjente særrettighetene. Det var «altså ikke tale om eiers rådgighetsutøvelse» (Tønnesen 1979, s. 32). Han anfører også et korrupsjonsliknende forhold ved amtmannens rettigheter, at rettighetene var kommet til i den tida lagmannsembetet var arvelig i familien Schønneboel. De hadde interesse av at amtmannen erverva (private) særrettigheter, fordi de også behøvde hjelp til å forsvare sin verdifulle enerett til Sørøya (Tønnesen 1979, s. 32).

Hvorvidt, eller om kommisjonen var påvirket av kong Christian den femtes Norske Lov (NL 1687), som nettopp var trådt i kraft, og som ga regler for utmål fra kongens allmenning, er ikke direkte uttalt i kildene. Kommisjonens interesse for å oppmåle plassen som allerede var i bruk til eiendom, mot erleggelse av landskyld til kongen, kan imidlertid tyde på det. En viktig bestemmelse i den forbindelse var at ingen kunne etablere seg i allmenningen uten at fogden hadde sørget for en lovlig besiktigelse av plassen. Den aktuelle paragrafen i et slikt tilfelle var evt. NL 3-12-4:

Kongens Foged skal ikke bortbygge nogen Plads i Almindingen med mindre den ved lovlig Besigtigelse befindis at kunde med Tiden opryddis til et Skatteboel. Byggis og fæstis den saaledis til nogen, da skal hand gjøre Gierde derom inden Aar og Dag og ikke oftere flytte det, og have sit Markeskiel paa alle Sider af Gaarden, saa vidt hannem forløvis.

Adelaerkommisjonen gikk ikke konkret inn på lovebestemmelsene.

De nevnte kommisjonene på slutten av 1600-tallet la grunnlaget for en opprydding i embetsmennenes private beskatning av allmuen. Dette kom gjennom en kongelig forordning av 6. juni 1691 «om adskillig Misbrugs Afskaffelse, samt Justitiens Administration og de Kgl. Intraders²⁶ Ligning og Oppebørsel i Finmarken». I paragraf 8 het det at:

Saasom Almuen med et oc andet Paalæg under atskillige Navne, saasom Sølfkandefisk, Skatskjenk, Spiisning, Fjæreved, oc Fjærelyse²⁷, Dagsarbeide, Linesætning oc dislige, har været betynget; Da skall alt Saadant, ved hvad Naffn det ellers næffnis kand, som icke findis Kgl. Tilladelse for, hermed aldeles være forbudet, oc afskaffet... (Fimme 1841, s. 151).

Sverre Tønnesen skriver at det som her ble avskaffet, var således alt som det ikke forelå hjemmel fra Kongen for (1979, s. 29). Oppregninga over hva som var lovlige avgifter finner man i forordningas paragraf 9. Der slo kongen også fast at hvis folk ble belemt med mer enn det som der var anført, medførte det straffeansvar for embetsmennene: «Og maa de saa ei med videre Udgifter, end forskrevet staaer, besværges, under vedbørlig straf» (Fimme 1841, s. 151).

Kongens innskjerping i 1691 om at embetsmennene skulle respektere allmuens rettigheter ser ut til å ha fungert iallfall en viss tid. Allmuen som anerkjent rettighetsbærer kommer klart frem i fogd og sorenskriver Niels Knags innberetning fra 1694, hvor han omtaler øyene i Porsangerfjorden under ett: «J Porsanger fiord er de 2de øer Tamsøerne, som voxer een stoer deel Multebær paa, der faaes oc eendeel Ædderdun, som er till fellitz allmues nøtte, foruden dise 2de øer, er mange andre øer i bemelte fiord» (NNS I 1ste hft 1932, s. 12). Sverre Tønnesen (1979) anfører likevel at rettighetene amtmannen mente han hadde, stort sett ikke forsvant etter at kongen ville avskaffe dem i 1691 (s. 33).

Det som skjer rundt 1690 viser uansett at kongen i prinsippet var en garantist for at embetsmennene holdt seg til det som etter kongens vilje var rett og rimelig, og at allmuen skulle ha nytte av og kontroll over de naturressursene som tilhørte dem. Dét gjaldt også forvaltning av ressursene på Tamsøya. Startdatoen for multebærplukking var blant annet en sak på Kjelviktinget, 16.07.1692.

Multebærplukken udi Tamsøen dette Aar blev den hele Almue efter aarlig Sædvane advaret om, at de alle sambtlig paa en Dag og Tid, som paa Kirkebakken skulle erkyndiges, skulle

²⁶ Inntekters

²⁷ Tran.

møde paa samme Ø og ingen noget der plukke, forinden de alle kom tilstede, under den vedtagne Straf, at hvis før plukkes, skulle være forbudt til den hele Almue til Deling. (Tingbok for Finnmark, u.å., s. 16).

Man kan forstå tingboka slik at dreier dette seg om hele tingallmuen, både samer og nordmenn. Einar Richter Hanssen (1990) mener imidlertid at på 1600-tallet var ressursene delt mellom samene som plukka dun og nordmennene som plukka multer (s. 111). Det var sedvane at det ble kunngjort på «Kirkebakken» når plukkinga skulle starte, og hvis noen starta på egen hånd var straffereaksjonen fastlagt. «Den vedtagne Straf» var at det de hadde plukket skulle deles mellom hele allmuen, «skulle være forbrudt til den hele Almue til Deling». Sedvanene at allmuen i fellesskap vedtok første plukkedato nevnes også i 1681. «Da dro de mann av huse fra Magerøya (Hanssen 1990, s. 111).

Tingbestemmelsene er interessante i forhold til spørsmålet om amtmannens påståtte rett til ressursene på Tamsøya, i dette tilfellet multer. Det er ikke noe som tyder på en slik rett. Den tillå allmuen(e) på kollektiv basis. Særlig den siste formuleringa fra tinget i 1692 om at ulovlig plukka multer skulle deles mellom allmuen viser trolig hvem som var rettighetsbærerne.

Det kan stilles spørsmål ved hvorvidt begrepet allmue omfatta både samer og nordmenn i forhold til ressursene dun og multer. Einar Richter Hanssen skriver at Tamsøya var en felles allmenning for både den norske og samiske allmuen, men at «det er tydelig at nordmennene kun interesserte seg for bærene» (Hanssen 1998, s. 96).

3.3.6 1700-tallet. Amtmannen overtar retten til Tamsøya

De tilgjengelige trykte kildene og litteraturen om rettsutviklinga med hensyn til rettighetene på Tamsøya utover på 1700-tallet er noe sprikende. Det ser ut til det i 1701 igjen kom en amtmann, Eric Lorch (1701-1717) som var av den oppfatning at amtmannen skulle ha inntektene. Thomas von Westen skriver i 1717 i en innberetning at amtmannen (Lorch) hadde trukket «store Stykker Kongens frie land under sig», til og med slike som «Undersaatterne neppe kan undvære». Han nevnte flere eksempler, deriblant «Tamsøe den beste blandt Dunørerne fra Porsanger Finner» (NNS I 2 hft. 1934, s. 100). Sverre Tønnesens kommentar til amtmannens fremferd er at von Westen oppfatta den som «ren usurpasjon av makt», og ikke som lojal utøvelse av kongens «godseierrett». Amtmann Lilienskiold hadde vært nødt til å slippe taket om Tamsøya rundt 1690, men i 1717 var den altså tilbake på amtmannens (Lorchs) hånd. Kongen stadfesta etter hvert også at Tamsøya skulle ligge til amtmannsembetet (Tønnesen 1979, s. 33).²⁸ Det er imidlertid ikke helt klart når amtmannen endelig slo ut allmuens rettigheter på Tamsøya.

Allan Kristensen (2001) skriver generelt om retten til egg, dun og multer i Finnmark med utgangspunkt i tingbok for Finnmark i perioden 1689 til 1770. Han har funnet at det bare er 10 saker som dreier seg om retten til disse naturressursene, og at det derfor er begrensa hva man kan slutte om sedvaner og rettsoppfatninger knytta til disse brukstypene. Han er likevel klar på at «det er åpenbart at retten til disse godene har ligget til siidaens medlemmer som en kollektiv rett, og med utelukkelse av utenforstående» (Kristensen 2001, s. 45). Om Tamsøya fremgår det at det på Kjelviktinget i 1715 er «klart at hele finneallmuen som betaler skatt har retten til dunværet på Tamsøya» og at øya ble bortforpakta eller fredlyst flere ganger mellom 1715 og 1767 (Kristensen 2001, s. 46).²⁹ På tinget i 1722 blir Porsangersamer tiltalt for ulovlig jakt på øya. Allan Kristensen konstaterer derav at samisk bruk skjedde til tross for forbudet (Kristensen 2001, s. 45).

På begynnelsen av 1740-tallet ser det ut til at allmuen hadde vært nødt til å resignere. På Kjelviktinget i 1742, på spørsmål om hvor lenge amtmannen hadde forpakta Tamsøya, ble det enstemming svart: «Saalenge de kand mindes haver den Öes Forpagtning ligget til Amtmannsembetet og kand icke

²⁸ Tønnesen viser til kgl.res. av 26.05.1866 og 08.09.1869 (Tønnesen 1979, s. 326).

²⁹ Dette kan muligens oppfattes slik at allmuens rett besto ennå i 1715, men at det fra da av inntrådte en endring.

andet mindes at have hørt under og i amtmann Lilienskiold Tiid der af, til ham er svaret Forpagtning» (Hanssen 1986, s. 96).

Peter Schnitler, kongens utsending for å skaffe oversikt over grenseforhold og ressurser i den nordlige delen av Norge i forbindelse med forestående grenseforhandlinger med Sverige, omtaler Tamsøya i 1744. Han beskriver først vegetasjon og topografi, nevner at den var ubebodd og deretter at: «Der er om Sommeren en stor Mængde af Fugle, som Maaser, vilde Gæss, Ee-fugl, Tinner³⁰ og Teister, hvilket foraarsager, at den er et fordeelagtigt Duun- og Eggevær» (Schnitler 1962, s. 274).

Peter Schnitler nevner imidlertid ikke noe om rettighetsforholdene. I 1757 opplyser amtmann Collet at presten i Kjelvik hadde sine «Engesletter» på Tamsøya. Opplysninga kom i forbindelse med at det ble planlagt skogdyrking på øyene i Porsangerfjorden. Når skogen var hogstmoden, skulle det innføres en utvisningsordning. I og med at presten hadde slåttemarken der, kunne utvisningssedlene leveres i prestegården (Collet 1757, s. 106). Omtrent samtidig skriver Hans Paus at Store Tamsøy var ubebodd, og at duninntektene tilfalt amtmannen. Han hadde også holdt rein der på andre halvdel av 1600-tallet: «der voxer gode Multebær, og den Duun derpaa falder tilhører Amtmanden. Amtmanden have og paa denne Øe havt Rheengaarde, som protocollen fra 1679 udviiser, og vare disse Rheen under Fogdens Opsigt udi Amtmandens Fraværelse» (Paus ca. 1760, s. 175).

Einar Richter Hanssen skriver at Tamsøya skal ha vært utbudt til auksjon i 1741 da underfogd Johannes Nielsen var forpakter. I 1744 var Mathis Persen forpakter, og to år seinere gikk forpaktinga til tre personer samtidig. Det man også finner er at forpaktningsavgiften steg kraftig i den nevnte perioden (Hanssen 1990, s. 115).

Utviklinga etter midten av 1700-tallet forsterka myndighetenes grep. I 1758 begynte staten å forpakte alle rettigheter for å skaffe penger, og nå ble ikke bare multebærene, men også dunveidet bortforpakta.³¹ Etter auksjonsprinsippet gikk det sistnevnte til to «gode Mæn» fra henholdsvis Kamøy og Lille Tamsøy. Først måtte man imidlertid flytte reinen som var på øya (Hanssen 1986, s. 96, og Hanssen 1990, s. 115,179).³² Noen år seinere, i 1773, fredlyste amtmann Torkel Fieldsted begge Tamsøyene under straffeansvar og med premie til angiveren (Hanssen 1986, s. 96).

3.3.7 *Fålastak*. Porsangersamenes kollektive dunsanking på 1700-tallet

Uavhengig av rettsutviklinga på Tamsøya, ser det ut til at samling av dun på øvrige holmer og øyer i fjorden, var enerett for samene i Porsanger utover 1700-tallet. Dette kommer blant annet til uttrykk i 1734, da sameallmuen på tinget i Kjelvik klaga over fire norske som var kommet innover i Porsangerfjorden mistenkt for å ha tatt dun. Allan Kristensen (2001) konkluderer av dette at «samene har ment seg eneberettiget til dunveidet». Dette hadde for øvrig en parallell hos samene i Petsjenga som nekta Vadsøfolk å ta egg og dun på Henøyene i dagens Russland (Kristensen 2001, s. 45).

Samenes dunsanking var et kollektivt prosjekt som foregikk ved at folk langs fjorden reiste rundt til alle øyene og holmene for å samle inn denne verdifulle ressursen. På samisk ble dette kalt for *fålastak*. Det varte i åtte dager fra begynnelsen av juli. Trolig var det i første rekke kvinner og barn som gjennomførte dunsamlinga da de fleste mennene på den aktuelle tida var på fiske ut mot kysten. Holmen *Fålastak* skal for øvrig være et stedsnavn som har sitt opphav i dette fellesprosjektet (Hanssen 1986, s. 52, 81 f., 107). Knud Leem har beskrevet dunsamlinga, *fålastak* på følgende måte på første halvdel av 1700-tallet: «Duun-Toget, da samtlig Porsanger-Fiords Lapper overfarer alle i benævnte Fiord beliggende Øer, for at samle Æder-Duun» (Kemi 1994, s. 72).³³

³⁰ Dette er tolka som terner (Ytreberg 1942, s. 271).

³¹ Dette kan tyde på at forpaktinga så langt ikke hadde dreid seg om dun, men ut fra de kildene og litteraturen undertegnede bygger på kan det ikke uten videre trekkes en slik konklusjon.

³² Rundt år 1900 var det (igjen?) 40 rein på øya, eid av Repvåg handel (Helland 1906b, s. 295).

³³ Kemi viser til Leem 1756, s. 393.

Ærfugl var det heller ingen mangel på: «I Finnmark var det et «usigelig stor Forraad» av disse fuglene». Særlig «i Porsanger-Fiorden, ere paa engang mange tusinde en samlet Flok at see» (Leem 1767/1975, s. 267 f.).

Begrepet *fálástak*, slik det skrives på samisk, er meget interessant. Hartvig Birkely mener at det kan være avleda av verbet *fállat* å tilby. På islandsk finner man verbet *fala* – å be om å kjøpe noe. Substantivet *fálástak* kan ha betydd at det var noe man hadde å tilby. Dette kan igjen vise tilbake til tidlig dunhandel mellom sjøsamene og den norrøne befolkninga i Nord-Norge (Birkely 2011, s. 36).

3.3.8 Finnmarkskommisjonen 1826 og Rode 1830-tallet

Blar vi over på 1800-tallet er det klart at amtmannen hadde festa grepet om Tamsøya. I sin rapport etter tingsamlinga for Kistrand og Kjelviks sogn, 19.07.1826, omtaler Finnmarkskommisjonen Tamsøya på følgende måte: «Det anmærkes at store Thamsøe, hvor der falder endeel Duun og Multebær, er ligesom Kongsøerne i Thanens Sogn, beneficeret³⁴ AmtmandsEmbedet» (Finnmarkskommisjonen 1826, s. 22).

Fredrik Rode, som hadde sitt erfaringsgrunnlag fra Porsangerområdet mellom 1826 og 1834, skriver at ærfuglen muligens var den viktigste, om enn ikke mest tallrike fugleart i Finnmark. Bestanden var imidlertid under press. Med unntak av «den Amtmanns-Embedet beneficerede» Tamsøya i Porsanger, «bliver den ingensteds fredet». Av denne fuglen fikk man «de fortrinligste Duun», og i mange hushold erstatta eggene fra den «savnet af Huusfugle» (Rode 1842, s. 88). Han omtaler også Tamsøya som «den største og mærkeligste» i Porsangerfjorden.³⁵ Med en gunstigere beliggenhet kunne den ha blitt dyrka opp til en fruktbar og betydelig eiendom. Den var likevel ubebodd, «da den Tilhører Finmarkens Amtmands-Embede», og der var en «uendelig Mængde Multebær». Der var ytterligere én meget viktig naturressurs. Øya var yngleplass for ærfugl. Derigjennom ble det samla inn en så betydelig mengde dun, at dét muligens ga et større utbytte enn om øya ble oppdyrka (Rode 1842, s. 46). Fredrik Rode (1842) nevner også to andre øyer med dunvær, «Ydre og Indre Langøe» ved innløpet til Olderfjord som var lagt til sognekallet, «men indbringe ubetydeligt» (s. 46).

Ut fra dette synes det som det kun var på Tamsøya at amtmannen hadde «eneretten», mens det ellers var fri jakt på ærfugl og eggsanking fra denne fuglearten.

I offentlig historieskriving før midten av 1800-tallet, gikk man ikke nærmere inn på bakgrunnshistorikken, men definerte daværende praksis som om den hadde vært gjeldende over lang tid. I originalinnberetninga fra amtmannen i forbindelse med oversikt over statens eiendommer i landet trykt i 1845 ble det opplyst at egg og dunværet på Tamsøy,

«... har fra ældre Tider været tillagt og tilligger endnu Amtmands- Embedet; det bortforpagtes af Amtmanden» (Finansdepartementet 1845).³⁶

3.3.9 Bruksrettsforholdene på Tamsøya før midten av 1800-tallet fikk innflytelse på norsk lovgivning om retten til å plukke multer

Amtmannens forpaktning av Tamsøya fikk rundt midten av 1800-tallet innvirkning på landets lovgivning om retten til å plukke multer. Det har sammenheng med den nye kriminallova vedtatt i 1842. Der var det tatt inn et punkt om at «reisende Mand i Skov eller Mark», hvor han ikke kunne få kjøpt det han trengte, kunne plukke røtter eller «vilde Bær» som han fortærte på stedet, og «være fri for Straf» for det (NOU 1993: 34, s. 172). Bestemmelsen ble anfekta av amtmann Anton Theodor Harris (1844-

³⁴ Benefisert gods – «en eiendom tillagt et embete slik at avkastningen eller bruken utgjorde en del av embetsmannens lønn» (Gulbrandsen og Hoffmann 1948, s. 33).

³⁵ Den mest nærliggende nåtidsbetegnelsen for «mærkeligste» er trolig spesielle eller viktigste.

³⁶ NRA. FID. Pk. Saker E. SE. 1842 – 49. Eske nr. 350. Brev fra FA til FID, 13.2.1843.

1853) i Finnmark,³⁷ som mente at bestemmelsen ikke kunne anvendes der og vektla sine inntekter av Tamsøya i Porsangerfjorden. Amtmannen anførte at den nye kriminallovas opprinnelige regel hadde ført til at multeplukking var blitt «prisgitt hvem som helst». Departementet var langt på vei enig i dette, og medgikk at man i 1842 ikke hadde vært klar over at den bærplukningsregelen som da ble vedtatt trolig var i strid med de rådende rettsoppfatninger og sedvaner i Nord-Norge (NOU 1993: 34, s. 176).

I 1854 ble det vedtatt en særskilt lov med bakgrunn i den daværende rettstilstanden på Tamsøya hvor grunneierne i landets tre nordligste amt ble tilkjent eneretten til multeplukking for salg og husbehov på såkalt «multebærland». Denne lova ble seinere inntatt i kriminallova av 1874 (NOU 1993: 34, s. 172, 176).

3.3.10 Tamsøya, i privat eie fra begynnelsen av 1900-tallet

Amtmannen bortforpaktet Tamsøya som en del sin avlønning, noe som kommer frem blant annet i amtets femårsberetning for perioden 1866-70: «De rigeste Multebærland findes paa den til Finmarkens Amtmandsembede henlagte og paa hver Amtmands Embedstid bortforpagtede Store Tamsø i Porsangerfjorden, Renøen og Hornøen ved Vardø» (FAB 1866-70, s. 31). Dette endra seg mot slutten av 1800-tallet. Amund Helland skriver at amtmannen i Finnmark fikk en del av lønna fra noen øyer som var henlagt til embetet, Kongsøyene i Kongsfjord i Tana³⁸ og Store Tamsøy i Kistrand. Inntektene var anslått til om lag 1 200 kroner årlig. Amtmannens årlige gasje fra statskassa var 5 200 kroner. Dette ble endra i 1897 da amtmannens lønn ble økt til 6 400 kroner. Fra da av skulle inntektene fra de nevnte øyene tilfalle statskassa (Helland III 1906b, s. 302). Dette vil si at Tamsøya nå ble betrakta som ordinær statseiendom. Neste steg var at øya i år 1900 ble solgt for 10 000 kroner til en privatperson til inntekt for statskassa (Helland 1906b, s. 303).³⁹ I 1927 ble øya solgt videre (Ytreberg 1942, s. 271).

Det var ikke bare dun og multer som var av interesse. Av amtmannsberetninga for 1911 – 1915 (FAB, s. 16) framgår det nemlig at «enkeltmand» holdt et lite antall rein der for skinnets og kjøttets skyld. Rundt 1940 var det fortsatt mulig å samle flere tusen «utfuglegg», og i gode år kunne det bli hundre tønner multer eller mer. De som sto for plukkinga var mest unge gutter og jenter. I gamle dager var multene kokt til grøt, men på begynnelsen av 1940-tallet var man begynt å selge dem friske som merkevaren «Tamsømulter». Rundt 1940 hadde øya 250 mål innmark, og store beiter nytta til sauehold (Ytreberg 1942, s. 271).

3.3.11 Forpaktninger med bruk av lokal arbeidskraft

I nyere tids lokale omtale heter det at: «Porsangersamene har fra gammelt av utnyttet og hatt enerådende rettighet til Tamsøyas fornybare ressurser, blant annet multer, dun og egg» (Birkely 2011: 35). Etter hvert ble de imidlertid fratatt rettigheter gjennom at amtmannsembetet begynte å forpakte bort alle rettighetene på øya. Senere ble øya solgt til daværende forpakter (Hanssen 1986, s. 52, 94 – 96).

Den økonomiske virksomheta på øya kunne vanskelig drives uten lokalbefolkninga. I et intervju gjort i 2009 med den da 97 år gamle Ellen Johnsen, forteller hun at eierne engasjerte lokalbefolkninga til å plukke dun (Birkely 2011, s. 35). Dette arbeidet tok én uke. Deretter var det å renske duna, som var et skittent arbeid. Det var lønnsarbeid, men med hensyn til multer og egg ble arbeidsinnsatsen belønna med en del av produksjonen. Når det gjaldt multebærplukkinga kunne man plukke «på tredjepart», og seinere «på halvpart». Grågåås ble jakta og ga godt kjøtt. Gåsegg og måsegg ble sanket til mat. På

³⁷ Forgjengeren til Anton Theodor Harris, Ole Edvard Buck 1833 – 1843, beklaga seg i 1838 over lønnsvilkårene og opplyste i den forbindelse at han også hadde 100 Spd. i inntekt fra egg – og dunværet på Tamsøya (Bottolfsen1990, s. 98). Trolig ut fra lønnsstrategiske hensyn nevnte han ikke multer, mens Harris gjorde det til et hovedpoeng.

³⁸ Etter 1913 Berlevåg kommune.

³⁹ Nils A. Ytreberg oppgir at salget fant sted i 1902, og at kjøperen var et medlem av den familien som hadde hatt forpaktninga av øya fra 1850-tallet (Ytreberg 1942, s. 271).

Tamsøya fikk de beholde en tredjedel, resten gikk til eieren (ibid). Det vanlige var at én plukker greidde opp mot femti kilo på én dag, raske plukkere opp mot 70-80 kg.

Til tross for at øya var forpakta, er det åpenbart at lokalbefolkninga nyttiggjorde seg ressursene. Amund Helland skriver at i siste kvartal av 1800-tallet var egg- og dunværet gått sterkt tilbake, og fiskere inne fra fjorden tok seg turer utover og «tager eg og dun», uten at forpakteren kunne hindre det. År om annet ble det samla om lag 4 000 egg.⁴⁰ Enkelte år slo multehøsten helt feil, men i gode år kunne det samles om lag 30 tønner (Helland 1906b, s. 302 f.). Opplysninga om at «fiskere inne fra fjorden» plukka egg og dun til tross for at øya var forpakta, kan tyde på at man lokalt anså en utestengelse fra Tamsøya som et brudd på gammel sedvane, og at bruken var en videreføring av en langvarig praksis. Enkeltkilder fra 1900-tallet gir også inntrykk av at man i Porsanger stadig har oppfatta øya som et naturgode for lokalbefolkninga.

3.4 Jakt og jaktrett

Jakt sto sentralt i det førhistoriske samfunnet og jakt kom til å stå sentralt i det gamle samiske samfunnet.⁴¹ Slik Ottars beretning fra slutten av 800-tallet viser, var samenes skattevarer produkter som hadde sin opprinnelse i jakt. Fangst av sjøfugl, sel, og muligens hval var viktig, likeledes egg og dunsanking. Selen var særlig viktig. Den ga kjøtt, og spekket var en viktig fettkilde i form av tran. Skinnen ble brukt til sjøhyrer og sjøkomager, muligens også til å lage skinnbåter (Hanssen 1986, s. 51). Beverskinn som skattebetalingsmiddel i Porsanger nevnes så tidlig som i 1576, men beveren skal ha vært utrydda i Porsanger før 1725 (Hanssen 1986, s. 48). Amund Helland skriver imidlertid om mulig observasjon av bever ved «Rastomlombal» ovenfor Skoganvarre, på slutten av 1800-tallet (Helland 1905, s. 486).

Jakt var forbeholdt samene og det var ikke konkurranse fra om «landviltet». Det var, eksempelvis, geværer i nesten alle skifter etter samer i Porsanger på slutten av 1600-tallet, men ytterst få hos de norske i Kjelvik på sørøstsida av Magerøya. I 1705 var det 37 samer som hadde gevær, mot bare to nordmenn (Hanssen 1990, s. 113). At jakt og fangst var viktig for porsangersamene på denne tida kommer også frem i en undersøkelse gjort av Alf Ragnar Nielssen. På grunnlag av samisk skiftemateriale mellom 1686 og 1705, hvor han slo sammen tallene for Tana/Laksefjord/Porsanger, var det geværer i 60 prosent av disse (Nielssen 1985, s. 121).

Om det ikke allerede forelå en samisk første- eller enerett til å drive jakt, ble den formalisert gjennom handelsforordninga for Finnmark av 25. april 1702. Kongen slo der fast at jakt var en spesiell samisk næringsform som skulle skjermes mot skadelig konkurranse. I paragraf 25 ble det fastsatt at sjøsamene i Finnmark ikke på noen måte skulle forhindres eller forbys å drive jakt og veiding, uansett om det var innenfor eller utenfor deres egne tingsteder. Kongen ville ha befalt at: «Søe-Finderne udi Findmarken ingenlunde maa hindres eller forbydes, inden eller uden deres Ting-Stæder at søge deres Skytterie og Veydefang, som de best kand, (...)» (FaaB 1702/1703). Der sjøsamene ikke kunne drive jakt var i forpaktinga på Sørøya, samt jakt etter rein på nevnte øy og Rolvsøya. «Ædder-Fugle Skytterie i deres Værpe og Ligge-Tider» var heller ikke tillatt (FaaB 1702/1703: 84.). Det vil si at denne fredningsbestemmelsen også gjaldt Porsanger.

I samme kongelige bestemmelse ble det også tatt inn en passus om beskyttelse mot konkurranse fra tilreisende fiskere, nordfarerne, som fikk et totalforbud mot å drive jakt, enten det var til lands eller vanns. Ble de tatt i slik jakt skulle de føres til Vardøhus festning, og holdes i arrest der til amtmannen hadde bestemt hva som skulle gjøres med vedkommende. Det vil si at det ble forbudt for tilreisende å drive jakt i Finnmark fordi det skada sjøsamenes næringsbruk. Dette er trolig ett av de første og klareste eksemplene på at gammel samisk bruksutøvelse i Finnmark ble sikra med kongens stempel.

⁴⁰ Det må dreie seg om egg som ble registrert av forpakteren.

⁴¹ Det antas at samisk etnisitet ble danna i løpet av det siste årtusenet før Kristi fødsel (Hansen og Olsen 2004, s. 41).

Denne tilnærma samiske eneretten til jakt, bestyrkes av forarbeidene til jordinndelingsresolusjonen av 1775. Sorenskriver Hans Paus anbefalte i 1769 at bortforpaktning av visse øyer med oter og kobbaveider i Finnmark burde opphøre. Dette gjorde han fordi han mente at disse forpaktningene, som var å betrakte som en «Bagatelle (...) til visse personer», var et hinder for samene i utøvelsen av den jaktretten de hadde. Samene burde derfor «nøde deres gamle privilegium i at bruke deres jakt frit» (Paus 1908, s. 16). Forpaktningene var i strid med samenes gamle jaktprivilegium og måtte bort.

Handelsforordninga fra 1702 ble oppheva i sin helhet i 1778, men det betydde ikke at samenes jaktrettigheter ble svekka. Det var på det tidspunktet innført en ny bestemmelse om forvaltning av naturressursene i Finnmark, jordinndelingsresolusjonen av 1775. I paragraf 6 slo man fast prinsippet om at ressurser som hadde vært brukt i fellesskap av allmuen som sådan, eller av enkeltbygder, fortsatt skulle brukes på samme måten som til da. Sverre Tønnesen skriver at denne bestemmelsen gjaldt all bruk som ikke var nøyere regulert av andre bestemmelser i resolusjonen, blant annet jakt og reindrift. Der skulle forholdene være slik de hadde vært, og ble ytterligere bestyrka gjennom paragraf 6 i resolusjonen (Tønnesen 1979, s. 134).

Figur 3: Fangstrop for villrein ved vestbredden av Nedrevann. Foto: Alma Thuestad, NIKU.

3.4.1 Porsangersamene - sel, kobbe, overtredelse av siidagrenser på slutten av 1600-tallet

Man finner eksempler på at Porsangersamene begynte å drive jakt utenfor sitt eget område og strakte jaktfeltet vestover mot slutten av 1600-tallet. Ett slikt eksempel har man fra 1692, da Måsøyallmuen klaga over at samer fra Porsanger hadde «ruinert» kobbeveidene på Kobbøya (Hanssen 1990, s. 113).⁴² Saka ble tatt opp på tinget i Måsøy, 22.07.1692, der tingallmuen klaga over «Finnernis Omstrippen og Skjøtteri på Kaabøen». Øya lå under Måsøya, og samenes jakt var også direkte i strid med «ofte givne Forbud og Fredliusning». En del «Finner» fra Porsanger hadde også slått seg ned i Kobb(e)fjorden, og bortimot ødelagt øya med det tilliggende kobbeveidet (Tingbok for Finnmark. Avskrift i Kr. Nissens etterlatte papirer, s. 16).

Det er tydelig at samene fra Porsanger fortsatte å utvide sitt bruksområde innenfor Måsøy tingsted. På tinget, 26.06.1704, klaga allmuen over at «nogle Porsangerfinner» hadde gått over «Kaabe – eller Lafjordeidet» og bosatt seg i Lafjord der de var til skade for Måsøyallmuen ved at de gjorde «Indpas paa Rækeved og Fugle». Saka kom også opp på tinget i Kjelvik, 04.07. samme år. Der fikk «Porsangerfinnerne (6 i tallet) «Lov til at blive boende i Lafjord» (Tingbok for Finnmark. Avskrift i Kr. Nissens etterlatte papirer, s. 23). Einar Richter Hanssen (1990) omtaler denne saka på følgende måte:

Noen få år seinere – 1704 - klaga allmuen på Måsøy igjen over at seks samer fra Porsanger hadde slått seg ned i Lafjorden. Tinget beslutta at de kunne få bo der hvis de ikke hindra Måsøyallmuens «Græsning, Rækeved eller i andre Maader (s. 116).

På Måsøytinget i 1737 heter det at «4 Finner fra Porsanger har nedsat sig i Maasø» (Tingbok for Finnmark. Avskrift i Kr. Nissens etterlatte papirer, s. 36).

Jakt berøres av Finnmarkskommisjonen i 1826. Sett under ett for hele allmuen i Kjelvik tinglag, både nordmenn og samer, ble det sagt at jakt ikke var noen fremtredende næring: «Faa give sig af med Skytteri, dog undtages efter Kobber» (Finnmarkskommisjonen 1826, s. 25). Mot midten av 1800-tallet var det ikke lenger noen i Porsanger som hadde jakt som hovednæring, men den ga godt utbytte for dem som stadig dreiv denne næringsformen (Hanssen 1986, s. 153).

3.4.2 Det samiske språket i Porsanger på 1700-tallet. En dokumentasjon på jakt og annen kunnskap om bruken av naturressursene

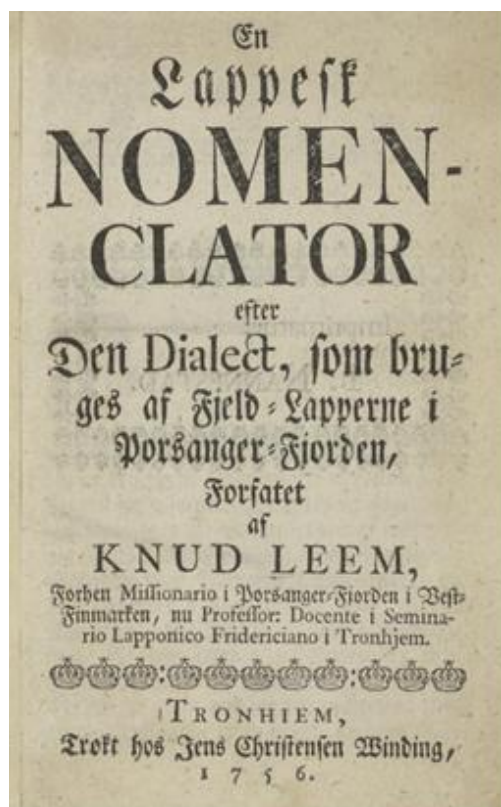
En sentral kilde til kunnskap om porsangersamenes levevis og bruk av naturen i første halvdel av 1700-tallet, er Knud Leem (1696/97 – 1774). Han var misjonær i Porsanger og Laksefjord mellom 1725 og 1728, deretter sogneprest i Alta fram til 1735. Fra 1723 til han ble sendt nordover to år senere, studerte han samisk i hos Isak Olsen (ca. 1680-1730) i Trondheim.

I 1748 ga Knud Leem ut en samisk grammatikk *efter den Dialect, som bruges af Field Lapperne udi Porsanger-Fiorden*. I 1756 fulgte *En Lappesk Nomenclator efter Dialect som bruges af Fieldlapperne i Porsanger-Fiorden* som er et tilnærma norsk (dansk) – samisk leksikon. Storverket *Beskrivelse over Finmarkens Lapper*, på dansk og latin, ble ferdigstilt og trykt i København i 1767.⁴³ Etter hans død i 1774 kom også hans påbegynte samisk – dansk/latinske ordbok (Hanssen 1986, s. 122 f.). I perioden Leem var språkprofessor ved Seminarium Lapponicum i Trondheim, hadde han Anders Porsanger fra Porsanger som «Sprogmeister».

Språkforskeren Kjell Kemi har, på grunnlag av Leems utgivelser, skrevet en instruktiv artikkel om det samiske språket i Porsanger rundt midten av 1700-tallet, *1700-jagiid Leavdnjavuona suopman* (Kemi 1994, s. 64-89). Han opplyser at ifølge Leem var Porsanger det distriktet i Finnmark hvor folk snakka samisk rene, med minst oppblanding av norske og finske ord. Særlig gjaldt det dialekten brukt av «Field-Lapperne i Porsanger-Fiorden», den var «purest, og minst beblandet med laante - Finlandske og Norske ord» (ibid.).

⁴² I dag den østlige delen av Måsøy kommune.

⁴³ Faksimileutgave utgitt i 1975.

Når det gjelder allsidigheta i bruk av naturressurser, er Kemis oppstilling av Leems samiske betegnelser for dyr, sel, fisk, hval, fugler, rein, vær- og snøtermer, av stor interesse. Dette er spesialiserte termer som også omfatta redskaper og begreper brukt til fangst av dyr, fisk og fugler, samt produkter fra disse. Totalt dreide dette seg om rundt 400 ord som fordeler seg slik:

- Dyr generelt: 40
- Sel: 46
- Andre sjødyr, hval og fisk: 50
- Fugler: 50
- Rein: 45
- Vær og sne: 108
- Øvrige begreper som også har med beherskelse av dagliglivet å gjøre: 108

Samla sett er begrepene en enestående illustrasjon på porsangersamenes kunnskap om bruk og utnyttning av naturressursene til lands og vanns midt på 1700-tallet. Kemi har også systematisert ytterligere én kategori, «Osku» /tro). Der finner man 16 ulike begrep som omtrent alle har sammenheng med den gamle samiske religionen.⁴⁴

Figur 4: Faksimile. *En Lappesk Nomenclator efter Dialect som bruges af Fjeldlapperne i Porsanger-Fiorden*. Knud Leem 1756.

3.4.3 Jaktvirksomhet fra slutten av 1800-tallet

Helt mot slutten av 1800-tallet skildrer Ole Thomassen porsangerfolkets jaktvirksomhet på ulv, bjørn, jerv, rev, oter, villrein, ekorn, røyskatt, ryper, andre fugler, og kobbe (Thomassen 1999, s. 78-82). Det var vanlig å bruke gevær, men både bjørn, ulv, jerv, rev og oter ble også fanga med saks. Til fangst av oter brukte man også en spesiell type felle tynga ned med stein. Villreinen var omtrent helt utdødd, men fortsatt ble det drevet (noe) jakt etter den med gevær. Ole Thomassen nevner også at i jakt etter ekorn og røyskatt ble det brukt hund. Sistnevnte ble også fanga med «fallinnretninger». Hare ble fangstet med snare og saks.

Ryper ble i stor grad fanga med snarer. Det samme gjaldt tiur og røy (Thomassen 1999, s. 81). I rypefangstområdene var det vanlig at jaktlagene hadde egne gammer i det området de satte snarene sine (Hanssen 1994, s. 241). Om våren ble snøtiter/snespurv fanga med snarer tvunnet av hestetagl. Tilsvarende redskap ble brukt for å fange strandsnipe, *gáddeviroš*. Sjøfugler ble gjerne fangstet med garn, og det ble brukt liner med små angler egna med sild (Thomassen 1999, s. 81 f.).

Nise og kobbe var viktige byttedyr som ble jaktet med gevær og garn (Thomassen 1999, s. 80 ff.). Jakt på den lokale stammen av steinkobbe var særlig viktig. Kjøttet var ettertrakta, og spekket av denne selarten ble regna som det «lækreste av alt spæk» (Hanssen 1986, s. 296). Evald Salamonsen beskriver viktig kobbejakt på østsida av Porsangerfjorden på 1900-tallet og antyder at mange av kvenene var kjent med denne jaktformen fra sjøisen på Bottenvika. «Av kobben fikk man skinn, kjøtt og spekk som ble saltet for lagring» (Salamonsen 2006/07, s. 32). Skinnet ble spilt til tørk på veggen, og ble brukt til fottøy og som akebrett for barna. Kobbespekket ble lagra, og kunne være harskt, «men var nok et næringsrikt og nødvendig tilskudd til kostholdet» (ibid.).

Ole Thomassen skriver at det tidligere også hadde vært drevet jakt etter hval med et stikkvåpen, «bossučuggenruovdi/bossoskoahat», en lanse av jern festa i et langt treskaft. Lansen, merka med

⁴⁴ Som nok heller ikke var uvesentlige i forbindelse med fiske, jakt og fangst før kristendommen vant innpass.

Eierens navn, ble støtt inn i hvalen. Når hvalen døde og dreiv i land var navnet et bevis på hvem som hadde eiendomsretten, men hvis den ble funnet av uredelige folk fikk ikke harpuneieren noe (Thomassen 1999, s. 79 f.).

I folketellinga for 1900 finner man at det stadig var en del som levde av å være «jeger og fisker», og også mange som hadde det som en tilleggsgeskjeft. Det ble anslått at den samla verdien av jakta utgjorde mellom 1 000 og 2 000 kroner årlig. Rev, hare, gjess og ender nevnes som jaktobjekter, men det var først og fremst rypene som ga viktig tilleggsinntekt om vinteren. Skattetabellen for 1911 viser hvor viktig rypefangsten var. Der var verdien av 100 ryper satt til 5 kroner. Det var det samme som en tønne multer. 20 kg tørrfisk var anslått til kr. 1,50 og en ku til 60 kroner (Hanssen 1986, s. 296). Jegerne kunne også mer sjeldent få tak i både tiur, mår, gaupe og elg.⁴⁵ Sistnevnte hørte trolig til en liten stamme i Karasjok (Hanssen 1986, s. 296).

Fra mellomkrigstida er det opplysninger om at det ble tatt småhval. Det hendte når spekkhoggere hadde gått på grunn, og ikke kom seg løs igjen. Kjøtt fra slik fangst ble også omsatt via kjøpmenn (Birkely 2011, s. 42).

Arvid Petterson (1994) skriver at jakt var en næring for enkelte frem til 1940-årene. Noen drev jakt og innlandsfiske som eneste yrke, men de fleste hadde også sjøfiske, jordbruk og anleggsarbeid. Rype, hare og rev var de vanligste byttedyra. I Børselv nevnes Vieksaområdets fjellparti som et viktig jaktområde, hvor det også var drevet ulvejakt. Rypefangsten var likevel den som ga de største inntektene før krigen. Det var ingen som jakta med hund, og folk jobba gjerne sammen i jaktlag om vinteren. Andre byttedyr var fjellrev, bjørn, litt jerv og orrfugl. For enkelte skinnkvaliteter kunne man oppnå eventyrlige priser. I sjøen skjøt man fortsatt kobbe og nise til bruk i husholdninga (Petterson 1994, s. 82 f.).

Snarefangst etter rype hadde enda på 1930-tallet stor betydning i Porsanger. På den tida var 15. mars siste fangstdato. Etter forespørsel fra kommunestyret, gikk fylkestinget i 1936 inn for å forlenge jakttida ut måneden (Hanssen 1994, s. 241). Kommunen var også aktiv i forhold til å forsvare annen lokal jaktaktivitet på 1930-tallet. Etter fjellreven ble freda i 1930 var Porsanger var blant dem som ønska en opphevelse av forbudet. Omtrent samtidig gikk Porsanger, sammen med Karasjok og Tana, mot totalfredning av elgen (Hanssen 1994, s. 247).

I mellomkrigstida kunne man få opptil 300 kroner for et godt reveskinn. Til sammenlikning var inntekten ned mot 2 til 5 øre pr. kilo torsk. I «de harde tredveåra» var månedslønna 200 kr, slik at «det kunne lønne seg å jakte på en rev i flere uker» (Salamonsen 2006/07, s. 29).

Porsangerfolkets bruk av naturressurser til fjells, i skog og mark, hadde nedfelt god kunnskap om naturen. Mange hadde også gammer hvor de oppholdt seg under høsting, og kunnskap om hvordan man bygde slike. Dette kom til nytte høsten 1944 da mesteparten av bebyggelse og infrastruktur ble brent og ødelagt av den tyske okkupasjonsmakten. Folk i Børselvområdet som unngikk tvangsevakueringa, bygde gammer både til seg selv og husdyra høsten 1944, etter nedbrenninga og okkupantene var borte. Det var en kjent konstruksjon som mange på østsida av Porsangerfjorden bodde i før krigen (Salamonsen 2006/07, s. 50). Denne kunnskapen var trolig en viktig forutsetning for at mellom 500 og 800 mennesker i Porsanger kom seg unna tyskernes tvangsevakuering høsten 1944.

3.5 Porsangersamenes reindrift fra slutten av 1600-tallet

Villreinjakt foregikk parallelt med utviklinga av tamreindrifta, som for Porsangers vedkommende vedvarte til begynnelsen av 1900-tallet. Da var det slutt på villreinstammen (Hanssen 1986, s. 49).

⁴⁵ Om gaupe skreiv Amund Helland i 1905 at hvis den forekom i Finnmark var den iallfall et sjeldent rovdyr (Helland 1905, s. 493).

I Adelaerkommisjonens rapport fra 1690 (NNS I, 4de hft. 1938, s. 222) finner man at samer hjemmehørende i Porsanger dreiv en betydelig reindrift allerede rundt 1690. For en del var reindrift åpenbart blitt en hovedbeskjeftigelse. De uttrykkene som brukes er «lefuer ved sine reen», eller «ved sine reen oc skytteri». De som drev med rein, var i stor grad selvberget. Det vil si at de ikke tok utredning fra handelsmennene (ibid.) og dermed var uavhengige av dem.

Den neste som omtaler tamreindrift i Porsanger, er fogd og sorenskriver Niels Knag i sin "Jordebog" for Finnmark i 1694. Med ett unntak, Loppa, oppgir Knag at reindrift var en av de viktigste samiske næringene i kyst- og fjorddistriktene, da i kombinasjon med jakt, fangst, husdyrhold og fiske. Porsangersamene hadde «faa», «en deel», og opptil 7-800 dyr, og de flytta innover i landet. Noen hadde også én, to, eller tre kyr, og «faa faar» (NNS I, 1ste hft. 1932, s. 12). I 1690 utgjorde reindriftsutøverne henimot 20 prosent av husholdningene i Porsanger (Hanssen 1986, s. 79). Et fellestrekk er at flertallet av de ti mennene som dreiv nomadisk reindrift med basis i Porsanger i 1690, oppgis å være født i innlandet. Einar Richter Hanssen mener de enten var av sjøsameætt, eller nært tilknyttet sjøsamisk miljø. De kunne ha bygd opp, eller arva flokkene sine der og at dette tillot dem å drive reindrift i det nevnte sjøsamedistriktet (Hanssen 1986, s. 91).

Dette forholdet drøftes også av Aage Solbakk (2000) som anfører at de gjeldende personene med røtter i innlandet trolig fant at de fikk bedre muligheter til å drive reindrift gjennom å etablere seg som næringsutøvere i Porsanger. Der hadde de blant annet allerede sommerboplasser (*geasseorohagat*) på grunn av det sjøfisket folk fra Ávjovárri/Karasjokområdet hadde drevet tidligere (Solbakk 2000, s. 227). Den utviklinga man ser på denne tida, nemlig en økning av antallet reindriftssamer i fjordstrøkene, er imidlertid ikke bare påvirket av aktørenes egne valg om hva som var det gunstigste for dem. Henimot slutten av 1600-tallet ble reindriftssamenes undersåttlige forhold sterkt påvirket av den dansk-norske statens politikk.

I 1701 var det blitt bestemt at grensesamer som kom til fjordene om sommeren skulle kunne fortsette med det. Ifølge Jens Petter Nielsen (1990) var imidlertid en forutsetning for dette at de gikk med på å bli danske undersåtter, og sverge troskap til kong Fredrik IV (s. 178). I 1710 ble det igjen innskjerpa og ingen grensefinner fikk drive næring i sjødistriktene, med mindre de var Kongens tro «Undersaatter» og betalte skatt til ham (Nielsen 1990, s. 178 f). Nielsen konstaterer at den danske politikken var et strategisk trekk. Ved å få grensesamene til å bli dansk-norske undersåtter sikra man seg en gruppe «pionerer» for suverenitet innover i landet. De var ikke lenger svenske undersåtter som brukte norsk område i den varme årstid, men derimot danske undersåtter som benytta seg av svensk territorium i den kalde (Nielsen, 2001, s. 61).

I 1717 opplyste samemisjonær Thomas von Westen at det til Kjølvik kirke hørte 17 fjellsamefamilier. Om vinteren oppholdt de seg to dagers reise fra Porsangerbunden, «omkring Styrens Skov og ved Natvandet eller Iijoure (NNS I, 2dre hft. 1934, s. 110 f.). Det var ikke uvanlig at barn som hørte hjemme i Porsanger ble døpt i «Aivar eller Koudiken», dvs. Ávjovárri eller Guovdageaidnu (Von Westen 1717 b: 110 f). Porsangerfjellsamene oppholdt seg også noe lenger øst på denne tida, henimot «Juhsby» (NNS I, 2dre hft. 1934, s. 125).

3.5.1 Porsangersamer i konflikt med «svenske» innlandssamer

Flere kilder viser at slutten av 1600-tallet ser ut til å være en periode hvor gamle samiske siidagrenser settes under press. Man får klager fra flere fjordområder i Finnmark over at samer fra innlandet trenger seg inn på deres områder, både for å finne beiter for reinen og for å drive jakt og fiske (Pedersen 1994, s. 53 ff.). I Porsanger finner man delvis et annet trekk. Samene der klaga over at de «svenske» fjellsamene trua dem under jakt på «fjellet», og ville ta geværene fra dem når de var for langt inne på vidda (Hanssen 1986, s. 93).⁴⁶ Dette henger trolig sammen med porsangersamenes ekspansjon, til områder i Måsøy, og andre samers siidaområder under svensk jurisdiksjon vest og nord for Tanaelva.

⁴⁶ «Svenske» samer vil si samene i nåværende Karasjok, som på den tid hørte inn under kongen av Sverige.

På det svenske tinget for «Teno og Utzioki», 10. og 11. februar 1737 ble disse forholdene undergitt en grundig drøfting (Fellman 1910, s. 495 ff.). De svenskregistrerte innlandssamene i Tanadalen forklarte at de hadde et godt forhold til samene i Tana og Laksefjord. Om sommeren oppholdt de seg i deres område med reinen, mens samene fra fjordene «med sine kreatur» om vinteren oppholdt seg hos dem i innlandet. Derimot retta de anklager mot de «Konungen i Danmark allena tillhörande norska Lapar», fra «Lemmiwuono», det vil si Porsanger. Tingallmuen på tinget for Teno og Utsjoki som var felles skattesamer for kongen av Sverige og Danmark, hevdet å være fratatt en gjensidig beiterett i den «till gränsande Danska Lapmarken».⁴⁷ De hadde aldri vært over på beitemarkene til samene fra «Lemmiwuono» som nå slo leir og dreiv villreinjakt hos dem hele vinteren. Reinflokkene til porsangersamene trampa ned beitet og villreinen ble skremt bort.⁴⁸ Utviklinga skulle ha skjedd de siste 17 årene, noe som ble bevitnet av en rekke personer. Ikke bare var adferden til porsangersamene skadelig for egen primærnæring og muligheter til å betale skatt, men de hadde også begynt å handle direkte med Torneborgerne når de kom til Utsjok om vinteren noe som svekka Utsjoksamenes inntektsmuligheter. De dreiv også både jakt og handel på søndager. Alt dette hadde de tatt opp med den norske fogden som samene fra «Lemmiwuono» hørte inn under. Svaret var at han ikke kunne finne at det var trukket noen grense, «råskillnad», mellom dem og de felles Utsjoksamenes «Skatteland och enskijlt tillhörige mark» (Fellman 1910, s. 495 – 498).

For Ávjovárriiidaen i innlandet, nærmest Porsanger, førte utflyttingene i forbindelse med at reindriftsutøvere måtte la seg registrere som danske undersåtter i fjordstrøkene, til en sterk befolkningsnedgang. I 1699 var det 14 skattebetalende familier, pluss siidalederen og den «danske lensmannen» utpekt av danske myndigheter. I 1709 var det bare fem igjen. Ni personer hadde flytta til sjøkanten. I 1715 og 1720 var det bare 4 skattebetalere, men antallet begynte å stige igjen i 1725 i forbindelse med kvensk tilflytting. Da var det 9 skattebetalere (Solbakk 2000, s. 233).

3.5.2 Glidende overganger mellom det å være sjøsame og/eller fjell-/reindriftssame

Spranget fra å være sjø- eller fjellsame var ikke stort. Ett eksempel er reindriftssamen Johannes Pedersen, Schnitlers 48. vitne i Finnmark, som avga forklaring i forbindelse med «Examinations-Retten» i Karasjok, 26. mars 1745. Han var om lag 50 år gammel, «fødd på Sjø-Kanten af den norske Porsangers Fjord af Norske Sjø-Finn-Forældre», og døpt i den norske Kjelvik kirke. Han var gift, hadde to barn. Høsten 1744 hadde han vært i «Kistrands Norske Capell paa Porsangers Fiord-Bræde til Gudz Bord». Han «nærer sig som Field-Finn, siddendis om Vinterern med sine Reen ved Karasjok-Elv, om Sommeren ved Sjø-Kanten paa Refsnæss ved Refsbotten» (Schnitler 1962, s. 366).

Et annet eksempel er Schnitlers 49. vitne, Peder Johnsen Lille som var «Norsk Porsangers Sjø-Finn», men var «fødd i Arisbye»⁴⁹ af Arisbyes Field-Finne-Forældre», gift med 6 barn. På grunn av fattigdom hadde han flytta fra Arisbye ned til Porsangerfjorden der han livnærte seg som «Sjø-Finn» og var også «Post-Finn» (Schnitler 1962, s. 366).

Schnitlers niende vitne i Finnmark, «Niels Andersen, Fieldfinn», 29 år og ugift, er trolig det mest illustrerende eksemplet når det gjelder tilpasning til noe ulike jurisdiksjonssoner og sammenvevde samiske relasjoner mellom innland og kyst med både reindrift og sjøfiske. Han var født på de «Norske Fjelde» like ovenfor den "Norske Næverfjord" ved Kvalsund i Vest-Finnmark. Faren var norsk sjøsame og mora fjellsame. Han var døpt i den «Norske» Hammerfest kirke. Om sommeren hadde han og faren tilhold i Refsbotn med reinen og vinterstid hadde han og mora reinflokken ved Karasjok. Faren ble igjen i Norge som «Norsk Sjø-Finn». Verken han eller mora betalte skatt til Sverige, selv om de

⁴⁷ Det vil si i fjordområdene i Finnmark. Det er imidlertid noe selvmotsigende i og med referatet fra tinget som nevnt også opplyser at disse samene dro ned til Tana- og Laksefjorden om sommeren.

⁴⁸ Et sted som nevnes spesielt Idjajávri (Nattvatn). Grensa mellom Teno og Ávjovárri gikk på denne tida tvers over Idjajávri. Den vestre delen tilhørte Ávjovárri og den østre lå til Teno (Finnmarkskommisjonen 2019, s. 12).

⁴⁹ Utsjok, som lå under svensk jurisdiksjon og hvor samene ennå midt på 1740-tallet betalte skatt også til kongen i København.

holdt til sør for Karasjok. Det måtte komme av, meinte han, at faren var norsk sjøsame. Geistlig betjening fikk han både i Norge og Sverige (Schnitler 1962, s. 242).

Selv om det var en stor grad av næringsmessig overlapp mellom det vi kaller sjø- og fjellsamer, er det likevel åpenbart at det foregikk en overgang til større satsing på enkelt næringer. Porsangersamfunnet bestod før år 1700 besto av to markante yrkesgrupper, «reindriftsutøvere og fiskere/februkere» (Hanssen 1986, s. 93). Einar Richter Hanssen stiller spørsmål om Porsanger fjellsamer kunne regnes som hjemmehørende i Porsanger utover på 1700-tallet. De ekspanderte sørover og noe østover, og hadde fra om lag 1735 vinterkvarter i nærheten av Karasjok. Folketellinga i 1801 er den siste for Porsangers vedkommende som omfatter «Øster-Field og Wester-Field» samer, da utgjorde omkring 80 mennesker. Deretter finner vi disse igjen i Karasjok (Hanssen 1986, s. 113, 144). Hans Dahl som var svensk sogneprest i Kautokeino tidlig på 1750-tallet, skriver at sør og nord for «Jez Jocka»⁵⁰ var det flere samegrupper som hadde vinterbeite. Det gjaldt Ávjovárri-samene selv, sammen med «Porsangers, Hammerfestes og Maasøens Fjeldfinder» (Dahl 1793, s. 126).

3.5.3 Porsangersamer med rein på Magerøya

I sin omtale av Porsangersamenes reindrift i 1694, skriver Niels Knag at, «Paa Magerøe huor Kieluig er, er oc tamme Reensdyr, som Porsanger Finner ejer» (NNS I, 1ste hft. 1932, s. 12). På tinget i Kjølvik i 1704 ble de imidlertid beordra til å flytte. I 1704 var handelen i Finnmark underlagt det «Finnmarkske Compagnie» i Bergen (Nilsen 1998, s. 48 f., 68 f.). Det kan virke som om det var handelskompaniet som fra da av ville kontrollere beiteressursene.⁵¹ På 1780-tallet finner man også eksempler på at retten til å holde rein på øya ble auksjonert bort (Hanssen 1990, s. 115, 179).

Den nomadiserende reindrifta på Magerøya var tilbake igjen på begynnelsen av 1800-tallet. Rundt 1830 beskrives Magerøya som en lokalitet hvor det nesten bare vokste lyng og reinmose, men nede ved sjøen kunne det være en: «frodig Græsvæxt og andre Polarregionen tilhørende Urter. Derfor søges Magerøen hver Sommer af de til Søkysterne nedstrømmende Reenhjorde, ...» (Rode 1842, s. 48 f.).⁵²

Disse var registrert i Karasjok, men det var ikke dermed helt slutt på reinholdet hos Porsangersamene. I 1865 var det et eldre ektepar, «Nedflyttede Fjeldfinner», som oppga at de eide 30 rein. Utenom dette registrerer man også et relativt høyt antall rein hos de fastboende, 608 dyr. Disse fordelte seg slik:

- Stabburnes: 180
- Lakselv: 145
- Billefjord: 128
- Børselv: 115
- Brenna: 30
- Kistrand: 19

Reinen ble passa av fjellsamer, med unntak av 40 dyr på Store Tamsøy (Hanssen 1986, s. 154, 197 f.). Ved de påfølgende tellingene finner man imidlertid at reintallet i Porsanger sviner kraftig hen:

- 1875: 21 dyr (Hanssen 1986: 297)
- 1891: 180 (Hanssen 1986: 297)
- 1900: 42 (Hanssen 1986: 297)
- 1907: 12 (FAB 1911-15: 19)

⁵⁰ Det sørvestligste tilløpet til Kárášjohka.

⁵¹ Regjeringas hovedmotiv for å gi bergenserne monopol på finnmarkshandelen var å «knytte kolonien Finnmark til helstaten Danmark-Norge» (Nilsen 1998, s. 49). Ut fra et slikt prinsipp kan man tro at handelskompaniet hadde ganske frie hender til å gjøre disposisjoner som kanskje ikke lå direkte i avtalevilkårene med kongens administrasjon i København, og at forvisning av porsangersamenes reindrift fra Magerøya ikke ville bli negativt sanksjonert av kongens embetsmenn i Finnmark – hvis tiltaket kunne styrke norsk bosetning på kysten.

⁵² De reindriftssamene som brukte Magerøya rundt 1830, var trolig etterkommere etter de porsangersamene som hadde vært der tidligere, men som etter 1801 var registrert som Karasjoksamer.

Tradisjonen med at småbrukere eller fiskere eide rein ble ikke helt borte. Dyrene ble passa i reindriftssamenes flokker, eller var under deres eget tilsyn (Petterson 1994, s. 77). Til tross for de lave tallene, var det to reineiere i Porsanger ved århundreskiftet 1800/1900. I 1908 sa kommunen også ja til at to reineiere fra Kautokeino og to fra Karasjok kunne slå seg ned i Porsanger. I den grad de hadde dyr, ble de ikke talt med i den nye bostedskommunen. Dyrene ble registrert i kommunene hvor de hadde vinterbeiter (Hanssen 1986, s. 297).⁵³

Amund Helland opplyser at det var 8 «nomadiserende Finner» i Kistrand i 1891. De eide 180 rein. I år 1900 var det «nomadiserende finner», men reintallet deres var så lavt som 42 (Helland 1906a, s. 85). I 1907 var det 12 rein igjen, og ingen i 1915 (FAB 1911 – 15, s. 15).

3.5.4 Grensesperringa i 1852. Konsekvenser for beiteområder i Porsanger

I 1852 kom et forbud mot grenseoverskridende reindrift mellom Norge og Finland. Reindriftssamer fra Finland fikk ikke lenger komme på sommerbeite ved kysten og fjordene i Finnmark og reindriftssamer med hjemstavn i Norge mista vinterbeitene sine i Finland. Denne grensesperringa førte til negative konsekvenser for reindriften, ikke bare i Finnmark, men på hele Nordkalotten. Reindriftssamer som tidligere hadde flytta mellom sommerbeiter på Magerøya og vinterbeiter i Enareområdet i Finland, måtte omstille seg kraftig med hensyn til beiteområder. Situasjonen førte til en avskalling fra reindriften, og etter 1862 kom det mange innflyttere fra Karasjok som slo seg ned i Porsanger (Hanssen 1986, s. 297).

Evald Salamonsen som har skrevet om bosettinga på Børselvnes (Giksnjárga, Kiksnemi), antyder at enkelte reinere hjemmehørende i dette området, også var blant dem som ble ramma av at grensa mot Finland ble stengt for reindriftsoverflyttinger i 1852, og at reindriften deres dermed opphørte. De hadde tidligere hatt sommerbeiter på Sværholtholvøya og vinterbeite nært Enaresjøen (Salamonsen 2016/2017, s. 16).

Grensesperringa fikk konsekvenser for reindriften som brukte sommerbeiter på øst- og vestsida av Porsangerfjorden. Reineiere fra Kautokeino hadde, etter 1852, i større grad begynt å søke sommerbeiter på Vuorjenjárga, halvøya mellom Porsanger- og Altafjorden. Det ble trangt på beiteområdene der. Flere og flere av Karasjoksamene som hadde sommerbeite der, flytta over til Spierthanjárga (Sværholtholvøya) på østsida av Porsangerfjorden. Enkelte bevega seg helt til Čorgaš (Nordkynhalvøya) enda lengre øst.⁵⁴ I femårsberetninga for Finmarkens Amt for 1871-75, kommer denne situasjonen til uttrykk på følgende måte:

Flere af Sommerbeitestrækningerne ere ogsaa overfyldte, idet der saavel fra Karasjok som Kautokeino iserdeleshed søges hen til Vuorgennjarg (sc. : Halvøen paa Vestsiden af Porsangerfjord). Denne Sammenstimlen antages i ikke ringe Grad at have hemmet Rensdyrholdets Trivsel og Fremgang (FAB 1871-75, s. 129).

I amtets femårsberetning for perioden 1876-80 finner vi at reindriftssamene fra Karasjok beklaga seg «med adskillig Grund» over at de ble fortrent fra deres «gamle Sommerbeitestrækninger paa Vuorgennjarg og Magerøen» av reindriftssamer fra Kautokeino, og at Kautokeinosamene også, «med sine Hjorder leire sig paa Karasjoks Vinterbeites-marker». På grunn av et tidlig, meget sterkt snefall i 1880 mista både Karasjok- og Kautokeinosamer på Magerøya, rundt «Halvparten af sine Hjorder» (FAB 1876-1880: 6 f.).

Særlig forholdene på sommerbeiteområdene rundt Porsangerfjorden førte til nedsettelse av Fjeldfin-Kommisjonen av 1875 som avga sin innstilling i 1885 (Indrepartementet 1886). Kommisjonen foreslo blant annet at Vuorjenjárga, nord for Repparfjord, skulle være sommerbeiteområde for Karasjok (8500 dyr), og at Magerøya skulle være beiteområde for 3 500 rein (Indredepartementet 1886, s. 6, 8). Presset fra

⁵³ Dette hang sammen med en lov om bruk av visse strekninger i Finnmark til reinbeite, og bevoktning av rein. Den ble ratifisert av kongen, 7. september 1854. I paragraf 1, siste ledd, var det slått fast at eiere av reinhjorder i det tidligere Øst-Finnmarks fogderi, Karasjok sogn og Kautokeino prestegjeld, ikke kunne ha vinterbeite i et annet distrikt enn der de selv hørte hjemme, men «Overøvrigheden» (amtet) kunne gi dispensasjon (Bull et al. 2001, s. 52).

⁵⁴ Polmaksamenes sommerbeiteområde.

Kautokeino vedvarte imidlertid, slik at reindrifta fra Karasjok stadig ble pressa lengre østover. Ett eksempel er en reineier fra Karasjok som i 1912 ble bøtelagt for beite på Polmaksamenes sommerbeiteområde (Čorggaš/Nordkynhalvøya). Han hadde tidligere hatt sommerbeite både på Vuorje- og Spierttanjárga.⁵⁵

I 1888 kom det en egen reindriftslov for Finnmark som blant annet ga amtmannen vide fullmakter når det gjaldt fastsettelse av sommerbeiteområder for reindrifta (Bull 2001, s. 137 ff.). Amtmannen fastsatte i 1892 en distriktsinndeling for Finnmark, hvor Vuorjenjárga nord for Refsbotten, Mákkarávju/Magerøya, og Spierttanjárga/Sværholthavøya ble fastsatt som sommerbeiteområder for Karasjok (Reindriftsadministrasjonen 1994, s. 46). I medhold av den nye (landsomfattende) reindriftsloven av 1933 vedtok fylkesmannen at Finnmark skulle deles inn i reinsogn. Ved denne inndeling ble Kistrand (les: Porsanger), sammen med flere andre kommuner en del av Karasjok reinsogn (Reindriftsadministrasjonen 1994, s. 76), det vil si området hvor reindriftssamene fra Karasjok hadde vinter- og sommerbeite.

Frem til 1936 hadde man én reindriftsutøver registrert i kommunen. Det var en kvinne, som klarte seg meget bra. Reindriftslova av 1933 la imidlertid grunnlag for en ny utvikling av reindrift i kommunen, og i 1936 fikk man flere reindriftssamer som hadde basis i Porsanger. Grunnlaget for grenda Savgņojávri (Sangovann) sørvest for Skoganvarre, ble lagt nettopp (Petterson 1994, s. 82).

3.5.5 Sommerbeiteområder

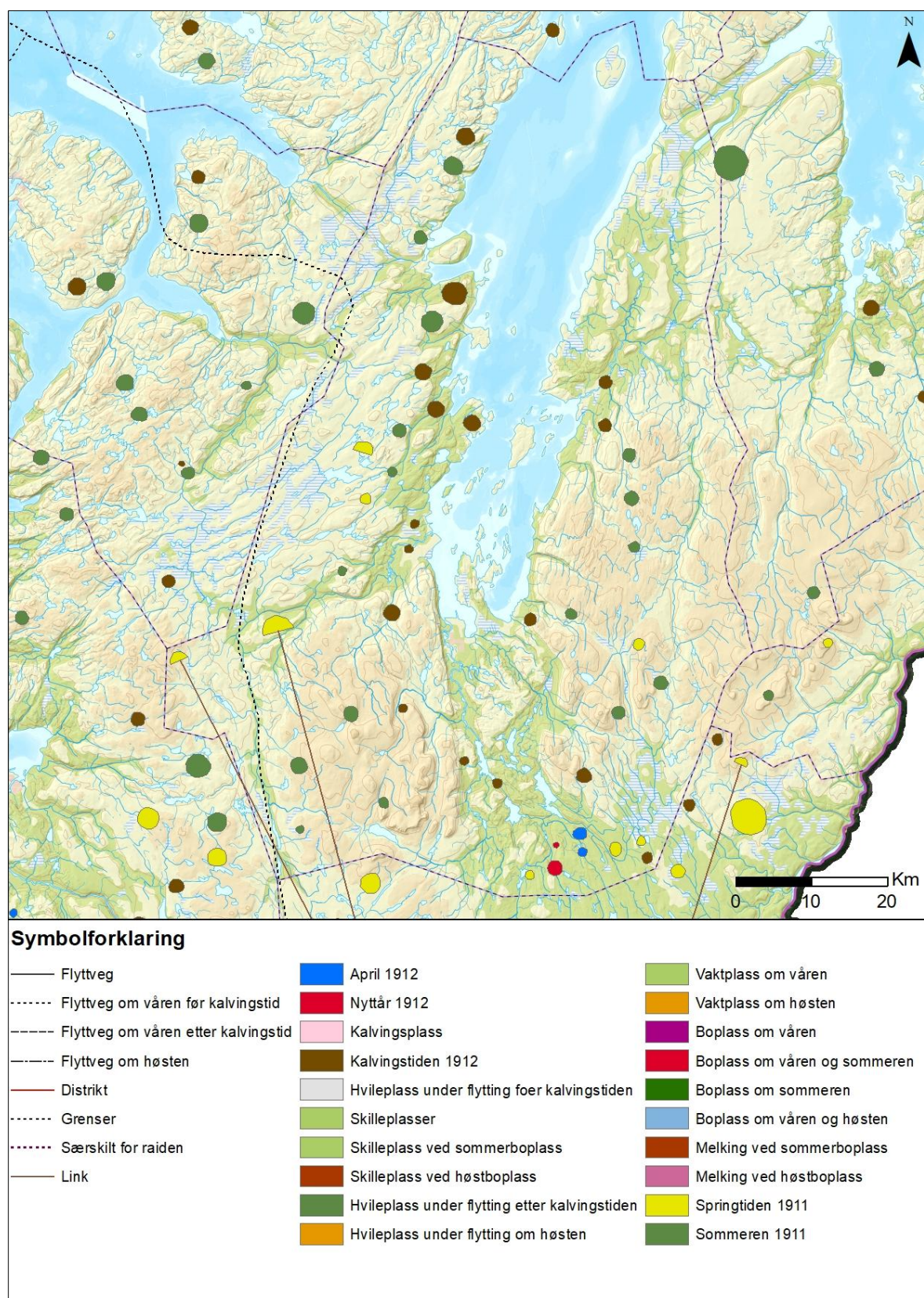
Rundt århundreskiftet 1800/1900 var begge sider av Porsangerfjorden, og Magerøya, sommerbeiteområde for flyttsamene fra Karasjok.⁵⁶ De som hadde tilhold sørvest for bunnen av Porsangerfjorden gjette reinen hele sommeren. På halvøya øst for fjorden, Spierta eller Spierttanjárga (Sværholthavøya), gikk reinen uten bevoktning om sommeren. Reineierne holdt til ved sjøen, og begynte å samle reinen i begynnelsen av september for å dra sørover igjen. På vestsida av fjorden hadde man også sommerbeitende rein fra Kautokeino. Om lag 14 000 rein flytta gjennom kommunen i sommerhalvåret, og 7 – 8 000 dyr hadde sommerbeite innenfor kommunens grenser. I tillegg til at fjellsamene hadde rein på beite, nevnes også at de drev sjøfiske ved Repvåg, «og ellers i Porsangerfjorden» (Helland 1906a, s. 145, 195, 320).⁵⁷

Midt på 1980-tallet hørte mesteparten av kommunen inn under Karasjok reinsogn, særlig som vår- og sommerbeite. Total var det 84 bruksenheter som hadde beiteområdene sine på øst- og vestsida av fjorden. Av disse igjen var 19 hjemmehørende i Porsanger, og resten i Karasjok. Vinterbeitet for alle disse var i Karasjok (Gjerde og Mosli 1985, s. 114).

⁵⁵ Om denne uroen på sommerbeiteområdene etter 1852, se Bull et al. 2001, s. 190 – 192).

⁵⁶ På vestsida var som nevnt også reindriftsenheter fra Kautokeino kommet inn.

⁵⁷ Man må tro at de som hadde sommerbeite på Spierttanjárga (Sværholthavøya) også dreiv sjøfiske i Lágesvuotna (Laksefjorden).

Figur 5: Kartet er en digitalisert versjon av reindriftsinspektør Kristian Nissens kart over *Finmarkens renbyer* (siidaer) 1911-1912. Kartmaterialet er digitalisert av Lise Brekmoe v/Samediggi.

3.5.6 Samliv og gnisninger mellom reindrift og jordbruk

Finnmarkskommisjonen skriver i 1826, ut fra forklaringene på Kjelvikinget samme år, at det ble klaga over skaden reinen gjorde på «Engeslaatterne». En «Fjeldfin», Peder Josephsen Guttorm, forklarte at det ikke var mulig å holde reinen samla. Når det ble mer gress i fjellet, vanligvis like etter St. Hans, ville reinen trekke til fjells og beite der. Den fastboende allmuen var ikke enig, og hevda at det vanligste var at reinen ikke ble drevet til fjells før i august måned. Det ble også sagt at det heller ikke ble ført tilsyn med oksereinene, bare simlene, for melkas skyld (Finnmarkskommisjonen 1826, s. 25).

I en rapport fra 1840 omtaler også amtmannen konflikter mellom jordbruk og reindrift på sommerbeitene. En sterk økning av reintallet ble angitt som årsak. Mellom 1825 og 1845 skal økninga i Finnmark ha vært fra mellom 16 – 20 000 til 43 000 dyr. I 1865 var antallet 28 000 i Kautokeino, og 23 000 i Karasjok (Hanssen 1989, s. 153). I 1854 ble det åpna for at reindriftssamene kunne la reinen gå ubevokta, noe som også bidro til å øke konfliktnivået. Gjerder var heller ikke tatt i bruk ennå (Hanssen 1989, s. 195).⁵⁸

Reintallet i Karasjok økte fra 1875 og utover, fra 15 307 til 31 285 i 1915. En stor del av disse dyrene trakk gjennom Porsanger vår og høst, og $\frac{1}{3}$ av reinen hadde sommerbeite i kommunen, særlig på østsida av fjorden.⁵⁹ På begynnelsen av 1900-tallet beslutta kommunestyret i Kistrand å oppheve den såkalte hundeskatten fordi det var nødvendig å holde hund(er), med den begrunnelsen at reinen gjorde skade på «paa engen hver vaar». For Porsangers vedkommende hadde man også diskusjoner om fredning mot reinbeite i et område rundt Skoganvarre fjellstue, forbud mot at fastboende kunne ta mose til krøtterfôr, med videre (Hanssen 1986, s. 297 f.).

I årene etter 1915 var det stor oppmerksomhet omkring beitekonflikter mellom fastboende og reieiere. Særlig gjaldt dette halvøyene og nesene i Porsanger, hvor konfliktnivået ser ut til å ha vært særlig høyt om våren og på forsommeren. Kommunestyret i Porsanger gjorde flere vedtak. Lensmennene i Porsanger og Karasjok var involvert, likeledes reindriftsinspektøren og fylkesmannen (Petterson 1994, s. 77 – 82).

3.5.6.1 Konkurransen mellom næringene om reinmose

Gnisninger mellom reindrift og jordbruk på 1800-tallet skyldtes ikke bare at reinen kom inn på fastboendes jorder om sommeren, selv om dette trolig var den viktigste årsaken. Et annet forhold var at man konkurrerte om det samme fôret. Fredrik Rode kom i 1842 inn på reinmosens betydning både for reindriften og de fastboendes husdyr. «Af Foderplanter nævnes især Reenmossen, der ei alene er Rendyrets Hovednæring, men ogsaa hyppig benyttes som Qvægfoder» (Rode 1842, s. 90).

Fastboendes bruk av reinmose/reinlav økte sterkt i hele Finnmark frem til århundreskiftet 1800/1900. Beregninger viste at de fastboende i amtet samla nesten 11 000 kubikkmeter av dette fôret årlig. Spørsmålet om det skulle iverksettes forbud mot denne mosesankinga ble forelagt kommunestyrene i Finnmark. I Porsanger (Kistrand) uttalte man at mosespørsmålet hadde liten praktisk betydning. Komiteen som arbeidet med saka ønska et totalforbud mot mosetaking. Kompromisset ble et forbud mot å bruke noe som helst slags redskap ved mosetaking, og at amtmannen skulle ha fullmakt til å gi regler om omfanget av, og eventuelt forbud mot mosetaking (Bull et al. 2001, s. 221 f.).

Relasjonene mellom reieiere og fastboende var langt fra bare prega av motsetninger. Ifølge Arvid Petterson (1994) nevner hans muntlige kilder sjeldent næringskonflikter. Derimot vektla folk samarbeidet og avhengighetsforholdet mellom gruppene, den såkalte «verddeordninga». Man bytta tjenester og varer, og hjalp hverandre når det var behov for det. De fastboende kunne ha egne rein i flyttsamenes reinflokker. Dette bidro også til å styrke det samiske språket og kulturkontakten mellom

⁵⁸ Bestemmelsen om at reieiere fra Karasjok og Kautokeino kunne la reinen gå ubevokta mellom 1. juni og 8. juli, finnes «Lov 7. september 1854, inneholdende bestemmelser med Hensyn til Benyttelse av visse Strækninger i Finmarken til Beenbete og til Bevogtning af Reenhjorde, m.v.», Paragraf 2 (Bull et al. 2001, s. 50 ff.).

⁵⁹ I Finnmarkens amts femårsberetning for perioden 1911-1915, finner man en detaljert oversikt over hvor mange karasjokrein som hadde sommerbeite i områdene rundt Porsangerfjorden (FAB 1911 – 1915, s. 20).

gruppene (Pettersen 1994, s. 82).⁶⁰ Man kan tolke dette slik at frem til tida rundt andre verdenskrig var verddeinstitusjonen fortsatt funksjonell mellom reindriftssamer og fastboende langs Porsangerfjorden. Man hadde nær sosial kontakt og utveksla varer og tjenester.

Gode relasjoner mellom fastboende og reindriffsfolket var viktige også etter at bygdene ble brent ned høsten 1944, der mange ikke lot seg evakuere sørover. Evald Salamonsen skriver at etter krigen, vårvinteren 1945, var det stor matmangel i Børselvområdet blant dem som ikke hadde evakuert, men reindriftssamene hadde kjøtt, og: «Verdevuhta fungerte godt den gang og mange fikk bytta til seg reinkjøtt mot for eksempel fisk eller andre ting man hadde» (Salamonsen 2006/07, s. 51).

Sosiologen Jostein Hansen, som har forska på næringsliv og sosiale relasjoner i Porsanger, mener at kimen til konflikten mellom fastboende og reindriftssamer ligger i fornorskingspolitikken som i første rekke ramma sjøsamene, mens reindriftssamene «i bokstavelig forstand kunne trekke seg tilbake fra fornorskingspresset». I tillegg kom at reindriften relativt tidlig fikk et lovvern, og «særstatus som samisk næring», mens den sjøsamiske tilpasninga ikke fikk noe tilsvarende (Hansen 1988, s. 22 ff.).

3.6 Sjøfiske, eldre næringsforhold

Tørrfisk var det første kjente skattebetalingsmiddelet porsangersamene ble avtvunget i 1528, og kilder fra slutten av 1500-tallet viser at tørrfisk var sjøsamenes mest ettertrakta produkt. For å skaffe nok fisk til å betale skatt, tiende, og andre faste utgifter, måtte en sjøsamer trekke opp bortimot ett tonn fisk fra havet. Beregninger viser at årsfangsten trolig lå på 6/7 tonn. I 1690-årene kjenner man til at det ble brukt line, og noe seinere skiftemateriale viser både lakse- og kobbegarn (Hanssen 1986, s. 47).

For perioden 1686 – 1705, har Alf Ragnar Nielssen, på basis av skiftemateriale, funnet at 73 prosent av samene i Tana/Laksefjord/Porsanger hadde egen båt eller egne sjøfiskeredsaker. Han skriver at tallene peker klart i retning av at kystsamene i Finnmark på denne tida deltok aktivt i havfiske og stort sett også salgsfiske (Nielssen 1985, s. 121). Det kan se ut som det ble foretatt sesongflyttinger i forbindelse med sommerfisket. På Thomas von Westens tid, på 1720-tallet, virker det som om en del familiemedlemmer var med til Kjelvik når mennene var på sommerfiske der (Hanssen 1986, s. 107).

På begynnelsen av 1800-tallet var det bare mennene som lå på fiske ute mot kysten. En reisende som passerte Olderfjord 6. august i 1808, traff bare kvinner og barn. Mennene var ute på fiske i den «russiske sesongen», pomorhandelen (Hanssen 1986, s. 106).⁶¹

3.6.1 Hvalfangst på 16- og 1700-tallet

Hvalen var et element i bruken av havet på 16- og 1700-tallet, uten at samtidige kilder angir at allmuen selv drev jakt på hval. Det finnes imidlertid opplysninger som kan peke i en slik retning. På Kjelviktinget i 1658 ble det blant annet stilt spørsmål om en eventuell bergensk hvalfangst ville kunne skade lokalbefolkningas interesser. Tingallmuen var ikke imot slik fangst, og så for seg at det trolig ville bli bruk for lokal arbeidskraft. Fra andre kilder vet man at hollenderne som dreiv slik fangst, hyrte fangstfolk lokalt (Hanssen 1990, s. 113).⁶²

llanddrevne hvaler kunne være en viktig ressurs. Dette ble særlig aktuelt etter 1688 da allmuen fikk rett til å beholde hvaler som dreiv i land. En rett som sto ved lag til 1775 (Kristensen 2001, s. 44). Det kunne, ved slike hendelser, oppstå konflikt mellom den samiske og norske allmuen. Det skjedde i 1723 forbindelse med en hval som hadde drevet i land i «Indrebukt» da det ble «een Dispute» mellom samer og nordmenn om denne hvalen, fordi de sistnevnte hadde tatt spekket. Sistnevnte henviste til en gammel avtale om at alle ressurser utenfor Repvågnes, Tamsøy og Hårvik, tilhørte tingstedets

⁶⁰ *Verdde* er det samiske ordet for venn. En instruktiv innføring om *verddeordninga* finner man hos Andresen et al. 2021, s. 227 f. Ett begrep som er brukt på norsk er «gjestevenn».

⁶¹ Det som måtte ha vært igjen av sesongflyttinger mellom et vinter- og sommerbosted opphørte på slutten av 1800-tallet (Nilsen og Hildonen-Nilsen 2012, s. 8).

⁶² Det er ukjent hvorvidt det var den norske eller den samiske delen av tingallmuen, eller begge samla, som ytra seg i 1658.

nordmenn til deling.⁶³ Det ble imidlertid avsagt dom om at de skulle levere 4 tønner tran til samene, noe disse sa seg fornøyd med (Hanssen 1990, s. 113). Avtalen som omtales kan være en domsslutning på tinget i 1713, hvor det var blitt slått fast at hval som stranda innenfor Sinkelvika på østsida av fjorden, skulle tilfalle Porsangersamene til deling. Stranda den derimot utenfor, tilhørte den allmuen på Magerøya (Kristensen 2001, s. 43 f.).

Hvalen må ha stranda på østsida av Porsangerfjorden. Når det gjelder stedsnavnene finner vi at der er to lokaliteter innenfor Sinkelvika som har navnet Hårvik, Ytter-Hårvika og Inner-Hårvika. Det er ikke utenkelig at «Indrebukt» viser til den sistnevnte bukta. Den lå innenfor porsangersamenes siidagrense, noe som var årsaken til at de fikk erstatning for det tapet de hadde lidd.

Det var mye hval og ilanddrevne hvaler var derfor ikke en sjeldenhet. I andre halvdel av 1700-tallet beskriver Hans Paus hvalrikdommen på porsangerfolkets fiskefelter på denne måten:

(...) den store Fiord imellem Nord Cap og Nord Kind, som udgjør de tvende Indfiorde Porsanger og Laxefiord gemeenligen om Foraaret vrímle af Hvale, der næsten aarligen gjøre ulykke paa Indbyggerne, der med deres smaa baade maa ligge til Fiske imellem disse store Dyr,... (Paus 1769, s. 29).

3.6.2 Sjøfiske og ressurskonkurranse på 1820-tallet

I første kvartal av 1800-tallet rapporteres det om tilløp til ressurskonkurranse mellom hjemmehørende allmue i Kistrand og Kjelvik sogn og tilreisende fiskere fra lengre sør i Nord-Norge. Dette kom til uttrykk i forbindelse med Finnmarkskommisjonens undersøkelse på Kjelvikinget i 1826. Dette året lå det 15 slike båter «paa Fiskerie ved Havkanten i Kjelvik sogn», hver med 5-6 manns besetning.⁶⁴ På tinget ble det fremholdt at nordlendingenes fiske skada deres eget. De kasta slog og innvoller i havet på fiskegrunnene som bidro til å «afskrække Fisken». De satte linene for nært land, også på fiskegrunnene hvor de lokale pleide å fiske med «Dybsagn» (jukse). I tillegg ble det hevda at nordlendingene brukte så store mengder agn på linene sine at fisken ikke bet på «Krogen med Haandsnøre» (Finnmarkskommisjonen 1826, s. 22).

3.6.3 Pomorhandelens betydning

Sommerfisket etter sei sto sentralt i handelen med de russiske pomorene fra andre halvdel av 1700-tallet. I den såkalte makketida, 1. juli til 15. august, var det tillatt å avsette sei og annen fisk til de russiske fartøykjøpmennene. De var ikke avhengige av å henge fisken, men salta den ombord på skutene. Utover 1800-tallet ble handelsperioden om sommeren kraftig forlenga, fra 15. juni til 31. september etter 1874. Dette var en handelsvirksomhet som i stor grad dreide seg om å bytte til seg mel mot fisk, og først når fiskerne hadde sikra vinterforsyninga av mel, gikk man over til kontant handel (Hanssen 1977, s. 23, 8). På 1820-tallet var påvirkninga fra den russiske økonomien blitt så stor at når allmuen leverte fisk til handelsstedene, fikk de gjerne ikke betaling i norske, men i kasserte russiske kopperpenger. Delvis var også skatt betalt med slike penger (Hanssen 1986, s. 107).

Det foreligger mye litteratur om pomorhandelen, og det er samstemmighet om at den var en bærebjelke for småårsfolks økonomi gjennom hele 1800-tallet og inngangen til 1900-tallet. Sommerfisket etter sei var svært viktig. Alle kunne delta med de redskapene man hadde for handa, selv barna kunne bidra til «innhøstinga» av mel med enkle dorgeredskaper. Det hadde alvorlige følger hvis seifisket slo feil.

⁶³ I store trekk er dette dagens kommunegrense mellom Porsanger og Nordkapp.

⁶⁴ Etter handelsforordningen av 20.8.1778, § 32, hadde nordfarerne kun tillatelse til å fiske fra «Udøerne» i Finnmark, ikke inne i fjordene.

3.6.3.1 Om sjøfisket i Porsanger i «Sagai Muittalægje», 1904 – 1905

I den samiskspråklige avisa «Sagai Muittalægje» (SM) som kom ut årene 1904 – 1911, finner man leserbrev fra Porsanger som forteller om fisket og ikke minst pomorhandelens betydning for vanlige mennesker langs fjorden.⁶⁵ 15. juli 1904 skriver «Johan Josefsen, Lerpol», i et brev fra Porsanger, at selv om det allerede var langt på sommeren hadde seien ennå ikke vist seg inne i fjorden. De hadde der nesten ikke fått kokfisk.

Dette bedra seg ikke utover sommeren, og i et nytt leserinnlegg i SM, 01.10.1904, skriver signaturen J, at nøden sto for døra hos dem som hadde satsa på seifisket inne i fjorden. Kun noen få familier hadde fått tak i vintermel (fra pomorene), men de fleste hadde ikke noe som helst. Innsenderen kunne ikke skjønne hvordan folk skulle berge seg over vinteren. Seifisket hadde vært så dårlig at noen knapt hadde fått tak i sommermel. Seifisket med garn utover høsten slo feil. De som hadde fått tak i mel, hadde så lite at de ikke kunne hjelpe dem som var trua av sult (Brev fra Leirpollen. J.J.L. SM, 15.10.1904). Heller ikke laksefisket med kilenøter hadde slått til den foregående sommeren. De 42 laksebrukene i kommunen hadde kun fått 250 kg. til sammen⁶⁶ (Brev fra Porsanger, Johnsen. SM, 1.11.1904).

At det var en nødtilstand, kommer til uttrykk i leserbrev i SM den påfølgende vinteren. Signaturen «Okta fiskar», en fisker fra Kjelvik, skriver at det var svært få familier som hadde mel til å brødfø seg selv, og til å føre husdyra med. Folk trengte virkelig hjelp (SM, 01.02.1905). I begynnelsen av mai 1906 rapporteres det fra Lakselv at tilstanden ikke var god. Folk hadde dratt tidlig utover til fiskeplassene (på kysten), men fangsten var dårlig («Brævvva Lævdnjajogast»/Brev fra Lakselv. SM, 1.5.1906).

Fisket må imidlertid ha tatt seg opp. En fisker fra Kjelvik, «Jurdašægje» (tenkeren), skriver i begynnelsen av juni at vårfisket nå var over, og at resultatet hadde vært godt både i Øst- og Vest-Finnmark (SM, 1.6.1906).⁶⁷ Krisa var over for denne gangen.

Pomorhandelen tok brått slutt i 1914 ved utbruddet av første verdenskrig. Sammen med spanskesyken i 1918/19 og ettervirkningene av verdenskrigen, ble det trengselstider også i Porsanger. Enkelte familier ble «ribbet helt til skinnet» (Pettersen 1994, s. 52 f).⁶⁸

3.6.4 Annet sjøfiske på 1800-tallet

Selv om seifisket i forbindelse med pomorhandelen sto svært sentralt, ble det selvsagt også drevet annet fiske. Utover på 1800-tallet ble vårfisket etter loddetorsken («loddefisket») viktig og Porsangerfiskerne var sterkt representert i dette fisket. I Nordvågen var det pr. 1. mai 1878 110 fiskere på 33 båter fra Kistrand, og i Kjelvik var det 232 fiskere på 57 båter. Frem mot århundreskiftet utgjorde fiskerne fra Kistrand det største antallet blant dem som fiska ved Magerøya (Hanssen 1986, s. 334 ff.).

Mannfolkene som dreiv fiske på kysten, hadde også en annen oppgave. De skulle sørge for at de som var hjemme, fikk tilleggsfôr til husdyra. Det var vanlig at havfiskerne sendte hjem sekker med fiskehoder med lokalrutebåtene. Hodene ble så kokt til løyping, fôr til husdyra (Pettersen 1994, s. 56).

I offentlige kilder, som amtets femårsberetninger mot slutten av 1800-tallet, sies det at sjøfisket var av «nogen Betydning», og kommunen hadde tranbrennerier/-damperier (FAB 1891-95, s. 14). Tall fra 1913 viser at Porsanger var en fiskerikommune med om lag 450 registrerte fiskere, fordelt på hav- og

⁶⁵ Undertegnede har gjort en gjennomgang av SM fra den første utgivelse 30.4.1904, til 1.11.1905, for eventuelt å få et lokalt bilde av pomorhandelens og eventuelt andre fiskeriers betydning for Porsanger i løpet av dette halvannet året. Siste utgave av avisa ble for øvrig utgitt 15.11.1911.

⁶⁶ Halvparten av laksebrukene ble oppgitt å tilhøre den mektige («buokvægælaš») Anton Bye (Handelsmann, Kolvik (Pettersen 1994, s. 297).

⁶⁷ Hans hovedanliggende var imidlertid alle de finurligheter som var pønske ut for å lokke penger fra fiskerne – ikke minst mer eller mindre tvilsomme basarer.

⁶⁸ Hos Nilsen/Hildonen-Nilsen 2012, s. 13 f., finner man intervjuer med porsangerfolk som selv hadde handla med pomorene.

fjordfiske. Denne oversikten over forsikringspliktige fiskere viser at fiskerne var hjemmehørende i hele kommunen, unntatt Skoganvarre (Petterson 1994, s. 53 f.).

På 1920- og 30-tallet var det vanlig at folk fra Børselvområdet dro på fiske til Kjølvik og Nordvågen. En del dro på vårtorskfiske til Skjønningberg, ytterst på Nordkynhalvøya. Fiskerne fra Børselvregionen fiska mest med line. Det kan ha sammenheng med at de hadde god tilgang til agn, fra den store bukta ved Børselvnes som faller tørr ved fjære sjø, og hvor det var store mengder fjæremakk (Salamonsen 2006/07, s. 25). Garnfiske var mer kostnadskreven.

3.6.4.1 Innerst i Porsangerfjorden, sild, kveite og laks

Lokalt fjordfiske var viktig. Det hadde ikke vært sild i Vest-Finnmark i manns minne, men i 1868 viste silda seg. I de påfølgende årene utvikla det seg et sildefiske helt innerst i Porsangerfjorden. I 1877 tok man 100 tønner i Brennelvfjorden.⁶⁹ Når fjorden frøs til satte man også sildegarn under isen (Helland 1906b, s. 300). Året etter, på samme sted, deltok 110 mann, 50 garnbåter, og fangsten var 350 tønner. Toppåret i Porsangerfjorden var 1880 da fangsten var 3000 tønner til sammen, tatt både med garn og not av 230 mann på 83 båter. Deretter gikk både sildemengde og deltakelse sterkt ned, men silda var tilbake i Porsangerfjorden fra 1898 og utover (Hanssen 1986, s. 320 – 322).

Fra denne tida, 1896-98, har man Ole Thomassens beskrivelse om «Lappernes Forhold». Han omtaler flere fiske- og fangstmåter brukt inne i Porsangerfjorden, blant annet en detaljert beskrivelse av fremgangsmåten ved harpunering av kveite på grunt vann. På hans tid var det imidlertid nesten slutt på denne fangstmåten da gangvaden, kveitelina, hadde overtatt.⁷⁰ I tillegg til å fange sild med garn og not, ble også lodde tatt med disse redskapene. Laksen ble fanga med not i høstmørket. Man rodde langs land nær elvemunninger. Når laks som stod der ble skremt, viste morildvirvelen hvor den sto, og nota ble kasta. (Thomassen anmerka imidlertid at nyere lakselover ikke tillot slikt fiske). Om sommeren ble det også brukt håv til fangst av sild i åpen sjø (Thomassen 1999, s. 83 f.).

Rundt århundreskiftet 18/1900 var det vanlig at de tre innerste milene av Porsangerfjorden frøs til mellom Kolvik i vest og Børselv i øst (Helland 1905, s. 249), noe som ga mulighet til fiske med garn under isen. En samtidig kilde forteller at både sild og torsk ble fanga slik (Thomassen 1999, s. 85 ff.).

Om sommeren kom det et sesongmessig avbrudd i fisket i august og september når det var slåttetid og høyet skulle samles og tørkes. De fleste hadde slåtteplasser også langt unna sin egen gård (Helland 1906b, s. 300).

3.6.5 Slutten av 1800-tallet og lokale reguleringer av seifisket

Mot slutten av 1800-tallet var det en utbredt oppfatning blant fiskerne i Nord-Norge at seien ble skremt når det ble fiska i de lyse sommernetene, og at den derfor ville holde seg borte fra slike steder seinere i sesongen. Det vil si at hvis man unngikk dette, ville seien holde seg der til nettene ble mørke (Hanssen 1986, s. 330). Det er derfor ikke til å undres over at det var interesse for å regulere seifisket på en hensiktsmessig måte for lokale fiskere. En slik hjemmel fikk man i § 18 i «lov av 13. august 1897, angående Saltvandsfisket i Finnmark» hvor det var inntatt en bestemmelse om at kongen, etter forslag fra amtstinget, kunne bestemme at det på visse strekninger, og til visse tider, ikke skulle kunne brukes garn til å fange sei (Pedersen 1994, s. 97).

Kommisjonen, som opprinnelig hadde lagt grunnlaget for lova, meinte at et forbud mot seigarn var en unødvendig bestemmelse, men at en adgang til å innføre slike forbud var en innrømmelse til en utbredt oppfatning blant fiskerne om at tidlig bruk av garn på seigrunnene var skadelig for fisket. Det ble med andre ord lagt stor vekt på fiskernes oppfatninger, og deres rett til å påvirke redskapsbruken i sine hjemmefarvann. Kommisjonens tanke var for øvrig, at hvis fiskernes oppfatning var en fordom, ville de snart gå bort fra denne når de forskjellige distriktene fikk mulighet til å innrette seg som de ville. Uansett, seifisket var særlig viktig for å skaffe vintermel og andre forsyninger fra russerne. Mange

⁶⁹ 1 tønne – 1.158 hl.

⁷⁰ I dag er betegnelsen kveitevad.

steder brukte derfor lokale fiskerne adgangen til å skaffe seg best mulige regler for seifisket i sine nære sjøområder (Pedersen 1994, s. 97 f.).

For Kistrands vedkommende ble det allerede året etter at ovennevnte lovbestemmelse tredde i kraft, reist krav om forbud mot bruk av seigarn før 1. september, subsidiært 24. august. Det tok en god stund å få gjennomført dette forbudet. Fiskeriinspektøren i Finnmark mente blant annet at dette var et forsøk fra de lokale fiskerne på å holde andre borte fra feltene mens de selv var opptatt med slåttonna. Argumentene ble avvist. Amtstinget gikk inn for et forbud, og 3. januar 1902 kom en kongelig resolusjon som satte forbud mot seifiske i Kistrand mellom 1. juli og 24. august. Dette skulle imidlertid ikke bli en varig ordning. Etter lokale initiativ fra Kistrand ble forbudet oppheva ved kongelig resolusjon i 1910 (Hanssen 1986, s. 330 ff).

Når det gjelder seigarnfisket, viser dette at befolkninga innenfor de enkelte distriktene hadde en betydelig grad av innflytelse på reguleringene av det lokale fisket. Amtstinget fulgte for det meste råd og krav fra lokalt hold. Sentralmyndighetene synes deretter å ha lagt avgjørende vekt på amtstingets uttalelse når det ble gitt kongelige resolusjoner om slike reguleringer.⁷¹

Porsanger var rik på fisk. En iakttaker skreiv i 1926 at fisket var hovednæringsveien, og at det ble fiska mye både til husbruk og salg. Laksen var viktig, og laksenøter kunne settes innover hele fjorden. Andre viktige fiskeslag var torsk sei, flyndre og feitsild (Pettersen 1994, s. 61).

3.6.6 1900-tallet og motstand mot nedfisking av lokale flyndrefelt og tråldrift nær kysten

Seifisket og spørsmålet om fredninger hadde skapt mye debatt, men fjordfiskerne ble stilt overfor nye utfordringer. I 1907 begynte trålfisket utenfor Finnmark. Trålerne respekterte ikke norsk firemils fiskerigrense «med grunnlinjer som hindret dem i å fiske inne i fjordene».⁷² På 20 år kom antallet nord- og sørgående trålere forbi Honningsvåg opp i 400 hver måned. Problemet ble ikke løst før i Haagdomstolen i 1951 (Pettersen 1994, s. 59 f.).⁷³

Rundt 1930 var det flere aktive fiskarlag langs fjorden, i Smørfjord, Kistrand, Billefjord og Kolvik. De mente havet ikke var uuttømmelig, og klaget over trålfisket. De møtte også en ny ressurskonkurranse i sin egen fjord med hensyn til flyndreforekomstene (Pettersen 1994, s. 64). Flyndrefiske med enkle redskaper var svært viktig for fjordfiskerne.⁷⁴ Dette endra seg da motorbåter fra Honningsvåg kom inn på de samme feltene med redskaper som desimerte flyndrebestanden. Fjordfiskerne mistet utkomme. De forsøkte å ta til motmæle, men ble ikke hørt, og en gammel tradisjon var borte (Pettersen 1994, s. 62, 64). De tilreisende skøytene trålte også på søndager, noe lokalbefolkninga mislikte sterkt (Birkely 2011, s. 44).

3.6.7 Mellomkrigstida, fiskets betydning reduseres

Kistrand kommune hadde ikke råd til å hjelpe fiskerne med garantier til kjøp av båter, og fisket ble drevet med små båter. Man prøvde likevel å sikre fisket for egne fiskere. I 1931 vedtok man et krav om fredning mot snurrevadfiske mellom 15. mars og 15. juni (Pettersen 1994, s. 65). I 1936 hadde kommunen 400 manntallsførte fiskere. Kun seks av disse hadde båt med motor, men uten dekk. Til tross for kommunens dårlige økonomi garanterte man nå for 15 båter av en viss størrelse (Pettersen 1994, s. 65).⁷⁵

Deltakelsen i vinterfisket fra kystværene var liten fra Porsanger. I 1938 og 1939 deltok bare 26 mann. I 1940 var det ingen, men det kan ha sammenheng med nøytralitetsvakta og krigsutbruddet. Tyskernes

⁷¹ Se nærmere om bruken av seigarn i NOU 2008: 5, s. 84 f.

⁷² Trålerloven ble vedtatt i 1908, og satte forbud mot tråling innenfor 4-mils grensa (Dancke 1986: 214).

⁷³ Om kjennelsen i Haagdomstolen, se nærmere om denne hos Bull 2011, s. 92 ff, og NOU 2008: 5, s. 133.

⁷⁴ Blant annet ble det fiska en god del flyndre med line om høsten (Helland 1906b, s. 300).

⁷⁵ Det oppgis ikke om, eller hvorvidt disse eventuelt kom i drift.

tvangsarbeidsutskrivning under krigen førte til at flere forlot både jordbruket og fiskeryrket (Pettersen 1994, s. 174).

I mellomkrigstida var det stemmer som mente at kystens problemer ville løses gjennom en kombinasjon av jordbruk og fiske, og at fiskerne burde gis større adgang til jord. Dette prinsippet ble av enkelte også fremholdt for Porsangers vedkommende. Det ble blant annet formulert at:

De to næringer utfyller og supplerer hinanden på en så heldig måte som til enhver tid mulig. Fiskeri kan her ikke drives alene og jordbruk er for lite til å kunne gi livsbetingelser for folket, hvis fiskeriet ikke kan gi tilskudd (Hanssen 1994, s. 231).

En slik kombinasjonsnæringstenkning var naturlig ut fra naturgitte forutsetninger i Porsangerfjorden.

3.7 Sjølaksefisket, en kort historikk

Sjølaksefisket har, særlig fra andre halvdel av 1800-tallet og utover, vært viktig i Finnmark. Flere ulike metoder var i bruk, hvorav de viktigste var krokarn, kilenot, dragnot og settegarn.⁷⁶ Frem mot slutten av århundret steg antallet fiskere og oppfiska kvantum sterkt. I amtets femårsberetning for 1886-1890 fremkommer det at sjølaksefisket i Finnmark da hadde større verdi enn laksefisket i elvene. Kilenot og krokarn var de viktigste redskapene som ble brukt i sjøen (FAB 1886-1890, s. 21).

Reguleringstiltak ble satt i verk ganske raskt. I amtets femårsberetning for 1881-1885 heter det at fisket etter laks og sjøørret utenfor elvene hadde økt, gjennom at bruk av kilenot og krokarn var blitt mer alminnelig. For å forebygge at bruk av disse redskapene skulle bli «ødelæggende paa dette Fiske», ble det ved kongelig resolusjon av 09.12.1885, forbudt å bruke slike redskaper i amtet, fra torsdag til mandag kveld (FAB 1881-1885, s. 23). Det vil si fire døgns ukefredning.

Sjølaksefisket med kilenot ser ut til å ha fått et visst omfang i Porsangerfjorden mot slutten av 1870-tallet. I 1878 ble det tatt 2700 kilo med dette fangstredskapet. Den innerste, vestre fjordarmen var freda mot bruk av laksenøter. I 1908 gikk imidlertid herredsstyret inn for at fredninga burde oppheves, med begrunnelsen at et slikt forbud var skadelig for lokalbefolkninga. Man fikk også organisert oppkjøp av laks, hvilket innebar nye muligheter til pengeinntekter for fiskerne. I 1911 ble det solgt sjøfiska laks for 2 206 kroner (Hanssen 1986, s. 320).⁷⁷

For Finnmark under ett fikk sjølaksefisket enda større betydning i mellomkrigstida som et økonomisk alternativ etter at den viktige pomorhandelen ble borte rundt 1914. Et uttrykk for dette er den sterke økninga i antallet kilenøter i Finnmark frem mot andre verdenskrig. Ifølge Fiskeriinspektørens innberetninger for 1914 og 1939, økte antallet kilenøter fra 708 til 1 349. Lakseprisene var jevnt over gode, og flere kilder peker i retning av at sjølaksefisket for en periode som strekker seg langt inn i siste halvdel av 1900-tallet, var en viktig faktor i kombinasjonsøkonomien i mange fjordstrøk, og delvis også på kysten. Mange mennesker hadde en stor del av årsinntekten fra laksefisket. Sjølaksefiskets oppsving og betydning kommer også til uttrykk for Porsangerfjordens vedkommende midt på 1920-tallet: «Laks var fjorden meget rik på, og fisket ble etter hvert en god inntektskilde. Laksenøter kunne sees innover hele fjorden i den tida fisket foregikk» (Pettersen 1994, s. 61).

3.8 Fehold og jordbruk fra 1500-tallet

Det finnes antydninger om at sjøsamene i Finnmark kan hatt småfehold på begynnelsen av 1500-tallet. I andre halvdel av århundret har man opplysninger om at russiske skatteinndrivere tok småfe fra samene hvis de ikke kunne betale med penger (Hanssen 1986, s. 41). I og med at det samtidig ble produsert smør i distriktet, utelukker ikke Einar Richter Hanssen at det fantes kyr der. Fra andre halvdel av 1600-tallet finnes sikre kilder om fehold i Porsangerfjorden. Skiftemateriale viser blant annet

⁷⁶ Innledninga til dette kapittelet er en redigert versjon av kap. 2, *Sammendrag*, s. 8 og 9 - *Sjølaksefisket i Finnmark i et historisk perspektiv*. Sámi allaskuvla/SEG: Utredning for Finnmarkskommisjonen, 24. juni 2010.

⁷⁷ I dagens pengeverdi er det mellom 130- og 140 000 kroner.

at på denne tida hadde enkelte opptil to kyr, to kalver, fem sauer og fire geiter (Hanssen 1986, s. 50 f., 80).

Alf Ragnar Nielssens undersøkelse av samisk skiftemateriale i Tana/Laksefjord/Porsanger, 1686 – 1705, viser at når det gjaldt dyrehold hadde sjøsamene enten spesialisert seg på bufe eller rein. De som hadde rein hadde relativt store flokker på 50-60 dyr, mens de øvrige (majoriteten) bare hadde et lite antall bufe (Nielssen 1985, s. 120 f.).

En kuriositet når det gjelder jordbruk er at misjonæren i Porsanger, etter påtrykk fra høyere hold, i 1753 sådde litt korn ved «Missionens Huus» i Kistrand Selv om det ble nattefrost midt i juli, så hadde man allerede «fuldkomne Ax». I omtalen av dette heter det at hvis kornet hadde kommet i jorda før begynnelsen av juni, ville forsøket båret «den forønskede Frugt» (Collet 1757, s. 83).

3.8.1 Kyst- og fjorddistriktene i Finnmark 1690. Jorda lå til felles. Folk burde bli selveiere

I 1690 gjorde sentralmyndighetene i København en grundig gjennomgang av handelsforhold og regional embetsførsel i Finnmark. Det skjedde gjennom et kommisjonsarbeid leda av Henrich Adelaer som blant annet skulle foreslå tiltak i kongens interesse. I sin oppsummering kom Adelaer inn på jordforholdene i amtet (NNS I 1938: 4. hft., s. 320). Han nevnte flere steder i Kyst-Finnmark med gode enger som ble slått og høsta av både nordmenn og samer. Ifølge Adelaer hadde hans Majestet ingen inntekt, «rettighet», av det jordbruket som ble drevet. På grunn av at plassene ikke var avdelte og «til visse Personer bortbøxlete», var det også mye «trette og tvistigheter» mellom innbyggerne om hvem som var mest berettiga til bruken. Kommisjonen hadde fått klager over dette flere steder, blant annet på Kjelvik tingsted. Kommisjonen mente at plasser hvor det kunne avles høy og holdes kveg «kunde for noget vist anslas og serdeelis personer bortbyxseles». Med et slikt tiltak ville man trolig: «... forbinde landsaatterne til mere flittighed og stadighed udi deres næring. Og landet, hvor alting i saa maade hidtindtil i saa maade hidindtil veret til fælletz, ved proprietets rettighed mer skulle vorde estimeret» (NNS I 1938: 4. hft.). De øvrige plassene som ikke var av en slik «godhed» at de kunne utparselleres på denne måten, men som var nyttige beiter, kunne som på andre steder overlates⁷⁸ bonden og hans kveg til sæter og allmenninger. En slik nyordning ville både bidra til at kongens inntekter økte, og være til innbyggernes beste.

Dette er en av de aller første kildene som omtaler bruks- og eiendomsrettforhold til arealene i kyst- og fjordstrøkene i Finnmark. Den viser at bakgrunnen for tiltak var noe som «hidindtil veret til fælletz», og at det var mye kiv og strid om hvem som hadde rett til slåtteplassene. Kongens representant foreslo at brukerne måtte få eiendomsrett til eiendommene, og gjennom denne eiendomsretten «ved proprietets⁷⁹ rettighet», ville de skjøtte eiendommene bedre. Gjennom at innbyggerne ble jordeiendomsbesittere ville også kongen tjene på det gjennom nye skatteinntekter, landskylda.

Det skjedde imidlertid ingen ting med forslagene fra Adelaerkommisjonen, og situasjonen endra seg ikke på bortimot hundre år før med jordinndelingsresolusjonen i 1775. En rekke kilder fra embetsfolk på 1700-tallet forteller at folk fortsatte å etablere rydninger, bosteder og slåtteplasser der de fant det mest formålstjenlig uten innblanding fra kongens embetsmenn.

3.8.2 Sjøsamenes erverv av engsletter og forslag om en kartlegging av jordene på 1750-tallet

Mathias Collet var amtmann i Finnmark i perioden 1751 – 1757. I 1752 fikk han av sentralmyndighetene i København i oppdrag å skrive «En Relation angaaende Finmarken». Den forelå i 1757. Han skriver blant annet mye om bruk av skogen og hvordan allmuen erverva sine jordstykker, gjerne kalt engsletter.

⁷⁸ Begrepet som brukes er «forvndsiss» (forunnes).

⁷⁹ «Proprietas» - eiendomsrett.

På 1750-tallet var det fortsatt slik at folk slo seg ned hvor de ville, og amtmann Collet har en beskrivelse av hvordan sjøsamene erverva sine jordstykker. Når bjørkestubbene på de gamle vinterstene råtna, ble det en slags «Fedme» i grunnen, slik at det på adskillige slike steder vokste godt gress, «hvilket de holde sig berettigede til at slaa», på grunn av at de «formeene at have ryddet dem». Collet antok at de fleste samer hadde erverva engslettene sine på den måten, «at de fleste Finner ere paa den Maaden komne til deres Engesletter».⁸⁰ Til sommersete valgte «Søe-Finnerne» slike steder hvor husdyra hadde gress nok. Disse gikk fritt omkring, til skade for andre som hadde enger i samme område (Collet 1757, s. 88).

Collet var svært opptatt av å få orden på jordforholdene, og mente at en kartlegging av jordene var helt nødvendig. Han kunne ikke skjønne, «hvorledes Jordene og Engene skulde inddeles, med mindre et rigtig Carte over alle Engestykkerne, tilligemed en beskrivelse over hvad som paa hver Eng kunde avles, var bleven forfattet» (Collet 1757, s. 93). I den forbindelse fremma han et konkret forslag til sentralmyndighetene i København, som selvsagt også gjaldt Porsanger.

Om Finmarken kunde beviises den Kongelige Naade, at Amtet, forsaavidt Engstykkerne angik, kunde opmaales og nedlægges i Carter, hvor efter Jorderne kunde uddesles iblandt Indbyggerne, og de efter Landets Beskaffenhed ind-Matriculeres som Hans Majestæts Fæste-Bønder, da de som boede mere beleiligt for Jord-Brug eller Fædrift end andre, kunde bekomme meer Jord, og ansættes høyere, end de som beboe de skarpe Stæder ved Havet, hvor Fiskeriet er overflødig (Collet 1757, s. 93 f.).

I 1775 kom det et initiativ fra København for å opprette et offentlig jordeiendomsregister i Finnmark. Det var den såkalte jordinndelingsresolusjonen, et reskript til amtmannen i Finnmark om å få orden på jordeiendomsforholdene (Schmidt 1847, s. 540 f.).⁸¹

3.8.3 Jordinndelingsresolusjonen 1775, en formalisering av etablert bruk

Før 1775 eksisterte ikke noe skriftlig dokumentasjon som fortalte om størrelsen på gårdene eller jordene den enkelte brukte. Det var derfor ingen avgrensning for hvor store bruksområdene kunne være. I Porsanger bygdebok finner man noen eksempler på slike bruksområder av betydelig størrelse (Hanssen 1986, s. 104). Med referanse til Sverre Tønnesen (1979) skriver Einar Richter Hanssen (1986) at i 1775 ønska myndighetene å tillegge finnmarkingene flere rettigheter. Den enkelte skulle gis beskyttelse for sin bruk av en eiendom. Det ble også innført skyldsetning, med opplysning om hvor mange dyr som kunne vinterføs på plassen.

Det har vært en god del diskusjon om hvorvidt jordinndelingsresolusjon først og fremst var en formalisering av folks eksisterende bruk, eller om den var en tildeling fra en kongelig eiendom. Jeg går ikke nærmere inn på enkelthetene i den debatten, men konstaterer at de aller første utmålingene etter bestemmelsene i 1775-resolusjonen var en systematisk formalisering av eksisterende bruk. Disse utmålingene ble utført i Hasvik i 1776, og utmålingsdokumentene er trykt og gjengitt i bygdebok for Hasvik (Olsen 1965, s. 105 ff.).

Vi har ingen tilsvarende trykt oversikt for Porsanger, men det er liten grunn til å tro at landmåler Giørup anvendte et annet prinsipp her, enn i Hasvik. En utskrift av et skjøte fra Porsanger i 1784 viser nøyaktig det samme prinsipielle bildet som man finner i bygdebok for Hasvik, en formalisering til eiendom av flere jordstykker som allerede var i bruk av vedkommende som ønska skjøte på eiendommen.⁸²

⁸⁰ Collet anførte også at samene ikke rydda engslettene fri for steiner e.l., og at det sto igjen så mye gress der samene hadde slått, og at andre nyttiggjorde seg dette.

⁸¹ Innledningsvis heter det at den angår «Jordbrugets Inndeling i Finmarken til visse Bopladser med videre».

⁸² Velvillig stilt til disposisjon av Geir Wulff, Lakselv. Skjøtet har følgende påskrift: «Rett avskrift bevitnes: Statsarkivet i Tromsø 13. desember 1996 Solbjørg Ellingsen Fossheim e.f. arkivar».

Eksemplet (Olsen 1965) gjelder eiendommen «Gaardepladsen Niargmat» som ble skjøta over til «Opsidderen Nicodemus Aamundsen». Den lå på østre side av «Strømmen i Bunden af Smørfjorden», er benevnt som nr. 1, og må være hovedboplassen.

1. «Boepladsen Niargmat, beliggende paa østre Side af Strømmen i Bunden af Smørfjorden, begynder ved Dalen i Ø. og gaaer derfra langs med Fiære Baken 84 Alen i W. og fra Fiærebaken i S. 90 Alen i N. til Lyng Marken». Deretter følger 6 jorder eller jordstykker med helt nøyaktige mål og kompassretninger, med referanser til stedsnavn og delvis til andre eiendommer.
2. «Østre Niargietze strax W. for Boepælen, begynder ved Næsset i N. og gaaer langs med Fiærene ...»
3. «Joknialmegiedde eller Næsset ...»
4. «Boallam Gvottesaje ...»
5. «Mellegvotesaja ...»
6. «Vonasniarg eller Baadsnæss ...»
7. «Rivnegiedde ...»

Dette er nøyaktig det samme som de aller første utmålingene i Hasvik, nemlig en minutiøs formalisering av eksisterende bruk, og utført av den samme landmåleren.

Skjøtet ble tinglyst 7. juni 1784. Utmålingene må ha skjedd året før, i 1783, som var 7 år etter at landmåleren begynte sitt arbeid i Hasvik. Det er all grunn til å tro at hvis hans gjennomførte formalisering av eksisterende bruk hadde vært i strid med intensjonen i jordinndelingsresolusjonen fra 1775, ville både amtmannen og regjeringa i København hatt god tid på seg til å korrigere embetsmannens praksis. Det ser ut til at landmåleren opptrådte i tråd med god embetsskikk, og oppfylte intensjonene i jordinndelingsresolusjonen; at jordutmålingene skulle bidra til «Finmarkens Opkomst». At eksisterende bruk av jord ble formalisert og fikk et eiendomsrettslig vern, var utvilsomt et viktig bidrag til en slik «Opkomst».

La meg likevel presisere at prinsippet som var nedfelt i jordinndelingsresolusjonens paragraf 1 om nyetableringer, selvsagt også var gjeldende. Der het det at det til «Enhver fast Boplads» skulle anvises nok grunn til å brødfø én familie, jord til 4 «Qvæg-Høveders» vinterfôr og beite, eller tilsvarende 8 sauer for hvert kveghode. Det er grunn til å tro at en slik utvisning var tenkt som én enhet, det vil si en sammenhengende eiendom som sikra et rasjonelt jordbruk. Dette var idealet, men amtmann Fieldsted, som forfatta resolusjonen, hadde flere år bak seg i Finnmark, og visste at noe slikt ville være vanskelig eller umulig å gjennomføre. Ut fra sin erfaringsbakgrunn visste han at en stor del av den lett tilgjengelige jorda i kyst- og fjordområdene allerede var tatt i bruk. Dét er trolig grunnen til at man i resolusjonens paragraf 1 a. åpna opp for nettopp å formalisere eksisterende bruk: «hvor En eller Anden har i Brug visse allerede opdyddede Pladser, samme Pladser ham da, saavidt muligt er, tildeles;» (etter Schmidt 1847, s. 540).

Sedvanemessig, etablert bruk skulle respekteres. Ut fra kjent kunnskap om at folk brukte mange slåtteplasser, skulle også bruken av disse formaliseres til eiendomsrett. Derfor blir det enda tydeligere at innledningsformularet i paragraf 1 i resolusjonen, at utmåling av én (sammenhengende) eiendom av en viss størrelse var et ønska ideal. Den bestemmelsen skulle brukes i forhold til nyetablerere på steder som ikke allerede var tatt i bruk. Det var også helt nødvendig at man hadde en slik bestemmelse. Jordinndelingsresolusjonen skulle gi rom for at nye brukere fikk mulighet til å etablere seg, og få kongens stempel på sin eiendom. Dette skulle imidlertid ikke gå på bekostning av den sedvanemessige bruken som allerede forelå.

Jordinndelingsresolusjonen i 1775 utgjorde ikke noe inngrep i porsangerfolkets rettigheter. Det som skjedde, var at man fikk et kongelig dokument som sikra deres gamle bruk. Da skyldsetningene tok til ser det ut til at sjøsamene i Porsanger gjerne flytta mellom en sommer- og vinterboplass, og at det

var der de hadde sin faste bolig.⁸³ I de tilfellene de måtte velge var det vanligste at de valgte vinterboplassen i forbindelse med utmåling og tilskjøting av jord (Hanssen 1986, s. 106).

I 1783/84 ble det utført 48 skyldsetninger, og omtrent halvparten av husstandene i Porsanger hadde da skyldsatte eiendommer. Etter dette stansa skyldsetningene opp, og frem til 1820 kom bare tre slike. Til gjengjeld hadde to av «gårdene» fra 1780-tallet blitt borte fra eiendomsregisteret. Mange av navnene som står i matrikkelen har verken vært kjent av eierne eller lokalbefolkninga. Det skyldes at den som sto for skyldsetninga foreslo et norsk navn som snart ble glemt av den samiske eller finske eieren (Hanssen 1986, s. 132 f.).⁸⁴

Einar Richter Hanssen (1986) peker på flere mulige årsaker til at tinglysingene gikk i stå en periode. Én mulighet var folk i større grad benytta seg av ordninga med de midlertidige amtssedlene. Han er også inne på at folk anså bestemmelsene fra 1775 som noe unødvendig flisespikkeri. Det hadde ikke vært strid om jord i fjorden utenom Tamsøya, ei heller protester mot nyinnflyttere. Hvorfor skulle man ha papir på noe som det ikke sto strid om? Man hadde brukt landet i generasjoner. Hvorfor skulle man ha godkjenning fra andre på noe man følte var deres eget? (Hansen 1986, s. 151).

En ytterligere faktor var at straks en person hadde skjøte på eiendommen kunne andre ta pant i den, staten for skattegjeld, og private for gjeld. Dette fikk man illustrert etter 1803, i en periode med forutgående dårlig fiske. Frem til 1820 hadde handelsmann Oxholm i Kjelvik tatt pant i 18 gårder i Porsanger. Han eide da 9 gårder, og hadde pant i 4. For de resterende 5 var pantet innløst (Hansen 1986, s. 152). Noe tilsvarende beskrives av lokalhistorikeren Sverre Eilertsen i Alta, etter at folk var blitt eiere av jorda: «Da var kjøpmennene straks ute og sikret seg pant i eiendommene». Når så det tragiske skjedde at de gikk til auksjon, og det var ikke uvanlig, så var både embetsmenn og handelsmenn frempå med sine bud. Som eksempel viser han til en kjøpmann i Bossekop som døde i 1911, og hadde 91 eiendommer som ble solgt på skifteauksjon (Eilertsen 2000, s. 81).

Formodninga om at det gikk nedover med at folk skaffa seg papir på jord på grunn av gjeldsforhold er interessant. Unni Nilsen skriver om handelsbestemmelsene for Finnmark på 1700-tallet, at det i 1778 ble bestemt at kreditor hadde rett til å innhente gjeld i debtors dødsbo, og at dette antakelig har «sammenheng med at privat eiendomsrett til jord ble innført i Finnmark i 1775 (Nilsen 1998, s. 90).

Femti år etter 1775 gir Finnmarkskommisjonen i 1826 en beskrivelse av jordeiendomsforholdene i Kistrand og Kjelvik sogn som viser at man fortsatt hadde et til dels ulikt hjemmelsgrunnlag for bruken av jorda. De fleste jordene i disse sognene var «Eiendoms-Jorder», og noen brukte jord etter amtsseddel. I tillegg var det samer som ikke hadde noe papir fra myndighetene: «desuden gives omflyttende Søefinner, der til en Tid bruge egenraadigen tiltaget Jord og udhugge den derved værende Skov, hvorefter de paa samme Maade fraflytte til et andet sted» (s. 23 f.).

Utover på 1800-tallet finner man imidlertid at antallet skyldsetninger øker sterkt, og i 1889 var det 338 skyldsatte bruk i kommunen. I 1905 var tallet 392 (Hansen 1986, s. 308 f.).⁸⁵

3.8.4 Jordbruk i andre halvdel av 1800-tallet og Finnmark landhusholdningsselskap

Jordbruket var i svært liten grad et eneyrke. I 1865 var det kun 5 kvinner og 8 menn som (bare) dreiv med jordbruk, kombinert med reinhold. Derimot var det 162 fiskere med egen eller leid jord. Det var 30 menn og én kvinne som bare dreiv fiske, men sistnevnte eide også noen dyr (Hanssen 1986, s. 203).

Jordbruket i Porsanger kom i myndighetenes søkelys etter at «Finmarkens Landhusholdnings-Selskab», seinere Finnmark landbrukselskap, ble stifta i 1859 (Hanssen 1986, s. 299-304). Det ble tilsatt en amtsagronom som reiste rundt om i amtet med bekjempelse av sulteføring som viktigste

⁸³ I tilfellet eiendommen «Njargmat» i Smørfjord, nevnt ovenfor, er det vanskelig å avgjøre hvilken kategori den hørte til.

⁸⁴ Se også samme forfatter, s. 103, om stedsnavn som nevnes i forbindelse med skyldsetninga. I den forbindelse også navn på eiendommer i Kistrand/Porsanger, hos Olsen/Qvigstad 1924, s. 178 ff.

⁸⁵ Hos Helland 1906b, 304 ff, finner man en oversikt over tellingskretsene i kommunen, delvis med antall beboere, matrikelskyld og antall husdyr oppgitt. Økninga i antallet matrikulerte bruk kan også ha sammenheng med den første jordsalgslova for Finnmark i 1863.

oppgave. Andre oppgaver var besiktigelse av fjøs og buskap, veiledning i grøfting, gjødsling, torvskjæring og skogplanting. På sin reise i Porsanger i september 1889, konstaterte han at den samla høymengden i kommunen ikke var tilstrekkelig som vinterfôr i forhold til dyreholdet. I Lakselv og Østerbotn fikk han imidlertid ikke gjort noe da omtrent hele befolkninga «var på fjell- og skogsslåtter og samla utmarkshøy» i den perioden han var der. Dette var det vanligste fôret, sammen med kvister av løv fra ulike trær, skåret om sommeren. Reinmose, lyng og bregneløv ble også brukt. Likevel var det få eller ingen som klarte seg uten løypingsgryta som var høy, tang, tare, lyng, mose, fiskeavfall, og til dels også hestemøkk, kokt sammen i en stor gryte og gitt til husdyrene (ibid.).

Ved folketellinga i 1865 fremkommer tall som viser et betydelig fehold. Antallet «stort kveg» var 1 171. Det var 1 855 sauer og 15 geiter. Hesteholdet var lavt med kun 8 hester (Hanssen 1986, s. 182, 197).

I 1865 er dyrking av poteter på vei inn, og det skal da ha vært 14 potetdyrkere i Porsanger (Hanssen 1986, s. 196). På begynnelsen av 1890-tallet opplyses det at det var noe «Potetesavl» i kommunen, at det ble solgt noe smør og ull, litt salg av hester, og at det var mellom 150 og 200 arbeidshester i Kistrand (FAB 1891-1895, s. 1, 8, 11). I 1900 ble det dyrka 2 189 hektoliter poteter i Finnmark, men kun 36 hektoliter i Porsanger. I påfølgende år tok potetdyrkinga seg kraftig opp, og i 1915/16 regner man med at det ble dyrka poteter overalt i kommunen. På denne tida var det også noen som hadde begynt med nepedyrking (Hanssen 1986, s. 307).

Amtmannen nevner feholdet i Porsanger i sin femårsberetning for 1861-1865:

«Af de forskjellig Nationaliteter i Finmarken, siges Kvænerne, som befatter sig med Jordbrug og Kvægavl, at være de som stille sine Creature bedst, og har mest Nytte af dem. Derfor afsætter den gamle Koloni af Kvæner, som findes i Laxelv og Børselv i Porsangerfjorden i Kistrands Præstegjeld ikke saa lidt af Smør, (...)» (FAB 1861-1865, s. 4).

Fra jordbruket fikk folk også tilgang til råvarer som ble produsert lokalt. Samene, eller kvenene («Finnerne») i Kistrand produserte nemlig en god del «Vadmel og Skindfælder m.m for salg» (FAB 1861-1865, s. 13).⁸⁶

Våren 1874 og 1875 hadde «Landhusholdningsselskabet» avholdt fjøsbefaringer blant annet i Kistrands herred. Sulteforing var ganske vanlig, og «Kvægstellet i det Store taget befinner sig paa et meget lavt Trin». Forannevnte selskap hadde prøvd både med anmeldelser mot de som hadde utmagra dyr, og «Uddeling at Præmier til dem, der kunde fremvise velstelte Dyr» (FAB 1871-75, s. 8).

Amtsmyndighetene kartla på 1880-tallet områder gunstige for å utvikle jordbruket. Amtsaagronomens fant man ett slikt distrikt i Porsanger hvor man hadde de «bedste Betingelser for et lønnende Jordbrug». Det var «Engene omkring Lakselv og i Østerbotten». De ville kunne «ernære en ikke ubetydelig Befolkning», men en forutsetning var at det ble bygd veier (FAB 1886-1890, s. 1).

Amtmannen i Finnmark anførte i 1871 at rein som var oppført i andre kommuner enn innlandskommunene, ble holdt for å gjøre tjeneste som trekkdyr, eller var «tilfaldne Søfinder» ved arv eller giftermål med «Fjeldfinnepiger». I slike tilfeller forble dyrene under «Fjeldfinnernes Bevogtning», sammen med deres egne flokker, og var dermed ikke en del av fedrifta i vedkommende kommune (Hanssen 1986, s. 296 f.).

I år 1900 oppgis det følgende tall for husdyrholdet i Kistrand herred:

- Hester: 223.⁸⁷
- Storfe: 1164
- Sauer: 2083
- Geiter: 4
- Antall bruk: 322 (Westrheim 1978, s. 70)

⁸⁶ Årsaken til usikkerhet om etnisiteten til de som produserte vadmel, er at amtmannen i andre sammenhenger, bruker begrepene kvener, lapper og fjellfinner, noe om hverandre.

⁸⁷ Det hadde vært en dramatisk økning i hesteholdet siden 1855, da det var 8 hester i herredet. Jf. kap. 10.4.

3.8.5 Fjøsdrift og setring til innpå 1900-tallet

Fjøsstellet var kvinnearbeid. Dette kunne være svært hardt med små og trange fjøs, og i all slags vær måtte de ut for å skaffe hjelpefôr. Det var kvinnene og barna som plukka bær, samla egg og sank dun. Mesteparten av dette ble solgt, og skaffa pengeinntekter til familien. Kvinnernes innsats frigjorde mannen til fiske, som var hans hovedbeskjeftigelse (Hanssen 1989, s. 305 – 307). Mose, tang og tare var viktig for husholdene langs sjøen. For å få tak i taren brukte man en ljå med langt skaft (Nilsen og Hildonen-Nilsen 2012, s. 38 f.). Bruken av tang og tare var viktige mineraltilskudd til husdyra «i vårknipa» (Salamonsen 2006/077, s. 12).

Der er gjort én intervjubasert undersøkelse om setring i Finnmark som dekker i det vesentlige første halvdel av 1900-tallet (Westrheim 1978, s. 1 f.). Porsanger inngår i denne kommunevise oversikten. Undersøkelsen fokuserte i mindre grad på fjordområdet, ut fra opplysninger fra flere hold om at det ikke hadde vært setring der i manns minne. Én av spørsmålslistene viste likevel at det hadde forekommet setring på vestsida av fjorden (Westrheim 1978, s. 45).

I Skoganvarreområdet fant Sonja Westrheim opplysninger om setring. For setrene ved hovedvassdraget var laksefisket viktig. Det ser også ut til enkelte der dreiv med såkalt «flersetring», det vil si at de hadde flere seterplasser om sommeren. I alt skal det ha vært 7 slike setre, fordelt på tre brukere. På 1970-tallet skal det fortsatt ha vært tufter etter disse setrene. Seterdrift med utgangspunkt i Skoganvarre ser ut til å ha holdt seg lengst i Vuolajokdalen, hvor to familier dreiv setring ennå etter 2. verdenskrig (Westrheim 1978, s. 45 f., 200).

3.8.6 Landbruksforeninger etter 1907

Ett forhold som var viktig for utviklinga av jordbruket i Porsanger var dannelsen av landbruksforeninger som var underavdelinger av Finnmark landbruksselskap:

- Lakselv i 1907
- Olderfjord/Smørfjord i 1908
- Børselv i 1910

Med dette ble et mer moderne jordbruk satt i system (Hanssen 1986, s. 309 ff.).

I amtmannsberetninga for 1911 – 1915 finner vi et uttrykk for fremveksten av et mer moderne landbruk, kunstgjødning. Om Kistrand herred heter det at det hadde skjedd litt nydyrking, «nogen utvidelse av potetdyrkingen samt bruk av kunstgjødning» (FAB 1911 – 15, s. 11).

Der er ytterligere én kildekategori som kaster lys over landbruksforeningenes virksomhet og utviklinga av jordbruket. Fra og med 1915 finner man nemlig i de trykte utgavene av Finnmarkens Amtstings forhandlinger (FAF), årlige «Beretninger om landbruksvæsenet i amtet». De aller fleste landbruksforeningene, også i Porsanger, omtales der. For 1915 får man blant annet opplysninger om potethøsten, forsøk med å dyrke havre, avlsokser, stamværer, og innkjøp av jordøkser.

Man var til dels ganske detaljert. For kuriositetens skyld gjengis en formulering om jordbruket i Porsanger som ble lagt frem for Amtstinget i 2015: «Stamvæderen hos Kristian Olaussen ble nedslagt i høst paa grund av sykdom og dertil var den blind og folkevond» (FAF 1916. Sak nr. 68. «Beretninger om landbruksvæsenet i amtet for 1915»).

3.8.7 Mellom- og etterkrigstid, sterk utvikling innen jordbruket

Næringslivet i Porsanger kommune var på begynnelsen av 1900 i utpreget grad en kombinasjon av jordbruk og fiske. Gårdsarbeidet ble for en stor del utført av kvinner og ungdom. Etter hvert som fisket slo feil eller ble mer spesialisert, skjedde endringer. Arvid Petterson (1994) skriver at fra 1920-årene «ble jordbruket i større grad et yrke for mennene, og man fikk en kraftig vekst i jordbruksarealet i kommunen frem mot andre verdenskrig» (s. 66 f.).

I Porsanger fikk tilskudd til bureising stor betydning for nyrydding og byggeaktivitet. I forbindelse med oppstart på veianlegget Smørfjord – Kokelv, ble arbeidet med et forholdsvis stort nydyrkingsfelt i Smørfjord starta. Fra 1929 til 1939 ble det dyrket i alt 2 057 dekar nytt land i kommunen. Samlet jordbruksareal var i 1939 på 9 356 dekar (Petterson 1989, s. 21). 1934 ser ut til å ha vært et toppår da hele 50 personer fikk innvilga søknader om utmål. I bureisningsfelt i Smørfjord ble det satt inn betydelig offentlig innsats. Frem til med 1941 ble feltet stykka opp i 20 bruk, de fleste på 30 dekar dyrka mark (Petterson 1994, s. 73 ff.).

På 1950- og 60-tallet var Porsanger én av de viktigste jordbrukskommunene i Finnmark. Ved jordbrukstellinga i 1959, fantes det til sammen 423 bruk i kommunen. Et bruk var større enn 100 dekar, halvparten var mellom 20 og 50. I 1967 var det mellom 12 og 13 000 dekar fulldyrka mark i kommunen (Westrheim 1978, s. 44 f.).

3.9 Tidlig bruk av skogen i Porsanger

Den første konkrete opplysningen om skogressursene i Porsanger er trolig fra 1683. I en innberetning fra Christen Bertelssen Harø nevnes «Børsselv» på østsida av fjorden. Der var det både bjørkeskog og furuskog, men at det var «besuærlig at faa det derfra» (NNS I 2dre hft. 1934, s. 70). Likevel måtte folk fra kysten dra blant annet dit for å få tak i brensel: «Præster, Fogder, Borgere og Noermænd eller Bønder, lader med stor Bekostning hente deris Brendeweede Ved Børss Elf og vdi Alten» (NNS I 2dre hft. 1934, s. 76). Om samene skreiv Christen Bertelssen Harø at brenselstilgangen var avgjørende for (sjø)samene i Vest-Finnmark. De bodde ikke særlig lenge på et sted, men flytta gammene sine fra plass til plass, alt etter hvor de fant skog eller torvmark egna til brensel. Dessuten måtte det være mose og gress til reinene, feet og sauene (NNS I 2dre hft. 1934, s. 76).

Når det gjelder skogene i Porsanger ser det ut til at disse var en form for allmenningsressurs for befolkninga i hele Kjelvik sogn. I 1694 skriver fogd og sorenskriver Knag blant annet at «Allmuen må med stoer Bekostning hente deris Fæ mad oc Brændeved fra Porsanger 6 å 7 miile (NNS I 1ste hft. 1932, s. 12). Hans Paus skriver etter midten av 1700-tallet at det i «Porsanger Bund» var en temmelig god bjørkeskog, «og noget op i landet furreskov», men den fikk man ikke tak i uten «meget Besvær» (Paus ca. 1760, s. 176).

Når det gjelder den regionale befolkninga i Finnmark, inneholdt fogdeinstruksen fra 1685 en bestemmelse om at fogden skulle påse at skogen ikke ble «forødet». Amtmannsinstruksen fra 1687 inneholdt imidlertid ingen bestemmelser om skogen (Tønnesen 1979, s. 81).

Samerettsutvalgets rettsgruppe skrev i 1993 at deres materiale viste at den innenbygdsboende befolkning (i Finnmark) frem til om lag 1750 hadde brukt skogen fritt uten innblanding fra offentlig myndighet. Dette gjaldt både bygningsvirke, brensel, og annen bruk. Når det gjaldt folk fra utenfor Finnmark, synes de eldste kilder å vise at de ikke hadde en slik rett, og det var forbudt for dem å hente trevirke derfra (NOU 1993: 34, s. 397).

Amtmann Collet ofra samene betydelig oppmerksomhet når det gjaldt bruk av skogen, i sin «Relation» om Finnmark i 1757. Ved sin omflakking hadde de «ruineret Landet» ved å hogge i bjørkeskogene på en «ødsel Maade», og ved å tilegne seg de beste engeslettene. De hadde et vinter- og et sommerbosted, vinter- og sommersetet. Til vinterbosted valgte de seg et sted med «overflødig Bjerkeskov», som de med «Magelighed» kunne komme til. Der hogde de daglig friske trær, fordi de alltid hadde et brennende bål på grua. Etter dem kunne det stå igjen stubber på tre alens lengde eller mer.⁸⁸ Når de hadde brukt opp veden på et vintersete, fant de seg et nytt med tilgang på brensel (Collet 1757, s. 87 f.).

Omtrent samtidig med Collets beskrivelse får man også den først innflyttinga av finner/kvener til Porsangerområdet. Med referanse til Samuli Paulaharju skriver Arvid Petterson at de brukte skogen til

⁸⁸ Rundt halvannen meter.

alle nødvendige formål. Ved utløpet av Børselva hadde bjørke- og furuskog stått tett helt ned til sjøen. I Lakselvdalen var bjørk hovedtreet (Petterson 2000, s. 27).

3.9.1 Regelverk for bruk av skogen i Finnmark

I 1753, 31.1. og 31.10, utstedte kongen i København de første generelle reglene for bruk av skogen i Finnmark. Det første reskriptet gjelder særlig furuskogen, mens det andre dreier seg om løvskogen. Sverre Tønnesen (1979) mener det var to hovedformål med bestemmelsene; å sikre skogene for finnmarkingene, og at disse ikke selv ødela skogressursene ved uvetting hogst (s. 83, 85).⁸⁹

Amtmann Collet var opptatt av at skogen måtte behandles og forvaltes på en slik måte at den ikke ble ødelagt. I den forbindelse skriver han i 1757 at det nå var kommet en «allernaadigst Anordning» som skulle forebygge at bjørke- og furuskogene heretter, og ikke som tidligere skulle bli utsatt for rovhugst – at de «icke kand til Upligt forhugges» (Collet 1757, s. 88 f.). Dette dreier seg om de to reskriptene gitt i København i 1753. Når det gjaldt praktiseringa av bestemmelsene fra 1753 anførte han at det ville være umulig for skogfogden, som skulle ha tilsyn med furuskogen i Alta, å «oppasse» bjørkeskogene over hele amtet. Han hadde nok å gjøre med furuskogene «hvor jevnliggen hugges», og med bjørkeskogene i Hammerfest sogn. Det var derfor ønskelig at man fant «noget Middel» til å frede bjørkeskogene over hele amtet. Man kunne imidlertid ikke forvente at noen ville påta seg oppsynet med disse uten vederlag (Collet 1757, s. 89).

I reskriptet av 31. januar 1753 var det i pkt. 7 fastsatt at bøter som ble gitt for skogforseelser skulle deles i to. Den ene delen skulle tilfalle angiveren, mens den andre skulle gå til «vores fiscum».⁹⁰ Det hadde ingen virkning; ingen angav noen til amtmannen for hogst «til Upligt». Collet mente at forklaringa måtte være at alle innbyggerne var like «skjødsløse i Skovhugst» (Collet 1757, s. 89). Bjørkeskogenes «slette Medfart» hadde ført til at brensløt måtte hentes langveisfra. Et eksempel var presten og handelsbetjenten i Kjelvik som «måtte lade deres Brænde hugge inderst i Porsangerfjord», 8 mil fra Kjelvik (Collet 1757, s. 90). For å råde bot på brensløsmangelen skisserte Collet et opplegg med såing av bjørkefrø på ubebodde øyer. Han spesifiserer ikke hvor dette skulle skje, men ut fra sammenhengen og landskapet som beskrives er det ikke tvil om at det dreier seg om øyene i Porsangerfjorden (Collet 1757, s. 122).

Furuskogen i Porsanger kunne ha betydning utenfor distriktet. I 1757 het det at når det var båtbyggere i Porsanger kunne disse skaffe båter både til Kjøllefjord, Omgang og Kjelvik (Collet 1757, s. 103 f.).

3.9.2 Skog på 1800-tallet

Finnmarkskommisjonen som undersøkte næringsforholdene i Porsanger på Kjelviktinget i 1826, fikk opplyst at det var bjørkeskog fra «Nordmandssædet» i vest, rundt hele fjorden til «Aavigen og Cinkelvigen» på østsida. Det var en del furuskog ved «Taburnsnæs», og en skog på flere mils lengde innover fra «østre og vestre Botten» som nærmest fjorden var ganske uthogd. I tillegg var det en del furuskog ved Børselv. Hogsten foregikk «uden Øvrighedens Anviisning». Mesteparten av brensløt ble hogd på høsten, men det var likevel mange som ødela skogen ved å hogge av toppen av trærne til «Føde for Creaturene» når snøen lå dyp om vinteren. Likeledes ble det ført klage over de nedkommende «Fjeldfinderne», både de norske og «Russiske».⁹¹ De hogde en mengde løvtrær og laga store innhegninger hvor de fra sist i juni til sist i august samla simlene til melking to ganger om dagen (Finnmarkskommisjonen 1826, s. 24).

I 1835 rapporterte amtmannen at det fortsatt var god skog i Porsanger, men fryktet at den ville bli rasert på grunn av måten man behandla trematerialene. Felt trær ble kløyvd i to og dermed fikk man

⁸⁹ Bestemmelsene er gjengitt i Spilling 1920, s. 4 ff, omtalt i NOU 1993: 34, s. 307 ff og Tønnesen 1979, s. 83 ff.

⁹⁰ Av «fiscus» – statskasse.

⁹¹ Det vil si reindriftssamer fra Finland. Dette landet ble utskilt fra Sverige i 1809 og underlagt tsaren av Russland. Derfor begrepet «russiske». De hadde fortsatt rett til å bruke sommerbeiteområder i Norge i hht. lappekodisillen inngått mellom Danmark-Norge og Sverige i 1751 (Pedersen 2008, kap. 3).

bare to bord av selv de største trærne. Man hadde derfor på Brennevinavgiftskassens regning anskaffa to håndsagblad til beboerne innerst i fjorden (Hanssen 1986, s. 149 f.).

I 1854 ble det ansatt en skoppsynsbetjent. Han rapporterte 10 år seinere at skogen ble sparsomt og hensiktsmessig behandla. Allmuen anså imidlertid ris for å være det beste vinterfôret, og risbrytninga var meget skadelig. I 1855 antok amtmannen at skogen i Porsanger skulle kunne dekke behovet både for Kjelvik og Porsanger, men at den var sterkt medtatt på grunn av uforstandig bruk og ulovlig hogst. Furuskogen var blant annet utsatt for rovhugst på grunn av at det i Hammerfest fogderi ble drevet «Baadbyggeri af Materialer fra Porsanger-Skoven (...)» (Hanssen 1986, s. 202).

Forstmester J.B. Barth skreiv i 1858 en innberetning om skogene i Finnmark, og nevner så vidt furuskogen i Porsanger. Den skulle være på én geografisk kvadratmil, men «uvæxterlig og sterkt udhugget», og derfor «tynt bestokket med Træer av smaa Dimensioner». Skogen danna et naturlig skogdistrikt for Kistrand sogn. Derfor var det viktig med «Vedligeholdelse» av den, «hvis den forresten giver nogen Reproduktion» (Barth 1858, s. 151).

I en rapport fra 1865 heter det at det fant sted en «uafbrudt Risbrydning» for å bøte på «Fodermangelen». Dette var så utbredt at man burde la dette passere upåttalt. Et ytterligere element som trakk i samme retning, var at det da hadde vært et usedvanlig dårlig «Høaar». Forbudet mot risbrytning ville imidlertid bli innskjerpa på de kommende tingene, og deretter, hvis det ikke bedra seg, «bli paatalt» (Indredepartementet 1874, s. 313). Dette var ingen tom advarsel, noe man kan lese seg til ut fra oppsynsbetjentenes rapporter. En påtale skjedde blant annet i 1871 (Indredepartementet 1874, s. 357). Skogoppsynsbetjentene var også nidkjære ser det ut til. I 1870 ble fire personer anmeldt for å ha etterlatt for lange stubber, eller for at de, etter pålegg ikke hadde gjort bruk av eldre stubber som også hadde vært for lange (Indredepartementet 1874, s. 349).

Kildene fram til begynnelsen av 1900-tallet er ganske samstemte om at det etter myndighetenes oppfatning var mye ulovlig hogst. Folk på sin side følte det som en stor urettferdighet at de ikke skulle kunne hogge til husbehov. Slike saker kunne havne helt til øverste nivå i rettsvesenet. Det skjedde blant annet i 1867 da Høyesterett i to ulike saker dømte en mann fra Kistrand og én fra Børselv for tyveri (NOU 1993: 34, s. 98 f.). Begge var frifunnet for tyveri i underretten som hadde lagt til grunn at de bare hadde overtrådt bestemmelsene for bruksrett. Einar Richter Hanssen skriver om dette at det i lang tid kom til å stå mellom folks og myndighetenes rettsoppfatning, og at underretten ikke ville dømme folk for tyveri (Hanssen 1986, s. 311 f.).

Sorenskriver Knut Spilling (1920) gir en rekke eksempler på skogrettssaker fra Porsanger på andre halvdel av 1800-tallet. Dommene kunne være svært strenge med opptil 10 dagers fengsel på vann og brød, opptil 25 kroner i mulkt, og bot, erstatning pluss saksomkostninger (Spilling 1920, s. 120 ff.). Dette forteller at det offentlige hadde et strengt regime, at oppsynet må ha vært effektivt, og kanskje også at det ikke var enkelt å bryte ned folks rettsoppfatning om at skog var noe de hadde en rett til.

På denne tiden regna man stadig med at skogene i Kistrand herred dekte behovet for både tømmer og brensel til eget behov, og man hadde noe til overs for nabokommunene. Skogen ga også grunnlag for båtbygging. Dette kommer også frem i femårsberetningene for Finmarkens amt der det heter at det ble bygd båter flere steder i amtet. Kistrand var én av disse kommunene, og båtbyggerne der solgte båter også utenfor sitt eget distrikt (FAB 1866-70, s. 29, FAB 1876-80, s. 27). Amund Helland skriver at det på begynnelsen av 1900-tallet, særlig i Lakselv, årlig ble bygd 15-20 «til dels utmerkete båter» som i det vesentlige solgt innen kommunen (Helland 1906a, s. 298, 300).

Det var til dels store mengder tømmer som ble avvirka rundt den indre delen av Porsangerfjorden. I årene 1882-1885 ble det for eksempel fløta til sammen 341 tylfter⁹² på Stabburselva, Lakselva og Brennelva. Dimensjonene på dette tømmeret var fra 3 til 10 meter (FAB 1881-1885, s. 9). I den påfølgende femårsperioden dreide det seg om omlag 80 tylfter årlig (FAB 1886-1890, s. 8).

⁹² Tylft, mengdeenhet som angir 12 stykker. Det vil si at tømmermengden besto av ca. 4 100 furuer.

Det skjedde en endring når det gjaldt forvaltning av skogressursene i 1863. Gjennom den første Jordsalgslova for Finnmark ble det innført en ordning om at eiendommer ble solgt med «paastaaende Skov». Tidligere var enkelte småpartier skog solgte til private, «men forøvrigt eier Staten al Skov inden Amtet, og Beboerne antages ikke at have anden Ret til Benyttelse af Statens Skove end den, som det Offentlige for hvert enkelt Tilfælde indrømmer» (FAB 1871-75, s. 13). Formuleringa gikk igjen i Almengjædende Regler for Benyttelsen av de Staten tilhørende Skove i Finmarkens Amt av 23. april 1874, og et revidert reglement av 1.8.1891 (Bakke/Jørgensen, 1981, s. 41).

Reglementene og statens erklærte oppfatning om at den eide skogen, ble ikke uten videre akseptert av allmuen. Mot slutten av 1800-tallet kommer amtmannen med hjertesukk over skogforholdene. Det gikk nemlig ikke så fort som ønskelig med «at faa dødet den gamle Adam, som endnu huserer i saa mange af Finmarkens Skogdistrikter». Befolkninga hadde Statens Skoger like inn på husene, og mange steder hadde man stadig den oppfatning at skogen var til bruk for alle, «og naar en Mand trænger et Træ til et eller andet Brug, saa er det ingen Synd, at han hugger det, selv om derved skulde sette sig ud over virkelige Love og Paafund» (FAB 1896 – 1900, s. 23).

Om den formelle rettstilstanden heter det i den samme femårsberetninga at enhver mann bosatt i Finnmarks landdistrikt hadde rett til gratis utvisning av bjørk til brensel innenfor distriktets grenser. Til slike «Brugsberettigede» var det i femårsperioden utvist gratis brensel til en verdi av 170 000 kr (FAB 1896 – 1900, s. 23).

Porsanger ble via særlig oppmerksomhet i de to påfølgende femårsberetningene. I beretninga for 1901 – 1905 opplyses det at skogene var gått sterkt tilbake. I furuskogene ble det ikke blinka mer enn det skogene kunne tåle, men ved ulovlig hogst var frøtrærne som skulle stå, vanligvis borte. Befolkninga gjorde også «sit bedste» for å ødelegge bjørkeskogene. Anmeldelser for ulovlig hogst forekom ofte, men overtredelsene var nok mye hyppigere «end det som kom til Skogopsynets Kundskab» (FAB 1901 – 1905, s. 14).

I beretninga for 1906 – 1910 gjentok amtmannen i stor grad det han hadde skrevet i den foregående beretninga, men spissa det ytterligere. I bjørkeskogene hørte ulovligheter «nærsagt til dagens orden i vintermaanederne». Dette måtte delvis tilskrives «daarlige økonomiske kaar, dels slette vaner og tilvante overgrep». Fra Kistrand herred var det i femårsperioden innsendt ikke mindre enn 82 anmeldelser «for ulovlig hogst i Statens skoger» (FAB 1906 – 1910, s. 18).⁹³

Skogregimet var med andre ord strengt. Arvid Petterson (1994) beskriver en person født i 1913, som i guttedagene, når det var dårlig vær og snøfokk, snek seg ut i skogen i nærheten hjemmet for å hogge noen trær til brensel.⁹⁴ De hadde utvist teig et annet sted, og det kosta mye å få kjørt veden hjem (Petterson 1994, s. 47). Det er også blitt fortalt fra Igeldasområdet at utvisning av skog ikke kom i ordna former før i begynnelsen av 1900-tallet. Der heter det også at det var lite bruk av torv før den tid (Prestbakmo 1994, s. 170).

3.9.3 Skader på skog i første halvdel av 1900-tallet

Gjennom 1800-tallet var det en generell påstand at furuskogen i Finnmark trakk seg tilbake år for år. Stort bedre sto det ikke til med lauvskogen. Rundt år 1900 heter det at furuskogen ved Børselv var uthogd, og i 1909 opplyses at det bare var gamle stubber igjen. Dette var likevel ikke en gjengs oppfatning. Amtmann Graff, et tidsvitne, mente at det slett ikke var så ille, men skogen måtte forvaltes bedre. Den eneste fienden som hadde tært på furuskogens livskraft var «Finnernes Tamren». Når hornene var utvokst, gned de disse mot ungfuruene for å fjerne ytterhuden og knekte da de greiner og skada barken (Hanssen 1986, s. 312 f.). Amund Helland gir for øvrig i 1905 omtrent nøyaktig den samme beskrivelsen av reinens påvirkning på skogen, som Graff (Helland 1905, s. 466 f.).

Det er ikke utenkelig at Axel Hagemann var kilde til både Graff og Helland. Han mente at «Lappen og Renen» hadde ødelagt furuskogen i Kautokeino og Tana, slik at bjørkeskogen hadde overtatt. «En

⁹³ Porsanger utmerka seg på denne statistikken. I 1911 var det 23 anmeldelser og 16 i 1912 (Petterson 2000, s. 51).

⁹⁴ Dette ble gjerne kalt å «stjele ved i uvær» (Birkely 2011, s. 38).

saadan overgang, forarsaget ved Lappernes Tamren», var også i gang på hans tid, blant annet flere steder i Porsanger. Han var svært pessimistisk når det gjaldt fremtidsutsiktene: «Naar skal man faa lært Lapperne af med denne ødsle Maade at nytte Skog paa? Ikke saa længe der findes igjen en Birk i Fremtiden!» (Hagemann 1903. Her brukt gjengivelse hos Wessel 1918).

Det er tydelig at det har vært stemmer som har gått inn for at reindriftssamene burde utelukkes fra furuskogene om vinteren, men amtmannen kunne ikke gå med på det: «At negte Lapperne Adgang til Furuskogen midt i strengeste Vinteren kan vistnok ikke gaa an». Det kunne fastsettes grenser for hvor de ikke fikk komme og de «udenforliggende Strækninger fik man da ofre» (FAB 1896 – 1900, s. 24).

Skogen var likevel ikke tilstrekkelig til å sikre forsyning av brensel og etter hvert ble det også brukt mye torv. I 1932 var det dårlige forhold for tørking av torv. Kistrand herredsstyre gjorde da et vedtak om at skogvesenet i størst mulig utstrekning burde utvise rydningsteiger. Begrunnelsen var at det ville bli vanskelig for folk å få brenselstorva tørr (Pettersen 2000, s. 43).

Furuskogen i distriktet ble også brukt til tjærebrenning. Denne virksomheta lå nede en stund, men ble gjenopptatt igjen tidlig på 1900-tallet (Pettersen 1994, s. 88).

I 1946, det vil si kort tid etter brenninga av Finnmark, forelå det en vurdering fra landbruksfaglig hold om gjenreisning og fremtidsmuligheter for jordbruket i Finnmark og Nord-Troms. Furuskogen i Porsanger omtales som en av de skogstrekningene som hadde fått en slik knekk at den «kanskje ikke kan overvinnes». Bjørkeskogen hadde heller ikke «lidt mindre» (Finnmarkskontorets landbruksavdeling 1946, s. 4). I Finnmark fylkesleksikon i 1952 heter det at skogene i Finnmark fikk hard medfart av tyskerne, særlig langs veiene og der man hadde de største troppekonsentrasjonene. Fylket var erklært som krigssone. I boka konstateres det at det vil ta lang tid «å få helet de skader krigen førte på skogen» (Sætherskar 1952: 110).⁹⁵

3.10 Innlandsfiske

Næringsvirksomheta i Porsanger var fra gammelt av kjennetegna av stor allsidighet. Alf Ragnar Nielssens undersøkelse av samiske skifter i Tana/Laksefjord/Porsanger mellom 1686 og 1705, viser at det må ha vært drevet et betydelig elve- og ferskvannsfiske, da det var lakse- og ørretgarn i 40 prosent av skiftene i den forannevnte regionen (Nielssen 1985, s. 121).

Innlandsfisket i fjellvatna ble drevet hele året, også om vinteren. Knud Leem gir en detaljert beskrivelse av hvordan samene fiska med garn under isen om vinteren og en annen metode som ble brukt om vinteren, nemlig å slå hardt på gjennomsiktig is med en øksehammer, «om der ligge Fiske paa Bonden» (Leem 1767/1975, s. 338, 340).⁹⁶ Amund Helland skriver i 1906 at: «God fjeldørret og røyr er der overalt i de talrige bække og vande, som er saa store, at de ikke bundfryser om vinteren» (1906b, s. 293).

Det ble fisket laks, og ørret, røye, harr og lake i fjellvatna. Dette ble drevet som et vinterfiske med garn under isen, både av reindriftssamer og fastboende. I 1909 omtales garnfiske blant annet i «Rampijavre»⁹⁷, «Lakcajavre» og «Einarvann» (Hanssen 1986, s. 318 f). Om Časkilområdet fortelles det i 1911 at røya og ørreten i disse vatna var av mindre bra kvalitet. I Suolójávri⁹⁸ og Raggasjokka⁹⁹ skulle det være røye og ørret på opptil 2 kg. I sistnevnte var det særlig reindriftssamene som fiska. I «Ailigasjokka» og «Vieksajokka»¹⁰⁰ var det ørret, mens laksen var utfiska i den sistnevnte. Tidligere

⁹⁵ I Porsanger fant én av de aller største tyske troppekonsentrasjonene slik at denne beskrivelsen også gjaldt Porsanger. Om dette forholdet, jf. også Pettersen 2000: 41.

⁹⁶ Leem skriver at slaget førte til isen derigjennom ble knust og man fikk fisken opp. Andre kilder forteller at fisken ble slått bevisstløs av trykkbølgen når man slo i isen, og man hogg så et hull i den hvor fangsten fløt opp.

⁹⁷ Dette må være identisk med Rámbejavrrit, som det er to av, Bajit Rámbejavri og Vuolit Rámbejavri.

⁹⁸ Ligger godt og vel én mil sør for Časkil.

⁹⁹ En sideelv fra vest til det øvre løpet av Børselva.

¹⁰⁰ Begge disse er nordlige sideelver til Børselva.

var det fiska med garn i «Silfar-vannene»¹⁰¹ som var rike på både røye og ørret. I 1911 ble det nesten bare fiska med garn i Børselva, og «ofte ulovlig» (Hanssen 1994, s. 317 f.).

Når det gjelder innlandsfisket heter det at i perioden Lakselva var bortleid, fiska lokalbefolkninga i fjellvatna omkring elvedalen, noe som også var vanlig utover i distriktet. Man skaffa seg mat, og noe av fangsten kunne selges. Lásse Piera (Per Birkeli) fra Igeldas som særlig fiska i Skáiddejávri¹⁰² nevnes spesielt. I 1925 salta han ned 10 tønner som han kjørte ned og solgte til Honningsvåg (Birkely 2011, s. 44). Det opplyses at han fiska med garn under isen om vinteren, og at den samla fangsten kunne ligge på opptil fem tusen kilo røye og ørret. I sommersesongen hadde han 4 båter med mannskap som drifta i Skáiddejávri og omliggende vatn (Kalstad 1982, s. 34).

I Gorbuvuonjávri¹⁰³ fiska folk fra Stabbursnes med garn under isen.¹⁰⁴ Fisken i «Fransvannene»¹⁰⁵ skulle være av sjelden god kvalitet. Folk fra Olderfjord og Kistrand fiska der med garn og line om høsten (Pettersen 1994, s. 65 f.).¹⁰⁶

3.10.1 Innlandsfiske og 5 km sona i etterkrigstiden

Når det gjelder etterkrigstida skriver Hans Prestbakmo i 1994, at:

I Porsanger har de enkelte bygdelag hatt sine naturlige områder når det gjelder innlandsfisket. Innenfor området har fisket stort sett vært fritt, men var det en som dreiv garnfiske i et vatn, respekerte de andre det, og trengte seg ikke inn på hans område (s. 174).

Undersøkelsen hans fra begynnelsen av 1990-tallet viste at flere lokale rundt om i Finnmark pekte på at garnfiskeforbudet i 5 km-sona langs flere sentrale veier, hadde vært med å redusere muligheta for gammelt næringsfiske i vatn nært bygda (Prestbakmo 1994, s. 175).¹⁰⁷

En undersøkelse fra midten av 1980-tallet, kaster lys over forvaltninga av innlandsfiskeressursene. Folk mente at mange fiskevann i Finnmark var «overbefolka», og at dette ofte kom av for liten beskatning. Én hovedårsak man pekte på var en sentral bestemmelse av det daværende Direktoratet for vilt og ferskvannsfisk, om at en person bosatt i Finnmark ikke hadde lov til å bruke mer enn tre garn ved utøvelse av innlandsfiske.¹⁰⁸ Lokalt var det mange som hevdet at dette var grunnen til at den sentrale innsjøen på vestsida av Porsanger, Skáidejávri, var blitt «overbefolka». Det var fiska for lite og røya var blitt både småfallen og syk, det vil si av dårlig kvalitet. Dette hadde ført til at man etter en tid måtte gå til den motsatte ytterlighet, å fiske med et ubegrensa antall garn for å øke kvaliteten på fisken. Hansen skriver at noe slikt som dette ikke ville ha skjedd hvis man hadde hatt lokal forvaltning, for eksempel gjennom et bygdelag (Hansen 1988: 52).

I fiskereglene fra 1966, kap. IV, fremgikk det at utlendinger kunne fiske i en sone på inntil 5 km fra offentlig vei.¹⁰⁹ På 1970- og 1980-tallet var det en sterk økning i utlendingers fiske i fjellvatna i Finnmark. I 1974 ble det solgt 10 269 fiskedøgn, i 1987 var tallet 17 174 (Hansen 1988, s. 53).

3.10.2 Lakseelvene, fiske, bortleie og forpaktninger, en oversikt

Når det gjelder laksefisket i elvene var samene opprinnelig uten konkurranse. Mot slutten av 1600-tallet heter det blant annet at nordmenn i Finnmark ikke fiska i lakseelver (Hanssen 1990, s. 113).

¹⁰¹ Flere småvatn øst for Børselva, 4 – 5 km fra bygda.

¹⁰² Om lag halvannen mil vest for Goarahat (Gáradak).

¹⁰³ Gorbuvuotna – Ytre Billefjord.

¹⁰⁴ 12-15 km vest for Rávttošnjárga (Stabbursnes).

¹⁰⁵ Dette er trolig Davit og Máttit Ránsajávri sørvest for Olderfjord.

¹⁰⁶ Dette er den eneste kilden undertegnede kjenner til, om linefiske i fjellvatn i Finnmark.

¹⁰⁷ Forfatteren nevner ikke Porsanger spesielt, men bygdefolk hadde den samme utfordringa der.

¹⁰⁸ Direktoratet for vilt og ferskvannsfisk: "Fiskeregler for Finnmark fylke, kap. II, pkt. 3. Garnbegrensningsområder – tillatt å fiske med inntil 3 – tre settegarn pr. person (Norsk Lovtidend, nr. 21, 29.7.1966).

¹⁰⁹ Som nevnt ovenfor var det i denne sona også forbudt å fiske med garn, enten det gjaldt lokale bygdefolk eller finnmarkinger generelt.

I 1726 begynte handelen i Kjelvik å drive laksefiske i Lakselv i stor stil, noe som innebar nye arbeids- og inntektsmuligheter for lokalbefolkninga (Hanssen 1986, s. 113, 127 f). Dette gjenspeiler seg på tinget i Kjelvik 27. Juli 1730. «Der udnævntes de Mænd, som næste Aar skulde stenge Porsanger (Lakselv), i alt 12, deriblandt 1 Qvæn. Det bestemtes, at de, som søger Laksefiskeriet, ikke maa opholde sig med Dunfangsten og omvendt» (Tingbok for Finnmark. Avskrift i Kr. Nissens etterlatte papirer u.å., s.62). Det sies ikke noe om dette var samer eller nordmenn, eller begge deler. Tingbeslutninga forteller imidlertid at naturressursene skulle fordeles etter et likhetsprinsipp. De som fikk inntekt fra arbeidet med laksefisket skulle ikke ha rett til å samle dun, og omvendt. Dunsanking var en samisk spesialitet, og bestemmelsen tyder på at det var samer som også var inne i laksefisket.

Finnmarkskommisjonen i 1826 omtaler lakseelvene rundt Porsangerfjorden. Fisket ble kun drevet av: «de i Nærheden av samme Boende, naar undtages at Fjellfinner ogsaa drive Fiskeriet i endeel av disse Elve og det uden nogen bevilling fra Amtet».¹¹⁰ Metodene som ble brukt var garn, stengsel og lystring. I «Billefjordelven» ble det fiska bare «med Krog», uten at dette er nærmere definert. Laksen gikk i det vesentlige til egen bruk, men det som kunne unnværes ble solgt til handelsmennene (Finnmarkskommisjonen 1826, s. 23).

I amtmannens femårsberetning for 1871 – 75 finner man en oversiktlig fremstilling av laksefisket i de tre største porsangerelvene, «Staburselv, Børselv og Laxelv», der har:

aarlig i Gjennemsnit været fisket 20 à 30 Tdr. Lax og Sørret.¹¹¹ De 2 førstnævnte Elve ere ubetydelige og have aldrig været videre fiskerige. Staburselv blev desuden for 3 Aar siden saa grund i Munden, at ingen større Fisk kan komme op, men derimod var Fisket i Laxelv tidligere godt. Ifølge Overenskomst mellem de Fiskeberettigede, indgaaet for 10 Aar siden, blev Fisket indtil 1875 drevet om Vaaren eller i høj Vandstand til ultimo Juni eller medio Juli med Garn og senere med Overstængsel, hvorhos Drivgarn og Garn nedenfor Stængslet var forbudt. Denne Methode ophørte imidlertid i 1876 paa Foranledning af Fiskeri-Inspektøren, hvorefter Drivgarn atter optoges som Redskaber, men efter de fra Opsynsmanden modtagne Indberetninger har den forandrede Driftsmaade vist sig at have havt mindre end gode Følger for Fiskemængden i Elven (s. 26).

Etter avtale mellom de fiskeberettigede var tverrstengsler som sperra hele elveløpet, lenge eneste godttatte fiskemetode. I Børselva var det, med et mindre avbrudd hvor det ble brukt settegarn, tverrstengsel frem til om lag 1875. I Stabburselva var ble det også brukt tverrstengsel før man gikk over til settegarn og drivgarn. Tverrstengsel ble brukt i Lakselva frem til 1876.

Avviklinga av fisket med tverrstengsel gjorde det slutt på det gamle fellesfisket i Porsangerelvene. I stedet kom det et individuelt fiske med settegarn og drivgarn. Allerede i 1877 ba formannskapet i Kistrand om at amtstinget burde forby drivgarnsfisket, og forbudet kom i 1878. Elvefanga laks ble i mindre grad solgt, men brukt av innbyggerne selv. Dette gjaldt for de tre nevnte større elvene, samt Olderfjord-, Smørfjord- og Kjæselva.

I Lakselv ble det fiska med stang iallfall fra 1879. Fra noe før 1905 var elva bortleid. I den anledning uttalte herredsstyret i Kistrand i 1904 at sportsfisket ga betydelige inntekter, og av hensyn til lakse- og sjørørretbestanden burde laksefisket i sjøen begrenses (Hanssen 1986, s. 317 – 319).

I amtmannens femårsberetning for perioden 1876-1880, opplyses også at det i løpet av denne femårsperioden var etablert oppsyn for «Laxefisket i Laxelv, Børselv og Staburselv i Kistrand herred».

¹¹⁰ Tillegget «uden nogen bevilling fra Amtet», er vanskelig å forklare. Dette kan dreie seg om de såkalte «russiske», det vil si finske samene som førte reinen på sommerbeite i dette distriktet. Etter lappekodisillens paragraf 10 hadde de etter gammel sedvane full rett til å nyttiggjøre seg av naturgodene i sommerbeiteområdet på norsk side. Men - for fiske i sjøen, og kobbejakt, skulle de i hht. Kodisillens § 13, betale en tilleggsavgift. Én mulighet kan derfor være at myndighetene har ment at laksefisket i elvene også falt inn under denne paragrafen, men at den ikke ble håndheva.

¹¹¹ Forkortelsen sc. – scilicet – det vil si/nemlig.

Samme sted opplyses også at kvantumet oppfiska laks i kommunen ble anslått til 20 – 30 tønner, til en verdi av 72 kroner pr. tønne (FAB 1866 – 70, s. 25).¹¹²

I 1890 ble det klagt over at laksefisket i Lakselva tok for mye tid. Mange skofta det mer utbytterike seifisket på grunn av laksen. Noen meinte til og med at elvefisket var en «Ulykke for Beboerne», og at det beste hadde vært å forby det helt (Hanssen 1986, s. 302).

Når det gjelder spørsmålet om bortleie opplyste avisa Finnmarksposten i 1898 at Lakselva, via en norsk mellommann i Trondheim, var bortleid til tre engelskmenn for en årlig avgift på kr. 2100,-. Hver av «Opsidderne» i Lakselv hadde for dette fått noe over 50 kr hver. Klausulen var at hvis noen av dem fiska ulovlig i elva, mista de denne summen som da skulle fordeles på de andre parthaverne. Dette leieforholdet besto frem til 1. verdenskrig når oppsitterne igjen begynte å fiske med garn i elva. I 1926 var Stabburselva bortleid, men de som hadde eiendommer ved elva fiska også selv med garn (Pettersen 1994, s. 23 f., 65).¹¹³

Tidlig i mellomkrigstida ble det dannet jeger- og fiskeforeninger i tettstedene som fikk forpaktninger på elver inne i fjordene. Det skapte konflikter. Dette endra seg etter hvert, og Porsanger jeger- og fiskeforening fikk forpaktning på Stabburselva i 1949. Den er seinere overtatt av Stabbursdalen grunneierforening (Prestbakmo 1994, s. 187). Hans Prestbakmo skriver også at blant grunneiere langs lakseelvene i Porsanger, Lakselva og Stabburselva, var det misnøye med at de var blitt nekta å fiske med garn i disse, slik de tidligere hadde gjort (Prestbakmo 1994, s. 176, 181).

3.11 Øyene og holmene var viktige ressursområder

De mange øyene og holmene var viktige ressursområder for folk langs Porsangerfjorden. Her fant man fôr til husdyr: gress, tang, tare, lyng, reinmose og visse gress om høsten. Det var også egg- og dunsanking, jakt på fugl og sel, fiske, torvsticking, bærplukking, og husdyrbeite. Man merker seg at slike rettigheter i mange tilfeller ble bekrefta gjennom utmål til brukerne. Hartvig Birkely (2011) skriver at utmålsprotokollene for Kistrand i perioden 1858 – 1882 gir et inntrykk av denne ressurshestinga, gjennom at det delvis er opplyst om hva som var formålet med utvisninga. I oversikt gjengitt hos Birkely, finner man at slåteplasser gjerne var nevnt, eller at utmålinga eksplisitt gjaldt, egg-, dunsanking og annen bruk (Birkely 2011, s. 25 – 35).

I nedtegna erindringsmateriale er det opplyst at folk langs Porsangerfjorden videreførte tradisjonen og samla dun ennå i mellomkrigstida (Birkely 2011, s. 36). I et intervju om livsvilkårene i tidlig etterkrigstid forteller én informant, Sverre Mella, som var 13 år da krigen var over, at man fortsatt sank dun. Sommeren var fortsatt oppdelt i ulike høstingssesonger: først eggsanking, deretter sanking av dun og rensing av denne, og til slutt multebærplukking (Birkely 2011, s. 45).

I eldre husholdsøkonomi var i prinsippet alt man kunne få tak i fra naturen av stor verdi. Etter hvert ga noe av dette grunnlag for pengeinntekter. Multer var tidlig en ettertrakta vare, og ble som nevnt plukka på holmene i Porsangerfjorden. Verdien av denne naturressursen ble omtalt i amtmannens femårsberetninger på andre halvdel av 1800-tallet:

Amtsdistriktet har, som bekjent, mange og store Multemyrer. Det rigeste Multebeerland findes i Kistrand, Sydvaranger, Maasø, Lebesby, Tanen og Næsseby, og for disse Distrikter udgjør Bærsamling en ikke uvigtig Biindtægt. Multehøsten gav i Femaarets 3 første Aar et godt Udbytte, størst i 1873, derimod mislykkedes den i 1874 og naaede i 1875 kun et Middelsaars Udbytte i Kistrand, Maasø og Kjelvik Herreder. Et Middelsaar er anslaaet at give

¹¹² Det er imidlertid ikke opplyst om dette kun er fangsten i elvene, eller kvantumet i sjø og elv til sammen.

¹¹³ Hos Amund Helland finner man en oversikt over innrapportert fangst i Lakselv, Børselv og Stabburselv, mellom 1890 og 1902 (Helland 1905, s. 628).

til Salg udenfor vedkommende Distrikter ca. 140 Tdr., til en gennemsnitlig Pris af 40 Kr. pr. Td (FAB 1871 – 75, s. 29).

Amtmannen skriver at «Af andre Binæringer» kunne nevnes «Indsamling af Eg og Dun i Maasø, Kistrand og Lebesby Herreder» (FAB 1871 – 75, s. 30).

1878 var et dårlig multeår over hele Finnmark, unntatt i Porsanger. Det ble da utført 45 tønner multer fra kommunen, til en pris av 45 kr. pr. tønne¹¹⁴ (FAB 1876 – 1880, s. 28).

I årene rundt første verdenskrig ble det solgt multer for om lag 2 000 kroner i kommunen. Det var en betydelig inntekt for plukkerne. En kilde fra rundt århundreskiftet 18-/1900 opplyser at multebærplukking var en aktivitet som beskjeftiga både menn og kvinner (Thomassen 1999, s. 63). I tillegg ble tyttebær og blåbær plukka, også for salg. Krøkebær var viktig. Bærene ble lagt i tretønner med surmelk, og var et viktig kosttilskudd utover høsten og vinteren (Petterson 1994, s. 89 f.).

Figur 6: Øyer og holmer i Porsangerfjorden. Foto: Jan Magne Gjerde, NIKU.

3.12 Rettsoppfatninger

I Porsangers ressursbrukshistorie finner man egentlig få tilfeller av fokusering på retten til å bruke de lokale naturgodene.¹¹⁵ Trolig henger dette sammen med en oppfatning om at bruk er det samme som rett. Hvorfor skal man snakke om at man har den og den rett, når det ikke er andre som kommer inn og konkurrer om samme ressurs, eller hevder det motsatte? Det vil si at rettsoppfatninger vanskelig kommer til syne før det blir konkurranse om de naturressursene befolkninga oppfatter som sine.

Man kunne tro at innflyttinga av finskspråklige (kvener) fra nordlige del av daværende Sverige, fra midten av 1700-tallet, ville ha krenka rettsoppfatningene til den lokale samiske befolkninga som på det tidspunktet var enerådende i Porsanger. Det er imidlertid få kilder som peker i en slik retning. Trolig henger det sammen med at innflytterne ikke ble næringskonkurrenter til den sjøsamiske befolkninga, men deltok i det lokale næringslivet og bidro med kunnskap om blant annet gårdsdrift som den stedegne befolkninga kunne ha nytte av. Et annet forhold som også motvirka at samene oppfatta de nye innbyggerne som næringskonkurrenter, er at de to gruppene raskt blanda seg med hverandre og utvikla slektskapsrelasjoner gjennom giftermål.

¹¹⁴ Mht. volumet i en tønne, var det i en lov av 1824 fastsatt at en korn- og salttønne skulle være 139 liter (NHL 1999, s. 465).

¹¹⁵ Det betydeligste unntaket fra dette i eldre tid, er retten til bruk av ressursene på Tamsøya.

Likeledes er det vanskelig å se at eldre offentlige bestemmelser om bruken av naturressursene skulle ha krenka folks rettsoppfatninger. Det er ingen samtidskilder som tyder på at jordinndelingsresolusjonen fra 1775 ble oppfatta som et brudd med den tilvante rettsorden. I Porsanger, som andre steder i Finnmark, formaliserte den folks eksisterende bruk av engsletter og slåtteplasser. Befolkninga fikk en kongelig bekreftelse på sin gamle bruk. Viktig i denne forbindelse er at resolusjonen fra 1775 ikke grep inn i noen annen form for lokal bruksutøvelse, men derimot fastsatte at gammel fellesbruk skulle bestå som til da (§6).

Folk selv hadde tidligere bestyrt og hogd ved og materialer til egen bruk. I andre halvdel av 1800-tallet kommer det imidlertid mer strikte bestemmelser for bruk av skogen. Dette ble åpenbart oppfatta som et brudd med den tilvante rettsorden. Det betydelige antallet anmeldelser for ulovlig hogst er trolig en indikasjon på det.

I Porsanger har den lokale befolkninga nærmest uten konkurranse utnytta alle type naturressurser innenfor sin økologiske region, sjø, fastland og elver, så langt tilbake som det er mulig å ha en kildemessig oppfatning om det. Når det gjelder den tradisjonelle utmarksbruken, jakt, innlands- og laksefiske, samt bærplukking, var disse langt på vei, reelt sett under lokalbefolkningas kontroll til etter andre verdenskrig.

Regelverket for bruk av naturressursene ble, fra statens side, etter hvert utforma slik at alle, uavhengig av bosted i Norge, hadde den samme rett eller adgang til å gjøre seg nytte av utmarksressursene, også i bygdenes nærområder i Finnmark. Det var få eller ingen skranker for utenforståendes bruk. I praksis hadde det heller ikke noen særlig betydning før etterkrigstidas økte fritidsbruk, med utbygging av veinettet og flere privatbiler, som førte til en sterk endring i konkurransen om lokale naturressurser som lokalbefolkninga hadde sett på som «sine».

Denne utviklinga tar for alvor til på 1950-tallet, og fører til at lokalbefolkninga etter hvert begynner å hevde en førsterett til de lokale naturressursene på grunnlag av gammel bruk. Det kan tolkes som en underliggende rettsoppfatninger som kommer til uttrykk når det blir konkurranse om ressursene.

Innenfor fiskeriene fikk man den første alvorlige konkurranse om stedegne ressurser på slutten av 1920-tallet, når større motorfartøyer fra kysten begynte med tråling på lokalbefolkningas flyndrefelter. Når det gjelder fjordressursene ble situasjonen mer tilspissa enn på landjorda, når store havgående fiskefartøyer med aktive redskaper, fra 1950-tallet og utover, starta omfattende fiske innover i Porsangerfjorden.

Rettsoppfatningene til folk i Porsanger ble sterkt utfordra i etterkrigstid, både når det gjaldt fastlandets og havets ressurser.

3.12.1 Undersøkelser om utmarksbruk i Porsanger

Det foreligger enkelte arbeider som kommer inn på lokale rettsoppfatninger i forhold til bruk av de fornybare naturgodene i bygdenes nærområder på fastlandet. Det har sammenheng med et ganske omfattende utredningsarbeid fra andre halvdel av 1970-tallet i regi «Ressursutvalget for Finnmarksvidda» som leverte sin innstilling i 1978. Den bygde også på en intervjuundersøkelse rundt utmarksnæringene i Guovdageaidnu og Porsanger utført av Nordisk Samisk Institutt (NSI).

Der tok man opp spørsmålet om lokalbefolkningas egen bruk, i forhold til konkurrerende bruk av utmarksressursene. Denne utredninga finner man trykt i NOU 1978: 18 A, kap. 5.4.

Utmarksnæringene i Porsanger og Kautokeino kommuner. Utmarksressurser er der definert som følgende næringstyper: «Innlandsfiske, fangst og jakt av vilt, bærplukking, eggsanking, utnytting av lav og torv, reindrift, småbruk, geite- og sauehold, husflid basert på råvarer fra utmark, turisme bygget på utmarksressurser samt sennagras, utnytting av ikke drivverdig skog til brensel og seterdrift» (NOU 1978: 18 A, s. 248).

Av undersøkelsen går det frem at i Porsanger var småbruk/gårdsbruk kombinert med en omfattende utnyttelse av naturgodene som ellers fantes i nærområdet. 76 prosent av de som deltok i

undersøkelsen dreiv også med innlandsfiske, 14 prosent med fangst,¹¹⁶ 62 prosent med jakt, 95 prosent med bærplukking, 29 prosent med fjordfiske, 19 prosent med sjølaksefiske, og 48 prosent med laksefiske i elv (NOU 1978: 18 A, s. 254). I begge distriktene, Porsanger og Kautokeino, var flertallet av de som deltok i undersøkelsen av den oppfatning at lokalbefolkninga burde ha førsteretten til utmarksressursene. I Porsanger var det flere enn i Kautokeino som mente at lokalbefolkninga burde ha eneretten. Begrunnelsene var at det økologiske systemet er sårbart og ressurstilgangen begrensa. Naturen ikke tålte ikke en større belastning, og skadevirkninger hadde allerede begynt å melde seg. Det gjaldt blant annet innlandsfiskebestanden og en merkbar reduksjon i bestanden av vilt. For å trygge ressursene og bosetninga måtte disse næringene styrkes lokalt med utstrakt kontroll og planmessig utnyttelse. Myndighetene hadde et stort ansvar i en slik forbindelse, ble det påpekt. Det fantes også stemmer som meinte at det var konflikter i forhold til reindrifta, særlig gjaldt det Porsanger.

Av undersøkelsen fremgår det videre at om lag $\frac{1}{3}$ av befolkningen mente at det forelå et konkurranseforhold. De viktigste konkurrentene var tilreisende turister og folk fra byer og tettsteder i Finnmark som utnytta de aktuelle lokale næringene til fritidsformål. Dette medførte blant annet høsting av bær utenom riktig modningstid, bruk av hund i forbindelse med rypejakt, med videre (NOU 1978 18 A, s. 247 – 248).

Hans Prestbakmos intervjuundersøkelse Bruken av utmarksressurser i Finnmark dette århundret omfatter intervjuer i Porsanger. Arbeidet er trykt i NOU 1994: 21, som et grunnlag for Samerettsutvalgets arbeid med rettighetsforholdene i Finnmark. Han skriver at en eldre informant fra Porsanger fortalte at «Før så vi bare kjentfolk på moltemyrene her, nå treffer vi bare folk utenfra». En viktig grunn til at det var blitt slik var hytteområdene nesten alltid ble lagt ved veien, og at hyttefolket dermed la beslag på de lettest tilgjengelige områdene, og at lokalbefolkninga måtte trekke til områder lengre borte (Prestbakmo 1994, s. 178). Et utsagn illustrerer dette: «Før krigen var forholdet mellom tilreisende og bygdefolk i utmarka kanskje 1:100. I dag er det kanskje 100:1 i enkelte tilfeller» (Prestbakmo 1994, s. 188).

I NOU 1994: 21 finner man også Einar Richter Hanssens Bruken av naturressursene i Finnmark fra 1918 til ca. 1970 og Jostein Hansens Porsanger: Ressursforvaltning, livskarrierer og kulturtradisjoner i et etnisk sammensatt område (1988). For sjøressurssenes vedkommende nevnes Einar Eythorssons bok, Sjøsamene og kampen om fjordressursene (2008).

3.12.2 Porsanger SLF 1985. Rettsoppfatninger om sjø og land

Ytterligere et meget viktig arbeid, er det Porsanger SLF gjennomførte i første halvdel av 1980-tallet, i samarbeid med mer enn 20 lokale lag og foreninger. Man satte søkelyset på lokalbefolkningas bruk av både fastlandets og sjøens ressurser og rettsoppfatninger knytta til bruken. Denne dokumentasjonen av lokale rettsoppfatninger finner man i Porsanger SLF: Fastboendes rettigheter i samiske kyst- og fjordstrøk (1985). Når det gjelder bruken av lokale naturgoder og rettsoppfatninger knytta til denne, får man der en «innenfra» presentasjon av hvordan folk som var tilknytta tradisjonell, naturbasert bruk av naturgodene, vurderte ivaretagelsen av egne, sedvanebaserte rettigheter.

Av utredninga fremgår det at nøkkelordet for å beskrive kyst- og fjordsamiske næringer er kombinasjon. Uansett om jordbruk, sjøfiske eller fangst var en families hovedinntektskilde, så var det aldri eneinntektskilde. Det fantes alltid en kombinasjon av forskjellige næringer.

Et like viktig begrep for å beskrive sjøsamiske næringer er «nærområde». I de sjøsamiske bygdesamfunn fungerte de enkelte familier som næringsenheter, og grunnlaget for all næringsvirksomhet var det som naturen kunne produsere i familiens nærområde (ressursområdet). I den «typiske» sjøsamiske næringsenheten (familien) fungerte mannen som fjordfisker, kona som småbruker med kyr og noen sauer, barna hjalp til over alt, og sammen høstet familien bær, innlandsfisk, vilt og andre utmarksprodukter. I nærområdet fant man det tradisjonelle grunnlaget for sjøsamefamiliens eksistens. Nær-/ressursområdet omfattet blant annet:

¹¹⁶ Høyst sannsynlig er dette snarefangst etter ryper (Prestbakmo 1994, s. 172).

- Småbruket, som naturlig utgangspunkt og sentrum
- Fjorden, hvor man hentet sjøfisk for eget bruk og salg
- Holmene, hvor man hentet vilt, egg, dun og så videre
- Utmarksslåtter, hvor man hentet fôr til eget bruk og salg
- Utmarkssætre, hvor buféet og tamreinen beitet
- Elvene og vannene, hvor man hentet laks og innlandsfisk
- Multemyrene, tyttebærmoene og blåbærliene, hvor man hentet bær
- Fjellet, hvor man hentet vilt
- Skogen og torvmyrene, hvor man hentet brensel

Det heter også at det er verdt å merke seg at kvener og nordmenn som bosatte seg i sjøsamebygdene og -grendene gled inn i miljøet og fikk fullverdig del i naturressursene, uten at det oppsto etniske konflikter i bygdesamfunnet. Dette tyder på at den ikke skriftfesta forvaltningsordningen fungerte godt. Gjennom generasjoner hadde man utviklet en sunn måte å bruke og fordele bruken av sine nærområder på. Det første og største bud i denne gamle sjøsamekulturen var at ressursområdene skulle brukes, ikke forbrukes (Porsanger SLF 1985, s. 13).

Utredninga konstaterte at færre livnærte seg av de gamle samiske primærnæringene i første halvdel av 1980-tallet. Primærnæringenes betydning var blitt redusert, men kombinasjonsnæringene spilte fortsatt en viktig rolle i de sjøsamiske bosetningsområdene. I den forbindelse opplyses at bare om lag ¼ av jordbrukerne i Porsanger var eneyrkebønder da rapporten ble laga. Flertallet dreiv jordbruk i kombinasjon med andre samiske primærnæringer eller annet høvelig sesong- og deltidsarbeid (Porsanger SLF 1985, s. 14).

Når det gjaldt fastlandsressursene konstaterte man at: «ressursområder på land var blitt gjort om til rekreasjonsområder for folk fra mer urbane strøk. I den forbindelse at fritidsbruk av utmarka hadde redusert grunnlaget for binæringene bærplukking, jakt og fiske» (Porsanger SLF 1985, s. 15).

Rapporten tok for seg en av de største næringsmessige utfordringene som fjordbefolkninga både i Porsanger og andre fjorder i nord har vært stilt overfor. Det var fisket med store båter og aktive redskaper inne på fjordene, som langt på vei ødela eksistensgrunnlaget for de som bodde der og fiska med miljøvennlige, passive redskaper. Om dette heter det i utredninga:

Mange fjorder er fortsatt åpen for store båter med aktive og bunnskrapende redskaper. Foruten å konkurrere med fjordfiskerne om fiskeressursene dreper disse redskapene store mengder yngel og raserer vegetasjon på havbunnen. Denne vegetasjonen er avgjørende for at nye årsklasser av fisk skal vokse opp i fjordene. Den sjøsamiske befolkning føler en viktig del av sitt eksistensgrunnlag ødelagt og truet av de store havgående fiskefartøylene som drifter langt inne i fjordene (Porsanger SLF 1985, s. 15).

Grunnleggende krav som ble fremsatt var blant annet at:

Myndighetene må anerkjenne de samiske kombinasjonsnæringer fjordfiske, laksefiske, innlandsfiske, jordbruk, jakt, fangst og annen utmarkshøsting som bærer av samisk kulturtradisjon og bosetting. Utøvere av kombinasjonsnæringer må gis næringsmessig status og få fullverdig del i offentlige støttetiltak. Det må inngås egen næringsavtale for utmarks/kombinasjonsnæringer.

Dette ble fulgt opp av et annet prinsipielt krav om at «ressursgrunnlaget på land, sjø og vann må reguleres med tanke på en fornuftig og økologisk riktig beskatning, i tråd med gamle samiske tradisjoner» (Porsanger SLF 1985, s. 71).

Jostein Hansen, som gjorde undersøkelser i Porsanger omtrent parallelt med arbeidet med «Fastboendes rettigheter», er inne på det samme og skriver at den sjøsamiske bosetninga i Vestre Porsanger ønska «en egenbasert utvikling basert på egne verdier, egen kompetanse og egen styring med ressursuttaket» (1988, s. 15). Vilkaaret for dette var imidlertid vanskelig på grunn av en uklar rettstilstand. Det var en kollisjon mellom den lokale sedvaneretten basert på hevdvunnen bruk, og staten som hevdet sin rett til å forvalte ressursene (Hansen 1988, s. 15).

3.13 Kort sammenfatning om bruken av naturressurser i Porsanger

Porsangers historie strekker seg tilbake til eldre steinalder. Den første skriftlige kilde som omtaler Porsanger er fra 1528, og dreier seg om en ekstraskatt i forbindelse med dansk kongens kroning, en konge som også var konge av Norge. På denne tida var Porsangerfolket sjøsamere, som hadde skattemessige forpliktelser i forhold til Danmark-Norge, men også fyrstene/kongene i Russland og Sverige. På begynnelsen av 1600-tallet falt skatten til Russland bort. Etter Kalmarkrigen mellom Danmark og Sverige, ble Porsanger i 1613, i likhet med de fleste andre kyst- og fjordområder i Finnmark, for første gang en del av Norge. Fra da av hørte folk i Porsanger bare inn under kongen i København, både når det gjaldt skattebetaling, og kirkelig og verdslig jurisdiksjon ellers. Tingstedet hvor de møtte øvrigheta var Kjelvik på Magerøya.

Når det gjelder ressurser, erfarer man at i første halvdel av 1600-tallet var dun en «herlighet» som lå til fjordens befolkning som fortsatt besto av samer. Myndighetene, amtmannen på kongens vegne, skulle ha førsteretten til å kjøpe det den samiske allmuen produserte av denne ressursen. Etter all sannsynlighet lå Tamsøya, det mest verdifulle dunværet på denne tida, til sjøsamene i Porsanger. Amtmannen prøvde å få kontroll over denne viktige økonomiske enheten, men fikk rundt 1690 reprimander fra kongen som på dette tidspunktet forsvarte lokalbefolkningas rettigheter. Utover 1700-tallet ser man imidlertid at amtmannen begynte å bortforpakte øyas ressurser til egen inntekt, noe som etter hvert vant kongens tilslutning. På 1800-tallet ble øya etter hvert regna som statseiendom, og solgt til private i år 1900. Det vil si at amtmannenes tilegnelse av Tamsøya ble grunnlag for statens eiendomsrett, slik at den også kunne selges (uten at *det* hefter negativt ved kjøper).

Frem til midten av 1700-tallet var Porsangerfjorden et samisk doméne. Da kommer den første kvenske innflyttinga som naturlig gled inn i ressursbruksfellesskapet med samene, og man knytta raskt slektskapsmessige relasjoner. Norsk bosetning av et visst omfang får man i løpet av 1800-tallet.

Sjøfisket var svært viktig, og folk fra Porsanger dreiv fiske både i sin egen fjord og sesongmessig havfiske fra fiskevær ute på kysten. I andre halvdel av 1800-tallet utvikla det seg også et spesielt sildefiske innerst i Porsangerfjorden, hvor man til dels fiska med garn under isen.

Pomorhandelen, der mel ble byttet mot fisk hos russiske fartøykjøpmenn, ble viktig mot slutten av 1700-tallet. Dette var en livsnerve for småårsfolk i Porsanger frem til utbruddet av første verdenskrig i 1914.

I mellomkrigstida utvikla sjølaksefisket seg sterkt og næringa var viktig lenge etter krigen. Innskrenkende regler for fisket, ikke minst at de fleste sjølaksefiskeplassene på statens grunn ble inndratt i 1981, førte til at sjølaksefisket mista sin tidligere betydning i kombinasjonsnæringsøkonomien.

Porsangerfolket ble sterkt påvirket av etterkrigstidas fiskeripolitikk som ikke hadde noen skranker for hvor store båter og hvilke redskaper man kunne fiske med inne på fjorden(e). Landets største sildesnorpere og andre store fartøyer med aktive redskaper kunne samle seg i Porsangerfjorden. Dette førte gjennom 1950- og 1960-tallet til at sildestammen og andre fiskeslag ble omtrent nedfiska.

Innlands- og laksefiske i elvene er viktige næringstradisjoner gjennom mange hundre år. Der kan man registrere at det har vært en del gnisninger i takt med at staten begynte å gi lover og regler om utnyttelsen av disse naturressursene. Mange har ment at man ikke i tilstrekkelig grad har tatt hensyn til lokale interesser og synsmåter i de prosessene.

Jordbruk og reindrift er viktige næringer som har hatt sin plass i Porsangers næringsliv over lang tid. Reindrifta utvikler seg langs fjorden mot slutten av 1600-tallet, men arbeid med reinen var gjerne også kombinert med husdyrhold og fiske. I løpet av 1700-tallet får man en «yrkesspesialisering» hvor reindrift blir den dominerende hovedbeskjeftigelsen for mange mennesker. Rundt begynnelsen av 1800-tallet «forsviner» porsangerfjellsamene gjennom en bestemmelse om at disse skulle registreres som hjemmehørende i sitt vinterbeiteområde som var Karasjøk. Driftsformen, vekslinga mellom kyst/fjord og innland, var fortsatt den samme.

Når det gjelder slåtte- og beitemarker til husdyra, var det ingen offentlige regler som bestemte hvor folk kunne eller skulle slå seg ned. Man tok i bruk de plassene som syntes gunstigst, og hvor det var tilstrekkelig med brensel.

Det var ikke før i 1775 det kom en bestemmelse fra København om at jord som var i bruk skulle registreres, jordinndelingsresolusjonen. Den gjaldt også hvis man ønska å etablere seg på et nytt sted. Bestemmelsene kom til anvendelse i Porsanger i første halvdel av 1780-tallet. Folk fikk da kongens stempel på at de eide de jordene og slåtteplassene de allerede brukte. Det var likevel en del som ikke så hensikt i å skaffe seg et papir på bruken, iallfall på 1820-tallet var det fortsatt sjøsamene som dreiv med de gamle sesongflyttingene. Frem mot slutten av 1800-tallet øker antallet tinglysinger likevel sterkt.

På denne tida blir det også et sterkere offentlig fokus på jordbruk som en viktig næring. Fokuset fortsetter inn på 1900-tallet, og frem mot andre verdenskrig blir det også satt i gang store jorddyrkingsprosjekter i kommunen. Interessen for jordbruk på denne tida har også sin bakgrunn i at fisket kasta mindre av seg. Det var vanskelig å etablere seg med motoriserte fartøyer, en forutsetning for å kunne følge med i fiskeriutviklinga.

I eldre samiske samfunn var jakt på pattedyr både på land og i sjø svært viktig. Allerede på slutten av 800-tallet finner man at samenes skatt til de håløygske høvdingene var basert på produkter fra den jakta som ble drevet av samene. Én marin dyreart som har betydd svært mye for folk i Porsanger er selen. Man har også indikasjoner på at det også ble drevet med harpunering av hval. Fra 1700-tallet har man språkvitenskapelige nedtegnelser som viser hvilken inngående kunnskap porsangersamene hadde om de jaktbare dyre- og fugleartene. Frem til andre verdenskrig finner man at jakt har vært en binæring som var så viktig at den var et tema i kommunale organer.

Skogen var en viktig ressurs. Furuskogen ga bygningsmaterialer, og bord til bygging av båter. Det var kontroverser om bjørkeskogen som var særlig viktig som brensel og bjørkeris som fôr. Staten grep etter hvert inn med strenge reguleringstiltak for å sikre bjørkeskogen som brensel.

Etterkrigstida innebærer sterke inngrep i tradisjonell næringsutøvelse i Porsanger. I tråd med økt fritidsbruk og utvida privatbilisme hos den øvrige befolkninga, fikk bygdefolk i Porsanger økende konkurranse om sine tradisjonelle naturressurser, bærplukking, jakt og innlandsfiske.

3.14 Litteratur og kilder

- Andresen, Astri, Evjen, Bjørg og Ryymin, Teemu (red.) (2021). *Samenes historie fra 1751 til 2010*. Cappelen Dam Akademisk.
- Bakke, B. og Jørgensen, I. (1981). *Statlig skogbruk gjennom 100 år. Noen emner fra Sør-Varangers skogbrukshistorie*. [Hovedoppgave i skogbrukshistorie]. Ås – Norges Landbrukshøgskole.
- Barth, J.B. (1858). *Om Skovforholdene i Finnmarken*. Departementet for det Indre. Christiania.
- Birkely, Hartvig (2011). Om sjøsamenes næring og ressursutnyttelse i Porsangerfjorden. I Andersen, Sigvald og Andersen, Svanhild (Red.). *Den gang var det jo rikelig med fisk. Lokal kunnskap fra Porsanger og andre fjorder*. Mearrasámi diehtoguovddáš.
- Bottolfson, Øystein (1990). *Finnmark fylkeskommunes historie 1840-1990*. Vadsø.
- Bull, Kirsti Strøm, Oskal, Nils, Sara, Mikkel Nils (2001). *Reindriften i Finnmark. Rettshistorie. 1852-1960*. Oslo.
- Bull, Kirsti Strøm (2011). *Kystfisket i Finnmark – en rettshistorie*. Oslo.
- Collett, Mathias (1757). *Amtmand Collets Relation angaaende Findmarken*. Avskrift ved Kildeskriftfondet. Oslo.
- Dahl, Hans (1793). *Corographie over Vestfinnmarken, om Guovdageaidnu Sognekald. Topographisk Journal for Norge*. 3die Hefte. Christiania.
- Dancke, Trond M.E. (1986). *Opp av ruinene. Gjenreisningen av Finnmark 1945 – 1960*. Oslo.
- Eilertsen, Sverre. 2000. *Befolkningen i Finnmark blir jordeiere*. I Altaboka. Alta historielag.
- Eythorsson, Einar (2008). *Sjøsamene og kampen om fjordressursene*. Karasjok 2008.
- Fellman, Isak (1910). *Handlingar och uppsatser angående finska Lappmarken och lapparne I*. Helsingfors.
- Fellman, Jacob (1906). *Anteckningar under min vistelse i Lappmarken. I*. Helsingfors
- Fimme, Fredrik. (1841). *Kongelige Forordninger, aabne Breve og andre trykte Anordninger for Norge. Udkomne i Tidsrummet 1648 – 1814*. Udgivne i Udtog. 1ste Deel. Indeholdende Aarene 1648 – 1770. Christiania.
- Finansdepartementet (1845). *Fortegnelse og beskrivelse over Statens Eiendomme, tilfølge høieste Resolution af 9de Marts 1842, forfattet deels i Aaret 1842 og deels i Aaret 1843*. Christiania.
- Finnmarkskommisjonen 1826. *Undersøgelse ang. Midlerne til Finmarkens Opkomst*. Christiania.¹¹⁷
- Finnmarkskommisjonen (2019). *Felt 4 – Notat – Eiendomshistorikk for Karasjok 1550 til 1884*. Utrykt notat til Finnmarksommisjonen. Ref. 14/315 – 137/Domstol 701. 16.08.2019.
- Finnmarkskontorets landbruksavdeling (1946). *Jordbruken i Finnmark og Nord-Troms. Gjenreisning og framtidsmuligheter*. Harstad.
- Finnmarken amts femårsberetninger (FAB) for årene: 1861-65, 1866-70, 1871-75, 1876-80, 1881-85, 1886-90, 1891-95, 1896-1900, 1906-1910, 1911-1915.
- Finnmarkens Amtstingsforhandlinger (FAF) (1916). Sak nr. 68. Beretninger om landbruksvæsenet i amtet for 1915.
- Fiskeri-Inspektørens Indberetning om Ferskvandsfiskerierne. Kristiania 1874-1916.
- Forordninger og aabne Breve (FaaB) (1702/1703).
- Gjerde, A. (1986). *Samisk befolkning i Nord-Norge år 1900*. Tabeller. En Undersøkelse for Nordisk Samisk Institutt. Guovdageaidnu.
- Gjerde, Arild og Mosli, Jens Halvdan (1985). *Samiske næringers plass i samfunnsplanlegginga. Diedut* 1985(5).

¹¹⁷ Her brukt transkripsjon av kommisjonens protokoll og forslag. Utført for Riksarkivet av Kolbjørn Romsdal i 2014. Oppgitte sidetall viser til transkribert utgave.

- Gulbrandsen, Egil og Hoffmann, Johan (1948). *Norsk juridisk ordbok*.
- Hagen, Rune Blix (2010). Forfølgelse av samiske trollfolk i Vest-Finnmark. *Heimen*. 2010(47).
- Hansen, Jostein (1988). *Porsanger: Ressursforvaltning, livskarrierer og kulturtradisjoner i et etnisk sammensatt område*. Prosjektnotat nr. 4, nov. 1988: Sosiale og økonomiske konsekvenser av petroleumsvirksomheten for samiske bosettingsområder (Utrykt). Nordisk Samisk Institutt Kautokeino.
- Hansen, Lars Ivar og Olsen, Bjørnar (2004). *Samenes historie fram til 1750*. Cappelen Akademisk Forlag.
- Hanssen, Einar Richter (1977). *Pomorhandelen i Finnmark*. Emnehefte nr. 1. Utgitt av skoledirektøren i Finnmark. Vadsø.
- Hanssen, Einar Richter (1986). *Porsanger bygdebok. Bind 1. Fra eldre steinalder til 1910*. Porsanger Kommune.
- Hanssen, Einar Richter (1990). *Nordkapp – En fiskerikommune fra de eldste tider til i dag*. Nordkapp kommune
- Hanssen, Einar Richter (1994). Bruken av naturressursene i Finnmark fra 1918 til ca. 1970. I. NOU 1994: 21. *Bruk av land og vann i Finnmark i historisk perspektiv*. Justis- og beredskapsdepartementet. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-1994-21/id374516/>
- Helland, Amund (1905). *Finmarkens Amt I*. Kristiania
- Helland, Amund (1906a). *Finmarkens Amt II*. Kristiania
- Helland, Amund (1906b). *Finmarkens Amt III*. Kristiania
- Indredepartementet (1886). *Fjeldfin-Kommissionen: Indstilling fra den ved Kongelig Resolution af 8de Mai 1875 nedsatte finmarkske Fjeldfin-Kommision*. Til Den Kongelige Norsk Regjerings Departement for det Indre. Datert Lerberg i Eker, 30.12.1885. Utgitt, Christiania 1886.
- Indredepartementet (1874). *Forskjellige Indberetninger fra de ved Statens Forstsvæsen ansatte Funktionærer (1857-1873). II Det Nordenfjeldske*. (Til dels i Uddrag) Christiania.
- Johansen, Oddgeir (2001). *Paulaharju om Porsanger. Lokalhistorie gjennom finske briller*. Lakselv.¹¹⁸
- Kalstad, Johan Albert (1982). Utmarka som økonomisk ressurs for samene ved kysten. *Ottar*. 1983(4).
- Kemi, Kjell (1994). 1700-jagiid Leavdnjavuona suopman. *Diedut* 1994(2). 1994).
- Kraft, Jens (1835). *Topographisk-Statistisk Beskrivelse over Kongeriget Norge af Jens Kraft: Sjette Deel. Det Nordenfjeldske Norge. XVI, XVII, XVIII*. Christiania.
- Kristensen, Allan (2001). Samiske sedvaner og rettsoppfatninger – med utgangspunkt i studier av tingbøkene fra Finnmark for perioden 1620 – 1770. I NOU 2001: 34. *Samiske sedvaner og rettsoppfatninger. Bakgrunnsmateriale for Samerettsutvalget*. Justis- og beredskapsdepartementet. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2001-34/id379485/>
- Leem, Knud (1748). *efter den Dialect, som bruges af Field Lapperne udi Porsanger-Fiorden*.
- Leem, Knuud (1767/1975). *Beskrivelse over Finmarkens Lapper*. København. København.¹¹⁹
- Leem, Knuud (1756). *En lappisk Nomenclator efter den Den Dialect, som bruges af Fjeld-Lapperne i Porsanger-Fiorden*. Trondheim 1756.
- Logje, Mikkel Rasmus (2021). Bissojohka og Porsángu: Navn med opphav i Borsi? *Diedut* 2021(1), s. 139-152.
- Nielsen, Jens Petter (1990). *Altas historie. Bind 1. De glemte århundrene (1520 – 1826)*. Alta kommune.
- Nielsen, Jens Petter. (Red.) (2001). *Storlaksens rike. Historien om Altaelva og Alta Laksefiskeri Interessentskap*. Alta.

¹¹⁸ Utdrag av sentrale deler av Samuli Paulaharjus bok «Ruijan suomalaisia» 1927. Oversatt til svensk som «Finmarkens folk» 1973. Johansen opplyser at åpenbare feil i Paulaharjus bok er retta opp.

¹¹⁹ Første gang utgitt i København 1767. Utgaven brukt her er et faksimile gjenoptrykk samme sted, i 1975.

Nielssen, Alf Ragnar (1985). Næringsvirksomheten i Finnmark på 15- og 1600-tallet. Ensidig eller variert tilpasning? *Heimen*. 1985 (3).

Nilsen, Jon Egil og Hildonen-Nilsen, Valerius (Red.) (2012). *Vi levde som himmelens fugler*. Sjøsamisk tun, Smørfjord.

Nilsen, Unni Irene (1998). *Myndighetenes handelspolitikk overfor Finnmark i perioden 1702 – 1778*. [Hovedoppgave i historie]. UIT Norges arktiske universitet.

Nissen, Kristian. Vardøhus Amts (Lehns) Justisprotokoller. Kristian Nissens etterlatte papirer. Avskrift av Qvigstads Optegnelser fra gamle justisprotokoller, med videre vedr. Finmarkens historie. Universitetets (Oslo) håndskriftsamling, Ms 40 3051. U.å. (Kopier derfra 18.7.79).

Nordnorske samlinger (NNS). Finnmark omkring 1700.

- NNS I 1ste hft. (Knag). *To jordebøker fra 1694*, v/Utne, Marta Broch. Oslo 1932.
- NNS. I. 2dre hft. (Harøe). *Topografika 1683 – 1717*, v/Utne, M.B. og Solberg, Ole. Oslo 1934.
- NNS. I. 2dre hft. (von Westen). *Topografika 1683 – 1717*, v/Utne, M.B. og Solberg, Ole. Oslo 1934.
- NNS. I. 3dje hft. (Lindenow) *Lindenow-kommisjonen 1685*, v/Solberg, Ole. Oslo 1934.
- NNS. I. 4de hft. (Adelaer) *Henrich Adelaer i Finnmark 1690*, v/ Solberg, O. Oslo 1938.

Norsk historisk leksikon (NHL) (1999). *Kultur og samfunn ca. 1500 – ca.1800*. Cappelen forlag *Norsk Lovtidend*, nr. 21, 1966(21).

Norske Lov – NL (1687). *Kong Christian Den Femtis Norske Lov* (LOV-1687-04-15). Lovdata. <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1687-04-15>

NOU 1978: 18 A. Finnmarksvidda. Natur – kultur. Oslo.

NOU 1984: 18. (1984) *Om samenes rettstilling*. Kommunal og distriktsdepartementet.

<https://www.regjeringen.no/no/tema/urfolk-og-minoriteter/samepolitikk/midtpalte/nou-198418-om-samenes-rettsstilling/id622185/>

NOU 1993: 34. *Rett til og forvaltning av land og vann i Finnmark*. Bakgrunnsmateriale for Samerettsutvalget. Oslo

NOU 1994: 21. *Bruk av land og vann i Finnmark i historisk perspektiv*. Justis- og beredskapsdepartementet. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-1994-21/id374516/>

NOU 2008: 5. *Retten til fiske i havet utenfor Finnmark*. Nærings- og fiskeridepartementet. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2008-5/id499796/>

Olsen, Håkon (1965). *Bygdebok for Hasvik*. Hasvik

Olsen, M. og Qvigstad J. (Red.) (1924). *Norske Gaardnavne. Opplysninger samlede til brug ved matrikkelens revision* (...) af O. Rygh. Attende bind (Tillægsbind). Finmarkens amt. Bearbejdet af J. Qvigstad og Magnus Olsen. Kristiania

Oppvang, Janne og Kjellmann, Erik (2019). *Vuolmmašjohka i Porsanger. Undersøkelse av tidlig-mesolittisk boplass og samiske kulturminner*. (Tromsø 2019:51). Tromsø. Norges arktiske universitetsmuseum.

Paus, Hans (1908). *Sorenskriver Hans Paus's Inberetning av 1769 om Finmarkens økonomiske tilstand med forslag om dens forbedring, samt Bidrag til hvalfangstens historie*. V/Wessel, A.B., Vadsø.¹²⁰

Paus, Hans. (Ca. 1760). *Samling til Finmarkens Beskrivelse*. Kildeskriftfondets samling, nr. 272. Oslo.¹²¹

Pedersen, Steinar. (1994) Bruken av land og vann i Finnmark inntil første verdenskrig. I NOU 1994: 21. *Bruk av land og vann i Finnmark i historisk perspektiv*. Justis- og beredskapsdepartementet. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-1994-21/id374516/>

¹²⁰ Forord ved A.B.W, åpenbart Andreas Bredal Wessel (Distriktslege i Sør-Varanger).

¹²¹ Sverre Tønnesen oppgir at verket er forfatta rundt 1750 (Tønnesen 1989, s. 410). Det må imidlertid være noen år yngre, da man i teksten blant annet finner opplysninger fra 1754 (s. 175). Her brukes derfor «Paus ca. 1760».

- Pedersen, S. (2008) Lappekodisillen i nord 1751-1859 – Fra grenseavtale og sikring av samenes rettigheter til grensesperring og samisk ulykke. *Dieđut* 2008(3).
- Pedersen, Steinar (2010) Sjølaksefisket i Finnmark – en oversikt. I Sámi allaskuvla (Samisk høgskole) /SEG (Sámi Ealáhus ja Guorahallanguovddáš): *Sjølaksefisket i Finnmark i et historisk perspektiv*. Utredning for Finnmarkskommisjonen. 2010. Se nevnte institusjons hjemmeside.
- Petterson, Arvid (1989) *Gjenreisninga av Porsanger 1945 – 1952. Lokal eller sentral styring?* [Hovedoppgave i historie]. Universitetet i Tromsø.
- Petterson, Arvid (1994). *Småfolk og drivkrefter. Porsanger bygdebok, bind 2. Fra 1900 til 1960-årene*. Porsanger kommune
- Petterson, Arvid (2000). *Med røtter i Finnmark. Finnmark skogselskaps historie 1900 – 2000*. Alta.
- Porsanger SLF¹²² (1985). *Fastboendes rettigheter i samiske kyst- og fjordstrøk*. Prosjektrapport, Lakselv, mars 1985.
- Prestbakmo, Hans (1994). Bruken av utmarksressurser i Finnmark i dette århundret. I NOU 1994: 21. *Bruk av land og vann i Finnmark i historisk perspektiv*. Justis- og beredskapsdepartementet. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-1994-21/id374516/>
- Qvigstad, Just (1954) *Opptegnelser fra samenes liv*. B. Humaniora NO. 3. Tromsø museum
- Reindriftsadministrasjonen (1994). *Reindriften i Finnmark. Lovgivning og Distriktsinndeling*. Alta.
- Rode, Fredrik (1842) *Optegnelser fra Finnmark. Samlede i Aarene 1826 – 1834, og senere udgivne som et Bidrag til Finmarkens Statistik*. Skien.
- Rygh, Oluf (1924). *Norske gaardnavne. Navne paa matrikulerede jordeiendomme i Finmarkens Amt*. Udgivne med tilføjede forklaringer af J.
- Salamonsen, Evald (2006/07). *Historien om Børselvnes. Fra Steinalderen og til i dag*. Lakselv (Trykkeriservice).
- Sandvik, Liv og Winge, Harald, red. (1987). *Tingbok for Finnmark 1620-1633*. Oslo
- Schmidt, Julius August S. (1847). *Rescripter, Resolutioner og Collegial-Breve for Kongeriget Norge i tidsrummet frå 1660 – 1813*. 1ste Bind. 1660 – 1784. Chistiania.
- Schnitler, Peter (1962). *Major Peter Schnitlers Grenseeksaminasjonsprotokoller 1742 – 1745*. Bind I v/Kristian Nissen og Ingolf Kvamen. Oslo.
- Schnitler, Peter (1985) *Major Peter Schnitlers Grenseeksaminasjonsprotokoller 1742 – 1745*. Bind III, v/Hansen, Lars Ivar og Schmidt, Tom. Oslo
- Spilling, K. (1920). *Av Finmarkens skogret*. Kristiania.
- Solbakk, Aage (2000). *Ávjovárri – Kárášjoga historjá I. 1553-1900*. Karasjok kommune.
- Sætherskar, Johs (red) (1952). *Finnmark fylkesleksikon*. Det Norske Næringsliv Forlag, bergen.
- Tingbok for Finnmark*. Avskrift i Kr. Nissens etterlatte papirer (u.å.). Universitetsbiblioteket, Oslo
- Thomassen, Ole (1999). *inget*. Utgitt av Sámi giellaguovddáš/Samisk språksenter Gáivuona suohkkan/Kåfjord kommune.¹²³
- Tønnesen, Sverre (1979). *Retten til jorden i Finnmark. Rettsreglene om den såkalte «Statens umatrikulerte grunn» - en undersøkelse med særlig sikt på samenes rettigheter* (2. utg.) Bergen – Oslo - Tromsø.
- Wessel, A.B., (Red) (1918). *Otte Smaaskrifter om Finmarken*.

¹²² Samenes landsforbund

¹²³ Stoffet er opprinnelig nedtegna av Ole Thomassen, født i Skibotn i Lyngen i 1844. Han ble lærer og flytta til Billefjord i Kistrand kommune i 1884, og var en aktiv deltaker i samfunnslivet der til han døde i 1926. Det vil si at han hadde sin erfaringsbakgrunn både fra Lyngen og Porsanger. Det kan likevel se ut som hovedtyngda av materialet er fra Porsanger, fordi han flere steder presiserer at enkelte forhold som beskrives gjelder sjøsamene i Lyngen spesielt.

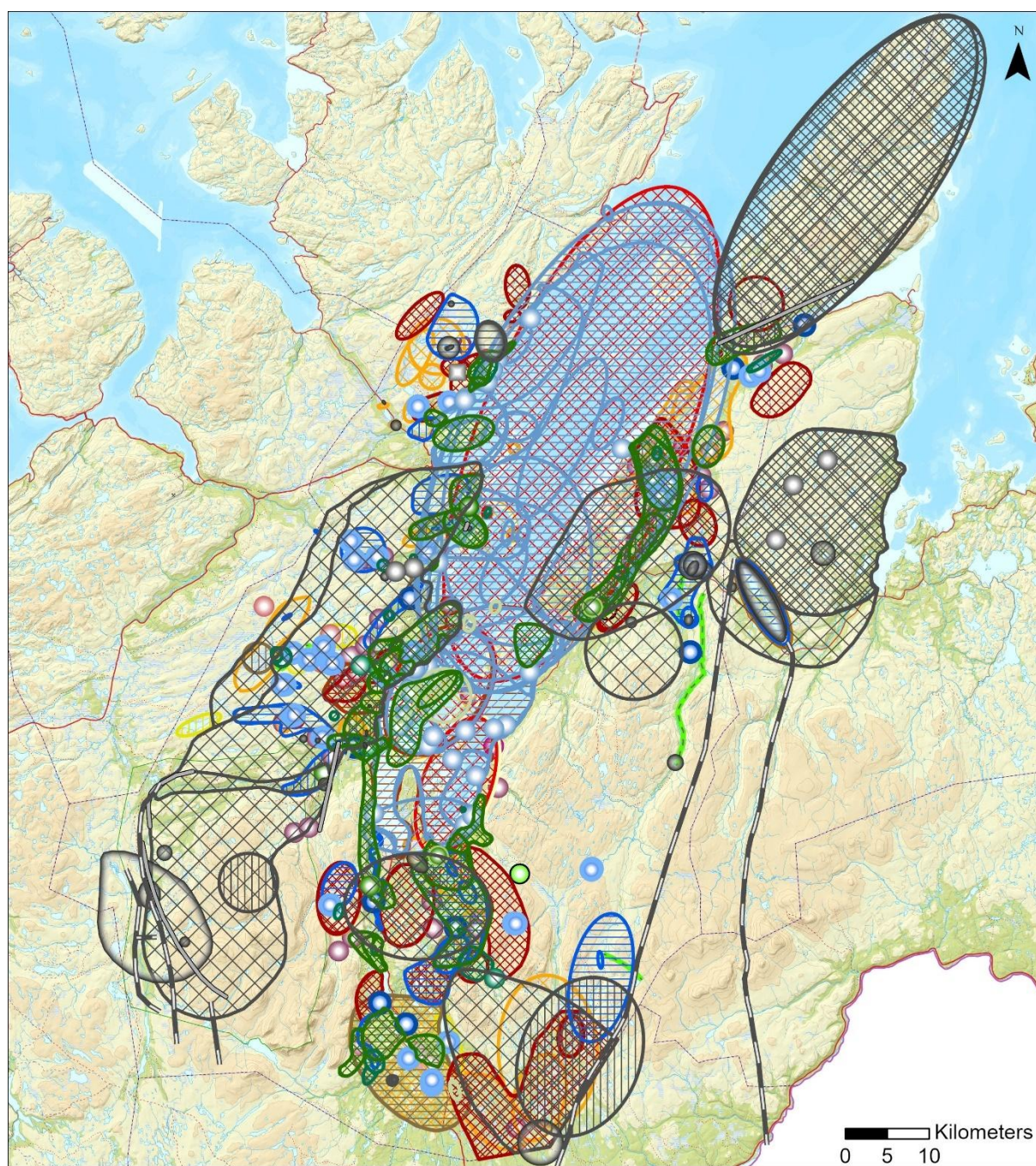
Westrheim, Sonja (1978). *Seterdrift i Finnmark*. [Magistergradsavhandling]. Institutt for folkelivsgransking. UiO.

Ytreberg, N. A. (1942). *Finnmark landbruksselskap 1859-1959*. Vadsø.

3.15 Forkortelser

Art.	Artikkel
Bd.	Bind
Bil.	Bilag
Br.	Brev
Chra.	Christiania
Dat.	Datert
DNTF	Den Norske Turistforening
Dok.	Dokument(er)
DVF	Direktoratet for vilt og ferskvannsfisk.
FA	Finmarkens Amt
FaaB	Forordninger og Aabne Breve
FAB.	Finmarkens Amts Femaarsberetninger
FIN.	Finansdepartementet
Forf.	Forfatter(en)
HT	Historisk tidsskrift
ID	Indredepartementet
JD	Justisdepartementet
Jf.	Jamfør
Kgl. res./resol.	Kongelig resolusjon
Ko. Ma.	Kongelige majestet
Kst.	Konstituert
KUD	Kirke- og undervisningsdepartementet
NBL	Norsk biografisk leksikon
Ngn.	Nogen (noen)
NHL	Norsk historisk leksikon
NNS	Nord-norske samlinger
NOU	Norges offentlige utredninger
NRA	Det norske riksarkiv, Oslo
NSI/SI	Nordisk Samisk Institutt/Sámi Instituhtta
O. No.	Odelstingsproposisjon nummer
OAJ. saml.	Oscar Albert Johnsens samling
Ot. prp.	Odelstingsproposisjon
Pk.	Pakke
Prot.	Protokoll
RA/Romsdal 2014 ¹²⁴	
SATØ	Statsarkivet i Tromsø
SI/NSI	Sámi Instituhtta/Nordisk Samisk Institutt
Sidsl.	Sistledne
SRA	Det svenske riksarkiv
SRU	Samerettsutvalget (i Norge)
TfR	Tidsskrift for Rettsvitenskap
UD	Utenriksdepartementet
UiO	Universitetet i Oslo
Utg.	Utgitt

¹²⁴ Gjelder Finnmarkskommisjonens protokoll fra 1826, som ligger i Riksarkivet. Transkribert av Ketil Romsdal (i 2014)

Symbolforklaring

Gjeterhytte	Høstsamlingsplass	Annet for til storfe og/eller småfe	Andejakt	Torv som byggemateriale	Næringshytte
Mobile og faste gjeterhytter	Beite for sau	Sjølaksefiske	Annen jakt/fangst	Sennagress	Sommerboplass/seter
Gjerdet/anlegg	Beite for storfe	Sjølaksefiske	Snarefangst	Andre bær	Annet (gård)
Høstsamlingsplass	Beite for hest	Fjordfiske	Rypejakt	Muldebær	Annet (fiskebruk)
Flyttel	Beite for hest	Annen jakt og fangst	Andejakt	Muldebær	Gamme
Gjerdet/anlegg	Beite for sau	Fiske i vann	Annen jakt/fangst	Sennagress	Næringshytte
Gjerdet/anlegg	Beite for storfe	Fiske i elv	Hogst til brensel	Annet	Sommervei
Mobile og faste gjeterhytter	Utmarks slått	Innlandsfiske i vann	Torv som byggemateriale	Andre bær	Sti
Årstidsbeite	Annet for til rein	Fiske i elv	Hogst til brensel	Bark (barke garn)	Sommervei
Gjeterhytter	Løv og ris	Rovdyr/pelsdyr	Hogst til stolper	Ostu (barke skinn)	Sommervei
Vårsamlingsplass	Reinlav	Snarefangst	Hogst til bygging	Gamme	
Kalvings-/vårområde	Utmarks slått		Annet		

Figur 7: En sammenstilling av informantenes kartfestede opplysninger om bruk av grunn og naturressurser både til lands og til vanns i felt 9.

4 Bruk og rettsoppfatninger i reindriften

Lena Gross, Hans Tømmervik, Jukka Nyssönen og Knut Langeland

En gjennomgang av hovedtrekkene i utviklingen av reindrift i Porsanger frem til omkring andre verdenskrig er gitt i kapittel 3. Dette kapittelet vil innledningsvis gi en kort oversikt over de lovprosessene som har ført fram til reindriftsloven og det administrative systemet som reindrifta drives etter i dag, med fokus på forhold i Porsanger. Vi gir så en kort gjennomgang av distriktene og siidaene i Porsanger, inkludert en enkel oversikt over offentlig tallmateriale for distriktene, samt på siidanivå der det er tilgjengelig, for å gi et samlet inntrykk av driften i distriktene pr i dag.

Videre skulle det kartlegges ressursbruk og rettsoppfatninger i reindriften med hovedvekt på tiden fra 1940 og framover. Utredningen baserer seg på både skriftlige og muntlige kilder, herunder intervjuer med representanter for reindriftnæringen i utredningsområdet og fastboende som har relevant informasjon om forhold tilknyttet reindriften i området. Formålet er å undersøke reindriftsutøvernes bruk av naturressursene og rettsoppfatninger knyttet til denne bruken. Dette gjøres gjennom en beskrivelse av næringens innhold, omfang, varighet av næringens bruk, samt endringer over tid. Det redegjøres for hva reindriftsutøverne legger til grunn for en rettmessig fordeling av bruksområder gjennom kunnskap om hvordan de oppfatter den tradisjonelle bruken av områdets ressurser, samt rettighetsforhold knyttet til dette.

Selv om flere intervjuer ble godkjent av informantene, så manglet det ved rapportfrist godkjenning av flere intervjutranskripsjoner fra reindriften. På grunn av at få intervju med reindriftsutøvere ligger til grunn vurderes datagrunnlaget som tynt. Kapittelet må derfor sees på som et eksempel på reindriftens bruk og oppfatninger, mer enn en eksakt utredning av temaet. Derimot prøvde kapitelforfattere å se om det fantes utfyllende informasjon fra intervjuene med fastboende. De er tydelig markert, og det må sies at disse ikke kan stå for rettsoppfatninger i reindriften og heller ikke vise et detaljert bildet av områdebruk i reindriften. Samtidig overensstemmer de delvis med det som ble sagt i reindriftsintervjuene og er derfor tatt med. Kapittelet har fokus på informantenes utsagn om den tradisjonelle og nåværende bruk av området, endringer i bruk, forholdet til andres bruk, samt rettsoppfatninger og synspunkter på myndighetenes reguleringer.

4.1 Kort om offentlige reguleringer

Det følgende kapittelet er en omarbeiding av kapittel 4.4 i Pedersen m.fl. (NIKU Oppdragsrapport 16/2020) med tilpasninger som er relevante for Porsanger kommune.

4.1.1 Offentlig regulering fram til reindriftsloven av 1933

Mot slutten av 1800- og tidlig på 1900-tallet oppsto det konflikter i tilknytning til reindrifta, både internt og i relasjon til andre bruksformer av utmark. I sommerbeiteområdene langs kysten var det konflikter med bøndene om rein på innmark og om styring av reinflokkene. Internt kjempet reieneierne om retten til hevdvunne beiteområder, i tillegg til at det var problemer med reintyveri og ommerking av rein. Både reieneierne og myndighetene var enige om at reindrifta burde reguleres tettere, både for å unngå og lettere kunne løse konflikter. I 1909 ble det derfor nedsatt en liten kommisjon på tre menn; en jurist, en reieneier og en gårdbruker, som utredet grunnlaget for en ny lov. Dette grunnlaget inneholdt blant annet forslag til inndeling i reinsogn, distrikter med distriktsformenn og beitetider, et administrativt hierarki med ulike ansvarsområder og kontakt inn mot myndighetene, samt regler for å regulere forholdet til jordbruket. I referater fra møter i Karasjok og Kautokeino er det stort sett beskrevet enighet om de fleste reglene i forslaget, men departementet gikk ikke videre med forslaget på grunn av arbeidet med beitekonvensjonen mellom Norge og Sverige (Bull m.fl. 2001: 144 -171).

I 1918 ble riksadvokaten bedt om å utforme et utkast til ny reindriftslov. Han hadde vært med i Lappekommisjonen av 1897 og baserte sitt forslag på en del av dette arbeidet. Lovforslaget ble fremmet i 1922. Forslaget ble diskutert og en del av det ble endret i løpet av de 10 årene det tok å få

loven på plass. I 1933 ble det for første gang vedtatt en reindrifftslov som omfattet all reindrift i Norge. Formuleringene om hva som kunne regnes som lovlig område for reinbeite ble justert fra forslaget fra 1922 slik at man kunne ta hensyn til varierende reintall, beiterettigheter etter alders tids bruk og hvilke områder som hadde vært brukt som reinbeite «fra gammel tid» og som det var «hensiktsmessig» å tillate reinbeite på (Bull m.fl. 2001: 226 ff).

Loven avløste Fælleslappeloven av 1883, Tilleggslappeloven av 1897 og alle de spredte lovene som gjaldt for Finnmark. Lovens hovedformål var å regulere forholdet mellom jordbruket og reindrifften, samt regulere interne forhold i reindrifften (NOU 2001: 35 Forslag til endringer i reindrifftsloven). Loven forutsatte at Finnmark skulle inndeles i reinsogn og videre i reinbeitedistrikter, og fylkesmannen laget raskt en forordning som delte inn Karasjok reinsogn i sommerbeitedistriktene 15 og 16 på Porsangerhalvøya, distrikt 13 og 14 på Sværholthavøya og Čorgaš, samt høstbeitedistriktet 17 og vinterbeitedistriktet 18.

Reglene som regulerte forholdet til jordbruket ble endret, og fellesansvarligheten, som hadde vært gjeldene for resten av reindrifften i Norge gjennom Tilleggslappeloven av 1897, ble gjeldende for hele landet. Disse reglene ble dog begrenset av at «erstatningsansvar ble ikke utløst hvis innmarka ikke var inngjerdet eller at skaden ble voldt innenfor en avstand av to km fra jordbrukerens bopel» (Sara m.fl. 1994:75).

Finnmark hadde til nå ikke hatt lappefogder, men fikk nå lappefogd i Karasjok med ansvar for reindrifften i Porsanger.

4.1.2 Reindrifftsloven av 1978

Allerede tidlig på 1960-tallet ble det anerkjent at Reindrifftsloven av 1933 var foreldet på flere punkter, og det ble satt ned et lovutvalg som kom med en innstilling til ny lov i 1966. I innledningen til lovarbeidet ble det påpekt at reindrifften «lå etter i utviklingen» og det var et mål å bidra til modernisering eller utvikling av reindrifften (Sara m.fl. 1994:63). Utover 1960-tallet steg reintallet i Finnmark betydelig, en fordobling mellom 1952 (62 700) og 1965 (121 620). Man fikk etter hvert utfordringer med å administrere blant annet overholdelsen av beitetider og det oppsto interne konflikter om beiteland. Veksten i antall reineiere ble også en utfordring etter hvert. Mellom 1962 og 1967 var det en økning i antall reindriftsfamilier på ca. 20%, fra 311 til 372, og lappefogden foreslo i sin årsberetning i 1967 å innføre etableringskontroll for å kunne kontrollere veksten i antall eiere og flokker for å få bukt med konfliktene (NOU 2001: 82-83). Lovkomiteen foreslo å styrke det administrative apparatet ved å bygge ut lappefogdkontorene, opprette områdestyrer, og gjøre områdene til den grunnleggende administrative enheten i reindrifften. Etter en høringsrunde ble det i 1969 nedsatt en ny komité som skulle ta lovarbeidet videre, og de foreslo en del tiltak som skulle gi reindrifften økt selvstyre, som blant annet omfattet opprettelse av distriktsstyrer i hvert distrikt (NOU 1975:5 Reindrift). I det videre arbeidet ble det opprettet et avtaleverk mellom reindrifften og Landbruksdepartementet, tilsvarende jordbruksoppgjøret, slik at den første reindriftsavtalen forelå i 1977 (Sara m.fl. 1994:63-65).

Loven av 1978 fastla rammer for reindrifftsutøvernes rettigheter, regulerte forholdet til andre næringer og samfunnsinteresser, regulerte så langt som nødvendig innbyrdes forhold mellom reindrifftsutøverne, og skulle samtidig skape grunnlag for en hensiktsmessig organisering og administrasjon. I § 9 fremkommer det at retten til å utøve reindrift i reinbeiteområde er en bruksrett som, uten hensyn til hvem som eier grunnen og så langt det ikke følger av særlige rettsforhold, omfatter rett til opphold med rein og til ferdsel, flytting og flyttleier, rett til beite for rein, rett til anbringelse av anlegg som trengs til reindrifften, rett til brensel og trevirke, og rett til jakt, fangst og fiske.

Loven introduserte begrepet driftsenhet, og med «driftsenhet forstås en reinhjord som eies og drives av én ansvarlig leder, eller av ektefellene i fellesskap, når de eier rein i eget merke i hjorden» (LOV-1978-06-09-49). Bestemmelsen «eller av ektefellene i fellesskap» kom inn i loven i 1991 og 1993. Begrepet driftsenhet ble etablert for å utpeke én ansvarlig leder av et driftsfellesskap og for å hindre overetablering i reindrifften.

Lokalkontoret i Karasjok ble forsterket med personell og den gamle tittelen «lappefogd» ble byttet ut med tittelen reindriftsagronom.

Ved en lovendring i 1996 ønsket Landbruksdepartementet å skaffe lovhjemler for styringstiltak for en bærekraftig reindrift, og samtidig gi Sametinget en rimelig innflytelse og skape god sammenheng mellom reindriftsforvaltning og -politikk, samt samepolitikken ellers. Dessuten ønsket man å sikre reindriftssamenes rett til de faktiske bruksområdene og dermed skape klar overensstemmelse mellom Norges folkerettslige forpliktelser og norsk lovgivning (Reinbeiterettsutvalget 2002).

4.1.3 Reindriftsloven av 2007

Reindriftsloven av 1978 ble avløst av Reindriftsloven av 2007, og her ble de overordnede målene med reindriftspolitikken fra St.meld. nr. 28 (1991-1992) videreført i formålsparagrafen til reindriftsloven av 2007, med en økonomisk, økologisk og kulturelt bærekraftig reindrift. LMD understreket i Ot.prp. nr. 25 (2006-2007) at et viktig premiss for arbeidet var at reindriften er avhengig av biologiske ressurser, og at bruken av disse må være bærekraftig i et langsiktig perspektiv (Ot.prp. nr. 25 (2006-2007) - Om lov om reindrift (reindriftsloven)). Loven legger opp til å skape en lovmessig ramme som skal sikre større grad av internt selvstyre i næringen.

Et viktig premiss for ny lov var at den la vekt på kultur og tradisjoner innenfor reindriften og det arbeidsmessige begrepet siida fikk en sentral plass. Begrepet driftsenhet fra reindriftsloven av 1978 ble erstattet av begrepet siidaandel.

Ordningen med reinbeitedistrikter ble videreført og rendyrket som et privatrettslig organ, jf. Ot.prp. nr. 25 (2006-2007). Etter loven skal hvert distrikt ha eget distriktsstyre. Distriktsstyrets viktigste oppgave er å utarbeide bruksregler, jf. kapittel 7 i reindriftsloven. Bruksreglene skal gi nærmere bestemmelser om forvaltning av distriktets ressurser der bestemmelser om beitebruk og reintall er særlig viktig. Loven legger opp til at reindriften i utgangspunktet ikke skal behøve å være gjenstand for myndighetenes oppmerksomhet gjennom offentligrettslige reguleringer og vedtak. De private aktører forventes selv å finne frem til fornuftige og langsiktige løsninger.

Distriktsplan ble videreført fra reindriftsloven av 1978. Distriktsplanen skal i henhold til reindriftsloven av 2007 rendyrkes som et dokument for offentlig planlegging. De privatrettslige forholdene i distriktsplanen fra 1978 ble flyttet fra distriktsplanen og over til bruksreglene.

4.1.4 Siida – rettighetsbærer til bruk av arealene

Reindriftsloven av 1978 tilsidesatte siidaen som institusjon og prøvde deretter å regulere reindrifta direkte gjennom reinbeitedistrikt (som i Finnmark som regel består av flere siidaer) og driftsenhet på husholdsnivå (Riseth 2009, Riseth m.fl. 2010). Med innføring av reindriftsloven av 2007 er siidaen anerkjent som rettighetshaver og grunnleggende arbeidsfelleskap i reindriften. Gjennom dette grepet har man tatt skrittet mot å vende tilbake til siidasystemet i lovgivningen. Siidaene kan etter § 53 i reindriftsloven velge å utnevne et styre eller å utnevne en kontaktperson mellom distriktsstyret og siidaen. Dette er opp til siidaen. Begrunnelsen for at det ikke er gitt bestemmelse i reindriftsloven om at det skal velges styre, er at det bør vises forsiktighet med å detaljregulere siidaens interne styring eller fastsette regler som bryter med siidaens rolle i den interne reindriften i dag, og med samisk kultur, tradisjon og rettsoppfatning. Siidaen er konsensusorientert. Det foretas ikke flertallsbeslutninger, men det er opp til de aktive reindriftsutøverne å bli enige om hvilke beslutninger siidaen skal treffe på konkrete problemstillinger. Avklaringer og beslutninger treffes i den daglige driften. Dette innebærer at det er på fjellet når reindriftsutøverne er i arbeid at diskusjonene foregår. Det er forskjell på sommersiida og vintersiida. På sommerbeite er ikke beitenes minimumsfaktoren slik det er på vinterbeite. På vinterbeite kan dermed situasjonen bli mer tilspisset all den tid beiterettighetene ikke er avklart, og det kan oppstå uforutsette hendelser, for eksempel klimatiske forhold som gjør driften vanskelig og resulterer i at reinen trekker inn på nabo-siidaens områder. Mye av det som står i bruksreglene forholder seg til forholdet mellom siidaandelene, som for eksempel reintall for

distriktet/siidaene, beiteområder, beitetider, felles gjerdeanlegg samt bruk av terrengkjøretøyer. Det legges ikke så mye vekt på utnyttelse av andre naturressurser som vilt, bær og fisk.

4.2 Reindrifta i Porsanger

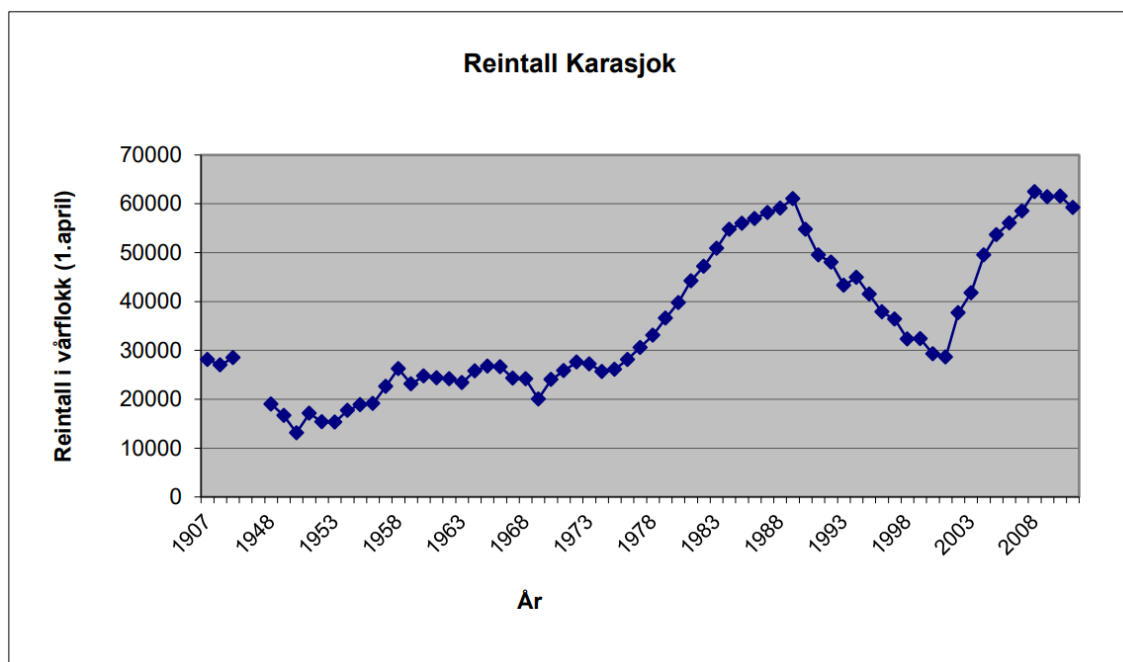
4.2.1 Reindriftens omfang

Porsanger kommune ligger i den vestre delen av Øst-Finnmark reinbeiteområde, og er en del av sommersiidaene i distrikt 16, deler av distrikt 14, store deler av distrikt 14A og et mindre område av distrikt 17. Distrikt 16 og 14A har i dag stort sett vinterbeite innenfor Karasjok kommune, mens 17 er definert som et høst/vinterbeitedistrikt (Reinbeitedistrikt-14A 2023, Reinbeitedistrikt-16 2022). Distrikt 14 har i dag i praksis helårsbeite innenfor distriktets grenser (Reinbeitedistrikt-14 2023). Det er i Porsanger også små områder under tre distrikter i Vest-Finnmark reinbeiteområde, i distriktene Gearretnjárga, Fiettar og Seainnus/Navggastat.

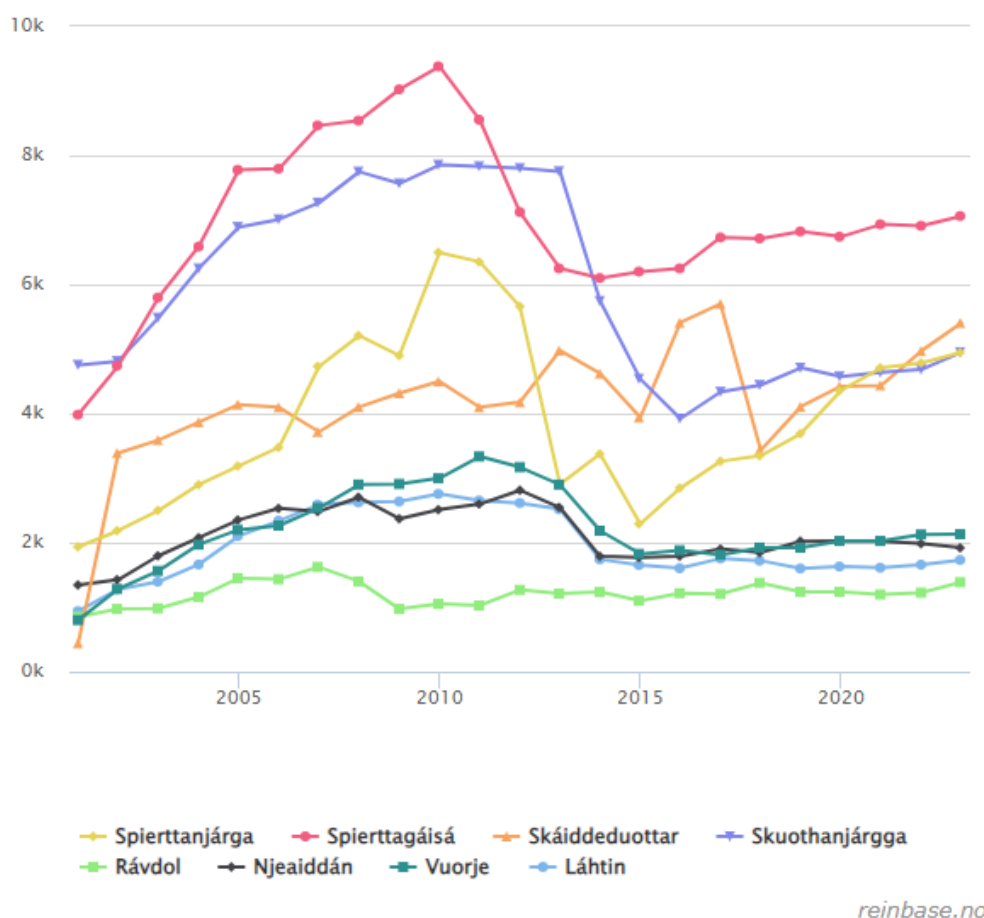
Alle distriktene i Porsanger har tidligere tilhørt Karasjok reinsogn, og fungerer i hovedsak som sommerbeiteområder for distriktene med vinterbeiter i Karasjok. Dermed er eldre tallmateriale samlet med fokus på Karasjok, og det gir derfor mest mening å presentere historiske tall derfra for å kunne si noe om distriktene i Porsanger.

Kommisjonsoppgavene fra 1852 anslo reintallet i Karasjok til å være 31 000. Reintallsutviklingen i Karasjok gjennom det siste århundret fram til 2011 er gjengitt i figur 8 nedenfor.

Under andre verdenskrig ble antall rein i Karasjok/Porsanger mer enn halvert til rundt 13 000 i 1950. Krigen var naturlig nok preget av uro og mye tjuvslakt både fra tyskerne og lokalbefolkningen. Rett etter krigen var det en del harde år med vanskelige beiteforhold så veksten i reintallet gikk nokså sakte (Bull m.fl. 2001:247). Fra slutten av 1950-tallet til midten av 1970-tallet lå det rundt 25 000. I 1989 hadde reintallet i Karasjok økt til over 60 000, for å gå ned til 28 600 i 2000 og igjen opp til 62 461 i 2008. Etter dette har reintallet blitt redusert. Ukorrigert reintall per 31. mars 2023 var 46 916, fordelt på 24 932 i Karasjok vest og 21 984 i Karasjok øst. Fastsatt øvre reintall er for tiden 23 150 i vest og 21 300 i øst, totalt 44 450 (Landbruksdirektoratet 2023:65).

Figur 8: Reintallsutviklingen i Karasjok fra 1907 (Tømmervik og Riseth, 2011*, Reindriftsforvaltningen 2012). * tall for 1907, 1917, 1929 basert på Jordbrukstellingene. (Figur fra NIKU Oppdragsrapport 10/2013).

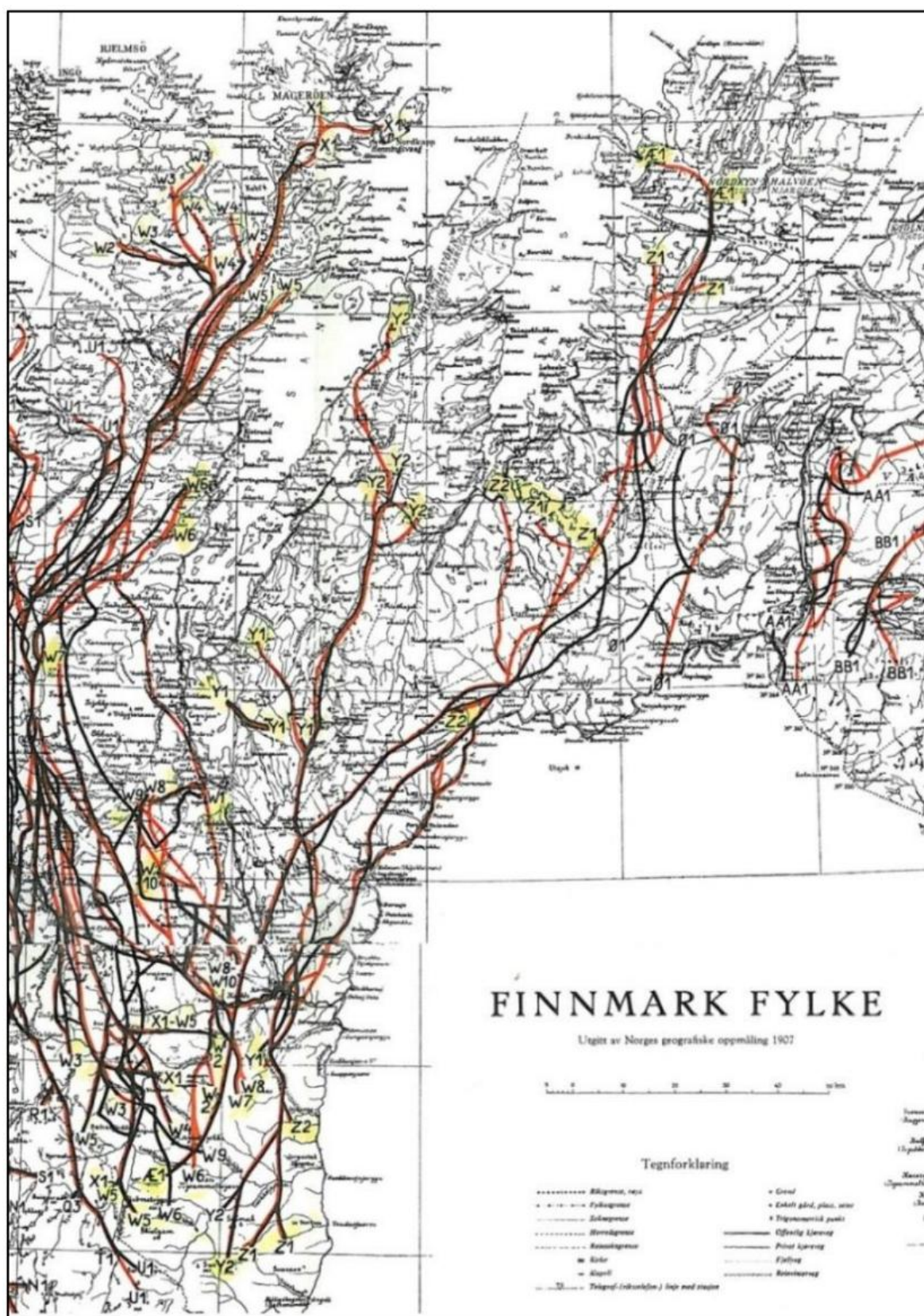

Figur 9: Reintall i siidaer og distrikter i Porsanger kommune fra 2001 fram til i dag. Spierttanjárga og Spierttagáisá er rapportert på distriktsnivå, siidaene i Distrikt 16 på siidanivå, så de er ikke direkte sammenlignbare. Figur hentet fra www.reinbase.no.

Når vi ser på figurene 8 og 9 ser vi at de siidaer og distrikter som har bidratt mest til den siste toppen på figur 9, har redusert reintallet betydelig fra 2012 til i dag. Samtidig har noen distrikter og siidaer økt sitt reintall igjen i perioden etter 2015, mens de minste sommersiidaene i distrikt 16 har stabilisert sitt reintall. Reintallet er i dag på nivå med tallene fra tidlig 80-tall og tidlig 90-tall.

4.2.2 Reinbeitedistrikter og siidaer

Vorren (1962) har i «Finnmarkssamenenes nomadisme», bd 1 og bd 2, gjort en meget omfattende studie av reindriften i Finnmark. Han dokumenterte det nomadiserende levesettet gjennom flytteleier, driftsområder, årstidsbeiter, bosteder, leirplasser m.m. I figur 10 er det gjengitt et utsnitt for Porsanger av Vorrens kart over alle flytteleiene og hver av siidaenes sommerboplasser i Porsanger. Nøkkelen til å forstå bokstavkombinasjonene på kartet er gjengitt i tabell 4.

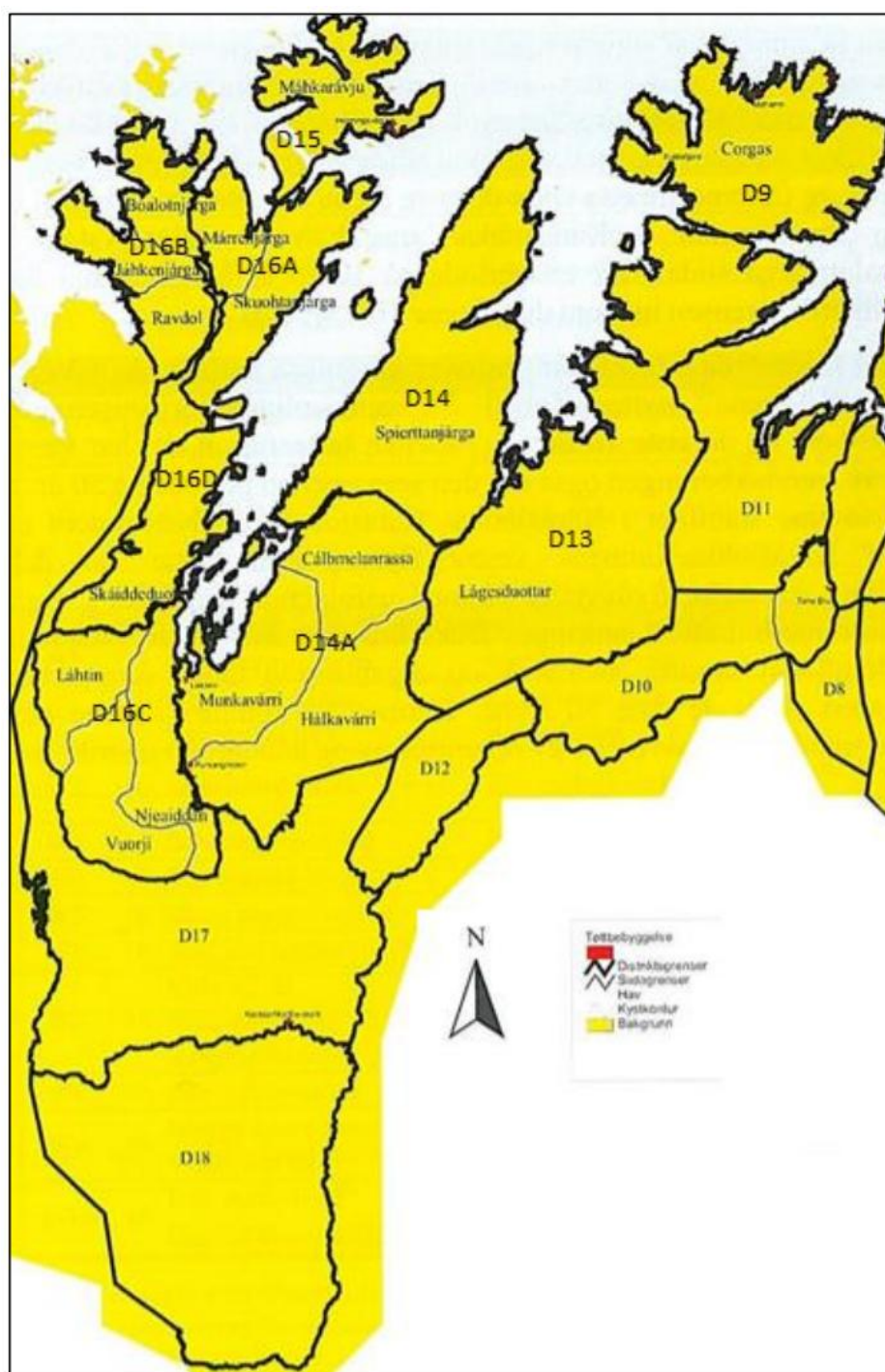

Figur 10: Flytteveier og sommerboplasser i Øst-Finnmark 1954-1957 (Vorren 1962 I: Vedlegg). Røde linjer angir vårflytting og bokstav-/tallkodene angir siidaer. Kodene er angitt i tabell 4 og sammenstilles mot siida og distriktsinndelingen i 1994-2003.

Tabell 4: Sommersiidaer i Polmak og Karasjok med koder som referer fra Vorrens system (figur 10) til siidainndelingen mellom 1994 og 2003 (Hætta m.fl. 2003).

SOMMERSIIDAER 1954-57				SOMMERSIIDAER 1994-03	
Vorrens kode ¹	Dist. nr.	Vorrens navnsetting	SIIDA-NAVN Dagens rettskrivning	SIIDA-NAVN ³	Dist. nr.
Buolbmát/Polmak					
AA1	7	Owla-Bier-sii`dâ	Ovllá-Pier siida	→ Rákkonjárga	7
Æ1	9	Maggiid-sii`dâ Čor'gâš-sii`dâ	Mákkiid siida Čorgaš siida	→ Čorgaš	9
Ø1	10	Buolbmag-sii`dâ	Buolbmát siida	→ Rákkonjárga → Čorgaš	7 9
Kárášjohka/Karasjok østre flyttesystem					
Z1	13	Lagis-duoddar-sii`dâ	Lágesduottar siida	→ Lágesduottar	13
Z2		Lagis-duoddar-sii`dâ	Lágesduottar siida	→	
Y1	14	Gaisa-sii`dâ	Gáissá siida	→ Munjavárri siida → Čalbmelanrašša siida → ⁴ Hálkavárri siida	14A
Y2	14	Spiertâ-sii`dâ	Spiertta siida	→ Spierttanjárga	14
Kárášjohka/Karasjok vestre flyttesystem					
X1	15	Makkârawjo-sii`dâ	Máhkarávju siida	→ Máhkarávju	15
W1	16	Eira-Matti-sii`dâ Rawdul-sii`dâ	Eira-Máhte siida Rávdol siida	→ Rávdol siida	16B
W2	16	Jakkunjarg-sii`dâ	Jáhkenjárga siida	→ Avviklet → Jáhkenjárga siida	16B 16B
W3	16	Boaloknjarg-sii`dâ	Boalotnjárga siida	→ Boalotnjárga siida	16B
W4	16	Mar`renjarg-sii`dâ	Márrenjárga siida	→ Márrenjárga siida	16A
W5	16	Skuot`tánjarg-sii`dâ	Skuohtanjárga siida	→ Skuohtanjárga siida	16A
W6	16	Skai`deduoddar-sii`dâ	Skáiddeduottar siida	→ ⁴ Skáiddeduottar siida	16D
W7	16	Niilu-sii`dâ Niilu-bardne-sii`dâ Rawdna-Niilu-sii`dâ	Nilut siida Nilut-bártni siida Rávnna-Nilut siida	→ Láhtin siida	16C
W8	16	Bier-Juhvu-sii`dâ	Pier-Juvvin siida	→ ⁴ Njeaiddán siida	16C
W9	16	Magga-Jown-Jownâ-sii`dâ Vuorje-sii`dâ	Mákká-Jon Jovvna siida Vuorji siida	→ Vuorji siida	16C
W10	16	Bier-Anti-sii`dâ <sup>2</sup> Davvid-Bier-niedâid-sii`dâ ²	Pier-Ándde siida Dávvet-Pier nieiddaid siida	→ Avviklet	

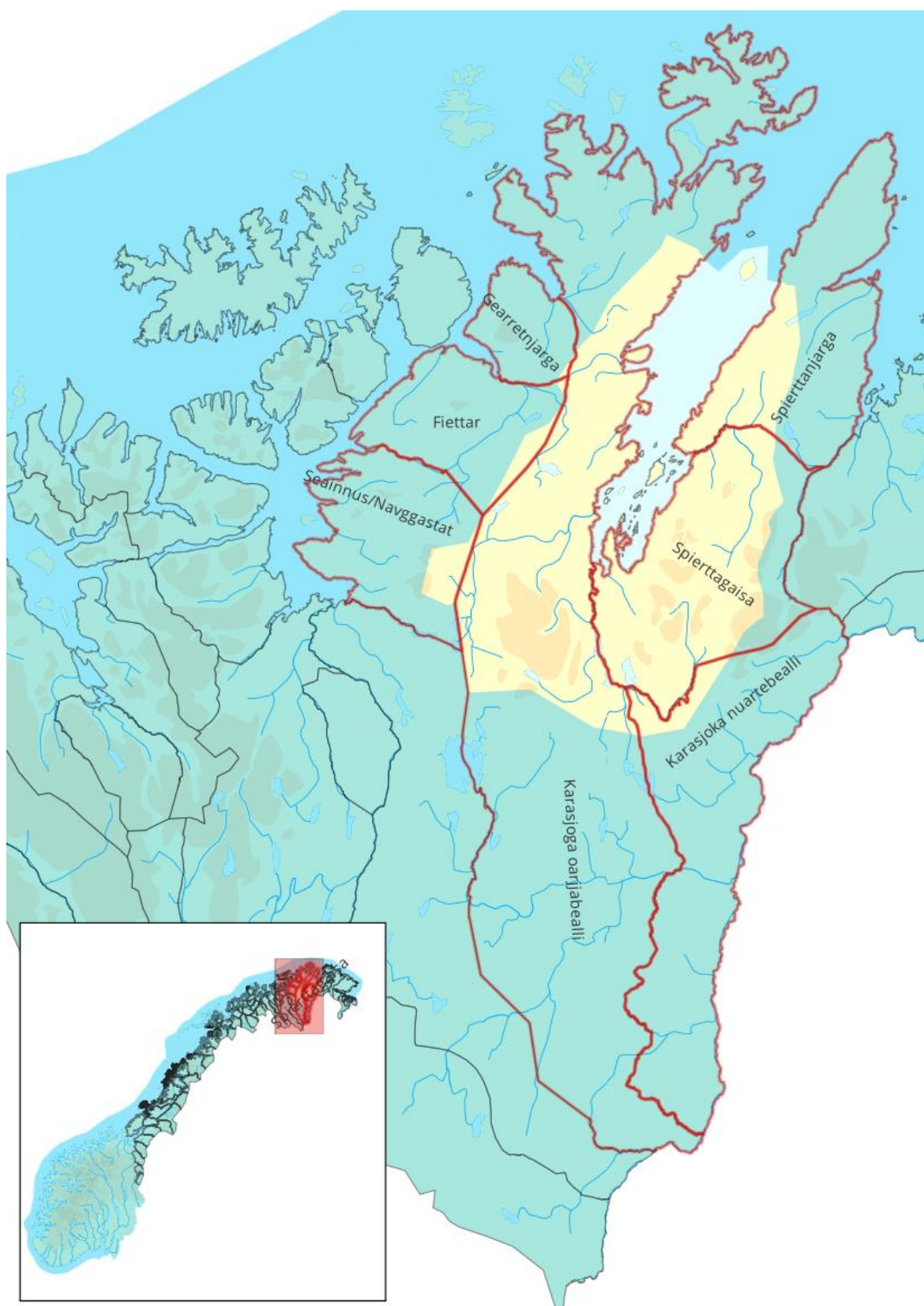
- 1 Koden er angitt etter Vorrens system. Hver to-tegns-kode representerer en sommerhjord, som i noen tilfeller består av flere navngitte sommersiidaer, jf. kodene Æ1, W1, W7, W9 og W10 i tabellen. Ytterligere oppdeling i vintersiidaer er i Vorrens system gjengitt med et tredje tegn, for eksempel W8a og W8b.
- 2 Pier-Ándde siida og Dávvet-Pier nieiddaid siida holdt flokken sin innenfor et begrenset område utenfor distrikt 16 (i distrikt 17) hele året. Vinterbeiting foregikk i felles hjord med vintersiida W8b i distrikt 17.
- 3 For distrikter med bare én sommersiida brukes i dag ikke en egen siidabetegnelse. For disse siidaene er bare distriktsnavnet oppgitt (dvs. uten "siida"-betegnelsen bak navnet).
- 4 Hálkavári siida ble dannet da reineiere fra Skáiddeduottar siida (W6) og Njeaiddán siida (W8) flyttet inn i Hálkavári-området i 1972. I tillegg var det en reineier fra Gáissá siida (Y1) igjen i området.

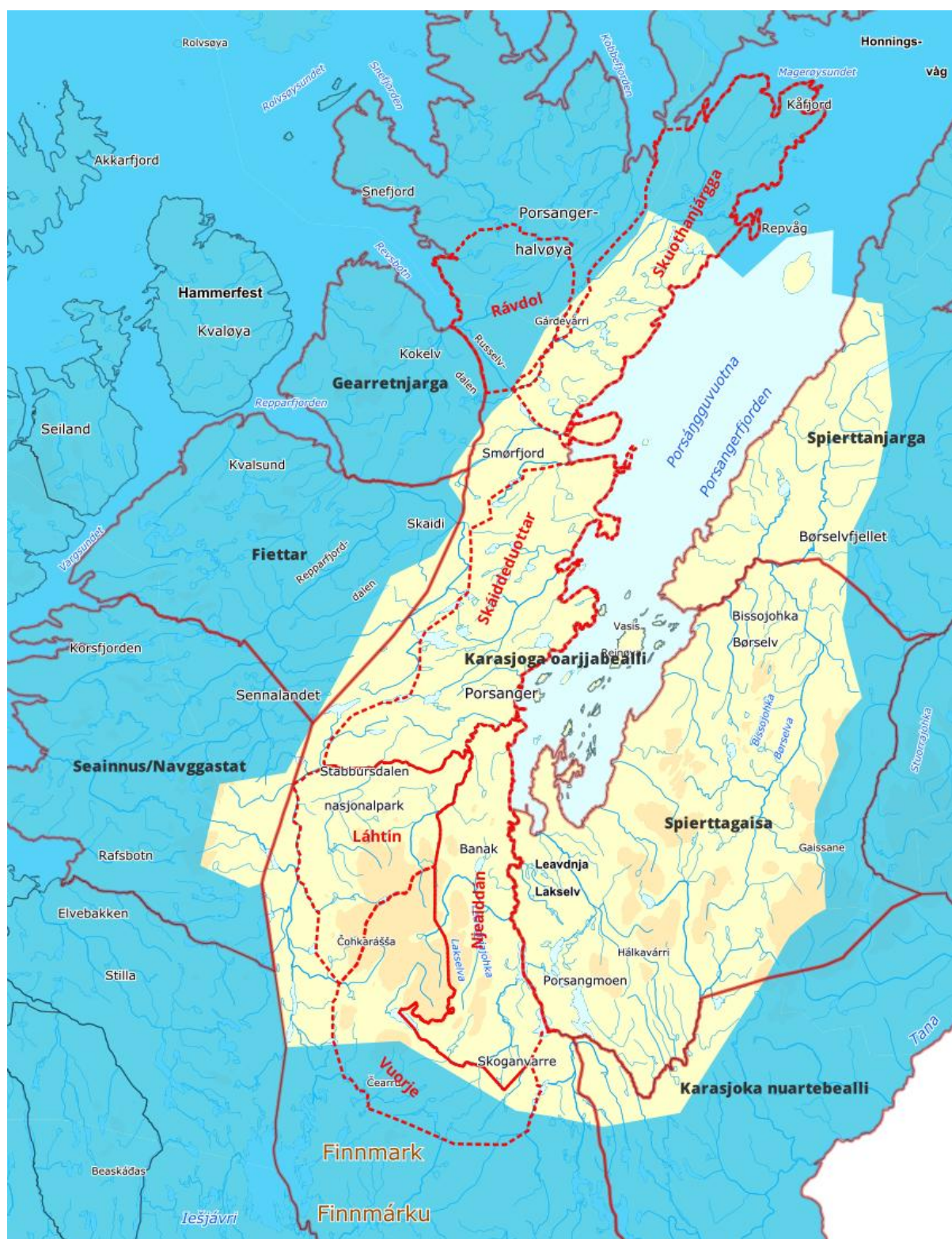
Figur 11: Distriktsinndelingen slik den var fra 1981 til 2005. Distriktskodene tilsvarer «Dist. Nr.» for sommersidaer 1994-03 i tabell 4. Hentet fra (Hætta m.fl. 2003:14).

I 2005 ble det foretatt en ny distriktsinndeling (se beskrivelse for hvert distrikt i neste underkapittel). Utgangspunktet var at det skulle gjøres en klar deling mellom Karasjok Øst og Karasjok Vest. Det gamle vår- og høstbeitedistriktet (tidligere distrikt 17) og det gamle vinterbeitedistriktet (tidligere distrikt 18) opphørte dermed å eksistere.

Reindriften i Porsanger kommune omfattes nå av reinbeitedistriktene: Reinbeitedistrikt 14A Spierttagaisa, Reinbeitedistrikt 14 Spierttanjåga, Reinbeitedistrikt 16 Karasjok vest - Karasjoga oarjejohtolat, samt gjennom-flytting for distriktene 17 Karasjok øst/Karasjoga nuortajohtolat.

Figur 12: Distriktene som har arealer innenfor Porsanger kommune har grenser i rødt, øvrige distrikter har grenser i svart og er ikke navngitt. Områder utenfor Porsanger kommune er skyggelagt i grønt. Det lille kartet viser alle tamreindistrikter med svarte grenser og utsnittet i det store kartet i rødt.

Figur 13: Detaljkart med grenser for siidaene i distrikt 16. Siidaene som har arealer i Porsanger kommune navngitt i rødt, distriktene i svart. Arealer utenfor Porsanger er maskert ut.

4.2.3 Reinbeitedistrikt 16 Karasjok vest - Kárášjoga oarjebealli

Sommerbeitedistriktene 15 og 16A, 16B, 16C, 16D, samt de vestlige delene av de gamle distriktene 17 og 18, ble i 2005 slått sammen til et nytt stordistrikt 16; Kárášjoga oarjjabealli/Karasjok vestre distrikt. Bakgrunnen for sammenslåingen av distriktene var at de midlertidige distriktene 16A, B, C og D alle inneholdt flere siidaer, og at den midlertidige inndelingen av tidligere distrikt 16 som ble gjort i 1981 ikke løste noen av de utfordringene som oppsto når alle siidaene var samlet i ett distrikt. Samtidig peker forarbeidene til inndelingen på at det hadde oppstått en konflikt mellom den administrative strukturen og de tradisjonelle beslutningsnivåene i reindriften (Reindriftsforvaltningen 2004). Sommersiida-inndelingen i distrikt 16 ble regulert i egen forskrift i 2005 (FOR-2005-02-08-5028 Forskrift om inndeling av distrikt 16 – Kárášjoga oarjebealli).

Distriktet består i dag av ni sommersiidaer med 71 siidaandeler og 391 medlemmer (Landbruksdirektoratet 2023:65). Det totale beitearealet utgjør 7 516 km², som foruten områder i Karasjok, også omfatter større arealer i Porsanger, Måsøy, Nordkapp og Kvalsund (NIKU Oppdragsrapport 10/2013).

Hele eller deler av 6 sommersiidaer ligger innenfor kommunen; Njeiddan siida (409 km²), Láhtin siida (344 km²), Skáidedouttar siida (579 km²), deler av Vourji siida (421 km²) og Skouthanjárgga siida (548 km²), samt en liten del av Rávdol siida (234 km²). Beitetidene for sommersiidaene i distrikt 16 er generelt 1. april til 15. november (Reinbeitedistrikt-16 2022).

Njeiddan siida og Rávdol siida bruker også en liten kile av distriktet sørover fra Skoganvarre til kommunegrensen mot Karasjok som en del av sine høst- og vinterbeiter. Beitegrenseforholdene her er omtalt i gjennomgangen av rettsforholdene i Finnmarkskommisjonen Felt 4 (Finnmarkskommisjonen 2022: 136-151).

Et område i vest, langs og rundt grensen til Vest-Finnmark reinbeiteområde, er definert som flytteleier for de siidaene som har sommerbeite lengst nord i distriktet. Flytteområdet går delvis inn i områdene i Vest-Finnmark reinbeiteområde og de tilhørende distriktene som ligger i Porsanger kommune.

4.2.4 Distrikt 14 Spiertanjárga (Sværholdthelvøya)

Før 1960 besto dette distriktet ifølge Vorren (1962) av to sommersiidaer, Gáissá siida og Spiertta siida, der sistnevnte var samlet både sommer og vinter. Dette distriktet ble i 1963 delt i to, slik at den sørligste delen ble til distriktet 14A Spierttagáisa. Distrikt 14 ble da bestående av reiene i Spiertta siida. Etter delingen av distriktene i 1963 ble vinterbeitet Spiertta siida dels i eget distrikt, dels på høstbeitet (gamle distrikt 17 i Karasjok), og til dels også i distrikt 14A (Sara m.fl. 1994, Hætta m.fl. 2003:28, NIKU Oppdragsrapport 10/2013:130). De beiter per i dag i praksis på helårsbeite innenfor distriktsgrensene (Reinbeitedistrikt-14 2023). Dette ble også nevnt i omtalen av distriktene i forslaget til ny distriktsinndeling i 1994 (Sara m.fl. 1994:91).

Distriktet består per 2023 av 11 siidaandeler og 58 medlemmer (Landbruksdirektoratet 2023:65), og har delt seg i 2 siidaer i vinterhalvåret fra november til kalvingsperioden i mai (Reinbeitedistrikt-14 2023).

4.2.5 Distrikt 14A Spierttagáisa

Etter delingen av distrikt 14 i 1963 ble Gáissá siida til det innerste distriktet på østsida av Porsangerfjorden. Distriktet har tidligere hatt 3 siidaer men består nå av to atskilte siidaer; Munjavárri siida, og Hálkavárri- og Čalbmelanrašša siida. Siidaene har inngjerdede sommerbeiteområder, og skjematisk inndeling av siidaene kan ses i figur 11, slik inndelingen var i 2002 (Hætta m.fl. 2003:13-14). Dagens gjerder følger omtrent samme inndeling. Distriktet består av 21 siidaandeler og 149 medlemmer (Landbruksdirektoratet 2023:65).

De ulike siidaene har høst-, vår- og vinterbeiter i distrikt 17 (Reinbeitedistrikt 14A).

4.2.6 17 Karasjok øst/Kárašjoga nuortajohtolat

Øst for Porsangerfjorden bestod de tidligere distriktene 14 og 14A ved opprettelsen av distrikt 16, men vår-, høst- og vinterbeitene for Karasjok øst ble slått sammen til ett nytt distrikt; 17 -Kárašjoga nuortabealli/Karasjok østre vår-/høst-/vinterbeite. Distriktet består i dag av 51 siidaandeler og 307 medlemmer. Det totale beitearealet for Karasjok østre sone, samt distriktene som tilhører dette området, utgjør 9277 km², som foruten områder i østre deler av Karasjok også omfatter større arealer i Porsanger, Nordkapp, Lebesby, Gamvik og Tana (NIKU Oppdragsrapport 10/2013). De områdene i distrikt 17 som er innenfor Porsanger kommune brukes i hovedsak til vår- og høstbeiter, spesielt for distrikt 14A som har tilliggende grense med disse områdene (Langeland m.fl. 2022, Reinbeitedistrikt-14A 2023).

4.2.7 Vest-Finnmark/Kautokeino

Foruten Karasjok-distriktene nevnt ovenfor er det tre distrikter; Gearretnjárga, Fiettar og Seainnus/Návvgastat, som har noe areal innenfor vestre deler av Porsanger kommune. I alle disse arealene ligger det flyttleier, men de er også definert som vårbeite, og delvis kalvingsland, sommerbeitearealer, og for Fiettar også som høstbeite. I Seainnus/Návvgastat er det flyttleier som både hører til flyttesystemet i distrikt 16, men også gjennomflyttingsarealer for Fiettar. I Fiettar er det små biter av flyttleiene i distrikt 16 og flyttleier som leder inn i Gearretnjárga. I Gearretnjárga ligger arealet inntil flyttleiene for distrikt 16, men er definert som vår- og sommerbeite for distriktet (NIBIO 2025).

4.2.8 Forsvarsaktivitet og reindrift

I den sørvestlige delen av Distrikt 14A Spierttagáisa ligger Porsangermoen leir og Halkavarre skytefelt. Skytefeltet har et omfang på 183 km² innenfor distriktets grenser. Skytefeltgrensen går også delvis inn på sommerbeitet til Njeiddan siida i distrikt 16, på vestsiden av Nedrevann.

Forsvarets aktivitet økte jevnt etter opprettelsen av Porsanger Garnison i 1946 fram til Halkavarre skytefelt var fullt utbygd mot slutten av 1970-tallet, med en bemanning på 800-1 000 mann. Aktiviteten i feltet var jevn til utpå 1990 tallet da Forsvaret nedbemannet her, og har siden den gang variert på et noe lavere nivå, men dog økt noe de siste årene. Beitebruken innenfor skytefeltet har derfor en del begrensninger i forhold til Forsvarets aktivitet og har vært regulert i en sambruksavtale med distriktet. Den avtalen er nå under reforhandling. Samtidig foregår det en planprosess med justering av grensene til skytefeltet og en del tiltak inne i skytefeltet for å tilpasse seg til Forsvarets behov (Langeland m.fl. 2022:10-15). Distriktet er opptatt av den aktiviteten Forsvaret har, og de virkningene det har for deres drift. (Langeland m.fl. 2022, Reinbeitedistrikt-14A 2023).

4.3 Opplysninger om bruk og rettsoppfatninger i reindriften

I det følgende struktureres informantenes utsagn i fire hovedtema: Bruk direkte knyttet til reindriften, herunder beiteområder, flyttveier, samlingsplasser, gjeterhytter og liknende, annen utmarksbruk i reindriften, forholdet mellom reindrift og annen bruk, samt rettsoppfatninger og forhold til myndighetene.

Informasjonen dette kapitlet omtaler er hovedsakelig basert på et fåtall intervju med informanter tilknyttet reindriften, som har familietilhørighet til reindriften eller kommer fra en slekt som før drev med reindrift. Av disse er to informanter menn og en kvinne. Informasjon fra flere fastboende som ikke har eller som ikke opplyser om familiær tilknytning til reindrift, men som omtaler forhold til reindrift eller kommer med stedfestet opplysninger om for eksempel gammer og reingjerder, er i tillegg inkludert i dette kapitlet. Det er tydelig i mange intervjuer at verdderelasjonene var av stor betydning i Porsanger, og vi har derfor gitt fortellinger om verddeforhold en del plass i kapitlet. Datagrunnlaget fra reindriften er for lite til å kunne generalisere eller kartlegge bruk og rettsforståelse i reindriften på et mer overordnet plan, og gjengitt informasjon fra intervjuene tjener derfor heller som eksempler på reindriften utmarksbruk i utredningsområdet. De viser imidlertid en lang historie av samisk

tilstedeværelse og reindrift i Porsanger, og illustrerer i hvert fall noen felles problemer og rettsforståelser.

Figur 14: Varde ved Læv'ndjavarri. Foto: Alma Thuestad, NIKU.

4.3.1 Bruk direkte knyttet til reindriften, herunder beiteområder, flyttveier, samlingsplasser, gjeterhytter og liknende

Det er en lang tradisjon med reindrift i området, og i intervjuene fra både reindrift og fastboende blir det nevnt flere fysiske tegn til dette, som for eksempel gammer, hytter og gjerder. Spesielt gjerder er ifølge flere intervjuer av nyere art og ble innført en gang etter krigen.

N.N 11, mener at beitesituasjonen har endret seg i dag fra tidligere hvor det var nok beiteområder til alle. Han henviser til beiteområdene rundt Børselv, og forteller at beitesituasjon er preget av innskrenkinger og forandrete værforhold. Han forteller at de har kalvingsplasser i Kjæs og at de har også et skillegjerde der for å merke rein før de slipper reinen sørover. Situasjonen i dag er slik at markene er blitt så innskrenket at de må bo der hele året, beretter N.N 11, fordi de ikke skal flytte sør for Karasjok. Hverken rein eller reineier ønsker det slik, sier N.N 11. Han påpeker også at vintrene forandrer seg og at markene fryser til is, slik at reinen sprer seg i alle retninger. Dette fører til at man ikke lengre har kontroll og mister rein over til andre siidaer. Han forteller i forlengelse av dette at de derfor har skilt seg i to, der noen blir i Porsanger kommune, mens de andre drar til Karasjok, og noen drar også over til Lebesby kommune. Konsekvensen av denne situasjonen er i tillegg at de må mate reinen hvert år.

N.N 11 beskriver hvordan en dypere kulturell forandring er på gang grunnet forandringene i beiteforholdene. Han forteller at klimaendringer fører til at bunnen fryser, at det er bart en del steder uten snø. Dette er ikke bra for reinen som ikke finner vann når alt er frosset. Dermed blir det mye tyngre å drive reindrift når marken bunnfryser. Han tar opp føring igjen, og at det ikke burde være slik at man må mate reinen om vinteren, men at det er nødvendig for å unngå at reinen sulter. Etter det N.N 11 har erfart, er det nå slik i store deler av Sápmi og det fører også til at noen må bruke andre redskaper enn før, som for eksempel traktor som bryter opp gresset. Det som står på spill, er ingenting mindre enn «samiskheten» ifølge N.N 11:

Det er jo slik når man begynner å se på den tradisjonelle kulturdelen, man jobber jo med noe som har en sterk kultur. For der vil man jo ikke vekk i fra. For hvis du går ut av drifta, så har du gått over til den norske folk. Du har ikke lenger en bærekraftig drift. Det er kulturen som bevarer samene i drifta. Det er jo noe vi også gjør, for at vi ikke skal bli kastet ut av samiskheten og ut av reindriften. Vi må jo følge med i tiden der reinen skal være. Når vi har sagt det, da begynner vi å spørre om hvordan beitesituasjonen er sør for Karasjok? Av det jeg hører om det, så er jo ikke næringen der som den skal være. Hva er som gjør det? Da tenker jeg, er det menneske som gjør det, eller er marken som er blitt så ødelagt?

N.N 11 forteller at Vuolab og Sara-slektene brukte hele Sværholthavvøya mens Joks-slekten dro ikke til Sværholt, de holdt seg lenger inne. Der hadde de sine kalvingsplasser og beiteområder. Ifølge N.N 11 var det her først Vuolab, og senere også Sara-slekten, som drev med reindrift. I Karasjok ble to områder, Gurbeš og Galmmat, brukt av N.N 11s forfedre og foreldre: «De fra Ifjordfjellet gikk til Gurbeš, så hadde vi våre områder på Galmmat. Noen ganger byttet man på områdene seg imellom på de to siidaene».

Sara-familien kom til Spierta på begynnelsen av 1900-tallet fra Kautokeino-siden. N.N 11 forteller at de brukte Áiterohtu om sommeren, ved bredden av Børselva. På den tiden var det ikke noe gjerde, for de kom først senere, i 1963. N.N 11 sier videre at «man delte opp beiteområdet Spierta, for den var over det hele. Når gjerde kom, så bodde de ikke der lenger. Da kom dem til disse skogene, til bredden av Čullojavri og Láhpar. Det skjedde etterpå».

Ifølge ham ble Lápparjavri til en sommerboplass. Det var der hvor familiene bodde. Han nevner at det var mange slekter som bodde der og deriblant slekt Utsi, som er der fortsatt i dag. De ble også kalt for Juovssat i slektsbøker hvor det i tillegg er nedskrevet hvordan de har flyttet. Juoksa hadde sommerplass ved Rohtojávri. Det var der de bodde. At det ikke ble brukt gjerder før er et tema som forekom i flere intervjuer og vil bli diskutert mer senere i kapittelet.

N.N 11 viser også til en lang historie av reindrift i Porsanger når han sier at det finnes spor rundt Stálojohka etter forfedre, hvor de har laget innhegninger av stein for å samle inn reinen og for å kunne melke simlene.

Også en del informanter som ikke selv er fra reindriften snakker om reinbeiteområder og slakteplasser: N.N 8 forteller for eksempel om reindriften i Ytre Nordmannsettområdet: «Slaktinga, det gjør dem i dag, det foregår her ved dette vannet. Det er her de har slakteplassen, i Øvre-Eidevannet, på øvresiden av bakken. Det brukes i dag, og den har vært så lenge som jeg kan huske».

N.N 6 nevner flere reieiere i området Brenna/Børselv og legger til at de fleste var bosatt/hadde tilknytning til Karasjok. Bestefaren til N.N 4 hadde sommerbeite i Børselv, «ved sjøen». Sommerbeiteboplassene het Gottetvárri. Faren til N.N 4 bodde «inne i Børselv-området, det man kaller for Áldari, Áldarávži.» N.N 4 forteller videre at faren hennes hadde beiteområde i Álddar og trolig også i Luostegáisá, gitt at faren ble «skadet der». Broren til N.N 4 hadde vinterbeite i Čalbmeranášša. «Sommerbeite hadde han overalt. Det var både nordpå og sørpå. Om sommeren så var det vel Hálkavárri».

N.N 11, som er fra reindriften, forteller at man begynte å bygge hytter på slutten av 1950-tallet og at faren hans var den første av reinsamene som bygde hytte, i Stuorarohtu. Etter hvert ble det bygd flere, blant annet på Suolajávri og Lápparjavri, Vuolit og Bajitluobbal, og i Børselv. På grunn av

strømtilknytning ble det senere bygd hus i Børselv. N.N 11 forteller videre at «Når man jobbet med reinene, så dro man av gårde med lavvoene, rundt om på breddene av vannene, der man merket reinene. Da bodde man der en sommer. Når man dro derfra, så dro man helt ut spissen, til Tømmervik». Han forteller videre at de har hytter der i dag og at de har reinbeitedistrikshytte der også. N.N 11 sier at hans bestefar og siidaen hadde reinskillegjerde der fra før av. Han forteller at de oppholdt seg der i to somre og merket reinen der, men sluttet med det fordi de mistet rein så fort og det lagde ekstraarbeid. Ifølge N.N 11 flyttet de derfor til et annet sted, hvor de lagde kalvemerkingsgjerder og hvor det var fire hytter. N.N 11 fortsetter:

Deretter kunne dem slippe flokken sørover. Folk vet at i forbindelse med reindriften, så blir veldig mye av marka brukt. Man avtalte seg imellom hvor man brukte markene og når den skulle igjen i gjerdet. Det er i sommermånedene at reinen er der som mest. Etter kalvingen så rører man ikke reinen. Man lar den være i fred til august og da begynner man å samle flokken. Det betyr at man både merker og slakter den. Da vil vi jo bruke mange områder til det. Flokken vil jo gå etter soppen.

N.N 11 forteller videre at forfedre brukte vannene Suolojávri og Čullojávri på 1800-tallet og tidlig på 1900-tallet, og bodde der om sommeren med familiene sine. Mennene og guttene gikk på fjellet etter flokken og at flokken var ute på breene ut på neset.

Det blir beskrevet at reindriften har eller hadde noen gammer blant annet ved Lemmivarre (N.N 10), ved Idagottjavri (N.N 10), i Oppaljøhka (N.N 10), i Gilijohka (N.N 10), som også ble brukt av andre «dalfolk» når de var på jakt, og i Luosttejohka (N.N10).

Endringer i bruk av beiteområder kan ha forskjellige grunner, det kan henge sammen med beitepress og nedbeiting, men flere informanter nevner også grensestenging mellom Norge og Finland. Dette omtales nærmere seinere i dette i kapittelet, samt i den historiske oversikten i kapittel 3. Andre årsaker kan også være rovdyrpress eller administrative endringer og populasjonsendringer. N.N 11 beskriver det siste når han forteller om Vuolab, som var den eldste slekta i Spierta, ved Gumpenjunni. Vuolabslekten hadde kalvingsplass ute på neset før i tiden, men de forlot neset fordi de mistet så mange rein til tjuver og ulver. Etter at Vuolabslekta dro på begynnelsen av 1900-tallet, ble ytreneset øde og tomt for folk. Ifølge N.N 11 spurte Karasjok kommune etter hvert Kautokeino kommune om de kunne sende reinsamer ut på neset, og det er slik Sara-slekta kom dit. Der hadde de sine kalvingsplasser og beiteplasser og når flokken om sommeren flyktet fra heten og insektene, så den mot Gáisá. De brukte hele dette området, for det var ingen gjerder eller noe annet som hindret denne flyttingen.

Også fastboende N.N 2 forteller at i hennes barndom, på 50-tallet, så var det ikke noen gjerder. Da var det slik, ifølge henne, at reinen skulle oppholde seg på oversiden av tregrensen. N.N 2 vet ikke når de forandret det til slik at reinen kunne være helt ned i fjæra. N.N 10 husker at det var et stykke gjerde ved kanten i Gjølkenes og at gjerder ble satt opp for at rein ikke skulle komme seg ned. N.N 12 snakker om underliggende konflikter i lokalsamfunnet mellom fastboende og reindriften, og nevner da spesielt et nytt reingjerde som «har nesten kommet ned helt til Skoganvarre. Det var ikke rein her før. Det er konflikter.»

N.N 11 forteller hvordan man bare hadde et eller to skillegjerder for slakt og merking. Etter hans mening, så forandret gjerdene reindriften, gjerdene «skilte folket» og flokkene deres. Før man fikk gjerder, så måtte man holde øye på reinen døgnet rundt, men de nye gjerdene «stoppet reinen».

Figur 15: Dalføre med spor etter sommerboplasser ved Rássejohka. Foto: Stine Barlindhaug, NIKU.

4.3.1.1 Tapte beiteområde på finsk side

Grensestengning og det tapte beiteområdet på finsk side hadde store konsekvenser for mange reineiere. En reineier (N.N 11), og en person som kommer fra familier som drev med reindrift tidligere (N.N 1), forteller om tapte vinterbeiter på finsk side etter 1852. N.N 1 mener, at dette førte til transformasjon mot sjøsamisk kombinasjonsnæring, der sytingsrein, fjordfiske og husdyrhold står sentralt. Storskala reindrift ble for noen gitt opp i denne fasen. Før dette var det motsatte også vanlig. N.N 1 forteller hvordan flere flyttet til Porsanger etter 1852, for eksempel Sara- og Magga-slekta som bosatte seg i Ráigeája. Men fordi det ikke var nok vinterbeite, var det flere som etter en stund ikke klarte seg lenger i reindriften. Noen ble da reindriftsutøvere i Finland, mens andre kom til Norge. Han sier at man ser det i Tana, at noen fra Finland flyttet til Norge, for å kunne bruke Spiertanjárga.

Også N.N 11, som har beiteområde i Spiertanjárga, forteller inngående om hvordan forskjellige slekter ble rammet av grensestengning. Han er vokst opp i Karasjok og henviser til flere slekter som har benyttet beiter på begge sider av den nåværende grensen. Vuolab-slekten skal ha brukt beiteland i Spiertanjárga og området som i dag kalles Sevetijärvi, i Finland. N.N 11 mener at denne bruk begynte på 1600-1700-tallet, for «lenge siden», noe som skapte en situasjon der «de liksom eide området på Spiertanjárga. De brukte ikke andre steder. De flyttet fra Spiertanjárga over til Finland». N.N 11 sier at man fremdeles kan se hvor Vuolab-slekten hadde flytteveier fordi man enda kan se murene ved Vuonjaljohka. Ifølge ham fulgte de murene og dro via Sáraskáidi over til finsk side før grensestengningen etter en rett linje. Så overvintret de på finsk side. I nyere tid brukte de områdene på østsiden av Børselv. N.N 11 sier at han var med å tegne opp områdene til Kommisjonen, inkludert områdene for høstbeitet. Han sier videre at det dreier seg om de områdene som kom fra Njukčaoaivi på østsiden av Børselv. N.N 11 tegnet også opp ferdselsveiene som de var før i tiden, før de ble helt ødelagt, og det i flere perioder. Før gjerdet var kommet opp og før krigen brukte man også sørsiden av Gaisa under brunsttiden, men krigen ødela ifølge informanten mye.

N.N 11 nevner videre en individuell reineier, N.N 133, som bodde ved Stálojohka før grensestengningen. Etter at grensen ble stengt og han ikke kunne komme til Norge lengre, kunne han

ikke lenger bruke de områdene, selv om han hadde bodd i Spierta før. Også Guttorm-slekten brukte ifølge N.N 11 Spiertanjárga og flyttet fra vestsiden østover til Ifjordfjellet. Noen av de yngre flyttet til Finland etter hvert.

Figur 16: Kjøttgjemme sør for Spiikaroi'vi. Foto: Stine Barlindhaug, NIKU.

4.3.2 Annen utmarksbruk i reindriften

Det blir nevnt en del annen utmarksbruk enn den som er direkte knyttet til reindrift, hovedsakelig fjellfisking, sanking av mose og sennagress, multebærplukking, men også at fastboende lånte båt til sine verddevenner slik at de kunne fiske i sjøen. Jakt blir knapt nevnt i intervjuene, men det kan ikke ses på som representativt på grunn av lavt antall intervjuer med reindriften.

Informant N.N 4 forteller om at «[f]jellsamen fisket veldig mye i fjellvannene og saltet fisken». I tillegg forteller hun at selv om hun ikke var med på reinflytting, så hadde familien ei hytte i området som også hun var på om sommeren. Hytten var viktig for dem og førte til en sterk tilknytting til Láhpar og til området.

Hun forteller videre at familien fisket om sommeren i Lápparjávri.

Her var det et veldig bra vann som heter Rávdojávri. Det var et slags kjøleskap for dem. Lápparjávri er et sånt vann der det er andre folk også, det var ikke bare oss der, men det var andre familier også der. Vi hadde faste plasser hvor vi satte ut garn. Vi hadde, og dem hadde. Vi satte ikke ut garn på deres steder og de igjen satte ikke garn på våre plasser. Jeg husker engang at kjærringa hadde satt ut garn på vår plass. Vi ble så skremt av det. Hvordan kan man gjøre på den måten? Hun satte ut garn bare engang på det stedet.

4.3.3 Forholdet mellom reindrift og annen bruk

I intervjuene kommer det klart fram at selv om det finnes konflikter/konkurranser om areal i Porsanger, så finnes det også eksempler på god sameksistens og gjensidige gode relasjoner, spesielt i kontekst av (tidligere) verdderelasjoner, som omtales nærmere nedenfor.

Hytter og hyttebygging blir nevnt som noe av den største inntrengingen, da konsekvensen er mye større enn bare arealtap akkurat der hytten blir bygd. N.N 11 illustrerer det på følgende måte:

den største inntrengeren er hyttebyggere. De er store inntrengere, for ut ifra hver hytte, så vil det vide seg utover i bruken av markene. De blir flere og flere. Du vet jo at reinen er jo en rein. Den vil jo ikke bo der det kommer folk til. For du vet jo at hver hytte har folk og det vider seg ut og det kommer stadig vekk mere folk.

N.N 5, som er fastboende, beskriver mye konflikt om hyttebygging og rettsgrunnlaget knyttet til dette mellom fastboende og reindriften.

Samtidig finnes det noen eksempler på hytter og gammer i beiteområdene som ikke tilhører reindriften, men som brukes av både fastboende og reindrift i felleskap.

Andre informanter nevner også konfliktskapende aspekter som kommer av blant annet administrative inngrep, som regulering av ATV- og snøskuterkjøring, og etablering av nasjonalpark.

Overordnet kan det virke som om de fleste konflikter oppstår på grunn av manglende familiaritet eller relasjon mellom fastboende og reindrift, og når det oppstår arealkonflikter og tap av beiteområder på grunn av for eksempel hyttebygging.

Figur 17: Område med arran og andre boplass- og aktivitetsspor i dalføret vest for Mártejavrrit. Foto: Alma Thuestad, NIKU.

4.3.3.1 Verdderelasjoner

Verddevuohta eller verdderelasjon er betegnelse for en gjensidig (vennskaps)relasjon mellom en reindriftsfamilie eller siida og fastboende. Verdderelasjoner er basert på utveksling av arbeidskraft og goder som for eksempel overnattingsplass, reinkjøtt, eller mel, men involverer også fadderrelasjoner og andre immaterielle aspekter (Henriksen og Hydle, 265; Svensson og Viken 2017:261). Betydningen av verdderelasjoner for området kommer tydelig fram i mange av intervjuene, spesielt fra fastboende sine beretninger. I det følgende vil vi gi et lite utdrag for å få frem hvordan verdderelasjoner formet samfunnet i Porsanger, og med det også rettighetsforståelse, men også hvordan samfunnsendringer har påvirket verdderelasjoner.

Flere av informantene, både de med og uten tilknytting til reindrift, snakker om viktigheten av verddeinstitusjonen, og selv om det er litt uenighet om det var vanlig med sytingsrein, så forteller flere om nære relasjoner som var til nytte for alle parter og som krysset også språklinjer. N.N 17 sier til og med at «det var et nært forhold mellom dem [verddevennene] her. De kjente hverandre så grundig at det var sterkere bånd enn familiebånd. Slektsbånd».

N.N 7 forteller for eksempel at naboene deres var i verdderelasjon med samer, men de pleide også å kjøpe kjøtt fra reineiere, som hadde slakteplass og slaktergjerdet ute på Veidnes på 50- og 60-tallet. Mens N.N 3 mente at «folk» ikke hadde sytingsrein, men at dette ikke stod i veien for at det skulle være vennskapelige relasjoner mellom reinsamene og fastboende. N.N 1 forteller også om sytingsrein. Ifølge ham var «dette vertskapet» som han kaller det, nyttig for begge parter, altså for de som bodde på kysten, og for de som kom med reinen, ettersom de byttet varer seg imellom og var til hjelp for hverandre. N.N 1 framhever en bakke på Stabbursneset som kalles for Dánggodievvá, det var en møteplass for reinsamene og sjøsamene. Ifølge ham avtalte man det også med hensyn til sytingsreinene. Reinen var da, ifølge N.N 1, merket i samme merke som sauene, og fastboende fikk inntekt av slakt av sine reinen.

Også N.N 4 forteller om verdderelasjonen og påpeker at hennes bestemor (N.N 125) hadde verddevener i Vækki, og på morsiden så var dem ved Lavkavann. Hun nevner spesielt Børselvjellet, det hun kjenner og hører til, der distriktet heter Spiertagáisá, eller lokalt Spiertanjárga. N.N 4 forteller videre om verddeforhold, at det krysset språkgrensene og at det har hatt følger frem til i dag. Hennes familie overnattet noen ganger hos verddevennene, men det var for det meste slik at de fikk låne båter for å fiske på sjøen. Og selvfølgelig brakte de ifølge N.N 4 nisterein til sin vertsvenner. Hun sier at selv om de menneskene er døde for lenge siden, så kan man merke vertsforholdet den dag i dag også, at det har eksistert noe der. Hun understreker at det forholdet var veldig solid. Hun nevner i tillegg en vertsvenn, som var like gammel som hennes fars søster. Denne vennen kunne kvensk. Hennes tante derimot kunne bare samisk og vennen bare kvensk. Så de lærte hverandre sine språk.

Når N.N 4 blir spurt om vertsvennene var samer, svarer hun:

De var nok kvener. I hvert fall vertsvennene på min fars side. Men vertsvennene til min mor var i Bálo, men om dem vet jeg ikke noe om. De andre vet jeg litt om, med de jeg har snakket med. De i fra Brennelv. Der hadde min mor vertsvenner. Men dette vertsforholdet var lenge skjult. Man snakket ikke om det, men den var i hevd for det, kan man si.

N.N 11 tilføyer om vertskapet og samisk-kvenske bytte- og vennsksrelasjoner:

Den (vertskapsforholdet) fungerte bra på den tiden. I den første tiden når kvenene kom, så var det veldig bra kontakt og forståelse om hvordan man skulle oppføre seg på markene, og de godtok det. Det var ikke slik at man kom og sa at man skulle gjøre det på den måten. Man godtok hverandre, for kvenene hadde byttevarer, slik som fisk og klær. Sokker og votter og litt av hvert. Jeg pleier å si at, vertskapsforholdet, er mye nærmere enn det forholdet man hadde til søsken. Man har vertskapet den dag i dag også, det holdes i hevd i dag også. Fjellsamen fisket veldig mye i fjellvannene og saltet fisken og man byttet veldig mye matvarer, slik at folk klarte seg i de områdene. Man kunne ikke bare gå i butikken for å handle. Man hadde jo selvfølgelig varer som mel og salt som man byttet.

Også N.N 5 forteller om verdderelasjoner på tvers av språk med Eira-familien, som inneholdt blant annet å tilby hverandre overnatting, reinkjøtt og vennskap mellom barna, selv om de ikke kunne hverandres språk i etterkrigsårene.

Også N.N 10, 12, 13, 14 og 17 forteller om et nært og viktig forhold mellom reindrift og fastboende, som innebar besøk på julaften, byttehandel, og å ha – i noen av tilfellene – syterein. N.N 10 forteller om verdderelasjon i familien som besto av at reineierne som var av Utsi-slekten bodde hos dem i bytte mot kjøtt. De kom ned Lemmivaaraområdet. N.N.10s familie hadde ikke rein hos dem. Det hadde N.N 13, som hadde fire rein i N.N 117 sin flokk etter at N.N 13 arvet tanten sitt merke, og til sammen hadde familien til N.N 13 rundt 20 rein hos ham. N.N 13 beskriver at de hadde egen slakteplass på tomta. De var omgangsvenner med N.N 117 og han fikk kompensasjon for å ta vare på reinen deres, men at det ble slutt med det i 1972 etter at loven kom.

Også N.N 12 snakker om verdderelasjon og byttehandel. N.N 12s bestemor tok med smør og ost når de var på seteren oppe i fjellene om sommeren og byttet det mot røyka kjøtt, og om vinteren sydde bestemoren skaller med reinskinnsom hun byttet imot ull som hun hadde spunnet, samt strikkede votter og vevde skallebånd. Etter N.N 12 sin observasjon var det aldri penger i bildet, men en ren byttehandel. N.N 17 forteller at besøk fra verddevennene opplevdes som en fin sosial begivenhet, hvor det ble byttet blant annet fisk og ost mot reinkjøtt. Det var også vanlig med gjensidig hjelp, blant annet under reinflyttinga eller annen transport hvor morfaren hjalp til med hest og vogn eller slede. Han forteller også om en historie under okkupasjonen, hvor en reineier fra Utsi-slekten skal ha hjulpet flyktende fastboende på følgende måte:

Og så kjørte han opp til Luostjok igjen etterpå. Og han var folk veldig glad i, fordi at han hadde en reinflokk oppe i Luostjokdalen, da folk ble skremt her i 1944-1945. Her var jo 300 mennesker oppe i Rohčidalen som hadde gjemt seg. Så gikk det rykter om tyskere som var på vei inn med patrulje. Så startet de over fjellet til Valjok. I den verste vinteren. Det han kalte for 'den store kjelkemarsjen'. Det var folk som måtte slakte dyr på fjellet, og hesten sin på fjellet. Og da trækker han vei. I snøen, med reinflokken sin over. Slik at det var lettere å ta seg frem. Så det var et samarbeid som også viste seg der. Det kan man ikke unngå å legge merke til.

Både N.N 14, N.N 12, og N.N 17 beskriver at husene ikke var låst slik at verddevennene fra reindriften kunne komme seg inn når de kom ned fra fjellet, selv om folk for det meste var hjemme uansett. N.N 8 forteller også dette, men tilfører at reineiere for det meste bodde i lavvo.

Det ble altså tydelig at verddeinstitusjonen var viktig i området, og at den også ble brukt til å skape en felles forståelse om normer i forhold til bruk av utmarka. Den førte videre til gjensidig språklæring og var en viktig del av husholdsøkonomien.

Flere nevner at verdderelasjonene endret seg etter krigen og i hvert fall etter at den nye reinloven kom på 1970-tallet (N.N 13, N.N 17). N.N 17 nevner at det skjedde allerede på 1940-tallet pga. endrede samfunnsstrukturer; blant annet kom det bedre veier som førte til at det var lettere å ta seg direkte på fjellet, selvforsyningsgraden avtok som følge av at det kom flere butikker, at det skjedde en endring i hvilken type matvarer man brukte, samt på grunn av økt tilgang til industrielt produserte klær og utstyr. Med disse endringene avtok den gjensidige avhengighetsgraden som var før. N.N 13 nevner 1970-tallet og kjøttproduksjon som grunn for at mange verddeforhold forsvant. Som flere andre uttaler N.N 13 at det førte til at «et veldig fint samkvem med bygdefolk og reindriftsutøverene» forsvant, N.N 14 uttrykker det samme når han sier at «at båndene mellom de lokale og reindriftssamene var mye tettere og sterke enn det som er i dag. Man nyttet veldig godt av hverandre. Den er borte, og den er vanskelig å etablere.» Flere bekrefter også at det ikke var noe særlige konflikter mellom ulike næringer før i tiden (N.N 14, N.N 12, N.N 13, N.N 6, N.N 17), men at dette kom etter at verdderelasjonene mistet sin betydning, samt med samfunnsendringene som kom. Her blir det spesielt pekt på at mangel på kontakt har ført til mindre gjensidig forståelse og økt skepsis mot hverandre (N.N 12, N.N 13, N.N 14).

Figur 18: Områder ved Mártejavrrit. Foto: Alma Thuestad, NIKU.

4.3.4 Rettsoppfatninger og forhold til myndighetene

N.N 11 mener at forvaltningens innblanding og arealforvaltning skaper vanskeligheter for driften. Han gir som eksempel at myndighetene bestemte at de skulle bruke et område rundt Suoidneoaivi om vintrene, men at det nesten er en umulighet for dem å holde flokken samlet ved siden av Gaisene der på vinterstid. Han forklarer:

For man bor jo her helt til desember, hvem kan da dra dit om vinteren? For det er jo folk rundt omkring, så man må jo bo der så lenge det er mulig. Da har ikke vi lenger en mulighet, for da kommer jo januar måned. Da flytter man ikke lenger. Vi har forsøkt, men det har ikke gått an. Da må vi stoppe nord om alle siidaer. Det er vanskelig, og vi mister rein over til andre siidaer. Det skjedde i fjor at dem hentet flokken vår med helikopter (ved tvangstelingen). Ja du vet jo at når man henter en flokk i mørketiden, så ser man jo ikke merket og man tar på måfå i andre siidaer. Vi har mange rein der rundt omkring i siidaene og vi har ikke fått tilbake reinen ennå.

Kjernen i problemene blir beskrevet av N.N 11 slik: Reinsamene delte seg før i tiden mellom stedene hvor man flyttet seg rundt på, men dette ble overstyrt av myndighetene, som har ført til konflikt og merarbeid. Spesielt at myndighetene bestemte at vinterbeite, som før besto av inndelte områder hvor det var forskjellige siidaer, nå skulle være felles, nevner N.N 11 som en uheldig avgjørelse, da det har ført til konkurranse og ødela mye av samholdet mellom reinsamene.

N.N 11 forteller videre at myndighetene delte inn områdene på en uheldig måte som etter hvert skapte enda flere problemer:

Vi hadde begynt med oppdelinger av markene oss imellom reinbeitene. Vi hadde satt i gang det arbeidet. Nå har det gått tjue år og nå har reindriftsmyndighetene inndelt det slik hvor de forskjellige siidaer skal flytte. Man delte inn i Karasjok til vest- og østsiden. Vi falt fra det, vårt

beiteområde, Spierta, er ikke med i den inndelingen. Den inndelingen som var på østsiden der var vi nok med, men vi fikk ikke bruke den. Jeg sa jo til det, at man skulle ha mindre områder på østsiden og heller gi større område til vestsiden, når ikke vi er med der og kan bruke områdene. Dem pekte ut andre områder til oss, men vi sa at vi kan ikke jobbe der. Vi drifter ikke på den måten i reindrifta.

N.N 11 beskriver beiteforhold og disponering før statens inngrep på tiden mellom andre verdenskrig og 1970-tallet som velfungerende, spesielt fordi de fikk bruke områdene i de sørlige delene av Karasjok. Han antar at det var de nye økonomiske forhold som førte til at man måtte begynne å jobbe på en annen måte og bruke også markene på en annen måte. N.N 11 mener at det førte til en konkurranse om hvem som kom først til de beste områdene, noe som var uheldig for hans siida:

Vår siida er den nordligste og den siste til å flytte sørover. Alle de andre er sør for oss. De som er vest for fjorden, får krysse Karasjok elven 1 måned før oss. Det ble satt en dato når man kunne krysse elven. Man kan jo bare se, at de som er der først, får jo selvfølgelig dra dit de selv vil. Da står vi der. Det var en periode når Lágešduottar ikke krysset elven for å dra sør, men ble heller i Tanadalen inn mot Gaisa. De bodde jo der åre rundt før dem også begynte å dra sørover, på 1970-tallet så begynte de å krysse elven sørover.

Slik har det blitt forandret. Når man ser korttidsbruken på Porsanger kommune-siden, da kan man se at vinterbeitene er ødelagt. Slik det var i fjor. Da hadde man andre steder hvor man stoppet opp for vinteren, før man igjen flyttet til kysten. Det vil si ganske nært Lakselv, ikke helt til Skoganvarre, men litt lenger nord om det. Der var to siidaer der. Den andre var siidaen til N.N 126, fra Lágešduottar. Den andre dro til Lavttevárri og den andre til Leavdnjavárri. Det er bare en elv der imellom, Lavttejohka. Dette varte bare en kort stund, en sesong. Det ble ikke brukt lenge.

I N.N 11 sin beretning blir det tydelig at det var både innblanding fra myndighetene og større samfunnsforandringer, spesielt rundt økonomiske forhold, som førte til de største endringene, og at disse ikke opplevdes som heldig, og delvis heller ikke som gjennomførbare for visse deler av reindriften.

4.4 Sammendrag

Kapittel 4 har som mål å beskrive reindriftsnæringens utmarksbruk og rettsforståelser tilknyttet denne bruken. Innledningsvis gis en kort oversikt over lovprosessene som har ført fram til reindriftsloven og det administrative systemet som reindrifta drives etter i dag. Deretter følger en kort gjennomgang av distriktene og siidaene i Porsanger og driften i distriktene pr i dag. Utredningen baserer seg på både skriftlige og muntlige kilder, herunder intervjuer med representanter for reindriftsnæringen og fastboende som har relevant informasjon om reindriften i området.

Kapittelet baserer seg på både skriftlige og muntlige kilder med hovedvekt på et fåtall intervju med informanter tilknyttet reindriften, som har familietilhørighet til reindriften eller kommer fra en slekt som før drev med reindrift. Flere intervjuer med reindriftsutøvere ble godkjent av informantene, men ved rapportfrist manglet godkjenning av flere intervjutranskripsjoner fra reindriften. Det utfylles derfor med informasjon av flere fastboende som kommer med stedfestet opplysninger om for eksempel gammer, reingjerder og fortellinger om verddeforhold. Utsagn som kommer fra fastboende er markert i teksten.

Det er en lang tradisjon med reindrift i område som også kan ses gjennom flere fysiske tegn i landskapet, som for eksempel gammer og hytter. Datagrunnlaget fra reindriften er for lite til å kunne generalisere eller kartlegge bruk og rettsforståelse i reindriften i hele Porsanger, det må heller forstås som pekepinn på reindriftens utmarksbruk og rettsforståelse. Informanter forteller i intervjuene en del om verdde-relasjoner, dens store betydning i område og hvordan den har endret seg gjennom tidene. Verddeforholdene er også knyttet til utmarksbruk og rettsforståelse og blir dermed inkludert i kapittelet. Ellers fortelles det om store endringer for reindriften gjennom grensesetninger mellom Finland og Norge og forandringer i drift, blant annet en endring i bruk av reingjerder. Etablering av nasjonalpark,

elgjakt og regulering av ATV- og snøskuterkjøring har blitt eksplisitt nevnt som utfordringer som kan være konfliktskapende og hvor forskjellig rettsforståelse og utmarksbruk kan komme i konflikt med hverandre.

4.5 Referanser

- Bull, Kirsti Strøm, Oskal, Nils, Sara, Mikkel Nils (2001.) *Reindriften i Finnmark. Rettshistorie. 1852-1960*. Oslo. Cappelen akademisk.
- Finnmarkskommisjonen (2022). Rávdol siida. I: *Rapport Felt 4 Interne rettsforhold i reindriften* Bind 2. Finnmarkskommisjonen. s 136-151.
- Forskrift om inndeling av distrikt 16 – Kárášjoga oarjebealli (2005). Forskrift om inndeling av distrikt 16 – Kárášjoga oarjebealli, Finnmark. (FOR-2005-02-08-5028). Lovdata.
<https://lovdata.no/dokument/LF/forskrift/2005-02-08-5028>
- Gjerde, A. og Mosli, J., H. (1985). Samiske næringers plass i samfunnsplanlegginga. *Diedut* nr. 5. 1985. Nordisk Samisk Institutt s 11
- Helland, A. (1906). *Finmarkens Amt II*. Kristiania.
- Henriksen, Jan Erik, og Ida Hydle. (2021) Sámi reindeer herding as resilient way of life. *The Routledge international handbook of Indigenous resilience*. Routledge, 2021. 257-270.
- Hætta, J. I., Balto, I., Kosmo, A, og Ims, A. A. (2003). *Forslag til nye distriktsgrenser i Buolbmát/Polmak og Kárášjohka/Karasjok*. Reindriftsforvaltningen, Alta.
- Landbruksdirektoratet (2023). *Ressursregnskap for reindriftnæringen*. Avdeling for reindrift. Rapport 46/2023.
- Langeland, K., Danielsen, I.E. og Tømmervik, H. (2022). *Områdereguleringsplan for Halkavarre/Porsangmoen skyte- og øvingsfelt. Konsekvensutredning reindrift*. NINA rapport 1420. ISSN/ISBN:1504-3312/978-82-426-3149-7. Norsk institutt for naturforskning.
- NIBIO (2025). *Kilden Fagområde Reindrift*.
<https://kilden.nibio.no/?topic=reindrift&zoom=0.4&x=7219344&y=284337.75&bgLayer=graaatone>
- NIKU Oppdragsrapport (2013). *FELT 4 KÁRÁŠJOHKA/KARASJOK. Sakkyndig utredning for Finnmarkskommisjonen*. NIKU Oppdragsrapport 10/2013. Norsk Institutt for kulturminneforskning.
- NIKU Oppdragsrapport (2020). *Felt 8 Guovdageaidnu/Kautokeino. Sakkyndig utredning for Finnmarkskommisjonen*. NIKU Oppdragsrapport 16/2020. Norsk institutt for kulturminneforskning.
- NOU 1975: 5. *Reindrift*. Landbruksdepartementet.
- NOU (2001). *Forslag til endringer i reindriftsloven*. Innstilling fra Reindriftslovutvalget oppnevnt av Landbruksdepartementet 5. november 1998. Avgitt 15. mars 2001. NOU Norges offentlige utredninger 2001:35.
- Reinbeitedistrikt-14. (2023). *Distriktsplan - offentlig del 2023-2024*.
- Reinbeitedistrikt-14A. (2023). *Distriktsplan for reinbeitedistrikt 14A*.
- Reinbeitedistrikt-16. (2022). *Distriktsplan Reinbeitedistrikt 16 2022/2023*.
- Reinbeiterettsutvalget (2002). *Utredning om reinbeiterettigheter - Vinterbeiteområdene i Vest Finnmark*. Utredning gitt av Reinbeiterettsutvalget for Vest-Finnmark 27. juni 2002. Reindriftsforvaltningen 2003.
- Reindriftsforvaltningen. (2004). *Forslag til nye distriktsgrenser i Karasjok vest*. Reindriftsforvaltningen 2002.
- Reindriftsloven – reinl. (1978). *Lov om reindrift*. (LOV-1978-06-09-49). Lovdata.
<https://lovdata.no/dokument/NLO/lov/1978-06-09-49>
- Riseth, J. Å. (2009). *Modernization and pasture degradation. A comparative study of two Sámi reindeer pasture regions in Norway 1960-1990*. Saarbrücken, VDM Verlag. ISBN. 978-3-639-16485-5

- Riseth, J.Å., Solbakken, J.A. og Kitti, H. (2010). *Fastboendes bruk av meachcci i Kautokeino kommune og konsekvenser ved etablering av naturvernområder*. Sámi allaskuvla, 144 s + 8 vedlegg.
- Sara, O., K, Hætta, J. I., og Rushfeldt, I. (1994). *Reindrift i Finnmark. Lovgivning og distriktsinndeling. Forslag til ny distriktsinndeling i Finnmark*. Reindriftsadministrasjonen, Alta.
- Stortingsmelding 28 (1991-92). *En bærekraftig reindrift*. Landbruksdepartementet.
- Svensson, Gaute, and Arvid Viken. (2017). Respect in the Girdnu: The Sami Verdde Institution and Tourism in Northern Norway. *Tourism and indigeneity in the Arctic* (2017).
- Vorren, Ø. (1962). *Finnmarksamenes nomadisme*. Bd I og II. Universitetsforlaget, Oslo.

5 Fastboendes og andres (utenom reindriften) bruk og rettsoppfatninger

Jukka Nyysönen og Lena Gross

5.1 Introduksjon

Dette kapittelet omhandler utmarksbruk i Porsanger. Vi gjennomgår fastboendes og andres bruk av ulike utmarksressurser i hvert av de fire definerte områdene (Tabell 2, Figur 2). Deretter følger en tematisk oppsummering av hovedtrekkene i utviklingen og nåtidens status for de ulike utmarksnæringer. Kapittelet avsluttes med en presentasjon av informantenes rettsoppfatninger rundt reguleringer og rettigheter til bruk av utmarksressurser, slik dette framstår i intervjumaterialet.

Innledningsvis utdypes den historiske oversikten gitt i kapittel 3 med fokus på utmarksbrukens og jordbrukets historiske premisser, utvikling og interne organisering med et blikk på hvordan dynamikken mellom utmarks- og innmarksbruk forandres over tid. Kapittelet baserer seg på intervjumateriale, forskningslitteratur og trykte kilder. Intervjumaterialet er brukt for å belyse jord/kombinasjonsbrukere og øvrig fastboende bygdebefolkning sin bruk av grunn og naturressurser i for- og nåtid.

Kapittelet omhandler kombinasjonsnæringenes utvikling fra å være utmarksbaserte primærnæringer til å bli mer fritidsorienterte aktiviteter, samt utmarksøkonomiens delvise forsvinning som følge av introduksjon av nye næringer, og næringskombinasjoner. Dette skjer innenfor rammen av en generell samfunnsutvikling med blant annet jordbruksmodernisering og yrkesspesialisering, som tiltok fra 1950-tallet og framover. Jordbruket ble mekanisert, innmarksorientert, og kunne ikke gi arbeid til like mange i Porsanger som tidligere. Rettigheter ble formalisert, og rettighetsoppfatninger forandret, særskilt når det gjelder innmark. Til tross for dette fortsatte det selvforsynende utmarksbruk i noen tiår etter andre verdenskrig. Hvordan dette ble regulert, hvordan ressursene ble fordelt, hvilke rettighetsoppfatninger som ble koblet til ressursbruken, og hvordan fordeling og bruk foregår i dag gjennomgås i det følgende.

Grunnet varierende antall informanter er graden av dekning av den reelle bruken innenfor de ulike deler av utredningsområdet varierende. Noen områders beboere, og dermed området bruk, kan være underrepresentert i intervju og derfor også i rapport.

5.2 Kombinasjonsnæringer, jordbruk og selvforsynende utmarksbruk – historiske linjer

Sikre kilder om fehold, særlig sau- eller geitehold finnes fra 1500-tallet av. Sjøsamisk fehold, med noen kyr og sauer, og et antall rein, er dokumentert i et fogdebrev fra 1694. Kvensk innvandring på 1700-tallet virker å ha ført til en kulturveksling, der kvenene introduserte et mer innmarksorientert jordbruk i området, samtidig som de tok opp fiske i sjøen og bruk av utmarksressurser etter sjøsamisk skikk. Tømmerhus og et mer effektivt jordbruk kan på denne måten betraktes som kulturlån til sjøsamene fra kvenene (NOU 1994: 275; [Jordbruk - Porsanger kommune](#), lest 15.2.2024). I den klassiske kombinasjonsnæring sikret jordbruk selvforsyning, mens fisket sikret penger til skatter, bankterminer og varer en ikke kunne produsere selv (Elstad 2004: 8). Denne næringsformen var rådende også i Porsanger. I kombinasjonsnæringen hadde kvinner, for det meste, hovedansvar for husdyrene og de fleste landlige sysler, inkludert bærplukking og dunsanking. I hovedsak, før siste krig, var kvinnearbeid i huset og fjøset, mennenes arbeid var på sjøen, i båten, støa og naustet, mens fellesarbeid var i marka. Ifølge Åsa Elstad var det kvinnene alene som stod for hele slåttene hvis mennene var på fiske. Med andre ord, kvinnene hadde hovedansvar for høsting og med hovedansvar for fjøsarbeidet også for porsjonering av fôr. Selv om det hovedsakelig var menn som dro på fiske, finnes det eksempler på kvinnelige fiskere av samisk og kvensk herkomst. Hestearbeid, og oppgaver

som seinere ble mekanisert, var i hovedsak mannsdominerte oppgaver (Elstad 2004: 8-15; Hanssen 1986: 209-210).

Før etableringen av jordloven 1775 var det umulig å offisielt eie jord i Finnmark. Et lengre skifte fra fellesressurser i utmark mot private ressurser for eksempel innom fehold begynte på 1700-tallet, men utmarksøkonomi fortsatte som en integrert del av kombinasjonsnæringene. Ifølge Einar Richter Hanssen kunne de fleste jordbrukere drive sin jord uten å eie den i juridisk forstand. Den første store utmåling fant sted i 1780-årene, men interessen for skyldsetting forsvant. Dette reflekteres i en lav mengde av nye skjøter på 1840- og 1850-tallet. Det var vanlig med amtssedler, og at eiendommer skiftet eier ved salg eller ved offentlig auksjon over pantsatte eiendommer. Lav interesse for skjøtebelagte eiendommer skyldes også at man fryktet de høye økonomiske kostnadene som følge av en formell eierstatus, og viktig angående rettsforståelser i denne utredningen er: «...at brukerne anså dette som sin jord, og derfor ikke hadde behov for en statlig bekreftelse på det» (Hanssen 1986: 96, 198).

Det samme gjaldt utslåttene. Myndighetene mente at i stedet for å slå utslåttene burde man forbedre hjemmarkene sine. Hanssen oppfatter denne vanen som en indikasjon på at folk holdt hevd på områder de anså seg som eiere av. Det var ikke vanlig å ha skjøte på utslåtter, men familiene kunne likevel ha disponert dem i generasjoner. Noen av utslåttene ble også brukt som sommerbosteder (Hanssen 1986: 96, 198-199).

Skyldsetningene av slåtter begynte allerede på tidlig på 1800-tallet, men antallet økte fra slutten av 1850-årene. På tidlig 1860-tall opplevdes en merkbar økning i trenden. Dette skyldes den nye jordloven av 1863, som hadde som mål å stabilisere befolkningen gjennom å kreve betaling for jorden. Gårdeierne fikk råderett over skogen på eiendommen mot betaling, og tilbakefallsretten til staten for jord som lå brakk, ble avskaffet. Mot amtsseddel var det fortsatt mulig å søke om å få jorden gratis tilskjøttet. Utnyttet jord, som var til støtte for den eksisterende eiendommen, kunne fortsatt være gratis (Hanssen 1986: 199-200). Utmarksforsanking krevde en del forbedring av areal: høvelige steder ble ryddet for kratt og stein og høysåter og gammer ble bygd til høyet (Barlindhaug, Risan & Thuestad 2007: 51; se også N.N. 1 om pløying av utmark), noe som kan ha bidratt til følelsen av eierskap, eller hevd til området. Bruk av utmarksfôr minket grunnet dyrking av eng til fôr og bruk av kraftfôr senere på 1900-tallet (Elstad 2004: 19).

Etter 1900 førte innføringen av motorer i fiskebåtene til økte kostnader og enda mer fravær av menn fra hus- og dyrehold. Dette resulterte i at kvinnes ansvar, avgjørelsesmakt og selvstendighet økte, men med dette økte også brukenes sårbarhet, da de ble avhengige av den enkelte kvinnens ansvar for husholdet. Samtidig omlegging av jordbruk fra åkerbruk til husdyrhold, for både melk og kjøtt, er synlig også i Porsanger. Dette medførte mindre behov for mannlig arbeidskraft i jordbruket og mer fjøsarbeid for kvinner. Samlet ble grensene mellom manns- og kvinnearbeid tydeligere (Pettersen 1994: 61ff; Elstad 2004: 35-36).

Som vi så i kapittel 3, skjedde dette i ulik takt i Porsanger: fisket slo feil eller ble mer spesialisert, noe som ledet til at mennene tok over jordbruket fra 1920-årene og man så en kraftig vekst i jordbruksarealet i kommunen frem mot andre verdenskrig. Samtidig fant en sakte transformasjon av slåtteøkonomi mot moderne jordbruk sted, med pløying av jord, gressfrødyrking og foredlingstiltak av husdyr (Hanssen 1986: 309-310; Pettersen 1994: 66 f.).

Den vanlige arrondering av areal var at dyrket jord ved sjøen og i dalene, som Stabbursdalen, ble brukt til slått. Tilskudd til bureising fikk stor betydning for nyrydding og byggeaktivitet (for en detaljert gjennomgang, se kapittel 3). En kolonist-ekspansjon og etablering av småbruk ledet til vekst i samlet jordbruksareal og gressland i kommunen. Denne prosessen fikk drahjelp fra Småbruks- og bustadsbanken. Småbrukene satset på egen grønnsaksdyrking på gårdene sine, noe som ikke var veldig utbredt før krigen. Slått av myr, bruk av eng og sulteforing nevnes så seint som i 1919. Med drahjelp fra opplysningsarbeid fra landdyrkingselskaper og enkeltaktører ble nydyrking, forbedring av jord (ved for eksempel grøfting av vannsyk eng) og husdyrforhold forbedret, jorddyrking ble gradvis mekanisert og effektivisert, og både jordbruksareal og størrelsen på bruk vokste inn mot 1960-tallet.

Området mellom Billefjord og Stabburnes var husdyrsøkonomiområde, og de største melkegårdene fantes i området mellom Anopset og Stabburnes. Utmålinger av statsjord nådde sitt høydepunkt på 1930-tallet, i samsvar med dårlige fiskeår og bygging av et større bureisingsområde på Smørfjordeidet. Landet mellom Billefjord og Bevkop er nevnt å ha vært «temmelig fet», mens magrere land fantes på Stabburneset. Relativt sett fremstår områdene på østsiden og i fjordbunnen som jordbruksområder, mens fiske sto sterkere på vestsiden (Pettersen 1994: 67-77, 255-256; se også kapittel 3).

Etter krigen fantes det 525 totalskadede hus i Porsanger. Under disse forholdene var byggebransjen et mer lukrativt valg enn jordbruk på kort sikt. Gjenreisningsperioden markerer et avgjørende skille og slutten på kombinasjonsnæringene. Gjenreisningen ble forsinket spesielt når det gjaldt småbrukene på grunn av uenighet på statsnivå om hvorvidt de skulle re-etableres eller opphøre. Kommersialiserings- og spesialiseringstanker for jordbruk og fiske vant frem: tallet på boliger nådde førkrignivå, bosetningen ble mer sentralisert, men antallet fjøs gikk drastisk ned under gjenreisningen, samtidig som bruk av gammer som fjøs opphørte. En viktig årsak var den lave taksten satt på gårdene. Finansieringen var bare tilstrekkelig til gjenreising av bolighus, ikke til et helt bruk, og mange kombinasjonsbruk ble bygd ned. I Porsanger førte ikke dette til en nedgang i jordbruket i de første tiårene etter krigen. Utbygging av jordbruket fortsatte, og nydyrkingsfelt ble etablert. Antallet gårder minket, men gårdstørrelsen vokste, landbruket ble mer mekanisert og eiendomsforhold ble stabilisert gjennom utskifting. Salgsjordbruk, særskilt i melkeproduksjon, slo gjennom på 1950-tallet, og på 1950- og 60-tallet var Porsanger én av de viktigste jordbrukskommunene i Finnmark. Denne statsstyrte forandringen innad i jordbruket mot større jordbruksenheter klarte ikke, og var heller ikke ment å hindre overgangen til andre næringer. Fiske og jordbruk ble erstattet, etter statlig politikk, med økonomisk mer innbringende næringsformer (Pettersen 1994: 251-266, 272-273; Stangeland 2017: 32). Man vet imidlertid også at samisk kombinasjonsbruk viste seg å være seiglivet noen plasser i Finnmark (Eypórsón 2008: 79-80).

Pengeøkonomiens og fiskeinntektenes vekst, begynnende fraflytting og statlig politikk sørget for at selvforsynende landbruk, samt landbruk kombinert med fiske, minsket kraftig på 1960- og 1970-tallet (Elstad 2004: 35-36; Pettersen 1994: 259). Modernisering og mekanisering av flere driftsmåter betydde mange ganger at menn overtok disse oppgavene. Kvinnene fikk mer tid til innendørsarbeid, samt jobb utenfor husholdet (Elstad 2004: 35-36).

Bygdenes høsting fra fjorden og utmark er i endring. Fraflytting bidrar til at ressursene ikke lenger brukes i samme grad som før. Utmarkshøsting som jakt og ferskvannsfiske har i dag karakter av fritidsaktiviteter, men i mange tilfeller kan det være vanskelig å trekke en eksakt grense mellom fritidshøsting og høsting til matauk/husholdningsbruk. Samtidig foregår det lokale initiativer i mange av bygdene for å øke oppmerksomheten omkring tradisjonell bruk av ressursene og for å bevare kunnskapen om ressursene og naturgrunnlaget for samisk kultur (Brattland 2020; Eythórsson 2011).

Porsanger kommune er nå den fjerde største jordbrukskommunen i Finnmark fylke med ca. 9 000 dekar jordbruksareal. De fleste gårdsbrukene ligger fortsatt langs Porsangerfjorden fra Olderfjord i nordvest til Brenna i nordøst. Området Goarahat og Sandvikhalvøya, med flere kulturminner, steds egne og rødlistede arter, samt en egen naturtype «naturbeitemark», er spesielt utvalgt av myndighetene som ett av Norges 22 kulturlandskap innen jordbruket. Det er fortsatt over 30 gårdsbruk i drift. De fleste driver med sauehold, men det finnes også melkebruk, grovfôrprodusenter og noen som driver med hester. På Porsanger kommune sine nettsider står det at i kommunen finns det «vel 500 kyr og ca. 2.500 vinterfôra sauer. Det beiter i underkant av 5.000 sauer og lam på utmarksbeite» ([Porsanger kommune](#)),

noe som er et betydelig utmarksbrukssegment. Antallet gårdbrukere i Porsanger er svakt synkende, men rekrutteringen til jordbruket nevnes som relativt god sammenlignet med mange andre Finnmarkskommuner. Mengden dyrket areal har holdt seg stabil de siste tiårene, men antall bruk har gått ned ([Porsanger kommune](#)). På 1990-tallet konkluderte bakgrunns materialet for Samerettsutvalget

at innmark i Porsanger ikke har blitt frigjort for beiting av rein og sau, som i mange andre steder i Finnmark hvor jordbruket i større grad er nedlagt (NOU 1994: 213).

Geit, og særskilt sau, har vært blant de siste og mest konsekvente utmarksbrukere i fylket og i Porsanger. Mens utmarksbeite tok slutt på 1960-tallet og en nesten total forvandling mot kulturbeite fant sted for melkekua, fortsetter sau å beite i utmarka og på mark som ligger brakk. Beiting kunne skape samarbeid med samene, ved at reindriftssamer geitet sauene til folk i innmark, men også konkurranse mellom rein og sau har funnet sted. I Porsanger ble det på 1990-tallet sagt at reinen holder sauene borte fra utmarksbeitene, slik at de blir liggende langs vegene (NOU 1994: 209-210).

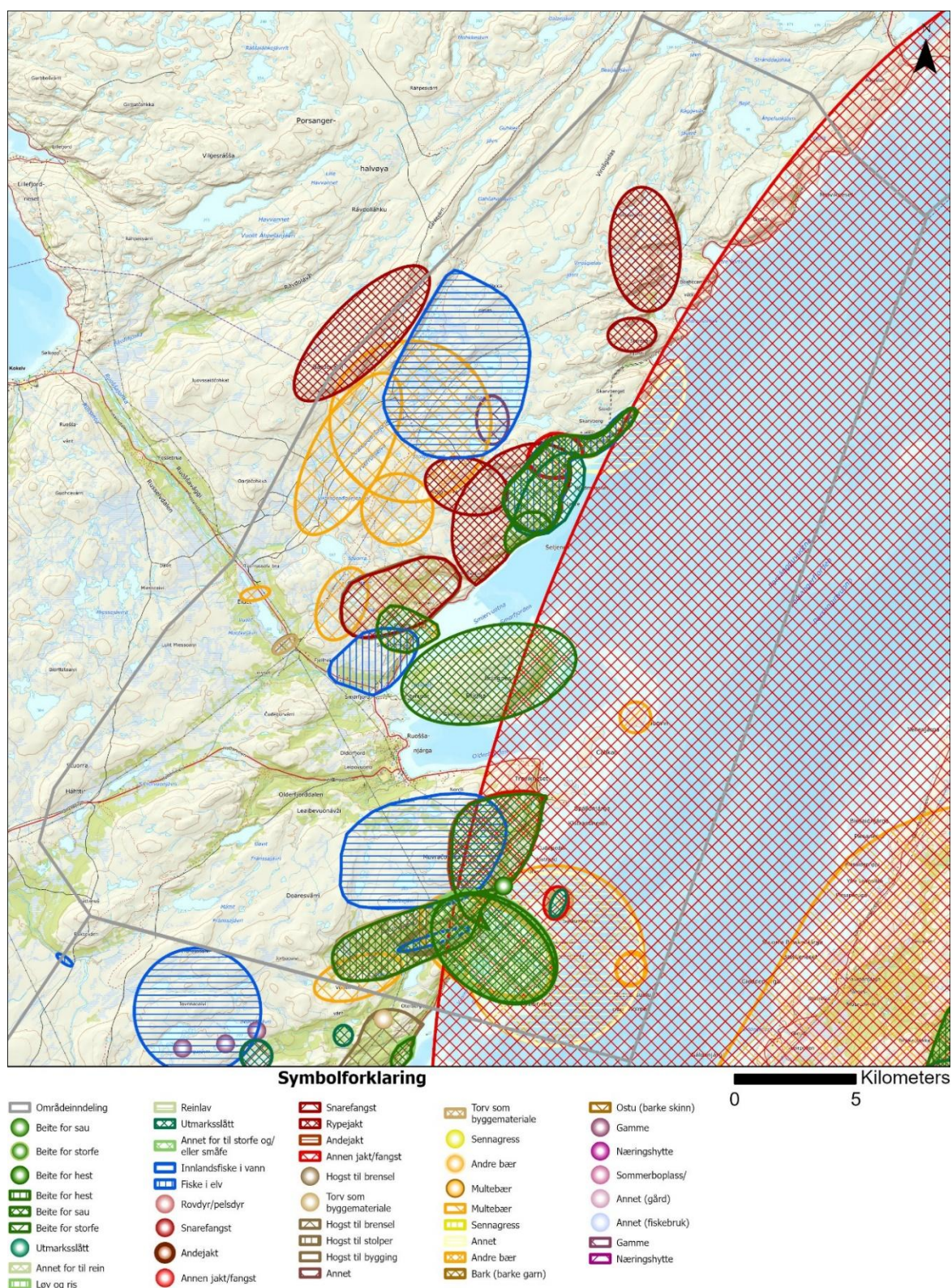
I dag er slåttemark under forskjellige vernetiltak. Porsanger kommune er også engasjert i Finnmark fylkes arbeid med Handlingsplanen for slåttemark. Målet er å ta vare på det biologiske mangfoldet i verdifulle områder i Norge. Slåttemark defineres som «åpen eller spredt tresatt eng med vegetasjon betinget av tradisjonell slått gjennom lang tid» ([Miljødirektoratet](#)). Grunneiere, organisasjoner, privatpersoner og kommuner kan gjennom ordningen «[Tilskudd til utvalgte naturtyper](#)» søke om tilskudd til tiltak for å ta vare på slåttemark og andre utvalgte naturtyper. Det gis tilskudd til for eksempel slått, rydding og hogst, og til å tilpasse driftsform slik at mangfoldet av arter opprettholdes ([Porsanger kommune](#), lest 15.2.2024).

5.3 Jord- og ressursbruk på Vestsida, ytre del, Smørfjord, Russenes, Olderfjord, Kistrand

Fra Vestsiden, ytre del ble det intervjuet ti personer, fire kvinner og seks menn, som alle redegjorde for sin families drift og bruk.

Kistrand og Kjelvik nevnes som potetdyrkingsområder på 1850-tallet. Ellers var potetdyrking ikke populært i sognet, og var praktisk talt forsvunnet på 1870-tallet, grunnet dårlige erfaringer under uår på slutten av 1860-tallet. Potet ble særskilt dyrket i Olderfjord, Smørfjord og Børselv, men bare tidlig på 1900-tallet. Høyavling var hovedtendensen, mens korndyrkingsforsøk var mislykka (Hanssen 1986: 195, 307-308).

Sanking av dun, egg og særskilt multebær var en viktig inntektskilde på midten av 1800-tallet, takket være etterspørsel i byene og etter at dampskipstrafikken hadde skapt et større marked. Et annet gjennomgående trekk i jordbruk og husdyrhold var at det ikke var mulig å drive et lønnsomt jordbruk i Kistrand på 1860-tallet, man måtte ha annet arbeide, helst flere. Det var sjeldent at man kunne forsørge seg utelukkende av «fædrift». Fiske var et naturlig valg som tilleggsnæring, men det fantes også andre yrkeskombinasjoner, som for eksempel skysskar, postførere, tømmermann, båtbygger, handelsmann osv. (Hanssen 1986: 199, 203). Smørfjord opplevde en vekst til sentralt landbruks- og smågårdområde i Porsanger etter 1900.

Figur 19: Informanternes stedfestede opplysninger om beiteområder, forressurser, ferskvannsfiske, jakt og fangst, hogst til brensel og byggematerialer, bærplukking og annen høsting samt bygninger og boplasser i på Vestsida, ytre del.

5.3.1 Jordbruk – Husdyrhold; beiteområder, utmarksslåtter og fôrressurser

N.N 7 forteller i grove trekk om familiens beiteområde for sauene. Det er mulig å konkludere fra svarene, at han viser til området «rundt Leibybakken, ca. 2,5 km herifra og mot syd». Han fastslo at «Våres sauer gikk nok ikke lenger enn til Veines og 3-5 km herifra og sørover». N.N 7 mener beiteområde for sauer var til felles bruk og beskriver dette som «felles område». N.N 7 forteller at gårds- og utmarksbruk tok totalt slutt på midten av 1960-tallet, bortsett fra en nylig nyoppstartet gård. Sandholmen var et sted å slå. Holmen var ikke utmålt, det gjaldt bare å hente det man fant og trengte. Når det gjelder spørsmål om hvordan holmressursene ble fordelt, enten etter uformell fordeling av ressursene eller et prinsipp om at det var førstemann til mølla, mente N.N 7 at det nok var «førstemann til mølla». Man hentet også torv ute på holmen til brensel. Ved ble hentet fra Veinesdalen. Tang og tare ble kokt til «løypning».

N.N 7 forteller om hestene til bestefaren sin:

Bestefar hadde mange hester på Kistrand. Det (bruket) var nok litt forskjellig ettersom hvem som hadde dem. Bestefar sine husker jeg gikk en del på beite. Mens de andre var nok mer i arbeid. Bestefar sparte nok på hestene så de ikke skulle slite seg ut. Folk som bar høy på ryggen mens hesten gikk på jorden og spaserte.

N.N 8 sine besteforeldre bodde i Indre- og Ytre-Nordmannset, og var blant de få helårsboende familier i området. N.N 8 henviser også til sjøsamisk bosetning i området, men den var ikke helårsboende. Gården til N.N 8 sine foreldre og besteforeldre var på Ytre-Nordmannset, hvor sauehold var hovednæringen. Sauene ble sluppet fri om sommeren og forsvant ut i terrenget på Ytre-Nordmannset, «...ikke så langt som til Seljenes». Beite var felles for alle husene i området som hadde husdyr, og det fantes «...ikke noe skillegerde der. Sauene gikk fritt der». Utmarksslåtter hadde familien til N.N 8 ikke, siden det var nok fôr i nærområdet. Bestemoren til N.N 8 «...drev og slo i ller. Gikk med en liten ljà, og sanket gress» før i tiden. Tang og tare ble hentet fra fjæra for bestemorens kuhold.

Slekten og familien til N.N 26 og 27 hadde kuer og sauer, som «gikk hvor de ville gå» om sommeren, men for det meste samlet de seg på «neset» ved Ytre Veinesbukta. I tillegg hadde fire til fem familier dyrene sine beitende i området. Dette varte opp til midten av 1970-tallet, husker informantene, da etterkommere til slektene bestemte seg for å ikke videreføre driften. Familien hadde ikke egne utmarksbruksområder, mente informantene, men dersom vinteren var lang, måtte tilleggssfôr kjøpes. Tang, tare og soll ble bl.a. sanket på «neset» (mest sannsynlig i Ytre Veinesbukta). Informantene mener at den røde tangen, soll, eller søl som den arten ble kalt «lengre sør, ... i finere kretser», ble like mye spist av folk som av sauer. Også lyng, og muligens selje ble sanket for dyr. Multer var det å finne også, i gode år. N.N 7 og N.N 33 husker at på deres gårder på vestsiden av fjorden ble soll samlet og kokt som «løypning» for sau.

N.N 28 og 29 hadde sauer som beitet i dalen vest fra Smørfjorden. Utmarksslåttområde var Áinnetjávri, der flere ressurser, bl.a. sennagress, ble hentet.

N.N 8 fortalte at verdde-forhold var det «veldig mye av. Reinen til blant annet Sara, Eira, Guttorm, Bæhr kom da på våren, og hadde lov å ha reinen der til Sankthans. Så måtte dem ta dem opp på fjellet». Verddeforhold inkluderte at reindriftssamene bodde hos bygdefolk, men: «de fleste hadde med lavvo inne i Ytre-Nordmannset. Det var gjeteplikt, det var veldig folk. Det var bestandig reineiere til stede i området. Dem bodde mye i lavvo».

N.N 32, med gård i Kistrandområdet, slapp sauene sine på sommerbeite i Veinesdalen. N.N 33 hadde beiteland for sauene i Bringnes.

5.3.2 Ferskvannsfiske i elver og vann

I Porsanger hadde innlandsfisket stor betydning i første del av forrige århundre. Opphøret av pomorhandelen kan ha vært en medvirkende årsak til det oppsvinget som innlandsfisket ser ut til å ha hatt i 1920- og 30-åra i fjordstrøkene. Næringsfisket ble drevet både på sommeren og vinteren (NOU 1978: 169). På 1990-tallet konstaterte utredningen for Samerettsutvalget at de enkelte bygdelag i

Porsanger har hatt sine naturlige fiskeområder. Innenfor området har fisket stort sett vært fritt, men hvis noen drev garnfiske i et vann, respekterte de andre det og trengte seg ikke inn på hans område. På 1990-tallet var innlandsfiske fortsatt populært, men det ble ikke drevet i samme grad som næringsfiske (NOU 1994: 219). Snøscooteren er i dag mye brukt ved isfiske på vårvinteren. Eldre undersøkelser i kommunen foretatt i 1976/77 (NOU 1978: 256) viste at en stor del av befolkningen i kommunen brukte mye innlandsfisk til mat.

N.N 6 forteller at ørret og røye ble fisket til egen bruk i Ailegasvannet og Krokvannet og kanskje også Solljotjávri. I Brenna var det felles vann hvor alle kunne fiske, uten noen spesiell ordning seg imellom.

N.N 7 pleide å fiske bekkeørret og sjøørret i Volmasjohka. N.N 8 fisket røye og ørret i Store Vottevann og Lille Vottevann, Stuevannene, og Russevann. Kultivering og garnfiske pågår i vannene fortsatt. Nordmannset hadde ingen elver, men noen bekker var det, og der «kunne litt sjøørret gå om høsten», som ble fisket. Senere ble det laget en stikkrenne etter at sjøørretens tilgang til bekken ble stengt på grunn av veibygging.

Ørretfiske i innsjøene i Smørfjorddalen var en viktig del av kosten i barndommen til N.N 28. N.N 37 husker at ørret og røye ble fisket i Karlvannet og Brennelvannet om vinteren, med sluk og spinner.

5.3.3 Jakt og fangst

Jakt var, som beskrevet i kapitel 3 forbeholdt samene, og landvilt var på en annen måte enn jord og fiske en mangelvare, og derfor en av de mer usikre inntektskildene i kombinasjonsnæringen. Hanssen mener at den tidlige norske bosettingen på 1600- og 1700-tallet i Porsanger skapte noe konkurranse og spenninger om disse ressursene, men at det var mindre grad av protester å finne enn i andre fjorder. Sjøsamisk jakt var en ekspansiv næringsgren før og etter grensetraktaten i 1751, og vekst i fjellsamiske områder, hvor blant annet villrein ble jaktet av fjellsamene, skapte protester. På samme måte som for fiske varierte mengden av vilt kraftig i perioder. Kommersialisering av vilt skjedde i takt med privatisering av eiendom i Porsanger, samt dens minkende betydning i forhold til fehold og reindrift. Rype var det mest ettertraktete byttedyr under hele perioden fra midten av 1800-tallet og framover. Rype ble både snaret og jaktet. På midten av 1800-tallet ble rovdyr, oter, jerv og rev også jaktet. Villrein fantes også, men bestanden ble gradvis mindre i denne tidsperioden. Sjøfugl var viktig vilt, og det nevnes i skriftlige kilder at da egg- og dunvær samt ærfugl ble fredet i 1842, ble det ikke tatt veldig nøye hensyn til dette. Klager indikerte at egg- og dunværene i Kistrand var i tilbakegang grunnet vinterjakt. Senere ble hare, gjess og ender jaktet, og sjeldent også tiur, mår, gaupe og elg. Sel, fjord- og steinkobbe ble også jaktet, og sistnevnte var betraktet som en delikatesse (Hanssen 1986: 90-91, 201-202, 296).

Jakt hadde en stor økonomisk betydning for enkelte jegere inntil 1940-tallet, men det var vanligere å drive jakt som binæring i tillegg til fiske, jordbruk og lønnet arbeid. Rype, hare og rev, og sporadisk også ulv og blårev, ble jaktet. Fjellrevjakt og fangst av ryper var vinteraktiviteter. Viktige jaktområder var Vieksoområdets fjellparti. Ved Hálkavárri og Suonjirgáisa var bjørn, og særskilt 1920-tallets store bestander av ulv, en trussel mot reinflokkene, som ble forsvart med iherdig jakt. Generelt gikk storviltbestandene ned i antall fra 1920-tallet og framover, og bjørn og elg forsvant fra traktene (Pettersen 1994: 82-83).

Dun og multebær var knappe, men grunnet høy pris og lett omsettelighet, lukrative, og ettertraktete ressurser. Alle øyene i fjorden ble brukt til sinking av dun og multer, men Tamsøy var den beste av dunøyene. Øya var fellesallmenning både for norsk og samisk allmue før forpaktning på 1700-tallet til amtmannseembedet og salg til Ulich-familien i 1896. Einar Richter Hanssen mener at den norske befolkningen på 1700-tallet virker å ha vært mest interessert i bærene, mens den samiske befolkning sanket dun (Hanssen 1986: 94-96). Der dun til ærfugl ble sanket, ble bestanden vernet ved at fuglen selv ble ikke spist, hvilket var vanlig praksis noen andre steder (Elstad 2004: 27).

Rov- og skadedyrjakt var drevet i området: N.N 6 forteller slik om kontinuerlig jakt på rev, med åte, der pelsen var hovedmotivet. N.N 7 mener det ble jaktet «mer på rev enn på rypa». Revejakten foregikk

ved «å sette ut åte og sitte og vente». Sjøfugl og ender ble jaktet også, samt sel: «Så dem sel på isen så var det jo ansett som et skadedyr, men så var det jo mat også».

N.N 8 forteller at hare- og rypesnarer ble satt for matauke i et område i Ytre Nordmannset fram til rundt midten av 60-tallet.

Hvis du ser dette grønne området her, så fangstet vi med snare, det runde vannet så kommer det en liten bekk ned, så hit bortover her så et lite stykke opp denne dalen, her er det en dal.

Du klarer ikke å se, men den går litt oppover her egentlig. I de her sidene her hadde vi snarer.

Han forteller videre om fjellrypejaktområder: «...fjellkjeden som var et fjellrypeområde, så hadde du lengre ut mot Sortvika i disse bergene var det fjellrypeområder».

Ærfugl ble jaktet, tross at «det egentlig ikke var lov», og rev ble jaktet for skinnen. Jakt på rev pågår også i dag. Seljakt var det ikke mye av i Ytre Nordmannset, men om sel gikk i torskegarn, ble den brukt.

N.N 33 husker at snarefangst på oter pågikk «...opp mot Karlvannet». Sel ble jaktet i Hamnbukt frem til selen ble fredet. Familien sanket måseegg, som en viktig del av kostholdet.

5.3.4 Hogst, brensel og byggematerialer

I hele Finnmark, langs fjordene, men spesielt lengst ut mot kysten, ble drivtømmer og rekved samlet og brukt både som bygningsmaterialer og brensel. Rekved som var samlet og lagt i røys tilhørte samleren, og det ble sett på som «dødssynd» å ta ei slik røys. På 1990-tallet hadde det igjen blitt mer vanlig å samle rekved til brensel. Rekved som driver i land, tilhører grunneieren (NOU 1994: 223).

Torv var det vanligste brensel i store deler av Finnmark i første halvdel av dette århundret, og det var bare i de typiske skogsområdene at den ikke ble brukt som brensel. Et offentlig torvoppsyn utviste områder og så til at stikkingen ble gjort uten å ødelegge myra. Det var vanlig at de som hadde torvmyrer på egen grunn, også utnyttet dem. På statens grunn ble det utvist myrer der alle i bygda hadde rett til å skjære torv uten betaling. Torvtaking ble oppfattet som en naturlig del av den rett de enkelte brukere hadde til utmarksområdene, og folk betraktet det som en del av livsgrunnlaget for bygdebefolkninga. Etter siste verdenskrig gikk bruken av torv som brensel sterkt tilbake og etter 1960 tok stikking av torv til brensel i Finnmark slutt (NOU 1994: 215).

I Porsanger var brenselved en mangelvare, særskilt i de ytre, mer trefattige områdene, og flere ressurser måtte tas i bruk. Ved århundreskiftet 1800/1900 ble treverk og tømmer importert fra Russland, og rekved ble brukt. I 1897 begynte en torvmester, i henhold til torvloven, å lete etter myrer for brenntorv i Porsanger. Embetsmannen fant verken behov eller tilstrekkelige mengder av myrer for brenntorv, men ulovlig torvstikking pågikk i enkelte områder. Kommunen bestemte at prestegårdens jord ved Havnholmen, Sandholmen og Ytre Langøy skulle disponeres til torv. I perioden 1911-1915 skar 118 familier torv, mens kull bare ble brukt av de mest velstående hushold, samt av Kistrand kirke og skole.

Skogressurser ble etter hvert mer verdsatt av kommunens myndigheter og skogsoppsynsmenn. Brensel ble solgt, og med henblikk på å bevare ressursene for fremtidige generasjoner, ble hugsten regulert. Rettssaker om ulovlig hugst var gjengangere i rettssalene, men mesteparten av sakene ble sett på som bruksoverskridelser, ikke som tyveri. I 1900 fantes det skogsoppsynsmenn i Skoganvarre, Lakselv og Børselv, men ulovlig hugst var likevel vanlig i Porsanger. Folk så på skogressurser som allmenningseie, og myndighetene mente ressursene var i fare å forsvinne grunnet overhugst og risbryting for dyrefor. Skogsbruk ble regulert i 1909, og folk fikk tildelt teig der de kunne hugge ved. Dette ble imidlertid ikke fulgt opp så nøye. Folk opplevde det som en stor urettferdighet, at de ikke kunne hugge til husbehov. Husholdsøkonomi spilte inn i folks oppfatning, og det var vanlig å hente «gratis» trevirke fra forskjellige områder. Skjøter gjort under forskjellige jordlover gav forskjellige tillatelser for skogsbruk, også på egen grunn. Folk fra andre kommuner (Magerøya) kunne komme og hugge trær gratis og salg av ved ut av kommunen var begrenset. Tendensen utviklet seg mot et rasjonelt skogsbruk, som skulle ta hensyn til skogens evne til fornyelse, noe som reinsdyrskader også

var en trussel mot. Beiting i furuskog ble forbudt, først med plakat i 1907, og så ved lov i 1922. Økt befolkning, brennselsbehov, forbedret bostandard med overgang fra torvgammer til tømmerhus fra slutten av 1800-tallet (NOU 1994: 324), vekst i antallet hus (fjøgsgammer, uthus, stabbur og badstuer) og sløsende hugst har også bidratt til at furuskogen har vært i tilbakegang i hele Finnmark (Hanssen 1986: 311-316).

N.N 6 nevner at brenselved ble hentet, med tillatelse av Statskog, fra Ailegas, fra omtrent de samme områdene der dyrene beitet. Av torv «laga de sårne tuer» og hentet til brensel, fra myrene i Brenna. N.N 7 forteller at hogst til brensel og stolper foregikk «egentlig overalt, men veldig mye ved Veinesdalen». Torv ble stukket «i dalen og omegn» inntil 1960-tallet. Tross at det var mye skog i området, var torv hovedbrenselet. Familien til N.N 8 stakk nede i myrene i Nordmannset. «Der ser du den dag i dag store torvehull». Det var ifølge informantene ikke noe utvisning av torv.

Faren til N.N 26 og N.N 27 hentet fyringsved i forskjellige områder i Veinesdalen. Hugst til byggverk måtte hentes fra andre områder. Familien brukte «...to sorter torv. Lyngtorv og myrtorv.» Torven ble stukket i Sandholmen, samt myrtorv ved myrene og «sånn lyngtorv» i Veines. Informantene mener at det var ingen myndighet som utviste stikkingsområdet, men at tilgang til ressursen var fri.

N.N 33s far hentet ved fra Brennelvdalen. Torvstikking hadde det blitt slutt på før de bodde på gården.

5.3.5 Sanking, bærplukking og annen høsting

Bær har vært en stor vitaminkilde samt en viktig og nødvendig del av naturalhusholdet. Før århundreskiftet var det lite omsetning av bær. Bæra ble for det meste brukt i den enkelte husholdning. Etter første verdenskrig, rundt 1920, oppsto det et marked for bær, tross vansker med å oppbevare bæra. Fra Porsanger fortelles det at oppkjøpere lånte ut kokere for tilfredsstillende oppbevaring for salg (NOU 1994: 222).

Molter er det viktigste bæret i Finnmark, og i gode år var det tilstrekkelig til både egen bruk og til salg. Etter siste verdenskrig økte avsetningen for molter, og på 1990-tallet nevnes det fortsatt som en god inntektskilde i bærår. Det er i først og fremst folk fra primærnæringene som da plukker for salg. Med bilen ble det mulig for folk å komme til mer fjerntliggende moltemyrer. Før vegene kom og biler ble vanligere, hadde lokalbefolkningen områdene for seg sjøl. Utredningen 1994:21 estimerte at molterressursene innenfor lokalsamfunnet har vært felles for de lokale innbyggere, men man «gikk ikke og plukka framfor naboens dør».

Andre bær som fortsatt benyttes er tyttebær, blåbær og krekebær/krekling. Spesielt tyttebær har vært solgt, blant annet til bybefolkningen. Undersøkelser i Kautokeino og Porsanger i 1976/77 (NOU 1978: 254) viste at størstedelen av lokalbefolkninga utnytter disse ressursene. Ved endringer av jordsalgsløven i 1977 var det mulig å gi bygder fortrinnsrett til molter i spesielle områder innom bygda, men omfanget av dette har vært meget begrenset. Lokalbefolkninga hevder at med vegene og da bilen ble allemannseie, har folk utenfra ofte plukket de bærene som ligger nærmest vegen eller bygda, mens lokalbefolkningen mange steder har blitt fortrent til myrer lengre unna. Det pekes på at det plukkes mye umodne bær, noe som anses som uheldig. Lokalbefolkninga ser på bærressursene som en naturlig del av næringsgrunnlaget for bygdene. På 1990-tallet ble det påpekt at blant annet i Porsanger hadde belegget av rein ført til mindre bær. Utredning vurderte det slik at tramping sannsynligvis har en del av skylda i områder der det er stor konsentrasjon av rein, særlig ved sperregjerder (NOU 1994: 222-223).

N.N 6 forteller at myrene nær Brenna og myrene helt bort til Bieksa var multeplukkingsområder. N.N 6 mente myrer ikke var delt opp mellom familier. Den som kom først, plukket multene, men det kunne oppstå konkurranse om tilgang til myrene, der en faktor var at en stor barneflokk kunne okkupere større arealer. Plukking for salg opphørte for de på 1970-tallet, men fortsatte til egen bruk.

N.N 7 forteller at multebær ble plukket for matauk og næring

ut på de holmene her. Stort sett det og så var det noen myrer og kanskje mest der ute i Olderfjord-området at det var myrer. Også nede på Veines her. Holmene var jo forpaktet. Det

var jo presten sitt. Det var ikke bestandig så enkelt å dra dit å plukke. Jeg vet ikke hvordan det var i riktig gammel tid.

Veines var ikke forpaktet.

N.N 7 forteller om andre bær og arealdeling: «Først til mølla. Det kan jo være noen områder hvor du vet at ho går og plukker, så dit skal ikke jeg gå. Men ikke i noe større målestokk».

N.N 7 rapporterer også om barkbruk og eggsanking, hvilket fortsatt foregår til egen bruk.

N.N 6 er en av få som nevner plukking av dun, på Store Tamsøy. Plukkinga var privat, «de plukka for væreieren».

N.N 8 forteller om multebærplukking (til hushold); multebærmyrer fantes ganske nært, men man gikk også videre til svære myrer i området, der det var multebær overalt. Tyttebær og blåbær var det veldig bra med i Nordmannset. Multer plukkes enda oppe i fjellene. «Nede ved Nordmannset så er det ikke mer bær. Det er veldig lite, ... Det er reinen som har gjort skade».

N.N 8 forteller om sanking og bruk av sennagress:

Her er det to vann som er ikke kommet med, og den ene kalte dem for Sennagressvannet. Der var det veldig fin senna. Der brukte dem, ikke kun vi, reiene brukte også å stoppe der, jeg tror dem har skåret sennagress der etterpå også, etter vi flyttet.

Bark til å barke garn og skinn ble hentet nært bebyggelsen. Kvann var veldig populær å sanke, samt andre urter. Kvann ble sanket i lier rundt omkring, men bestemoren til N.N 8, som var veldig ivrig med kvann, hadde plantet det utenfor huset, hvor hun brukte å skjære. Egg ble plukket «under Skarvberget (der det) var ... krykkjer og svartbaken, vi plukket en del, og et og annet kjelegg». Måseegg plukkes fortsatt på den såkalte Prestøya. Denne var ikke forpaktet, mente N.N 8:

Den er ikke det. En gang så har det vært, da var den forpaktet ... da var det folk som passet på det. Den eksisterer ikke dag, men så var det folk derifra, som lenge ropte at det ikke er lov å plukke noe her, ... men det stemte ikke, han bare sa det for at folk ikke skulle dra dit, men han hadde ingen rett til å si det, og det visste folk så dem brydde seg ikke, dem dro dit og plukket både egg og bær.

Mye av utmarksbruken hadde tatt slutt i generasjonen før N.N 26 og N.N 27, men multer var fortsatt «gull», og var den eneste utmarksressursen som ble plukket både til eget bruk og til salg. Veines hadde mye myr og godt med multer. Informantene forteller at det rådet en taus avtale om at områdene og myrene nærmest naboenes sine eiendommer ble betraktet som deres, og det skjedde at fremmedfolk ble sendt bort fra sånne områder. Ellers var det fri tilgang. Tyttebær, blåbær og måseegg ble plukket i Veines.

N.N 28 husker at «multebærene, det var jo her i Vieksa og oppe på Vieksafjellet/Davvevieksa». N.N 29 sin familie plukket ved (Lille) Karlvannet, og Eidevannet. N.N 33 husker følgende triks å bevare multeområder for seg selv:

Ja, mamma startet opp om natta, når hun kom ned, så da gikk andre opp, og da hadde hun vært oppe. Så det var en klar konkurranse. Pappa sa at når han kom til en myr og det var mye bær der, og om han så noen komme over bakketoppen, så tok han sekken på seg og gikk i møte med dem og sa, han bantes om at det var faen ikke noe bær. Og når de var forsvunne, gikk han tilbake og plukka.

Stedet er uspesifisert i intervjuet, men multeplukkingssteder inkluderer Lille Tamsøy og Kokelvjellet.

5.3.6 Gammer og boplasser

Overgangen fra bo- og fellesgammer til tømmerhus hadde tatt til allerede på slutten av 1800-tallet, og utviklingen skjøt fart fra ca. 1910. I 1910 var det for eksempel ennå 20 fellesgammer i Porsanger, men i 1920 fantes det bare 2 igjen. Bogammer var flere (15 stykker) og de ble brukt noen steder ut over

1940-tallet (NOU 1994: 324). På 1990-tallet ble det bygd en del næringshytter, som førte til noen definisjonsvansker, da disse hyttene, i motsetning til jordsalgsmyndighetenes restriktive linje, ble brukt også som fritidshytter (NOU 1994: 224). N.N 8 forteller om Ytre-Nordmannset:

Stohpujávri, Stuevannene som vi kalle dem for. Det er et område hvor det var masse gammer før. Helt bortover mot (utydelig) og helt hit bortover det her området, det var flere som hadde gammer, de Guttormfolkene hadde her en gamme, den er dyttet ned, men dem bygde den opp igjen som en hytte, den står der den dag i dag. De gammene her, du ser tufter av dem. ... Det var mange gammer. Alle de reineierfamiliene hadde sin egen gamme der oppe.

De trengtes for reindriften,

... dem gjorde det på litt annen måte, det var ikke så mye motoriserte greier den gang, når dem dro opp på fjellet, så hadde dem pakket med seg masse forskjellig, mat og utstyr for kanskje 2-3 uker, så var dem der oppe i 2-3 uker og merket og skilte reinen, merket kalver. ... Det var lavvogammer her også, dem var her borte, men dem tilhørte til ett annet reinbeitedistrikt eller en anna siida. Bortenfor det her Russevannet som vi kalte det for. Her sto det, den står enda i dag, en spissgamme, som ikke har falt ned. Noen år siden jeg var der, der sto det en slik, den så ut som en pyramide, det har vært jord på den en gang i tiden. ... Gammen er borte og her står det en hytte som brukes av den familien. Her har det også vært en gamme som har falt, så har de bygd den til en hytte. ... Guttorm familien, så er det ikke så mange igjen. Den brukes stort sett ikke i dag, men den har vært for en stund siden, den er helt grei, du kan sove der og fyre.

N.N 7 forteller om fritidsbygging og hytter på regulerte tomter:

Akkurat her i området så er det kommet en del tomter som er regulert. Men så er det og hus som selges som blir fritidsbolig. Hyttene som er kommet lenger opp på fjellet er det ikke mange av. Det tror jeg må være tilfelle vært sånn gammeleieendom som folk bygde hytte på. Men her i Kistrand var det ikke noe. Da må du til Olderfjord og opp der.

N.N 8 forteller at telegrafan hadde en steinhytte oppe på fjellet, i Gardevannet (Gárdejávri), som ble bygget i forbindelse med linjebyggingen. Hytten ble troligvis også brukt som jaktgamme. N.N 8 tror at folk ikke spurte noen om tillatelse til å bygge, men at de ble bygd ut av behov. Blant annet «...de her reineierne hadde merking og var mye området, dem hadde behov å ha et sted å bo mens dem var der».

Faren til N.N 28 hadde gamme i et «område som heter Solljut». Gammen ble brukt til å fange ryper om vinteren og til multesanking om sommeren. Gammen ble bygd kanskje på 1930-tallet, og ble brukt som gjemmested under evakueringen. Nå står det en hytte i området. Ellers husket han også en rekke gammer

...ved Stolvannet ... Nå har de bygd hytter her, da. ... Og så her i Vieksadalen ... Her hadde Hans Josefsen gamme her i Og så hadde han Aikio Gamme her, Bahkavannan (Báhkkejávrrit), som er der. Et par gammer her ved Nedrevannet. ... Brenna folk ... de her Ytre Leirpollen. Slik at det har vært en del gammer rundt omkring. Og de var jo ikke låst, de gammene. ... Det har bodd folk i gammer her nede.

N.N 29 husker at reindriftssamene hadde faste boplasser «oppe i Smørfjorddal ..., oppe i Eidevann». N.N 32 og 33 husker provisoriske gammer på umatrikulert grunn i Veinesdalen og i Skarvberget.

5.3.7 Ferdselsveier

N.N 6 nevner en kjerre- eller traktorvei «til det vannet Ailegas», og en annen til hva hun kalte for Moksa. En tredje vei ble funnet mellom Biesáidnjárga og Leirpollen. Hyttefolk og folk som plukker etter multer bruker fortsatt veiene. N.N 7 nevner igjengrodde kjerreveier opp gjennom Veinesdalen, og muligens en slags kjørevei «mellom her og Olderfjord». N.N 8 husker bare en heste/traktorvei, til/fra Brennelv, som er merket. «Telegrafan brukte den, når dem begynte med linjer». Man gikk gjennom

terreng, i en veiløs bygd. Stier var det noen av: «...Reindriften. Når dem slapp reinen, ... hadde de stier som gikk ned til Nordmannsetet som dem brukte, og reinen lagde også stier».

N.N 26 nevner at den eneste veien, «...som er opparbeidet på Veines, er fra Vuolmmašjohka. Opp mot riksveien». N.N 28 nevner en vei opp til Áinnátjávri.

5.4 Jord- og ressursbruk i vestsida indre del, Ytre og indre Billefjord, Igaldas, Stabbursdalen

Totalt ni personer fra dette området ble intervjuet, fire kvinner og fem menn. Alle har redegjort for sin families drift og bruk.

5.4.1 Jordbruk – Husdyrhold; beiteområder, utmarksslåtter og fôrressurser

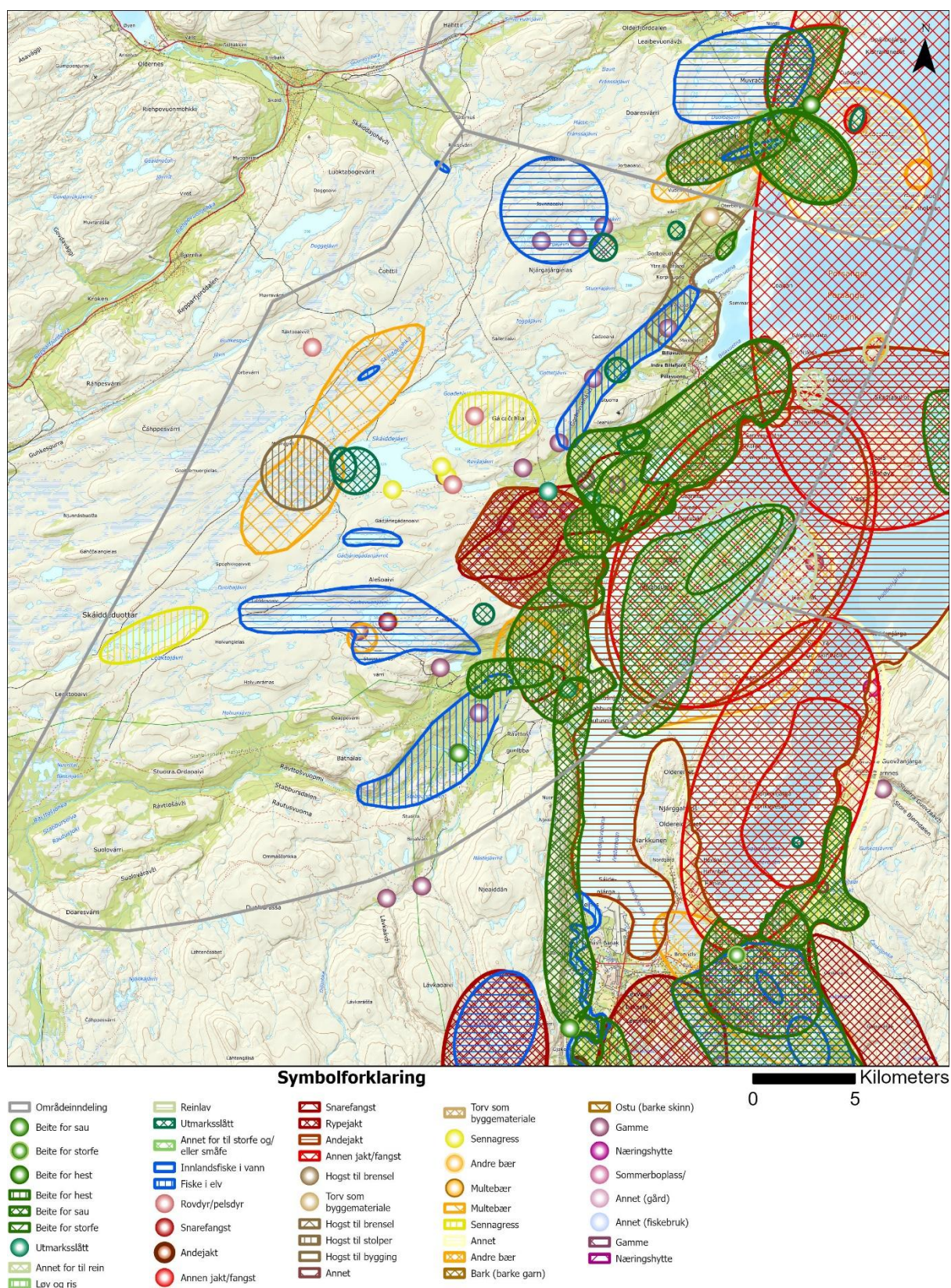
Bruk av utmarksslått fortsatte i Billefjordområdet ut på 1940-tallet. Billefjordelva og Gorbovuonávži er nevnt som utmarksslåttområder til Billefjordfolk, «øst og sør fra Stuorra Jeahkir» (Petterson 1994: 71). Husdyrhold og reindrift hadde sine egne ressursområder. N.N 2 mener at

(d)a var det slik at reinen skulle oppholde seg på oversiden av tregrensen. Sånn var det på 50-tallet og jeg vet ikke når de forandret det til slik at reinen kunne være helt ned i fjæra. Det var jo så sjeldent at man kunne se rein. Det var jo en fremmedskapning her.

Reineiere oppholdte seg i lavvoer ved Skaidivann. Reinen ble sluppet ned i fjæra i Ytre Billefjord, som N.N 2 mener er det første faste stedet, hvor reindriftssamene bodde. N.N 3 henviser også til dette: «N.N 101 i min levetid, hadde sommerstedet når man kjører oppover fra Ytre Billefjord, der er det markert et spor dit. Der hadde de hytter, for dem flyttet til Snekkernes (HH: sida nummer 8)». N.N 3 forteller videre at

noen ... bodde litt ovenfor Igeldas, der hadde de også hytter. Men til slutt så flyttet de også til Snekkernes, der de nå også bor. Der hadde de boplasser på 1950-60 tallet og helt frem til 1970 tallet har det bodd noen der.

I Snekkernes fantes det også «et slags slakteri», eller slaktergjerde, som er flyttet bort «lenge siden». I NOU 1994:21 (211) rapporteres det at «blant annet at folk fra Igeldas, på vestsida av fjorden, hadde slåtter heilt oppe ved Skáidejávri ca. 2 mil fra heimstedet. Men også myrene og holmene i fjorden var viktig slåtteland».

Figur 20: Informanternes stedfestede opplysninger om beiteområder, forressurser, ferskvannsfiske, jakt og fangst, hogst til brensel og byggematerialer, bærplukking og annen høsting samt bygninger og boplasser i på Vestsida, indre del.

Flere informanter (N.N 1, N.N 3) forteller hvordan ulike typer gress, fiskehoder og mose ble kokt til løype. N.N 1 forteller: «Når de dro ut på fiske, så tok man vare på mye fiskehoder, for de skulle til fôr til kyrne. Man har også hentet fôr fra kysten helt fra Magerøya». Også N.N 2 forteller om sinking av blant annet tare, mose og fiskehoder: «Hente tare. For det var slik da at man brukte brunalger og fiskehoder. På våren så rodde man ut på øyene, da man hadde lite mat. Da dro man dit for å hente mose». N.N 2 forteller videre at man i stedet for blad og kvister plukket mose og lyng.

I gamle dager har jeg hørt at de hadde lyngsåter. Våres mor pleide å fortelle om det. Det pleide å plukke lyng. Det var veldig bra de der lynggreiene. For nå skjer det at bærene tok slutt når lyngen kom. Den gangen tok man lyngen og det var tyttebær overalt. Men i dag har man einer og lyng som har overtatt.

N.N 1 (og N.N 3) forteller at mose ble sanket på «alle» øyene. Dette og løypekoking har forsvunnet, delvis fordi det er forbudt:

Men i dag er det ikke lov å ta mose engang. Nordmenn har laget lover som har gjort at det ikke er lov å gjøre noe lenger. Alt det gamle vi hadde er ikke lov lenger. Da hadde man fiske og da kokte man løype. Det var til stor hjelp for at man kunne klare seg.

Tang og tare ble sanket på alle boplasser som «var nært ved sjøen. Når man ser på nasset, Kolvik, Orkkanluokta og Gåradak». Dette mangfoldige fôret ble betraktet som næringsrikt og helsebringende:

Men når man ser på dem og tenker på alle mineraler som dette hadde, det var jo bra. Kyrne var så friske den gang og jeg har ikke hørt at de var syke noensinne. For det var så mange sorter den gang. Lyng, mose og tang og tare. Det var sorter det. Lite av melet som i dag brukes.

N.N 3 forteller dessuten at tang og tare brukte man veldig mye, «for fjæra var full av dem. De hentet man der det var nærmest».

Jordbruksarealer finnes blant annet i indre Billefjord hvor forekomsten av dyrket jord og bebygd areal øker ned mot fjorden og sentrum av bygda. Mye av arealet, særlig på nordsida, er i dårlig hevd. Utmarksbeite med sau pågår fortsatt. Fra Kolvik og omegn viser slaktedata for perioden 2000 – 2002 at gjennomsnittlig slaktevekt lå på 19,6 kg, godt over landsnittet på 18,3 kg. Beitesesongen i Kolvik og omegn er vanligvis fra begynnelsen av juni til midten av september. Lam blir stort sett levert direkte fra utmark til slakt. Slaktevekta fungerer derfor som en god indikator på gode beiteforhold og på at tallet på beitedyr ikke er for høgt. Her finnes i dag kulturbetingete landskaper og vegetasjonstyper, for eksempel hagemarkskog, som har blitt formet av beiting, slått og tynning av skogen. Sånne skogstyper og saubeiteområder har blitt registrert ved dyrka mark og beitevoller (blant annet i Raigeaja) i området Slåtten - Myrbakken ved Kolvik, området rundt Uhca Jeahkir og Steinnes. Også på Oldereidneset, Lonkeneset og Trollholmsund finnes areal med et tydelig beitepreg. Dyrket areal i dårlig hevd har oftest ikke inngjerding og er tilgjengelig for beitedyr. Dette utgjør en viktig del av beitegrunnet blant annet i Kolvik, Indre Sandvik og Oldereidet (Bjørklund & Rekdal 2005: 19-38).

N.N 2 forteller om eiendom av utmarksslåtter og hvordan dette har forandret seg:

Det har jo vært fra oldtiden noe som de kalte for «pekestykker» (som myndighetene hadde gitt målene til). Noen hadde de ute på øyene. Noen slo litt her. Noen ganger så slo man gresset til halvparten. Alt ble slått, rundt steiner og trær. Nå i dag slår man ikke engang kantene. Du vet at hjemme hos oss så slo vi også rundt de trærne og steinene og overalt. Det var ikke mye som skulle bli igjen. ... Mine foreldre hadde ikke det, men noen her har det som de kaller for «pekestykker». Hvorvidt de eide dem og hadde papirer på det, det vet jeg ikke noe om. Men senere har de begynt med det der, at det tilhører oss.

Stabburselvsletta var sted for å hente mose, (N.N 1): «for reindriftsutøverne slapp ikke reinen ned. For det har dem først begynt å gjøre i den senere tid, når uthenting av mose tok slutt».

Forandringer i landbruk og høsting av ressurser ledet til forandringer i ressurs- og arealdeling, i dette tilfelle til fordel for reindriften.

N.N 2 forteller at man hadde kyr og sau i en torvgamme før fjøsene ble bygd på 1950-tallet. Den gamle løsningen begrenset mengden av husdyr, som riktignok vokste kraftig på 1950-tallet, men som fortsatt forble lav også etterpå. I samme tidsperiode kjøpte familien sin første traktor, en gråtass, og mye arbeid, blant annet slåing, ble maskinelt. Det gjorde eierskap av hest uaktuell. N.N 2 forteller om sine beiter:

Dyrene beitet rundt Goarahat inne i skogene. De gikk ut på beite hver dag og da måtte man hente de hjem igjen. De kunne være rundt Jeahkir og ned i dalen. Når soppen kom, så gikk de overalt. Sauene gjorde det samme. Sauene gikk til Gierddotvárri, men de var ikke så langt unna hjemmet. De holdt seg på fjellet, de var ikke på veiene.

Familien hadde fortsatt værene på Stuorrajátkkis. Utmarksslåtter, der man slo gress, hadde familien på siden av Opgård, i et «sted som ble kalt for Jupmánbákti». N.N 2 forteller om tradisjonskunnskap om utmarksslåtter: «Noen hadde langt av gårde på Gorbonjohka. Noen hadde slått helt borte ved noen vann man ikke kan se på kartet».

Om bruk og bruksområder av utmarksslåtter forteller N.N 1 følgende:

Det har det vært masse av. Det er ikke godt å vite hvor, men jeg vet at her er det et tjern som heter Gudnalahkaláttu. Jeg vet at i min barndom, så stod det fortsatt stenger i den myra. Jeg vet ikke om de har vært for sennagresset, eller så har de også hatt slåtte der. Så har dem hentet det ned på vinterføret. Det kan ha vært N.N 102 for hun bodde der i nærheten. N.N 103, pleide å ha slåtte ved Skáidejávri. Det er det noen øyer, og det vokser veldig godt med gress på en av sidene på en av øyene. Der pleide N.N 103 å slå. Han pleide sent på høsten å slå gresset når det blåste mot land. Vinden samlet gresset inn mot land, etter hvert. Det kalte de for Čieret.

N.N 3 husker at familiens utmarksslåtter lå «hvor linja går over Geasseládjosadji, Luoppalmohkki». Slåtter hadde man:

vel vært frem til krigen. For man har ikke hørt noe om det siden. Man hentet sennagress derfra. Så hadde man på vannene, når de frøs, så slo man gresset med ljà. Jeg vet at man hadde gress-steder på Skáidejávri. Når man skulle få samlet gresset, så tok man de når det var kraftig vind og glatt is. Når man slo gresset, så tok vinden det og førte det av gårde til et sted man kunne hente det.

N.N 3 mener krigen betydde slutten på denne skikken og at denne kunnskapen ble tapt. Informanten forteller at man alltid hentet lauvet og riset så nært som mulig. Alle husene gjorde det, og de trengte veldig mye av det.

Ifølge N.N 1 ble utmarksslåttene etter krigen erstattet med pløying av marken.

Min farfar – for det var en landmåler som kom hit i 1926 og han skriver at den eneste som har pløyd marken, det var min bestefar. Men farfar hadde nok begynt å pløye jorda før 1926. Han hadde plog og harv. Det samme hadde min morfar også, N.N 104. De hadde også plog og harv, på Stabbursneset. Man kan si at det var 2 store slekter her, Magga og Hånsu slekter. Det er jo folk som har vært her fra gammelt av. Man kan si at Magga slekten hadde sommerbeiter her, men reindrifta begynte vel ikke før på 50-tallet. Det var fangsttiden som var før den tid. Det finnes fullt av arkeologiske tegn på at man har jaktet i disse områdene.

Hvorvidt det fantes skriftlige kilder på disse markene, og om noe var utmålt, omtaler N.N 1 på følgende måte: «Markene var inndelt mellom bygdene. Slik at folk fra Igeldas var der og der, og folk fra Ráigeája igjen var et annet sted. Det var helt vanlig at man brukte områdene på den måten. De delte det seg imellom».

Det er rimelig å tolke dette slik, at det ikke fantes noen skriftlige bestemmelser om disse markene. «Alle øyene» (N.N 1) ble brukt til å slå gress og fungerte som beiteområder til husdyr, særskilt værene beitet der.

N.N 30 hadde vokst opp på gården etablert av oldefaren hennes, i nærheten av Snekkernes. Beitene for sau og kuer var å finne i området nordfra Stabburselva, mens slåtteeområder var bl.a. i Stabburnes og oppover elva, organisert som «... masse sånne små greier oppover elva», mot der hvor campingplassen står i dag. Familien sanket reinlav fra moene mot Gudjorjávri. Husdyrhold har ifølge N.N. 1 gått tilbake, særskilt etter år 2000: «Det finnes bare en person som har husdyrhold her. Det er borte ved Áigil. Han har sauer og kuer. Før var det husdyr i alle hus, men det har tatt slutt».

5.4.2 Ferskvannsfiske i elver og vann

Ferskvannsfiske, bortsett fra noe salg av laks, var beregnet for eget behov. I fjellvannene og elvene var det ganske mye fisk, inkludert laks, ørret, røye, harr og lake. Den eneste godtatte fiskemetode i elv fram til 1875, var fiske med tverrstengsler. I Børselv var dette anbrakt i en bue opp mot elven, 2-6 km fra sjøen. I Stabburselva var samme metode brukt, men her ble også settegarn benyttet etter 1875. Settegarn- og drivgarnfiske erstattet fellesfiske i stengslene, og fiskebestandene gikk, av flere grunner, kraftig ned fram til 1890-tallet. Garn ble brukt også om vinteren.

Ferskvannsfiske bar preg av alvor og strev mot selvforsyning, på samme måte som andre næringer i kombinasjonsbruk. Laks ble i perioder fisket ut, mens stangfiske ble betraktet nesten utelukkende som sport. I Lakselva begynte sportsfiske med stang etter laks og ørret seint på 1800-tallet. Lakselva ble leid bort senest i 1905. Skalaen ble så stor, at herredsstyret samme år foreslo begrensninger i fisket for å berge fiskebestandene og de betydelige inntekter som sportsfiske genererte til herredet. Siden den tiden har fiskebestandene variert kraftig, men Einar Richter Hanssen mener at fiskebestandene har tatt seg opp i tiden han skrev Porsanger bygdebok. Det har også vært fiskeri i Olderfjord-, Smørfjord- og Kjæselva, men disse genererte lite overskudd til salg (Hanssen 1986: 317-319).

De fleste lakseelvene i Finnmark er forpaktet bort av staten til lokale fiskeforeninger. Disse selger fiskekort, og inntektene går til drift av elvene (NOU 1994: 317). At ferskvannsfiske var viktig, råder det liten tvil om. NOU 1994:21 (s. 315-318) nevner at før krigen var laksefisket i Børselv like viktig som havfisket for kvenene. I tillegg til elvefiske ble det fisket for matauk i innsjøene. I Porsanger var det mest fiske for eget bruk, men enkelte fisket også for salg. Særlig i Skáiddejávri ble det drevet kommersielt fiske i mellomkrigstiden, noe som beskrives av flere informanter. Jo nærmere man kommer våre tider, jo mer øker rekreasjonsfiskets betydning.

N.N 1 sin familie, nærmere bestemt bestefaren, begynte å fiske i vann etter at prisen på sjøfisk sank drastisk.

Fjellfisk hadde mye bedre pris, så han fisket i dette vannet, Skaidivann. Han fisket også i de småvannene som for eksempel Buoidejávri og de småvannene rundt der. Etter det jeg kan huske, så hadde min bestefar en båt etter seg i en av de vannene som min far også brukte og fiske i de vannene. Han fisket også i et vann som het Leaktojávri. Der hadde han en gamme og stall. Min bestefar fisket for salg. Johan Albert Kalstad, han har skrevet og nevnt litt om N.N 105. Det ble skrevet at han hadde 4 mannskaper som fisket i Skaidivann. Man kan si at det var en slags næringsfiske. For på 1920 og -30 tallet var det dårlige tider her i dette området. Fiskeprisen var dårlig i sjøfisket.

N.N 2 lister opp følgende innsjøer, der familien deres fisket: Skáidejávri, Ruvžajávri, Gorbonjávri, Riebanjávri, Skadjajávri, Buoidejávri, Gádjariegádanjávri, čoalbmejávri og Gorbovuonjávri. I Gottetjávri hadde de ikke fisket, siden «der pleide de fra Billefjord å fiske. Det var store vann og de var ikke for oss. Rundt Skáiddejávri og Gádjariegádanjávri».

N.N 2 mener at «våre folk fisket nok ikke i elvene, men det var Billefjordingene som var veldig ivrige å fiske i Stabburselva».

Fjellfiske var en viktig del av næringen: N.N 2 forteller:

I 1964 ble det fisket i Skáiddejávri og Goadheisjávri. Der ble det fisket veldig mye, og jeg tror det ble fisket også i senere tid. Jeg husker spesielt i 1964 og utover hele 60-tallet, så var det næringsfiske. Den gangen brakte man fisken til hotellet i Lakselv. De var faste oppkjøpere.

Det kunne også ha vært i dag også, for Skaiddivann er såpass stor at der er det fisk. Den hadde nok tålt å bli fisket.

Fjellfiske har det ifølge N. N. 2 blitt mindre av: «...når det er sneskutertid, så ferdes jo folk og pilker i de vannene. Om sommeren er det vel ikke noen, eller det kan kanskje være noen, men jeg vet ikke om det er for salg».

N.N 3 lister opp følgende innsjøer som familien hans pleide å fiske i og forteller videre om navneskikk:

Han (faren) begynte å fiske allerede på 1960 tallet i Skaidivann, Ruvžajávri og Gorbovuonjávri. Far fisket i Buoidejávri, Ruvžajávri og Gorbovuonjávri. Andre vann som kan nevnes er Gádjáriegadanjávri og Guorahatjávri, Lemešjávri og Látnjajávri. Jeg pleide å gå dit med far. Goadehisjávri heter det fordi det ikke har vært gamme der. Når folk var på fjellet og man hørte at vannet het "gammeløsvann", så visste folk at der var det ikke gamme.

Familien hans brukte elvene bare for fritidsfiske.

N.N 30 forteller at familien fisket i Mádejávri, Gudjorjávri (som hadde dårlig med fisk og dermed bare egnet til vinterfiske) og «selvfølgelig» i Stabburselva. Kukulpen var familiens område for laksefiske, hvor de brukte stågarn. Dette var nok til at man ble lei av fisk – familien spiste bare fisk over flere måneder og solgte «masse» saltet laks. Siden kjøttproduksjon hovedsakelig var for eget forbruk, var laks en viktig del av inntekten.

Om fiskearter mener N.N 1 at det bare er røye og ørret. Laksefisket er noe avtatt, men fortsetter til dags dato i Stabburselva, på de samme plassene som ble brukt tidligere.

Vi pleide også å fiske etter sjørørret, men det har vi heller ikke lov til. Jeg pleier noen ganger å sette ut sjørørret garn i det skjulte. Vi har ikke lov til å fiske etter det, for det er bare for turister.

Av elvene ble det fisket i Stabbursneselva (N.N 1), som ble betraktet som en god lakseelv. N.N 1 forteller videre om eiendomsforhold: «Vi har et jordstykke der oppe i elva etter vår mor. Hun var jo etterkommer av N.N 104. Så elvefiske har nok alltid eksistert». Regulering av elvefiske begynte på 1970-tallet (N.N 1):

For før den tid hadde man lov til å fiske med garn i elva. Man hadde stengsler her og her har man mange stedsnavn som forteller at man fisket med stengsler. I kulpene hadde man også, men rette garn (stågarn).

Om de lokale reguleringene forteller N.N 1 følgende:

På den tiden så var det jordstykker opp etter hele elva. Garnfisket var på de jordmerkene. Vi har en i kulpen her, som kalles for Jogabeana, som er navnet på vårt jordstykke. Jogabeana er et navn fra førkristen tid. Når samene skulle tilbe vannguden, så ville vannguden helst ha en død hund. Vår slåtteplass er på den beste fiskeplassen i hele kulpen. Laksen gikk opp Stabburselvfossen og man har fisket helt opp til Njáhkájohgorži, der opp gikk ikke laksen.

Fisket i Skaidivann fortsetter, men har minket i omfang fra forrige generasjoner. N.N 1 mener at årsaken til denne reduksjonen skyldes reguleringene for dette:

Når det kom en regel med 3-garns fiske, da sier veldig mange av dem jeg har spurt, at da tok innlandsfisket slutt. For det er ikke lønnsomt å dra av gårde med bare 3 garn til vidda for å fiske med garn. Til Skaidivann kom også 3-garnsregelen. N.N 103 fortsatte å fiske slik som han hadde gjort. Da kom lensmannen dit og en hel haug med garn av ham. Denne 3-garns regelen varte i 10 år, til en forsker kom som het Rikstad. Han kom hit for å undersøke vannene her omkring. Da han kom til Skaidivann så fant han ut at vannet er overbefolket. Det der varte i 10 år fra 1963 til 1973, denne 3-garnsregelen. Etter det ble den til frigarssone. Men det ødela det vannet. Når vi hørte om de som ikke forstod seg på innlandsfiske si, at dem har vært og fisket med grovmasket garn. Da vet de det igjen, at vi har fisket bort storfisken. Det er disse sportsfiskerne som sier det, de som ikke tåler å høre noe om garn.

N.N 4 forteller følgende om innlandsfiske og intern regulering av fiskeplasser:

Om sommeren så fisket man i Lápparjávri. Her var det et veldig bra vann som heter Rávdojávri. Det var et slags kjøleskap for dem. Lápparjávri er et sånt vann der det er andre folk også, det var ikke bare oss der, men det var andre familier også der. Vi hadde faste plasser hvor vi satte ut garn. Vi hadde, og dem hadde. Vi satte ikke ut garn på deres steder og de igjen satte ikke garn på våre plasser. Jeg husker engang at kjærringa hadde satt ut garn på vår plass. Vi ble så skremt av det. Hvordan kan man gjøre på den måten? Hun satte ut garn bare engang på det stedet. ... Hun (moren til N.N 4) pleide å fortelle at de fisket i Čoaldajávri. Det vannet var også nært til Geadgejohka så dit klarte man å gå til. Der pleide de vel å drive med garnfiske under isen, for de trengte vel mat om vinteren også.

I tillegg ble laks, sjørøye og sjørret fisket i Børselva og Storelva, bortover til Kunes.

Fiske med garn under isen drev man i Čoalbmejávri. I tillegg til lakseplass i sjøen, foregikk laksefiske i Stabburselva, Gorbonjohka og i Skaidielva.

5.4.3 Jakt og fangst

Om annen jakt, rypesnarer o.l., forteller N.N 1: «Det var overalt der det var skog, over hele bruksområdet vårt (Sameland)». I dag er det kanskje bare en aktiv mann som snarer i Áigir, i Gorbovuonjohka. N.N 2 forteller mer detaljert om rypesnarerplasser og kultur på snareturene:

(snaring pågikk) rundt omkring oppe i høydene. Noen fangstet helt i Jehkkir. Man fanget rypene ved sjøen også. Da gikk man på ski, den gangen var det ikke skutere. Disse gubbene var så flittige og der oppe i høyden var det en gamme hvor de overnattet også.

N.N 3 forteller om aktiv snarefangst, og lister «våre områder»: Duolbajávri, og Gársun, «det stedet til min far». Selve fangsten rundt Igeldas har tatt slutt. Han tilføyer at «vi har beholdt kulturen intakt», men antall snarere begynte å gå ned på 1980-tallet.

Jakten var en viktig inntektskilde før i tiden for familien til N.N 3. «Min far jaktet røyskatt og min bestefar jaktet veldig mye rev og fjellrev. Han jaktet her og helt til Gákcačohkka. Det var fjellrev her og han skjøt to fjellrever på Buoidenjurni, han skjøt to samtidig».

I tillegg ble det jaktet ender, ryer og harer. N.N 3 forteller videre om kjønnsfordelingen av arbeid:

De pleide å si at hvis noen i det britiske kongehus dør, så går det veldig mye røyskatt-skin. Det var stor etterspørsel etter røyskatt-skin, for de lagde klær av skinnet. Samer levde der det var inntekt å få. Det har vært en stor inntekt av fjellrev-skin. De som var proffer i den fangsten, de behøvde ikke å dra bort og slite seg i hjel på kysten og forsøke å ro etter fisk. De klarte seg godt. Det andre var at de drev med håndverk også, eller det var kjærringene som gjorde det. Strikket og alt det andre som de gjorde.

Selfangst fant sted i «våre områder, omtrent der hvor det var fisk. Vi hadde små båter, men de som hadde sjarker i Billefjord, jaktet her og utover». Selfangst var for det meste til eget forbruk, kjøttet var ikke til salg. Skinnet ble

selvfølgelig solgt til reinsamene. De brukte det til tømmer, fra pulken og fremover. For den er veldig solid. Kjøttet spiste de selvfølgelig. Det ble fortalt når de brakte storkobben til Kolvik. Du vet at storkobben den er stor, den kan veie flere hundre kilo kjøtt. De klarte jo ikke å spise alt opp med samme. Men samme ordet gikk til Billefjord og der kom det folk over fjellet og de hadde med seg bøtter. De ville selvfølgelig ha spekk og kjøtt. Når de hadde tatt i land kobben, så ble det sendt bud ut til folk, at nå kunne man hente så mye kjøtt de ville ha.

Det finns fortsatt noe få som driver med selfangst.

N.N 3 mener at elgjakt (1970-tallet) og rovdyrjakt er noe som har oppstått på nyere tid. Ulvejakt er unntak:

Man har nok jaktet ulv. Min bestefar har ikke fått ulv, men han har vært med på det. Jeg husker ikke hvem det var, men de drepte en ulv her i nærheten av noe som vi kaller for Luhppo. Veien hadde kommet ned hit. De kunne se når ulven kom derfra etter myra. Det var da at N.N 106 løp av gårde i måneskinnet og løp nedover veien. Han fortalte at han løp slik at skosålene kom borti ryggen, og tok igjen ulven der borte og drepte den der. Den andre drepte de i Činavuohppi, de satt der og ventet på den, for de visste at den skulle komme. Det er de ulvene som er drept av de jeg vet om.

N.N 3 forteller:

Vi begynte (ande)jakta etter jul, og om høsten så jaktet vi også. Jeg og far hentet fugl i september også. Vi pleide å jakte helt til fuglene fikk blodfjær, som far pleide å si. Det blir det i april, nå de begynner eggleggingen. Da tok man ikke fugl. Du kan merke av på kartet på samme steder hvor man fisket også, sette ring rundt det hele. Så var slik at det alltid har vært mye is her omkring. Is-vintre. Sogovuotna, den var jo frosset til. Der fra kom man ikke til før ut i mai måned. Når de kom seg ut, så jaktet de sel og fugl og kokte det på øya. Før min far ble gammel, så pleide han å møte de menneskene på øya. De var noen år yngre enn ham og av dem, en som fortsatt er i live. Hun pleide å fortelle og fortalte til og med i fjor at de pleide å møtes her, på Goaskinsuolu. Da skjøt de fugl og sel og din far var også med på det.

N.N 1 forteller at rypejakt med våpen foregikk i de samme områdene og på vidda. Rundt Skaidivann og på Gáicačohkka jaktet man på fjellrypa. N.N 2 forteller at det nesten utelukkende var nordmenn med hund som drev rypejakt med våpen. Andejakt om våren har det ikke vært, men vinterjakt på ærfugl fant sted. N.N 3 nevner jakt på havelle og ærfugl, men ettersom sistnevnte har blitt så sjelden, har jakten på den sluttet. N.N 4 mener at de ikke hadde våpenjaktkultur i deres samiske familie, men at ryper ble snaret og solgt. N.N 6 nevner Jeksa som et område for å snare ryper, og at gevær skal ha blitt brukt for rypejakt. Det samme gjelder sjøfugler som ble jaktet på sjøen fra båtene ut på 1960-tallet. Kobbe ble skutt når den ble sett.

Om jakt på andre dyr forteller N.N 1:

Det jaktet man på slik som man har gjort på andre steder over alt i sameland. Sølvrev, hadde det dyreste skinnet. Etter den kunne man gå på ski hvor som helst. Den gang var samene gode på ski, når de gikk på rypejakt.

N.N 2 forteller om elgjakt:

Elgjakta begynte på 50-tallet. Den gang var det ikke snakk om elgvald og det der. Jeg hadde ikke hørt om noe sånt. I gamle dager var det ikke elg og jeg var jo allerede voksen når jeg første gang så en elg. Elg, det var det ikke mange av. Jeg vet at man tok jo elg ulovlig i gamle dager. Så begynte elgstammen å vokse. Så ble det slik det er i dag. Mine brødre har vært med på det lenge allerede.

Flere informanter (N.N 6, N.N 7) nevner at elgjakten er ikke er en gammel jaktgren, men estimatene angående hvilket tiår elgjakten begynte varierer mye.

Jakt på andefuglene, ærfugl, havelle og spesielt «muohkir» nevnes av N.N 1 («det er veldig godt kjøtt i den [sistnevnte] fuglen».) Dette kan altså bety, at ærfugldunsanking ikke ble drevet i Porsanger (jmf. Elstad 2004: 27).

N.N 30 drev snarefangst med foreldrene sine i området rundt Øvrenes.

5.4.4 Hogst, brensel og byggematerialer

I NOU 1994:21 rapporteres det fra Igeldas at «...utvisning av skog først kom i ordnede former i begynnelsen av dette århundret». Det var lite bruk av torv til brensel der før den tid. Før forskriftene ble implementert, tok folk trevirke til det de trengte der det var naturlig.

N.N 1 husker at brenselsved ble hentet «i disse nærområdene. Etter det jeg husker så var vedteigene på 50-60 tallet borte ved N.N 107». N.N 2 husker dette som en storskalavirksomhet:

Da hadde man hester til det. Den gangen fikk man ikke teig her i nærheten. Man måtte gå langt til fjells. Det var slik at man måtte gå langt bortenfor Gåradakvannet. Det var på vinterstid at man fraktet veden hjem med hester. Da var det veldig mange hester som gikk etter hverandre med vedlass. Da måtte man hente veden lenger oppe fra. Jeg (verbet mangler) ikke sikker hvorfra de hentet veden, men et godt stykke unna var det nok. Jeg vet ikke hvor mange turer de kjørte. Vi som barn likte å se hestekonvoien som kjørte med vedlassene. Vi pleide å si: «vedhestene var i farta».

N.N 3 utdyper hvorfor man hentet ved fra fjellene:

Tidlig på 1900-tallet, kanskje før også. ... Det var mindre skog den gangen og det var skogkontrollører – og det var lokale folk, vokst opp her omkring. Med det samme de fikk på seg denne kontrollørlua fra staten, da nyttet det ikke med dem. De sendte folk langt oppover i lia. Det var noen ganger at de måtte hente veden helt i fra tregrensa, slik at de ikke skulle ødelegge skogen nede, så det var slik at folk måtte hente veden fra tregrensa.

N.N 3 nevner også at for rekved måtte «man lenger ut som til Kjæs, så begynner det å komme både rekved og søppel». Den var ikke tilgjengelig der de bodde.

N.N 4 forteller: «Når de var om våren i Karasjok, så var teigen der, ovenfor Vuohččojuoikka. I Porsanger kommune så tok dem vel rundt omkring Lápparjávri der det var ved. Selvfølgelig så nært som mulig».

N.N 30 måtte ikke dra langt fra huset deres i Snekkernes for å finne ved til hogst og stolper, da det var rikelig å finne i nærområdet. På samme måte forteller N.N 2 at man ikke behøvde å dra langt å hente gjerdestolper.

Hesjestolper kunne man hente i nærområdet. Min far hentet stolper fra Karasjok, furustolper. Med traktor på vinterstid. Når våren kom, så satt vi barna på de barketrærne på hengeren. Han hadde en stor traktorsag som han brukte å spisse stolpene. Man måtte brenne stolpene litt slik at de fikk lengre holdbarhet. Man kunne også dyppe stolpene i solar (diesel).

Byggematerialer, furu m.m. kunne ikke hentes i området. N.N 1 forteller at byggematerialer ble hentet «slik har det vært over alt i Sameland, men ettersom hvilke muligheter man har hatt».

N.N 1 forteller om torv:

Det ble hentet og vi brente bare torv i fjøset. En type torv til brensel ble hentet på øyene. Det ble hentet på alle øyene (N.N 3 forteller det samme) og når man ser på øyene, så kan man se at der finnes det steder man har hentet torv. Torva ble jo selvfølgelig også hentet til gammene og torva til gammene ble tatt i nærheten av gammene. Jeg har flere ganger vært med på å skifte ut torva på gammene etter at musene har spist.

N.N 2 forteller at kull og koks erstattet torvbrenning hos deres familie.

Forvaltningen, rein og avslutning av skogsbruk for husholdningsbehov har forandret skoglandskapet i Porsanger. Bjørklund og Rekdal (2005: 40) rapporterer her at i

Kolvik med omegn blir det drevet aktiv skogforvaltning med tilvisning av teiger for vedhogst. Hogsten skal gjennomføres som tynning, ikke uttak av flater. Dette har ført til at mye av den rike skogen i området i dag framstår som en produktiv og lett framkommelig beiteskog. Beiting med rein som foregår i området er også viktig for dette skogbildet da reinen kvister trærne høgt opp.

Etter krigen har bruken og utnyttningen av skogen endret seg mot mindre intensive former. Flere produkter og redskaper har erstattet det som folk tidligere hentet fra skogen (NOU 1994: 215).

5.4.5 Sanking, bærplukking og annen høsting

Om måseeggsanking forteller N.N 1:

Vi pleide å plukke måseegg. Det vanlige var at vi i begynnelsen av mai og i begynnelsen av juni plukket måseegg på disse øyene. Fra juli måned, så pleide vi å plukke egg av ender borte ved Skaidivann og på bredden av de vannene.

Andre sjøfugleegg ble også plukket: N.N 1 forteller:

Man plukket alle typer egg på alle øyene. Vi pleide før i tiden å ro utover, før man fikk motorer. Vi rodde utover, for det er fullt av øyer der. ... Egg plukker man fortsatt, men riktignok ikke alle da. For mange har begynt å høre på forskere som sier at det er så mye gift i de eggene, så de har sluttet å spise egg fra øyene. Men folk her i nærheten sanker fortsatt egg.

N.N 2 og N.N 3 legger stor vekt på eggsanking og måseegg. N.N 2 forteller at måseegg ble plukket på

alle disse øyene her omkring hvor man fikk inn båten. Det må jeg si, at det var fattigdom den gangen. Da var det ikke egg og man hadde ikke så mye penger til å kjøpe egg. Egg var jo veldig dyrt å kjøpe, så da dro man på alle øyer og plukket måseegg. Her rett ut fra Gåradak, der var vi jo. Den egg-ressursen var til stor hjelp. Når slåtta begynte, så pleide vi å lage kake under slåtta. Det satte vi i fryseboksen.

N.N 6 nevner måseeggsanking som mindre viktig, noe «man lurte seg bort». Hun viser ikke til større oversikt over øyer med egg heller, bortsett fra Store Tamsøya.

N.N 4 husker at «det (sennagress) hentet man i Karasjok i Oalgejohka. De skar vel sennagress rundt Lápparjávri der det var gress». På samme sted fantes det multer, som fortsatt plukkes, og andre bær. N.N 4 mener at hver myr hadde sin egen multeplukker, som myren tilhørte til. Sennagress ble ifølge (N.N 1) hentet «...når man dro til slåtteplassen i Luoppal, så skar man samtidig sennagress også. Jeg husker en fjellsame pleide å skjære sennagress i myra borte ved det gamle huset vårt. Sennagresset har nok blitt skåret andre steder også». N.N 11 forteller: «Man hentet sennagresset der man bodde og alle hadde sine egne plasser, for de viste hvor de skulle hente gresset. Det gjør man ennå i dag også». N.N 2 mente at skikken var både gammeldags og noe reindriftssamene pleide å gjøre. Hun har god kjennskap til denne skikken, men «våre folk brukte ikke sennagress». N.N 3 mener det kun er skolen som henter sennagress for undervisning. I barndommen til N.N 30 var det vanlig å bruke skaller, så sennagress var en nødvendig ressurs og ble hentet rett ved siden av huset deres.

N.N 1 forteller om plukking av multer:

Multebær har man plukket, for du kan se at det er rikelig med myrer her i området. Blant annet Morššajeaggi, Mádirjeaggi, Fárppaljeaggi, Sákkineaggi, Čoasgaljeaggi. Så pleide man å dra bortover til Buŋkaleakši på nedsiden av Skaidivann. Der er det store myrer og dit dro dem og jeg tror at til og med i fjor har det dratt folk dit. Folk drar dit med traktor, men vi drar dit med båter. Det er så mye folk der, det ser ut som en by når folket kommer, for det er så mange telt der. Multebærene finnes i de nedre områder også, så man trenger ikke å dra helt dit opp. Siden vi har gamme der, så drar vi som oftest dit på multebærtur.

N.N 2 mente multebærplukking var viktig. «Når det var multeår, så gikk vi langt opp i fjellet. Bortenfor Skáiddajávri og rundt omliggende elvefar». Multer ble plukket også for salg, og i de gode tyttebærårene hadde man tyttebær for salg også. «Blåbær var nok mer til hjemmebruk. For det var jo blåbærsyltetøy og saft man brukte det til. For den hadde så dårlig pris så det var nesten ikke vits å selge det».

N.N 3 sin familie brukte å dra til Morššajeaggi, «der pleier det å være folk fra Igeldas», og til Čoasgaljeaggi, Fárppaljeaggi, Várrejeaggi m.m. På øyene, som forblir uspesifisert bortsett fra Rášši, ble det også plukket multebær. N.N 3 har en historie å fortelle om forskjellige oppfatninger om eiendom til myrer/øyer med multebær:

Nei, vi (familien) har ikke hatt egen myr. Takk og lov, så har vi ikke hatt egen myr. Det var at man møttes der ute. Her var en mann som fisket der, N.N 108, han var en sånn mann som

bodde hos en kjærring i Lakselv, bodde her og på Smørstad. Han mente at det var dem som eide den øya og satt opp et telt midt på øya. Det ble fortalt om han engang ved midnattstider. Han sa: dere blir med meg til Rášši, han var en streng mann. Guttene spurte ham: mener du nå? For de skjønnte hva som var på ferde. De begynte å bli redd av seg. Gubben sier ingenting. Han vet at kjærringa ligger og sover i teltet. Multebærene modnes rundt teltet. De begynte å plukke bær, men det gikk ikke lenge før noen lagde lyder og da kom kjærringa ut av teltet. Da man måtte man bare løpe der fra. Det var mange sånne episoder. Det var noen som var hard på å holde at det var de som eide øya. Noen var litt egoistiske. Man har litt sånn eiendomstanker om myrer. Jeg for eksempel går aldri til Morššajeaggi, min far pleide først å spørre noen hvor han kunne plukke og avtalte hvor man gikk for å plukke. Den dag i dag pleier man å huske på sånne regler, slik at det ikke blir strid.

N.N 30 husker følgende multeplukkingsområder: flere småmyrer rundt Máderjeaggi, Sákkineaggi og «kanskje» Čoasgáljeaggi. Moren til N.N 30 plukket til faste kunder, noen som utgjorde en ikke ubetydelig del av inntekten. Blåbær og tyttebær ble hentet til eget bruk «rett utover gjerdet». Når det kommer til andre bærtypene plukket man «nok alle de andre bær typene også. Det trengte man ikke å dra så langt av gårde for å plukke». N.N 1 forteller at hun plukker betydelige mengder krøkebær: «Jeg pleier å lage 30 flasker med krøkebærsaft» (N.N 1).

Bark ble brukt til impregnering i håndverk (N.N 1): «Min kone bruker bark, for hun driver med håndverk. Våre barn driver også med håndverk. Seljebark, det kan man hente her omkring, for den finnes over alt». N.N 2 forteller det samme. Bark, blant annet seljebark trengte man, særlig hvis man jobbet med skinn eller lagde skallebånd og belter. N.N 4 husker at «Seljebarken ble nok skjært i Karasjok, det er jo sånt arbeid man gjør for det meste om vinteren og våren». Hun forteller også at kvann og urter ble skjært opp i Børselv fjellet, rundt Lápparjávri. Man pleide å koke det og spise.

Om sopp har blant annet N.N 1 følgende å fortelle: «Sopp? Nei, det har vi ikke brukt, det var noe som kyrne spiste. Det er de moderne menneskene som har begynt med sopp, slike som champignon». N.N 2 og N.N 3 bekrefter det samme: Om bruk av urter og sopp forteller N.N 2: «Vi hadde nok ikke noe sånt. Det var mat for kyrne. Da var det ikke snakk om å spise sopp. Det er noe som er kommet i nyere tid. Ungdommen i dag er jo veldig flittig å bruke sopp».

Multebær er, mener N. N 3, den eneste utmarksressursen som fortsatt blir utnyttet.

5.4.6 Gammer og boplasser

Slekten til N.N 1 har hatt flere gammer ved fiskeområdene sine:

Han (bestefaren) hadde allerede satt opp en gamme på slutten av 1800-tallet ved bredden av Skaidivann. Vi har gammer nå i dag ved Goadigohppi ..., som er satt opp på begynnelsen av 1900-tallet av min bestefar, mens den andre var satt opp på slutten av 1800-tallet. Så han flyttet gammen dit. Jeg vet ikke om den gammen var etter hans far (oldefar). Der finnes det tufter. Vi har i dag 2 gammer der. Der er en gammel tuft hvor det har vært med kjeller, ... Folk har brukt områdene i generasjoner. Slik har folk over alt brukt områdene opp igjennom tidene.

N.N 1 forteller videre:

Vi har merket av 2 gammer her, som er rimelig nært hverandre. Så har vi en gamme ved Gorbovuonjávri. Der er det 2 gammer som er merket av på kartet. Vi hadde også en gamme fra krigstiden, hvor man bodde i noen døgn. Man kalte det for evakueringsgammen. Disse gammestedene finnes det masse av. Så var det 2 gammer på nordsiden av Leaktojávri. Man kan ikke se de gammene på dette kartet. Bestefar hadde en gamme for folk og en gamme for hesten. Det var helt vanlig før i tiden at man hadde gammer til hesten også. Den gammen ved det vannet som var laget for hesten, var laget på en spiss måte. Man lagde ikke den gammen slik den var laget for folk, men på en mer primitiv måte. Disse gammene vi har avmerket her, ved Gorbovuonjávri, de står fortsatt og er i bruk. Men de gammene ved Leaktojávri, de har nok falt ned. Jeg tror den ble brent under evakueringen, har en mistanke at det var tyskerne som brant dem ned. For dit til disse gammene hadde mange folk tatt seg til den gangen. Borte ved

Luoppal, der har det nok vært gammer, men i dag er det hytter der. Vi har hytte der og den er bygd på slåtteplassen.

N.N 3 hadde et langt kulturhistorisk bidrag om gammer og blant annet om navneskikk:

Den internatgammen ... de hadde satt navn på allerede før krigen. Vi har en gamme til som er litt lenger nord, og den er blitt kalt for «Tusenhjem». Det var en evakueringsgamme. Den ble satt opp i løpet av par dager. Da ble den kalt for «Tusenhjem», for det var så mye lus der, de var i tusentall. ... Vi har ikke funnet tuftene etter gammen. Her var det en som het N.N 109, han pleide å sette rypesnarer der. Jeg pleide å spørre av ham, og han pleide å forklare, men man må vite ganske nøyaktig for å finne gammen. Slik er samisk byggeskikk. Når en ung mann setter opp en gamme, så vil den dette ned når han dør. Det skal ikke finnes noen spor igjen etter ham. Da kan det komme en annen og sette opp en gamme, for man ødelegger ikke noe, slik at man ser gammen fortsatt etter 1000 år.

Vi har en gamme som heter Martin sin gamme, den brant ned, men det var en gamme der. Den kaltes for Goaronjárga, før i tiden var det der stedet det var naturlig å sette opp en gamme. Når det kommer uvær, så er det meget høvelig og vente til uværet gir seg. Man kommer seg til på lesiden der det er grusbunn. Dit kunne man flykte til når uværet kom.

Så var det en gamme ved Duolbajávri, der har man Alfreds gamme. Gorbónjávri, der er det gamme, men det kan andre fortelle om. Her et sted er N.N 110 (sin) gamme, Ruvžajohka, den var vel der. Her var Einars gamme, som nordmenn pleide å si, Skunkeby. Et sted her er vel Håkons gamme, jeg er ikke sikker, men jeg vet at sønnen, Hedly, han har skrevet til Finnmarkskommisjonen om den gammen. Jeg kommer ikke på mere, men det er vel noen gammer i dalen i Ytre-Billefjord som var der etter krigen. Skolegammen er vel ganske ny – ... den er for at skolebarn skal kunne bruke den. Den der «Tusenhjemmet» var bare i bruk akkurat i den tiden, under evakueringen. Men det der «Internatet», den kan nok vært der før krigen, og den har ramlet i hop. Den der ved Duolbajávri, Alfreds gammen, den har også falt, men man kan se at der har det vært gamme engang. Han selv er død for titalls år siden, og gammen er falt sammen den også. Det er nå slik engang at når eieren dør, så faller gammen også. Det blir ikke merke etter det.

Gammene brukes ikke lenger, bortsett fra gammen ved Skáidejávri og Gorbovuongoahti. N.N 3 forteller videre at det ble bygd staller i forbindelse med gammer:

Alle hadde jo staller på fjellet. Det var en stall ved «Internatet». Der var det en stall og soveplasser til folk. Den der har vært en stor gamme. Hesten måtte jo hvile, for dem rakk å frakte ett lass ned, før dem måtte overnatte. Der ble det fortalt historier, kan du skjønne. De røkte pipe og fortalte historier. Om morgenen så begynte de med ved igjen. Skogoppsynet hadde sendt dem bak fjellene.

N.N 30 sin slekt hadde en gamme, Guksa, samt muligens en sauegamme til. Informanten husker også en annen gamme litt ovenfor Mádejávri, som var «Solbakken sine». N.N 2 husker to hytter, en gammel og en ny ved Goadehisjávri, og en annen ved Skáiddejávri, «men det var fra riktig gammel tid, Lásse-Piera hadde en der. Den står vel der ennå. I dag har man bygget en ganske stor gamme på det stedet». N.N 4 mener at hennes familie ikke hadde hytter, men i stedet hadde lavvoer med seg i beiteområdene. De eneste faste bosteder, uten nærmere presisering av type eller eiere, fantes i Lápparjávri. Ved Lápparjávri hadde familien også torvgamme til en ku, som ble melket under sommeren.

5.4.7 Ferdselsveier

Vannveier hadde stor betydning som transportveger for personer og varer på 1700- og langt ut på 1800-tallet. Åttring og reinskyss på vinteren var de viktigste transportmidlene. Det fantes en vei sørover til Karasjok, som var viktig i byttehandel med fjellsamer og finlendere. Posten, med Kistrand som knutepunkt, gikk mellom Kistrand og Indre Brenna og videre til Veines i Laksefjorden. På østsiden fungerte Kjæs, Leirpollen og Brenna som poststeder i forskjellige tider under 1600- og 1700-tallet. En

siderute gikk mellom Kistrand og Repvåg, Kjelvik og Måsøy. På midten av 1800-tallet var Skoganvarre (fjellstue åpnet 1853) krysningspunkt for trafikken både mellom Alta og Tana, og mellom Lakselv og Karasjok. Det sistnevnte, samt veien Kistrand-Lakselv, var i praksis bare stier. Vannveiene hadde fortsatt størst betydning, og havet var forbindelsen til resten av verden (Hanssen 1986: 148, 216), men man trengte også «veier» i og til utmark.

N.N 1 forteller om kjerreveier:

Det er mange kjerreveier og de brukes av ATV. En kjerrevei som starter fra Igeldas, så er det en fra bredden av Morššajohka, der går det en skråsti oppover. Her er det jo en merket sti som går fra Ráigeája til Skaidivann. Videre derfra går det et traktorspor til Bonkaleakša. Det går spor fra Gáradak og fra Billefjord også. ... Når jeg kjører med ATV, så er disse sporene mer tydelig enn før i tiden. Der er det kjørt jeep og sånne kjøretøy. ... Når våre forfedre begynte å bruke de vannene, så fortelles det at transportmiddelet var reinsdyret. Reinen hadde klauv om sommeren og pulk om vinteren. For før i tiden når man dro til fjells for å fiske med garn under isen, så har man dratt dit opp med hest. Man brukte kjørerein til transport i de første tidene, siden har man brukt hest.

N.N 11 forteller følgende: «Når man dro til Børselv, og man vandrer over Børselv ved Aiterohtu og til Gottetvárri, videre fremover til Čullojávri og man dro helt til Kunes. Det var en ferdselsvei før veiene kom». Disse stiene brukes fortsatt for å nå fiskevann og reinflokk.

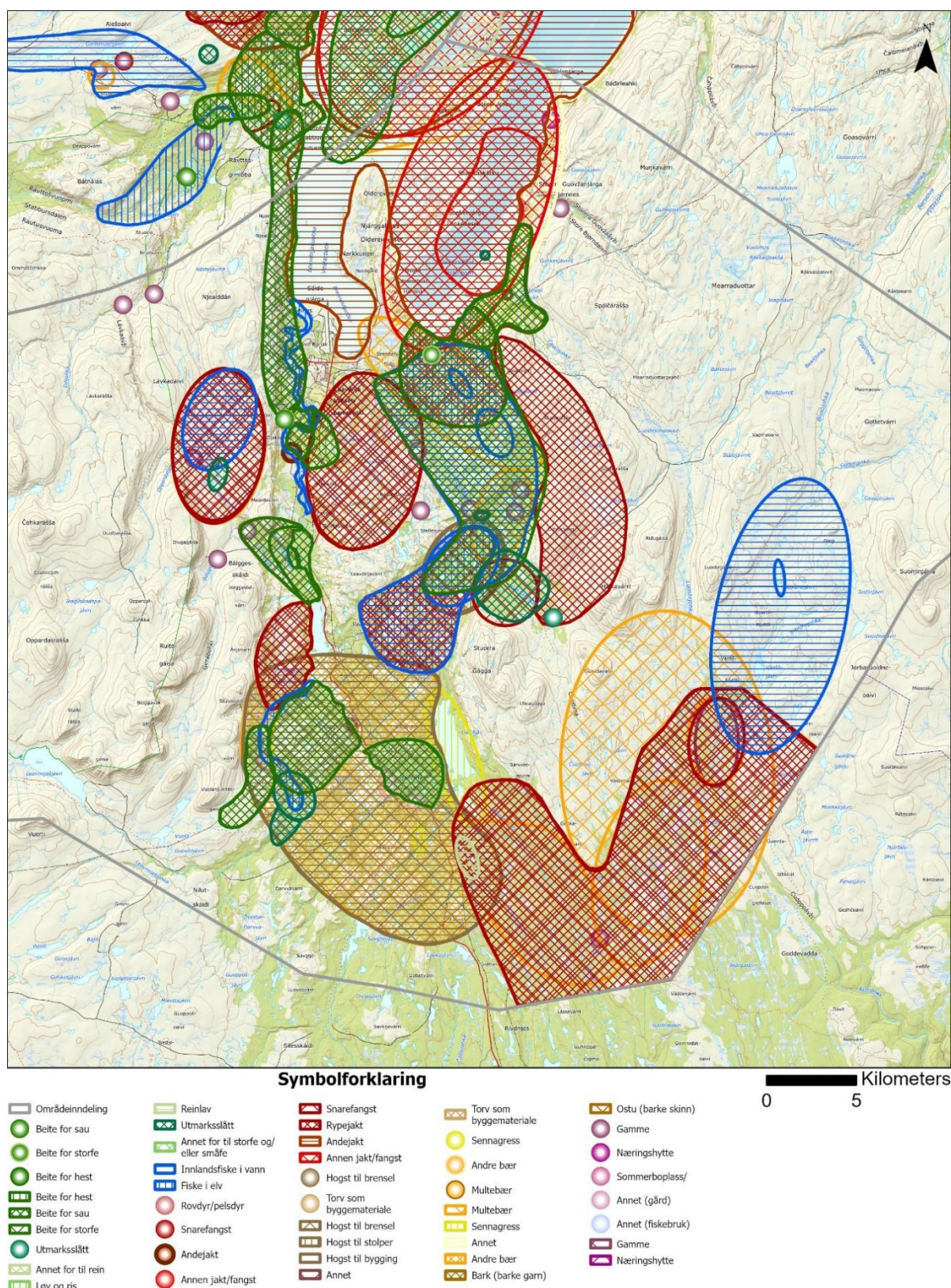
N.N 3 nevner følgende kjerreveier: «Vi har en kjerrevei som går fra Gáradakvannet, ... og den gikk til Skáidejávri. Sommerveien gikk over Jalgesoavi, og den videre til Skádjafielbmá. Traktorveien er også merket av, og den gikk til Ruvžajávri». N.N 4 nevner en kjerrevei over Linčkooavi, og en annen som går til Čoalbmejávri. N.N 30 husker en kjerrevei som gikk opp til Mádirjávri.

5.5 Jord- og ressursbruk i Indre Porsanger, Lakselv m/omegn, Øvre Lakselv, Ildskog, Brennelv, Skogende og Hamnbukt, Østerbotn, Porsangmoen, Skoganvarre og Luostejo

Åtte informanter delte informasjon om området, derav fem menn og tre kvinner. Alle stilte opp som privatpersoner og alle var fastboende. Forsvarsbygg, intervjuet i tilknytning til Porsangermoen/Halkavarre skyte- og øvingsfelt, stilte mannsterke, men er henvist til som kollektivt intervjuet.

5.5.1 Jordbruk – Husdyrhold; beiteområder, utmarksslåtter og fôrressurser

Som Steinar Pedersen redegjorde for i kapittel 3, anså amtsmyndighetene Lakselv og Østerbotn som de mest gunstige områder for å utvikle jordbruket. De fleste som ikke var fiskere var bosatt i Lakselvområdet, fra fjordbunnen til Skoganvarre. Disse drev med «fædriften», samt gjerne et par yrker i tillegg. Her var det båtbyggere, smeder og tømmermenn (Hanssen 1986: 203). Det finnes noen anmerkninger om korndyrking i Lakselvområdet på 1850- og 1860-tallet. Samtidig skal potetdyrking ha vært nesten ukjent i området. Hovedtendensen innen jordbruket i området var høyavling og husdyrhold. I 1854 hadde reindriftssamene fått tillatelse til å holde dyrene ubevoktet, noe som resulterte i flere klager over rein som ødela engene. I stedet for gjerder brukte man kraker for å holde rein og husdyr fra høyavlinger. Utslått som ikke var innhegnet var særlig utsatt for skader fra reinflokker, siden kraker og hesjer ikke ga tilstrekkelig vern. Bare overflategjødsling ble praktisert; senere ble jordene også vendt før gjødsling. Knapphet rådet og utslåttmarkene ga heller ikke nok fôr. Derfor måtte alt slags tilleggsfôr (tang, kokt fiskeavfall, løv, kvist og lyng) tas i bruk. Høstingssesongen varte hele året. Fiskehoder og fiskeslo var mye brukt, hvilket førte til et lavt antall av gris i sognet da fiskefôr gir usmakelig flekk. Potetdyrking gikk tilbake på 1860-tallet, men produksjon av fetevarer, smør og ost økte betydelig på grunn av forbedret dyrhold. Det var nok fetevarer for salg, men landbruket forble selvforsynende og mindre kapitalgenerende. Ysting og kjerning begynte på 1910-tallet (Elstad 2004: 16; Hanssen 1986: 195-201, 297, 303-305).

Figur 21: Informanternes stedfestede opplysninger om beiteområder, forressurser, ferskvannsfiske, jakt og fangst, hogst til brensel og byggematerialer, bærplukking og annen høsting samt bygninger og boplasser i Indre Porsanger.

Fôrtilstand har sannsynligvis vært en grunn til at husdyrene ble sagt å være små, og det nevnes også at kuene og sauene ga lite melk sammenlignet med andre steder i landet. Hester var dyre, og dermed fåtallige. Mot 617 rein, var det 8 hester i 1865. Einar Richter Hanssen har regnet 1 hest i Kistrand og Brenna, og 6 i Lakselv. Både saue- og hesteraser ble foredlet, og Hanssen siterer Amund Helland, som skriver om en spesiell Porsanger-rase, «vel 1.40 høye og sterkbygget», og som var «...raske, nøysomme og sterke» (Hanssen 1986: 198). Bygningen var kraftig, med dypt og bredt bryst, meget kraftig rygglinje og sterke ben. Rasen var betraktet som bedre enn finlandshesten, som det var flere av i Finnmark. Hanssen ser bedre foring og foredling som en årsak til forbedring av hesterasen i Porsanger. Handelsmannen, hans faktor, tre båtbyggere og en kvinnelig forpakter og reineier Margreta Ulick fra Tamsøy nevnes som hesteeiere (Hanssen 1986: 197-198). Som redegjort i kapittel 3, fant setring sted i Skoganvarreområdet fram til 1950-60 årene.

Før frigjøringen av handelen og pengeøkonomien begynte å akselerere i 1863, var jordbruksprodukter viktige i byttehandelen som pågikk mellom lokale folk og lokale handelsmenn. Fisk og tran var de viktigste byttevarene. Naturalia som ble byttet mot handelsvarer fra jordbruket inkluderte kjøtt, smør, ull, vadmél, skinn, bær og trematerialer (Hanssen 198: 212).

Som eksempel på de spenningsfulle forholdene mellom reindrift og fastboendes landbruk, samt fôrdrift, kan debatten om mosesanking kort beskrives. Krøtter brukte også mose som fôr. Sanking med jernrive ødela, ifølge myndighetene, mosemarken både for rein og krøtter, og var derfor uønsket. Reinbeitekomiteen anbefalte at mose burde reserveres til reindriftssamer, og at fastboende burde styres mot et mer rasjonelt landbruk. Herredstyret i Kistrand protesterte mot dette i 1903 og motsatte seg denne nekting av mosesanking i områder fredet for reinbeiting. Herredstyret framhevet Lakselvdalområdet, spesielt området rundt Øvre Lakselvann (Skoganvarre), der mosesanking til krøtterfor hadde betydning (Hanssen 1986: 298-299).

Lakselv- og Rohčidalen var utmarkslåtter til folk fra Lakselv og Brennelv (Pettersen 1994: 73). Det frodige og skogrike området rundt Gákkajohka var brukt som slåttemark, samt som evakueringsområde under 2. verdenskrig av folk fra Brennelvområdet. Utmarkslått, jakt, fangst, fiske, vedhogst og bærplukking har foregått i dette området. En familie fra Valjohk, ved Deatnu/Tanaelva, har også brukt området til samme formål (Barlindhaug, Risan & Thuestad 2007: 51).

Oldefaren til N.N 10 flyttet fra Sverige og bosatte seg i Stangnes, som de «kjøpte eller bosatte seg i 1860. 1860 ble det målt ut første gang». Slekten hadde sauer, melkekyr og hest, og noen gris. Gården lå i Gjølkenes og i Stangnes, der familien til N.N 10 bodde i et av husene. Gården brukte hele området rundt Stangnes som beiteområde, helt opp til den øvre delen av Stangnes. N.N 10 mener at området var brukt av slekten fra tiden de først kom fra Sverige til Lakselvdalen. Den nedre delen av området brukte en annen slekt. På motsatt side bodde besteforeldrene, og på den måten ble så hele neset brukt som beite av familien. N.N 10 forteller følgende om bruk av fjellsidene og om eiendomsforhold:

(Sauene gikk) opp fra Gjølkenes siden opp til Lemmivaara, ved E& (Sic!). Dem som hadde på den siden. ... Så brukte dem seinere å flytte sauene hit til Vuodđujohka. Så brukte dem, dem laget dem en bru der, og hadde sauene på den siden ... Det var mer saubeite det, kyrne var i nærheten. Men jeg husker kun onkelen og bestefaren min sin. Jeg vet at fra far sin side bestefar, ..., han hadde en forpaktet eiendommen på øvre siden av Vuodđujohka, her. Den ble også brukt da i sin tid, men i min tid.

Eiendommen som ble kalt Bajitjohka er ikke lenger familiens, og informanten husket ikke tidspunkt for forpaktning. Området ble mest sannsynlig brukt som slåttemark, hvorfra høy, selje, lov og ris ble brakt ned med rein og hest. Grunnet tap av sau til jerv og gaupe har områdene i Gjølkenes, som fortsatt er i bruk i dag, måttet bli gjerdet inn. N.N 10 løfter også fram at «...nå er det FEFO som påstår at den er deres, men dem (slekten til N.N 10) hadde mange plasser som nå er FEFO grunn».

Naboene brukte samme beiteområde. Til spørsmål om bruk var felles svarte N.N 10: «De hadde utmarksbeite, også hadde dem inngjerdet område, hver gård hadde sine dyr. I utmarken gikk alle sauer». Utmarksbruk var dermed felles beiteområde.

Dyrehold i Skoganvarre (N.N 12-14) omfattet sau, ku, og med et års siktemål på gris, for å «føde den opp til den hadde spekk på ryggen». Sauene til familien til N.N 13 ble ført til nordenden av Øvrevann, samt på vestsiden i og rundt Silbbačohka området og på nordenden av Nedrevann. N.N 14 husker at sauene gikk helt ned til Vuolajohka. Hestene tilbrakte sommeren i store områder i flokk. Dem kunne man finne «under Gaisa» (N.N 14), eller i «området her mot Gagga beiteområde» (N.N 12). N.N 14 hadde sin hjemgård i Skoganvarre, og slåttemark oppe ved Greiner. Beiteområdene til sauene til N.N 12 og 14 var felles, mens kuene til familien til N.N 14 hadde et mindre, eget område. Sæterplass, med sommerhus og fjøsgamme til foreldrene til N.N 14, virker også å ha vært familiens egen. Det vises til lang historisk tilhørighet til slekten Helander, med flere gammetufter i området. Vuolajohka virker å ha vært grensen for beiteområde med sæterdrift. Sæteren var i bruk fra slutten av 1800-tallet til omtrent 1968-1969, da den falt ut av bruk ved bestemorens (til N.N 12 og 14) bortgang. Utmarksressurser inkluderte høy, samt ris og løv som tilleggsfôr til dyrene. Sæteren til bestefaren til N.N 14 hadde blitt utmålt før krigen.

N.N 13, også fra Skoganvarre, forteller at

...mine besteforeldre hadde store jorder, dem slo seg ned i Luosttejok før det ble brent. Og der var det store jorder langs elva, og det var nok høy til vi som hadde sauer, besteforeldrene mine, far sin bror og til oss.

N.N. 13 mener at dette var på privat grunn, og forteller også at på bestemorens tid ble det sanket mose, en aktivitet som også ungene deltok i. Mosen ble hentet fra Otermoen.

N.N 17 sin tippoldefar flyttet til Lakselv, Brennerdalen i 1865. Eiendommen er fortsatt i slektens eie. Ellers forteller N.N 17 om bosettelser i Gustoniemi, flere i Smørstad, samt en stor gård til en «sånn smedslekt ... Ralti-slekta», som drev med dyrehold, både hester, kyr og sauer, samt beiteland. Den første skogvokteren, Ingstad, bodde i Ingstadbakken, som ble oppkalt etter han.

N.N 5 hadde barndomshjemmet sitt i Časkkil, «ned i ... Karenplassen. Bekken heter Karenbekken», som renner fra Karenvann, Gárenašjávri. Stedet var bebodd av slekten senest fra 1820-tallet, og fikk navnet sitt etter de første beboere av slekten (fra Kalix, Sverige). N.N 5 gjør rede for en omfattende slektshistorie om familiens tilhørighet til traktene, og nevner blant annet at slekten slo seg ned i Časkkil (kanskje på 1820-tallet) og «... befolket egentlig hele Østerbotn», hvor slektens etterkommere etablerte seg, og bygde hus og dominerte bosettingen «...fram til midten av 50- 60-tallet». N.N 5 forteller om saueholdet til familien sin under barndomsårene at «de gikk under Časkkil, og i det området der, oppover Časkkilelva og bortover der, de kunne gå ganske langt. Sauene holdt seg stort seg i samme området».

Beiteområdet, der familien også hadde myrer som utmarksslåtteområder, har vært i familiens bruk fra de først kom, og helt til nyere tid. Men nå er det andre som benytter området for beite, slått og dyrking. Det råder usikkerhet om navnet til slåttefeltet, men det kan være Martinsskare/Siedga. Familien hadde slektninger i Brennelv, og deres utslåttområde var lokalisert i «...Rohči...øverst i Brennelvdalen der hvor Gagga begynner og Brennelva slutter». Hesten til familien var «...stort sett inne hjemme. Den ble brukt til vedkjøring, hente høy, vi hadde blant annet utmarksslåtte i en holme», som het Annibiedja eller Annibeahca. Her antyder N.N 5 et klart eierskap til området, inkludert to lakseplasser:

Det ble i sin tid, så ble det gjort en visning, så den holmen, hit til Annibeahcaniemi. På Časkkilgården var det området, det området hørte vel til Časkkil. Man hadde da to lakseplasser på kilenot. En under Časkkilneset, og en som heter (utydelig) bahta.

Lakseplassene var i perioder leiet ut eller lånet bort til andre fiskere.

N.N 19 forteller om forskjellige ressurser i Østerbotn og Rohči. Området var også vandringsområde, og evakueringsområde under krigen. N.N 5 utdyper om utslått og eiendomsforhold i Loddevárri:

Hele Loddevárri og Rohči, har blitt brukt som sauebeite av de som bor i området her. Flere av de fra Brennelv hadde utmarksslåtte i Rohči. De finner man i dag som privateiendom. De som var her i Brennelv, de var, det finnes i hvert fall en 5-6 av de som bodde her, som fikk etter

hvert opp privateiendom i registeret i Rohči. Jeg har faktisk noen hytter i Rohči. De som bodde der hadde også en eiendom i Rohči på hundre og tyve mål som er registrert, men som er delt opp i små biter. De på min mors siden.

N.N 5 nevner ytterligere to slekter med privat eiendom i området.

Figur 22: Gammel slåttemark i dalsiden sør for Gákkajohka. Foto: Stine Barlindhaug, NIKU.

5.5.2 Ferskvannsfiske i elver og vann

N.N 5 forteller i detalj om tidligere sjørøye- og laksefiske i Časkkilrelva og senere ved/i Čoagalma (finsk navn, Coagan på samisk, mener N.N 5), noe han kaller for «FEFO plass». De eldre brødrene hans har fisket i det sistnevnte «sidesprang» av Časkkilrelva fra 1990-tallet, etter at han selv begynte med å fiske der. N.N 5 nevner også lakseplassen Jeagilbahta, Moseberget, som «er borte», men som han skulle være interessant «å få tilbake», ikke bare for bruk, men også for å få klarhet i eiendomsforholdene for plassen. Han har gjort arkivsøk i området, og mener en navngitt person, tippoldefaren hans (N.N 111), eide plassen på 1950-tallet.

Faren til N.N 5 drev med vinterfiske etter ørret med garn under isen i Gorojavri (dette kalte de innsjøen, på kartet heter den Geaidnujávri). Ungene fisket ørret på sommeren i Čorggosvannene, Pikkokolajavri (småfiskvann), Kuusanmosko i Rohči, i Storefiskevann og Beisvann.

Ferskvannsfisket til slekten til N.N 10 pågikk i alle vannene i nærområdet, Luosttejohka, Lille og Store Ullosvann, Skuovgijávri (som ble kalt for Oppar), Nakkavann og alle vannene «helt til Stabbursdalen». Ørret og røye ble fisket, mest til matauke, mens «noen drev med litt næring, men det var ikke det store. I hvert fall i dalen var det ikke noe, det var matauke». N.N 10 mener at de samme områdene fortsatt er i bruk, bortsett fra «parken» (Stabbursdalen nasjonalpark), men fritidsbrukere når de fjernere vann raskere nå med skutere.

Lakselva var «en av de viktigste» ressursene i området der N.N 10 bodde. Grunneiere med eiendommer som grenset ned til elva hadde rettighet til garnfiske, og lakseplassene ble delt mellom familier eller sammenslutninger av flere familier, «etter hvor mye vannstand om dem kunne bruke en plass eller andre eiendommer». Grunneierforeningen som styrte, fulgte med på at lovene ble fulgt og lagde vedtekter, som blant annet regulerte varigheten av fiske og hva slags redskap som kunne brukes. N.N 10 husker at «...på Gjøkenes og Banak var det flere familier som brukte [lakseplasser] ... selv om eiendommene ikke grenset dit, så ble det brukt». N.N 10 mener at FEFO har overtatt mange lakseplasser. Garnfisket ble avviklet, trolig rundt 1986-87. Det er blitt begrensninger på redskapsbruken og nå er det fiske med fluestang og kort som gjelder. N.N 17 mener at «...stengsel, sånn som de hadde kunnskaper om fra Tårnedalen» ble brukt i Lakselva. Å tyvfiske, i nattens mørke, var ikke et ukjent fenomen.

N.N 14 husker at familien brukte Gjeddevannet til å fiske etter abbor og gjedde. I Skoganvarre var innlandsfisket til matauke, men fram til 1960-70-tallet var det ikke uvanlig med næringsfiske (N.N 14) og enkelte solgte spekkefisk (N.N 12). Saltfisk fra Gaggavann ble solgt og familien til N.N 13 pleide å fiske røye der. Vuolajohka huskes som en svært «ressurssterk» lakseelv og det viktigste vassdraget for fiske (N.N 14), der «alle fisket laks, mannfolkene fisket laks (N.N 13)». Vassdraget var også rikt på ørret, rød og harr (N.N 14), og lake, som ble levnet på isen, men ikke brukt.

N.N 17 mener fjorden var så rik at innlandsfiske ikke hadde stor betydning, men i de rike innsjøene, blant annet Skaidivatnet, ble det fisket uansett. Samme informant beskriver et skille mellom Lakselvdalen («østfisk») og Brennelvdalen («vestfisk»), hvor det i førstnevnte fantes harr, gjedde og abbor, mens det i Brennelvdalen bare var ørret. Innlandsfisket har i noen grad mistet sin funksjon som matauk, men man fortsetter å fiske i Skoganvarre både for å skaffe god mat (N.N 12-14), og for å holde harrpopulasjonen nede, med garn, slik at den ikke dominerer i vassdraget (N.N 14).

N.N 19 sin families innlandsfiske foregikk hovedsakelig i vannene mellom Østerbotn og opp i Rohči. Informanten nevner Sorkus og Kaarinanjärvi som noen av de mange vannene i det området. I barndomstiden ble det fisket i alle vann på vei til Brennelvdalen med kateboks, som var laget av hermetikkbokser. Videre nevner N.N 19 «Kuellejávri» fiskevann, Kalajärvi, Saskilanjærvi, Suolujávri, samt fiske «i masse av de vannene» som ligger omkring Luosttejhoka-området, og øst for Luosttejhoka, blant annet Justiniávri, og rundt Luosttejhoka. Skoganvarre og Luosttejhoka nevnes også som ferskvannfiskeområder, samt Luostijoki, der laksen gikk opp til Luosttegorži (omdøpt av turisthensyn til «Lailafossen» etter Laila-filmen). Som barn fisket guttene i Lakseelva og Brennelva.

5.5.3 Jakt og fangst

N.N 5 nevner at «...om vinteren, fra slutten av januar ut til mars, var faren min rypefangster (snarefangst) i Luosttejkok, det gjorde han hver vinter helt til -62-63». Lokasjon til snarefangsten er noe uklar, men området og rypegammen til N.N 5 er plassert ved Vannsjavri, som renner ned til Luosttejhoka. Faren hans jaktet også «i Gaisaene». Fangsten varte 2-2,5 måneder, og var familiens viktigste inntektskilde i vintermånedene. N.N 5 selv drev sporadisk snarefangst i gårdens beiteområde og i Čorrosluokta, «...der hvor de samene har etablert seg, distrikt 14A har leiren sin der». Røyskatt ble fanget og sendt «til Riber i Bergen». Hare og rev ble skutt, samme med fjellrype, som ble jaktet i Časkkiljelllet og oppe ved Roddenes. Av sjøfugl ble ender, ærfugl, alker og skar jaktet. Om skar mente N.N 5 at den også ble spist, men han «visste ikke hvorfor». Jaktstedene var munningen i Časkkiljohka, Hamnesbukta og Annibiedja. Sel, kobbe på isen og i sjøen, samt nise ble også jaktet, i området mellom Annines og Bjørnnes.

N.N 5 forteller om elgjakt, som drives fortsatt:

Elgjakta begynte i begynnelsen av -70. Første gang jeg hørte om elg var vel kanskje, jeg husker ikke årstallet, det var vel rundt 1958-60. Da hadde faren min sett 3 elg i Luosttejhoka, det var en stor nyhet. Det var første gang jeg hørte om elg. Men nå er jeg med på å jakte på elg. I år ble det 5 stykker. Elgjakta har vært i hvert fall 20 år. Broren min har drevet med elgjakt i over 30 år.

N.N 19 nevner at elgjakt begynte på 1960-tallet.

N.N 10 forteller at snarefangst og rypejakt pågikk i Lemmivarre og opp igjennom dalene i Vuodđujávri, samt Luosttejohka. N.N 10 forteller videre: «Det var vårjakt i Lakselva på ender i sin tid. Man solgte ikke den, men spiste den. Vi skjøt for maten sin del. Det var en stund, jeg vet ikke om det var lov, men vi gjorde det».

Åtejakt på rev fant sted vinterstid for salg. Vårjakten har det blitt slutt på, men rypejakt forekommer avhengig av hvor mye ryper det er. I likhet med resten av Porsanger, har jaktens primære formål endret seg fra å være først og fremst for matauk til sport og rekreasjon.

N.N 17 forteller at både jakt og snarefangst av rype foregikk «...overalt, både på vestsida og østsida». Jakten hadde foregått blant annet i Halkavarre-området og Rohčidalen i flere generasjoner, fra faren til N.N 17 var barn. Snarefangsten foregikk stort sett i Rohči-området, «og litt av de små dalene også i Buzargo. Rundt Sjaskilfjell og Kossavarre», ifølge N.N 19. Andejakt fant sted både på land og sjø, og ryper ble både solgt og konsumert selv.

Figur 23: Nedrast jaktbu i dalsiden sør for Gákkajohka. Foto: Stine Barlindhaug, NIKU.

5.5.4 Hogst, brensel og byggematerialer

N.N 5 forteller om en familievirksomhet i Časkkil, som krevde mye ved: tjærebrenning: «I Hamnesbukt på fjellsiden hadde de da tjæremiler, de brente tjære, og kull brukte de til smien og tjære til å smøre båten. Det var en aktivitet som familien hadde før krigen».

N.N 5 forteller at ved tidligere ble hogd «under Časkkilfjellet», men at det nå hugges ved i Rohči. Familien drev blant annet med båtbygging. Å hente ved fra Statskog med det formålet krevde en egen prosedyre:

I -57 så satt faren min en ny bunn på sjarken. Det var en 27 fots sjark. Vinteren -57 dro jeg ... og han bort til Rohči. Sjekka inn til skogvokterhytta der, så kom skogvokteren og han hadde funnet tre som ha skulle ha til, så kom skogvokteren og blinket de av, også felte vi dem av og kvistet de, og de ble kjørt tilk [Sic] Skoganvarre og ble sagd til bord. ... Båtbordet var furu. Rohči hadde fin furuskog. Men til ved var det bjørk. Det var mye under Časkkilfjellet og det er enda ganske mye skog der. Vedteigen fikk du av skogvokteren.

Hogst til bygging har mer eller mindre sluttet, og bygningsmateriale ble tidlig importert fra Finland. Informanten forteller at man:

...kjøper det ferdig. Det er noen som driver og hugger tømmer til materiale ... I Hamnesbukt var det sagbruk på begynnelsen av 50-tallet til midten av 60-tallet. ... [Ved] kom fra Enare. Det ble skipet og delt ut med båt til Finnmarkskysten. Det var et ganske stort sagbruk der.

N.N 17 forteller om Rohči som ressursområde:

Oppe i Rohčidalen hadde de sånne plasser hvor de ga vedteiger til folk. Og da kjørte faktisk folk helt oppe fra Lakselvdalen og opp Brennelvdalen. Og henta veden etter at de hadde vært der og felt den. Og de hadde utmarksslått det med ... Og henta også høy. Og henta etter krigen så husker jeg de store kolonnene med hester som kom og henta. ... For høy var det begynt å bli mindre med. For de begynte å få større jord etter krigen. Men ved henta de lenge.

Hogst av brenneved skjedde i hele Lakselvdalen, oppe i dalene i Vuodđujohka. N.N 10 forteller: «Mange ... drev med salg av ved til forsvaret. Med hest og slede. Eller var det til sin egen bruk i selve dalen. ... Det var like etter krigen. De som hadde hest og hadde mulighet å frakte det».

Torv ble tatt der hvor gammene ble bygget.

Skoganvarre var rik på furutrær, store nok til å tas ut som tømmer. Denne virksomheten var betydelig fra gjenreisningsperioden og fremover. Området som lå beskyttet av Gaisaene, og rundt Gaggavann var rike på ressurser. Skoganvarres skog og menn, under regulering fra skogsvokteren, forsynte regionen med tømmer:

Det var 3 sagbruk i bygda. På den tiden, når vi vokste opp. Husene ut over fjorden (også flere i Karasjok) er bygd av Skoganvarre, det vil jeg bare ta med, med de store furutreeer her. Onkelen min og faren min drev, onkelen min tok over etter hvert (N.N 13).

N.N 14 forteller at alle i bygda hentet bjørketre til egen bruk fra «en eller annen teig, en eller annen plass. Helt fra Øvre-Luobbal til, hadde teig til hit, og inn i Ávži her. I nærområdene». Tømmerdriften som næring tok slutt på 1960-tallet, men bruken i husholdningene fortsetter.

5.5.5 Sanking, bærplukking og annen høsting

Luosttejok, samme område som faren i familiens drev snarefangst, samt myrer i beiteområdene til gårdens dyr, utgjorde multeområdene til N.N 5. Sennagress, blåbær og tyttebær ble plukket i nærheten av Časkkilgården. Informanten husker også barking med bjørkebark: «Ørretgarnet var bomull og kastenota var bomull. Det brukte man å koke med bark».

N.N 10 forteller at sennagress ble hentet i Stangnes og Gjølkenes, innenfor de helt nærmeste områdene. Bruken fortsatt helt fram til «Goretex tiden», på 1980-tallet. Det er flere som henviser til langvarig bruk av sennagress i Porsanger. Multebær, både for matauke og næring, ble plukket «...ikke (i) selve dalen, der er det ikke så mange myrer, men opp igjennom Lemmivarre og Luosttejok, og

Karasjokfjellet». Mer spesifikt ble multemyrer utnyttet rundt Vuodđujávri, Lemmivaara, «hele siden Vuodđujohka», Vuolajohka området, rundt Porsevannen, og «hele Luosttejohka området, på begge sider». Også blåbær ble plukket, og særlig tyttebær var det rikelig av. Tyttebær ble plukket for salg i de årene, og da «...kunne man plukke flere 100 liter, i tønner». Ærfuglegg solgte man videre, mens dun var til eget bruk. Disse ble sanket ute på holmene i fjorden.

Torv ble tatt for gammene virker det som, uten at dette var regulert i Skoganvarreområdet, fra de samme myrene der gammene ble bygd (N.N 14). Sennagress ble sanket i Øvrevann. N.N 13 mener at folk ikke hadde sine egne steder for sennagress, «...de rodde og skar». N.N 14 husket at

i den tiden vi vokste opp, så var det ikke sko i den forstand, det var skaller. Sennagress brukte man. Det tørket man under ovnen og brukte det dagen etter, så hadde man skaller. Dem hadde man på når man gikk til senga.

N.N 13 mente at noen gjør dette enda og at det er en levende vane hos samer, men ikke hos fastboende (N.N 14). N.N 19 husket at sennagress ble skåret i nærområdet (av gården).

Multebær ble plukket og syltet for å vare igjennom vinteren, og til dels til salg for Einar Isaksen i Karasjok. Silbačohkka huskes som en god plass, og det fantes masse gode myrer «opp igjennom Luosttejohka» og ved Ruostajohka (N.N 14). Når det gjelder blå- og tyttebær er det fortsatt mulig å stort sett gå ut døra og begynne å plukke (N.N 12, 13). Multebær var en del av matauken til N.N 19, som plukket i «masse små myrer oppover i Lottifielma».

Folket fra Øvre Brennelv her og Østerbotn dro jo ofte, ikke oftere enn på sommeren, på multebærplukking ... Med hest. Det var jo tungvint å dra med hest og vogn. Man brukte sånne raier, som var laga bare av bjørkestenger. Som hesten dro etter seg. Det kunne man da surre ting på.

N.N 19 nevner spesielt «Rohčimyra» der det enkelte år var «kolossalt» med multer. «De aller ivrigste» dro helt til de bærrike myrområdene i Luostejok-området. Tyttebær og blåbær ble plukket i nærområdene.

N.N 12 husker at kvann, tross at enkelte mente den var ugress, ble sporadisk sanket og brukt ved å koke det sammen med fisk, noe som ga ekstra god smak. Kvann fant man i bekkene ved Gaisaen. N.N 13 brukte å lage te av geiterams og saft. Sopp var mat for kyrne, som var svært ivrige etter å spise dem.

N.N 10 forteller om deling av ressursområder på følgende måte: «I Lakselvdalen, så var det folk fra Skoganvarre som brukte, Vuotku, det var deres område. Lakselvværingene fra der og nedover, det er enda slik». Prinsippet var at de som bor nærmest også er de som bruker områdene mest.

5.5.6 Gammer og boplasser

N.N 5 nevner at deres slekt skal ha hatt en gamme i et av deres utslåttområder, Martinskare. I Rohči, i «Gagga-slåtten», hadde slekten en hytte som foreldrene til N.N 5 brukte fra etterkrigstiden til utmarksslåtten. Nå tilhører hytten «barna». I Rohči fantes det også en jaktgamme, samt en jegergamme i Luosttejok. Ellers forteller N.N 5 at i

...Luosttejok er det en haug med gammer. De kjente gammene, Movik-gammen er intakt, Nymo har en gamme der, så er det bygget et par hytter i Luosttejohka etter det. Det står enda, jeg vet om 4 andre gammer, men jeg vet ikke hvem som eier dem.

Og videre:

I Lemmivarra er det i hvert fall en gamme på vestsiden av Brennelva, oppe i skråningen er det en gamme tror jeg. ... Det er gamme der, og gamme der. Der er en Isakgamme, de hadde flyktet, Isak Ratama. ... Så er det en gamme i og vedlikeholdt, det er en av bygdelagene som holder den vedlike. En gamme her i Gusanjuoski, også holdes vedlike av bygdelaget. Så har bygdelaget en hytte her. Over Karenelva var det til og med en skole under krigen, de drev også med prøvedrift av kobbe, det ble faktisk skipet ut av Lapaga. Kjørte det ned med hest.

Det er muligens flere gammer i Rohči som jeg ikke vet om. Det er noen gjeterhytter også, så er det en gamme her også, den er privat, men er åpen.

Det var ikke sjeldent, at gammene var privat eiendom, men samtidig åpne for alle:

Det var en jaktgamme, en som bodde i Østerbotn som hadde jaktgamme der (helt oppe ved Brenna). De har jeg navnet på. Det er noen som heter Moiska. Det er N.N 112 og N.N 113 som står som eier. Den har jeg også overnattet i, og er åpen.

N.N 10 forteller inngående om flertallige gammer og tufter i området. Reindriftssamene hadde gammer flere steder oppe i Lemmivarre og ved vannene, blant annet Idagottajavri (som er det finske navnet), Holmvann, og Oppaljahka, som ble oppkalt etter N.N 114, som var eieren eller brukeren av gammen. Onkelen til N.N 10 hadde krigsgamme, samt flere andre gammer (8). N.N 10 husker ikke lokasjoner eller brukere i alle tilfeller, men han nevner at det er flere tufter oppe i Gilijohka. Han beskriver funksjonene til disse gammene som «fluktgammen», muligvis en krigsgamme, og en jaktgamme i Gilijohka. «Dem brukte, de dalfolkene, gammene til (rype-)jakt, men det var reindriftssamene som hadde satt dem opp».

N.N 10 mener at utmarksslått fortsatte inntil 2000-tallet. Gammene ble bygd så seint som på 1980-tallet, og det finnes flere forsøk på å få de matrikulert og punktfestet. N.N 10 nevner en gamme i Luostejohka, som slekten hans fra Gjøkenes «prøvde å få», uten hell. Disse utsagnene forteller noe om rettighets- og eiendomsfølelsen til gammene. N.N 19 husker flere velbygde og store fangstgammer i Gagga, i Rohči-området.

Figur 24: Nedrast fellesgamme ved Unna Inggášjávri. Foto Alma Thuestad, NIKU.

Figur 25: Gammetuft, mulig evakueringsgamme ved Gaggasied'ga. Foto Alma Thuestad, NIKU.

5.5.7 Ferdselsveier

N.N 5 husker en hestevei og gangvei fra Časkkil til Luosttejok, som strakte seg helt til Tana og kanskje til Valljok. Det fantes også en traktorvei til Luosttejok, samt en barmarksløype til Grassvann. Videre fantes kjørespor og skuterløyper langs Brennelva, via Halkkavarveien, mellom Brennelv og opptil Rohči. N.N 5 forteller også om kjøreveisystemer i områdene Karenhaugen, Gusanjuoski, Østerbotn og Karenjávri, som ble brukt når man skulle til slåtta. Folk er aktive med hensyn til å søke dispensasjon og veiene er delvis i aktiv bruk: «Det største ønske er at det Brennelvkjøresporet langs Brennelva blir åpnet som barmarksløype. Det er en viktig måte å komme seg til Rohči på. Her er det en del fiskevann som folk bruker. Den burde vært åpnet som barmarksløype».

N.N 10 husker en ferdselsvei som går fra munningen og opp gjennom (Lakselv)dalen til Skoganvarre, over nesene og til elva. Veien var vinterruten og ble kalt hesteveien. Nå kjører man skuter i samme løype. Luosttejhoka har mange veier, blant annet en mellom Luosttejhoka og Časkkil.

Skoganvarre ligger sentralt midt i et gammelt kjerreveisystem, som N.N 14 mener fortsatt er synlig i terrenget. N.N 12 mener at stien, eller sommer- og vintervei fra Skoganvarre til Sognevann fortsatt er i bruk, mens en annen som informanten kaller for «tilveien fra Gaggavann» (N.N 13) ikke nødvendigvis er det.

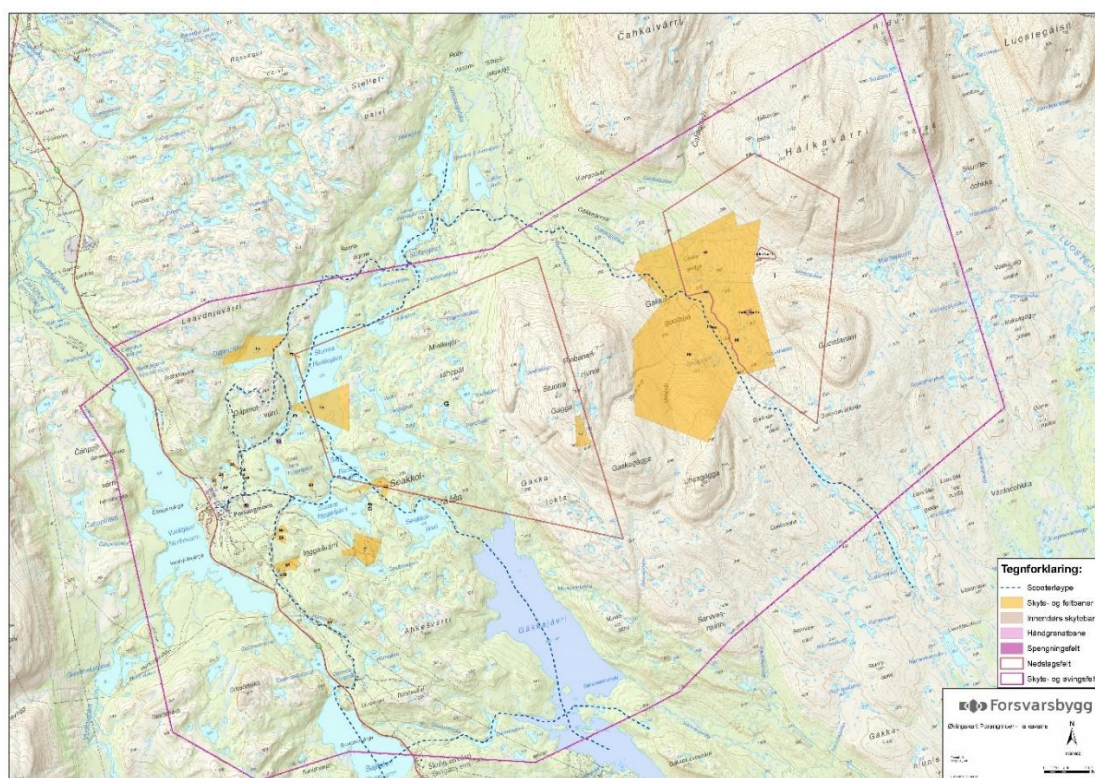
N.N 19 nevner to veier på Lottivare-sida, og at Časkkil- og Brennelv-områdene har vært tilknyttet til Rohči med tosporete hesteveier. Disse ble senere benyttet av traktorer, som viste seg å være for tunge for slike veier.

5.5.8 Forsvaret

Forsvaret bruker og har over tid brukt et betydelig landområde på Porsangermoen - Hálkavárri-området. Porsangermoen/Halkavarre skyte- og øvingsfelt (SØF) omfatter i dag omkring 207 km² i Porsanger kommune.¹²⁵

Forsvaret har festeavtale med FeFo, og de har også kjøpt noen arealer i området. I et langt historisk perspektiv regnes området for å være et samisk bruks- og bosettingsområde, noe som arkeologiske funn av samisk boplasser i skogs- og fjellområdene understøtter. Her finnes imidlertid også spor etter aktivitet og bosetning i steinalder. Vegetasjon bærer preg av utmarkslått i Gákkajohka, og kvenenes, sjøsamenes og nordmenns bruk av utmarka til beite, vedhogst, jakt og lignende er godt representert i området. Andre verdenskrig framstår som et brudd på en lang brukshistorie i området, da omtrent 70 000 tyske soldater og russiske krigsfanger oppholdt seg i dette området. I Skoganvarre hadde tyskerne bygget forsyningsbaser og senere hovedkvarter. I 1945 opprettet kommunen militære standkvarter som senere ble utbygd til permanente forsvarsanlegg. Området har vært brukt av forsvaret som militært øvelsesfelt siden 1950, og Garnison Porsanger ble offisielt åpnet i 1965 (Barlindhaug, Risan, og Thuestad 2007: 22-25; Petterson 1994: 256-257).

Forsvaret etablerte et boligfelt for sine ansatte på neset mellom Vuolitjávri /Nedrevatn og porten inn til Porsangermoen, som fikk navnet «Ensomheten». Navnet stammer fra eiendommen som var utmålt i 1862) til Anders Aslaksen Guttorm. Navnet «Ensomheten» reflekterte den lange avstanden til nærmeste nabogård. Arealet var stort, siden reindriftssamen Guttorm brukte den som beite til reinene sine. I 1920 solgte slekten eiendommen, og den ble etter hvert dårlig vedlikeholdt. Staten v/forsvaret kjøpte eiendommen fra «Overformynderiet» i 1954 for kr. 1 000,-. Eiendommen omfatter både boligfeltet og hele leirområdet til dagens militærleir (Barlindhaug, Risan & Thuestad 2007: 22).

Figur 26: Kart over Porsangermoen/Halkavarre skyte- og øvingsfelt (SØF). Kart: Forsvarsbygg.

¹²⁵ Kart over Porsangermoen/Halkavarre skyte- og øvingsfelt (SØF) er tilgjengelig via Forsvarsbyggs nettside, <https://www.forsvarsbygg.no/globalassets/vi-tar-vare-pa-miljoet/skytefelt/porsangermoen-halkavarre/kart-porsangermoen-halkavarre.pdf>

Deler av området på totalt 318 km² (NOU 1994: 206) har tidligere blitt brukt som vinterbeite og kalvingsland for rein (se nærmere Barlindhaug, Risan & Thuestad 2007: 57). Området er preget av militært bruk, med skytebaner, veier, barmarksløyper, bygninger og andre innretninger. Øvelsesaktiviteter har etterlatt synlige spor i form av lavvoplasser, gapahuker, kjørespor, skytestillinger o.l. Deler av terrenget, inkludert ødelagte kulturminner, bærer preg av mindre kontrollert bruk av stridsvogner under øvelser. Også gruvedrift, primært fra tidlig 1900-tall, har etterlatt merker i landskapet, med dagbrudd, sjakter og bruddsteinshauger, samt enkeltstående hus. Målområdene for skyting er fri for vegetasjon og til dels rasert (dette gjelder også enkelte skjemmete kulturminner). Jernskrap finnes også i målområdene (Barlindhaug, Risan & Thuestad 2007: 47-49, 76). Militær virksomhet har resultert i at rein trives dårlig i området i dag.

I etterkrigstiden under gjenreisingen ble forsvaret en betydelig arbeidsgiver og en viktig faktor i sentralisering av bosettingen i kommunen, samt i etableringen statseierskap av arealer. Forsvarets tilstedeværelse har ledet til forandringer i bruks- og rettighetsforhold til beiting. Etter Skogloven kan for eksempel ikke saueiere i områder som grenser opp til skyte- og øvingsfelt på statens grunn kreve erstatning for tap som følge av forsvarets aktivitet, selv om beitearealene har vært brukt gjennom mange år i den tru at dette var en naturlig rett. Staten som grunneier har myndighet til å regulere beiting, hvilket har vært en kilde til konflikt. Det har slik vært strid om områder som skal legges ut til forsvarets aktiviteter, både i Varangerbotn, Porsanger og Alta (NOU 1994: 252).

I intervjumaterialet ble det veldig sjeldent ytret misnøye mot forsvaret.

Figur 27: Rester av militær innretning i skråning på vestbredden av Stuorra Ruššojávri. Foto Alma Thuestad, NIKU.

5.6 Jord- og ressursbruk på Østsida, Børselv og hele østsiden av fjorden (Brenna-Kjæs, Leirpollen, Børselvdalen)

Tre informanter fra området ble intervjuet, en kvinne og to menn.

5.6.1 Jordbruk – Husdyrhold; beiteområder, utmarksslåtter og fôrressurser

Richter Hanssen (1986: 197-198) nevner at få av de såkalte «finnekua» var å finne igjen i Børselv på 1980-tallet. Finnekua var liten, med stort hode og «ganske god bygning». Grunnet

«...daarligt røgt og pleie er dette kvæg blit forkrøblet og smaat, men er samtidig blitt nøisomt og haardtført og er utvilsomt det kvæg som passer bedst for Finnmarken».

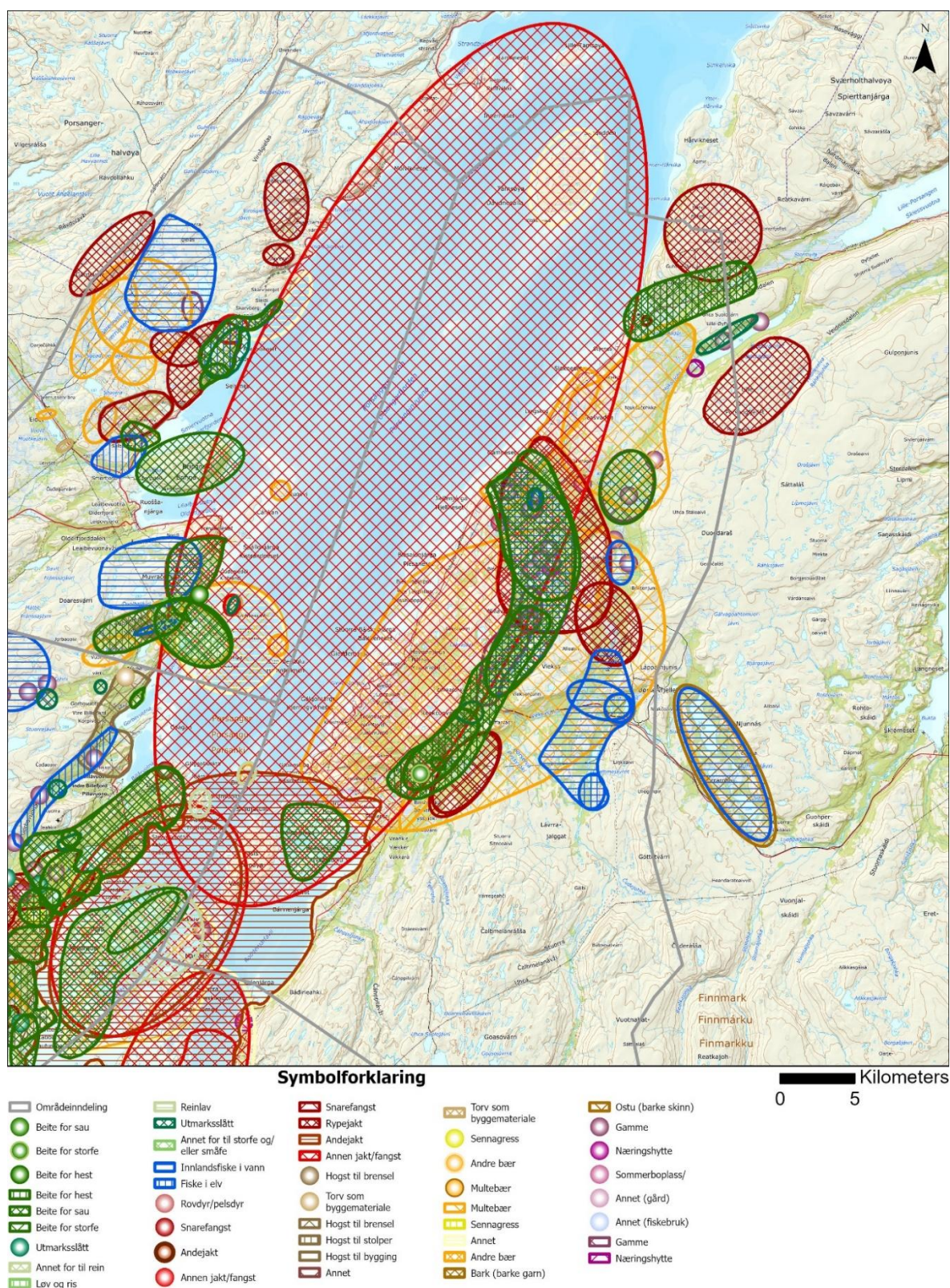
Kuen melket jevnt og godt med god foring. Sauene nevnes også ha vært små og forkrøblete, men fruktbare, og 4-6 lam var alminnelig. At husdyrene ga dårlig utbytte, skyldtes ifølge Hanssen (1986) urasjonell drift og sulteforing, hvilket resulterte i lav avkastning. Hanssen nevner videre at for å minske risikoen for å miste alle dyrene under den lange og magre vinteren holdt man ofte for mange dyr, noe som heller ikke forbedret kvaliteten hverken i økonomi eller husdyrstand. Sulteforing opphørte gradvis fra 1860-tallet og framover, etter mye innsats fra amtsagronomer, men det nevnes fortsatt i landmålerapporter i 1919. Børselv ble i 1890 nevnt som det beste området sammen med Ytre og Indre Billefjord, med hensyn til foringssituasjon og stell av dyrene i 1890. Lakselv ble rapportert å ha den jevnt dårligste foringen og situasjonen hadde dermed forandret seg fra 1860-tallet (se kapittel 3). Jordbruk var fortsatt en risikopreget tilpasningsform, særlig med tanke på avhengigheten av fangsten fra fiske og derfor var fôrdrift basert på flere ressurser som var godt tilpasset forholdene i Porsanger (Hanssen 1986: 301-302; Petterson 1994: 70).

N.N 11 forteller følgende om varierende praksiser om husdyrhold og vertskap:

Mine foreldre hadde selv kyr. For på min mors side, så hadde dem en stor gård, N.N 115. Hun hadde kuer og sauer. Jeg (verbet mangler) at min mor fikk husdyrholdet av hennes mor, N.N 115. Før da hun var ugift, så hentet man av vertsvennene geiter og sauer for sommeren og lagde ost. De lånte dyrene av vertsvennene geitene og dro med dyrene til vidda. De var der hele sommeren. De lagde både ost og smør der om sommeren.

N.N 18 vokste opp og levde på en gård i Kjæs, som var eid av besteforeldrene. På gården fantes det kuer, sauer og i perioder to hester. Fiske var en ekstra inntektskilde. Beiteområde for både kuene og sauene var Kjæsdalen. Gårdens slåtteområder for gress, lyng og dvergbjørk lå i Kjæsdalen, «på kanten av myrene», og var kalt Stuorralanjas. Slåtten tok slutt ved generasjonsskifte, da N.N 18 tok over gårdsdriften. Da gårdsdriften opphørte på slutten av 1990-tallet, hadde jordbruket blitt mekanisert og effektivisert, og jordarealet hadde blitt betydelig mindre. N.N 21 forteller om familiens beiteland til sauer og kuer, som brukte å gå helt til Ailegas, cirka 5-6 km fra Børselv. Alle i bygda brukte dette beitearealet, og N.N 21 husker ikke noen konflikter over bruket. Besteforeldrene hadde hest som beitet i nærområdet og som ikke var inngjerdet, bortsett fra perioder da den ble brukt under slåtta.

N.N 24 og N.N 25, som bodde i Sommerdalen i Børselv som andre generasjons beboere, kunne vise til flere generasjoner med fe- og sauehold i Porsanger. Også de husker hvordan dyrene til alle familiene beitet i Børselvdalen. Sauene fra alle gårdene beitet også på holmene, i det minste Hestneset og Skogholmen. Et av slåttområdene var omtrent nedenfor kirken. Siden gården ikke var plassert ved havet, ble bare ris og løv sanket, ikke tang og tare.

Figur 28: Informanters stedfestede opplysninger om beiteområder, forressurser, ferskvannsfiske, jakt og fangst, hogst til brensel og byggematerialer, bærplukking og annen høsting samt bygninger og boplasser på Østsida.

5.6.2 Ferskvannsfiske i elver og vann

N.N 11 sin slekt fisket i innsjøene i nærheten der de bodde, i Suolójávri og Čullojávri og

noen andre vann der omkring. Det samme gjaldt også for Lápparjávri, der våre folk bodde. Den gangen hadde man garnfiskerett i elva, for å fiske etter laks. Man fisket i Áiterohtu etter laks og saltet det. Man skulle jo ha niste for vinteren også.

Slekten brukte alle vannene og elvene der de hadde beiteområder. De flyttet seg etter flokken og man fisket kontinuerlig for mat. Innlandsfiske skjer fortsatt på samme måten som før i tiden. Man fisker vinterfisk, og bare til eget forbruk.

N.N 18 nevner fiske etter røye, sjørret og sporadisk etter laks i Kjæsvannet. Dette var i seg selv stort nok for å berge fiskebehovet, men «gutter» fisket også med stang og garn etter sjørret i Kjæselva. Alt fiske var for husholdningens eget behov. N.N 18 referer også til hva han mener er et sjeldent tilfelle av lokale protester og strid om ressurser, der lokalbefolkningen fisket for mye ved å stenge elva slik at fisken ikke kunne gå videre. Dette skjedde i tiden før reguleringer av elva og elvefisket. Informanten forteller her at flere tønner ble fylt med saltfisk over sommeren. Nå er det så lite folk i Kjæs at protestene har tatt slutt og reguleringer følges. N.N 24 var en ivrig fisker. Han ville ikke dele detaljer om innsjøene han fisket i, men nevnte at i Børselva fisket de i elva eller, om det var dårlig med laks, i vannene i området langt forbi Silfar. Fisket var til matauk.

5.6.3 Jakt og fangst

N.N 11 forteller at rypefangst ikke eksisterer lenger «...for det finnes ikke ryper. Før i tiden fangstet man ryper». Fangsten foregikk på områder nært boliger. Rypene ble solgt.

N.N 11 forteller videre om motoriseringen av rovdyrjakt på følgende måte:

Jeg har ikke hørt om det, i hvert fall ikke våre folk jaktet ikke. Eneste man jaktet på før i tiden, så var det ulven man jaktet på. På 1970-tallet så jaktet man vekk jerven, for av det fikk man betaling. Jerven hadde samme pris som skutern (skuteren). De fikk 3000 kroner for en jerv og skuteren kostet 3000 kroner. ... Det var mange venner som sa at de skulle til forretningsmannen for å bestille skuter. Han spurte så hva han skulle bruke skuteren til. Jo de skulle fange jerv. De fikk skuteren da, for det var så mye jerv den gangen. Slik var nå fortellingene.

N.N 18 forteller at snarefangst av ryper foregikk i «nærheten av huset», men etter at han fikk gevær, kunne han jakte ryper så langt som Hårvika. All jakt var for salg, men ærfugl ble jaktet under krigen for matauk.

N.N 24 forteller om snarefangst i Børselvdalen: «Vi brukte å gå herfra rett over veien hit, før begge de husene kom. Der er det tett skog og snarefangst. Og opp langs elva. Etter en gangvei som har vært her».

Rypefangst fant sted på samme område. I noen tilfeller var det nødvendig å jakte gaupe. På Hestnes var det seljakt.

5.6.4 Hogst, brensel og byggematerialer

N.N 11 forteller at man hentet ved til brensel der man bodde, og denne praksisen var dermed stedbundet. Torv ble hentet og for å lage torvgammer til dyrene, men ikke til seg selv.

N.N 18 nevner at områdene rundt Kjæsvann og Kjæsdalen var områder der man felte gratis brensel ved, etter merking av skogvokter. I området fantes det også trær som var rette nok til å bruke som stolper, men de måtte kjøpes fra staten. Til skogvokterens arbeid hørte å utvise teiger i Brenna og i Kjæs for vedhugging. Torv var hentet nær huset og ble brukt til brensel «til strømmen kom»,

N.N 24 bodde i et frodig område så hogst og brensel var ingen problem. Ved ble hentet fra Børselvdalen. Torv ble brukt som byggemateriale i torvfjøs.

5.6.5 Sanking, bærplukking og annen høsting

N.N 18 husker at «Det var veldig bra myrer, rundt Nukčačohkka. Det var multer rundt omkring helt til Moskejávri. Det var multemyrer overalt der». Multer ble plukket både til egen bruk og solgt og sendt til «Honningsvåginger». Slekten til N.N 11 har ganske nylig begynt å plukke multer i sitt nærområde, i Spierta, også til salgs.

Andre utmarksressurser som ble utnyttet var blåbær, tyttebær og kråkebær (gamle folk lagte saft av det), samt bark og seljebark.

I Børselvområdet var det rikelig med alle slags bær, og plukkingsområdene i nærheten av huset til N.N 24 og N.N 25 varierte fra fjell til lier ved andre siden av elva. N.N 24 forteller at sennagress ble sanket ved Labbavannet. Utmarksområdene ble aktivt brukt, for kvann, urter og egg. Bær blir fortsatt utnyttet.

5.6.6 Gammer og boplasser

N.N 18 forteller at folk fra Brenna hadde sine egne gammer i Movssajávri, som ble lagd etter at tyskerne hadde brent bygda. Folk fra Styrneset hadde sine gammer rundt Kjæsvannet. I området rundt Movssajávri ligger det i dag flere hytter, som tilhører til folk fra Honningsvåg og Lakselv. Om mangel av reguleringer forteller N.N 18 følgende:

Før krigen, så tror jeg at dem bare bygde gammene, uten å spørre lov av noen. Vårt folk satte også opp gamle der. For dem pleide å slåtte der. Jeg husker i senere tid at jeg spurte far om gammen, og han kunne fortelle at gammen var der allerede der når han kom til Kjæs. Han spurte ingen om lov til å bygge der.

N.N 24 nevner fire nedbrente gammer som ligger før Laksajaervi i Ailigasdalen, samt tre tufter og rester av gammer i Ailigasmunningen.

5.6.7 Ferdselsveier

N.N 18 mener at i Kjæs/Kjæsdalen var det ikke flyttveier for hester, bare vandringsstier, siden terrenget ikke egnet seg for dette. Synkemyrer i området egnet seg kun til frakting og kjøring når de var tilfrosne. Stiene/veiene ble også brukt av andre, hvilket for det meste ikke utgjorde en utfordring for reindrift. Unntaket var turistkjøring, om det skjedde direkte inn i flokken. N.N 11 forteller:

Det som er litt til hinder, er når folk får dispensasjon og når vi ikke vet om det. Mange ganger får jeg vite at de kjører inne i flokken. Det er sånne turistkjørere, for moro skyld. Mange ganger får jeg telefon om det og da må jeg helt til politiet for å få stoppet dem. Man kan ikke stoppe de kjøreturene, for de er nok kjørt for den vinteren. ... Det er for det meste om vinteren. For de drar jo ikke før det blir mildt og det er akkurat i den tiden man har sluppet flokken dit ut. Man vil jo ikke at det skal kjøres der omkring. Av det der oppstår det litt konflikter, for reinsamene vil jo ikke det skal kjøres der. Det er nok av skuterløyper som er satt på kartene, så det skulle jo rekke med de som er allerede der. Det er mange steder at man kan si at det kan kjøres der, for det er ikke til skade for de kalvende simlene.

N.N 24 og N.N 25 husker i tillegg et ferdselsveisystem mellom Kjæs, Mårnes og Ailegasdalen.

5.7 Tematisk oppsummering

5.7.1 Bruksformenens modernisering, innmarkens vekst i betydning, og forandring i utmarkbrukens betydningens

Det er ingen tvil om jordbrukets store betydning i Porsanger, som i perioder også har vært større enn ellers i Finnmark. I kombinasjon med fisket har både store land- og vannarealer blitt brukt, og dette har skapt en følelse av eierskap. Disse eiendomserklæringer og -krav er ofte intergenerasjonelle, med lange røtter i landbruks-, slekts- og eiendomshistorie. Det store arealbehovet var basert på kombinasjonsbrukets sårbarhet, lav lønnsomhet og selvforsynende rasjonalitet, lav produktivitet og

moderniseringsgrad. Gamle tradisjoner med hensyn til å hente ressurser fra både utmark og vann for å sørge for sine dyr har også spilt en rolle.

Skyldes minking av utnyttelse av utmarksressurser økt levestandard eller minking av ressurser³ - eller andre faktorer? Intervjumaterialet gir noen innsikter i årsakene til at høsting av utmarksressurser har blitt mindre. Noen informanter nevnte økt levestandard og et bedre tilbud av butikker som grunn. N.N 17 påpeker slik at økonomisk modernisering og etablering av butikker gjorde at selvforsyningsgraden og gjensidigheten i bytteøkonomi hos folk ble mindre, hvilket har ført til mindre utmarksbruk.

Den økonomiske moderniseringen har hatt kulturell betydning, bl.a. ved at bruken av mange ressurser ble utdatert. Bruken av sennagress og skaller ble erstattet med støvler «når veien kom» til Kjæs, forteller N.N 18. Samme informant påpeker at slåttet sluttet da han begynte med effektivisert jordbruk og innmarksbruken ble modernisert: «Jeg gikk på landbruksskolen i ett år, og da begynte jeg pløge (inn)marken. For deretter å plante gress, så sluttet jeg med å bruke de gammene der». Gammene falt sammen og ble erstattet med hytter og fritidsbruk. Økt levestandard spilte også en rolle. Protester og noen få tilfeller av rovdriftslignende praksiser og kamp om ressurser opphørte, da det ikke lenger var nødvendig å høste for mat.

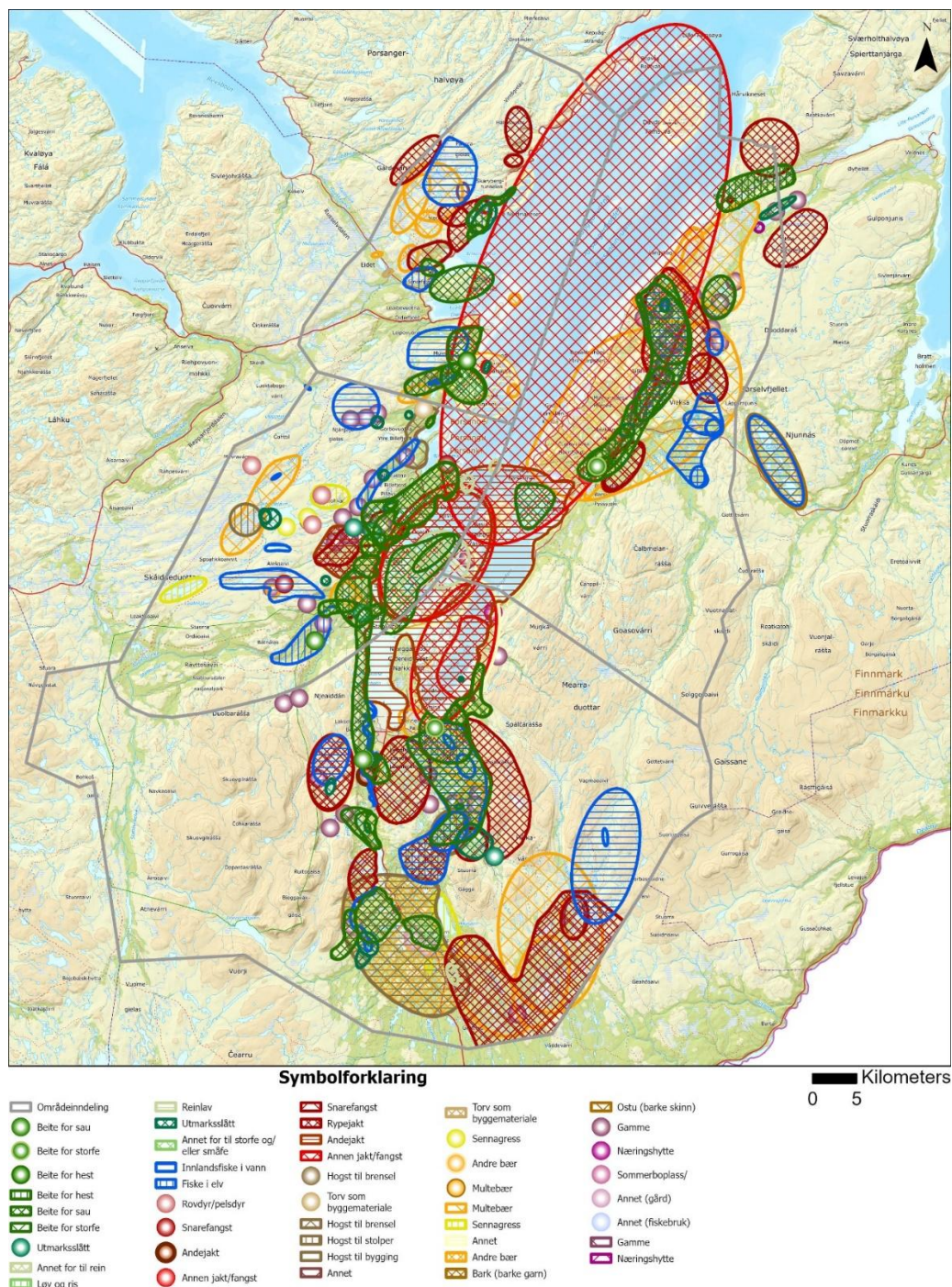
I denne utredningen er det ikke mulig å komme med konklusjoner angående overordnet mengde av naturressurser som har blitt og blir brukt. Brukspresset har minket, og avhengighet av utmarksressurser har opphørt, men mange informanter signaliserer at brukets formelle og prinsipielle sider ikke har blitt mindre betydningsfulle. Derfor bør lokal bruk av utmarksressurser fortsatt prioriteres, ikke av nødvendighet for å sikre matforsyning, men ut fra rettsprinsipielle og identitetsdannende grunner, der høsting av utmarksressurser er en viktig hverdagslig syssel og (mat)kulturell markør.

Denne forandringen gjelder også for ferskvannsfiske. Fiske for matauk har gradvis veket plass for sport- og fritidsfiske. Fiskets store betydning er synlig i strengere regulering av fiskeområder. I mange tilfeller hadde familier sine «egne» innsjøer og særlig garnbruk i andres vann var ikke sett på med blide øyne. Strengt regulert laksefiske har generert flest protester mot gjeldende eiendomsforhold. I tillegg til gamle misunneligheter mot bedre lakseplasser, og protester mot garnrett (N.N 30), er følelsen av tapt eiendoms- og bruksrett veldig reell og fortsatt følbart i dag. Bare N.N 28 rapporterte om en merkbar minking av ferskvannfiskebestander i deres fiskevann; ellers har fisket opphørt av andre grunner. Et par informanter mente at jakt på vilt har hatt en stor rolle i husholdsøkonomien, men også her er forandringen mot fritidsbruk markant. Rypen var en ressurs som en del informanter mente var tapt.

Rekved nevnes som en særlig viktig ressurs i Porsanger, og dette foregår også i dag (Brattland, Holmgaard og Sundsvold 2023: 23). Synlig forvaltning av skogressurser, samt viktighet for oppvarming av hus, uthus, fjøs osv., har ført til en historie med tilfeller av motsetning mellom brukere og forvaltning. Modernisering av energibruk kan være årsaken til at henvisninger til nåtidens vedhogst, og særskilt torvstikking, forsvinner fra materialet.

Det er stor variasjon i oppfatningene av hvordan reguleringen av multemyrer og andre områder for bærplukking har vært, fra først-til-mølla prinsippet til et prinsipp om eksklusive familiemyrer. På samme måte som fiske, viser bærplukking en klar kontinuitet som utmarksressurs. Tross årlig variasjon har denne ressursen ikke minket, men ikke-lokal høsting skaper protester hos mange informanter. Det samme skjer om reinsdyr har ødelagt bær.

I takt med minkende utmarksbruk, og trolig også en motorisering av hverdagen, har næringsmessig gammebbruk nesten helt forsvunnet i informantgruppen. Disse har betydning i dag gjennom fritidsbruk, men også i fortellinger og kulturarv angående deres bruk igjennom historien. En annen forandring mot innmark er synlig ved at produksjonsdyrene heller ikke bruker gammene lenger. Veiene, som ble brukt på vei til utmarkslått, har delvis forsvunnet, og delvis fått ny bruk i fritids- og profesjonell kjøring i terreng med ATVer.

Figur 29: Informanters stedfestede opplysninger om fastboendes bruk av ulike utmarksressurser i Porsanger/Porsángu/Porsanki.

5.8 Reguleringer og rettsoppfatninger

I tillegg til økonomisk og kulturell modernisering har en forandring i rettsforhold funnet sted, der lokalstyrte bruksformer har gitt plass til mer regulerte rettighets- og bruksformer. I Finnmark før andre verdenskrig eide man ikke slåttene, men hadde bare hevd på dem. Det eksisterte en stille overenskomst mellom familier om å respektere hverandres hevd. Hver familie hadde sine plasser, og man var svært påpasselig med å unngå å bruke naboens torvtak, vedteig eller utslått (Peder A. Persen sitert om forholdene i Stabbursdalen, Beukop og Igeldas opptil de første årene etter krigen i NOU 1994: 365). Mange drev jordbruk uten å ha formell eiendomsrett, samtidig som man oppførte seg

som om denne retten eksisterte. Folk respekterte m.a.o. hverandres hevd, en hevd som ble likestilt med formell eiendomsrett. Da jordbrukerne etter krigen fant det mer lønnsomt å utnytte innmarken bedre i stedet for å bruke utslåtter, samtidig som formell eiendomsrett ble mer vanlig, gikk hevdsskikken etter hvert i oppløsning (NOU 1994: 367).

Tross for at ressurser på statsjord mange steder ble betraktet som fritt tilgjengelige (NOU 1994: 367), har lokalsamfunnene hatt sine uskrevne regler når det gjelder fordeling og utnyttning av ressursene mellom bygdelag og mellom familier (NOU 1978: 192; Pedersen m.fl. 2020, 193). Nærheten til et ressursområde ble sett som en bruksrettighetsdannende faktor både internt mellom småbygdene og enkeltbrukere, men særskilt mot folk utenfra. Mye forskning og flere utredninger har konstatert at lokale aktører, individuelt og kollektivt, så på ressursene som noe som tilhørte dem og de kunne ikke tenke seg at andre ville komme utenfra og utnytte ressursene på linje med dem (NOU 1994: 233).

Systemet for fordeling av disse rettigheter (blant annet for beiting og sanking av fôr) innenfor lokalsamfunnene, varierte fra sted til sted. Det samme gjaldt i hvor stor grad en hadde forpaktning på slåtteland (NOU 1994: 233). Dette har skapt forskjeller i rettsoppfatninger mellom lokale og statsaktører, spesielt i forhold til fri beiterett for rein. Noen informanter, blant annet N.N 1 mente også at norske lover hadde en uheldig begrensende effekt på utmarksbruk. Den rådende rettstilstanden angående utmarksressurser baserte seg på prinsipper om alles felles rett å utnytte disse ressurser, noe som har blitt sett som forskjellig fra den opprinnelige samiske forståelsen. Modernisering av jordbruk har betydd et visst brudd fra disse uskrevne normer mot mer lovfestede, eksklusive former.

Reaksjoner på utmarksbruk av «folk utenfra» samler i noen tilfeller den lokale befolkningen i protest, hvilket kan synliggjøre tankemåter rundt utmark med uskrevne bruksgrenser og en lokalt regulert og fordelt bruk (se også Hesjedal 2020: 193ff.). I tillegg til dette skapte nye fritidsbruksformer protester, slik som N.N 11 uttrykte misnøye med turistkjøring under kalvingstiden. På 1990-tallet var en utbredt holdning at deling av lokale ressurser med allmenheten er skadelig for lokalbefolkningen, ettersom de ofte havner i mindretall når det gjelder utnyttning av ressursene i utmarka. Det ble gitt uttrykk for at deling med allmenheten på ulike måter hadde redusert næringsgrunnlaget i bygdene, spesielt for kombinasjonsnæringer. Lokalbefolkningen i fjord- og innlandsstrøkene hadde mistet, med få unntak, sine særretter til næringsressursene i utmarka (NOU 1994: 234, 345).

Informantene i denne utredningen ga ikke et enhetlig negativt utsagn om tap av ressurser. At informanter ikke ga like klare indikasjoner på konflikt med folk utenfra (se også Børselva N.N 24 og N.N 25), som på 1990-tallet kan ha sammenheng med minket utmarksbruk. Skoganvarre har eksempelvis frodige utmarksområder og et forminsket brukerpress. Før, spesielt seint på 1800-tallet og første halvdel av 1900-tallet, ønsket noen å holde sitt område for seg selv og opprettholde et strengere regime for eksklusiv bruk (N.N 13, 14). Sanking har blitt mer tilgjengelig og mindre krevende, siden man under gode forhold ikke må gå langt fra nærområdet sitt (N.N 13), som er for det meste tomt for andre plukkere (N.N 12). Det råder generelt et prinsipp om fellesbruk i forhold til bærhøsting (N.N 14). N.N 8 snakket om «særbruksrett», som han mente lå nærmere eiendomsrett enn bruksrett: «En del fordeler bør vi ha». Dette gjelder særskilt de som har bodd og brukt områdene «i all tid», der det kan oppstå en bekymring for at opprinnelige brukere blir stengt ute av nye aktører og reguleringer.

Dette har ledet til en situasjon, der det ikke er snakk om tapte ressurser, men om forandring i eiendomsrett, noe som har skapt og fortsatt skaper protester. Et eksempel på det motsatte tilfelle som nevnes er hyttebyggingen i Kjæsdalen, som N.N 18 mener ikke skapte stridigheter om ressurser, tross deres bruk av hytteboerne, siden disse ressursene hadde blitt brukt av hytteeierne også før i tiden. Dette skapte ikke noen eksklusiv rett til ressurser heller. N.N 17 mener et viktig tilfelle av protester skjedde i forbindelse med innstramminger i laksefiske:

Men én stor forandring som jeg har merka meg, er at laksefiske i lakseelva med garn ble forbudt. På 70-tallet. Og det var nok nærmest en revolusjon. Og der vet jeg folk reagerte kolossalt. Selv om det ble forklart at nå tar dere for mye laks i elva. Dere ødelegger

laksestammen. Men det myndighetene i sånne tilfeller ikke helt har forstått, det er da at man tar bort en tradisjon ... som er innarbeidet fra hundrevis av år tilbake.

Om «annektering» av områder til sin private bruk uttaler N.N 17 følgende:

Og det var flere som da innover i Porsanger ... Jeg kjenner ikke så godt til de øyene, men det var flere øyer som handelsmenn eller andre tok og fikk papir på. Og det skapte nok store uoverensstemmelser. Men nå hadde vi ikke de forholdene lenger inne. Men vi har jo en stor myr her og en brennermyr her som var fritt. Som ikke var privat eiendom. Men der hvor det var private eiendommer inn mot myrene, som ikke var gjært inn, og folk bevega seg, så fikk de beskjed om at de var på privat eiendom. Og det skapte nok en del uhygge i bygda. Det oppstod nok en del ... Og i multebærtida så kan man si at gemyttene var ... Endra, i forhold til resten av året. Så man så ikke med blide øyne på at man kom inn i det området man liksom hadde annektert. Man blir jo kjent med områder hvor det er rikt med multer. Og så vil man liksom holde på dem, og enkelte satte vel sekken sin der hvor det var mest multer, og så gikk de og plukka utafor. Psyken i den tida blir endra hos folk. De blir nok uvenner kanskje pga.... Men så blir de venner igjen når multebærtida er over. For det var en viktig ressurs. Bestefar hadde kløv på hesten og gikk langt inn i Losdjørkdalen og kunne da fø familien sin. Åtte barn. Ved hjelp av multer også.

Sæterbruk hadde til tider mer regulerte eiendomsforhold; den nevnte sæteren til N.N 14 var utmålt, kanskje også matrikulert, men dette hadde falt ut av minne hos slektninger. Likevel ble eiendomsforholdet ansett som gjeldende, til tross visse uklarheter. N.N 14 forteller:

Jeg har kun skjøtet, og den har ikke noe i forhold til i dag. Det er fra en stein før bakken og der ved bekken og litt sånn der. Så hadde dem masse utmark som ikke ble matrikulert. Det heter fra historien at der skal være dokumenter fra Jernfossen og til fjellene, hvor Vuolajohka slutter her oppe en plass. At han fikk utmålt, eller at det ble beskrevet utmark helt opp til tregrensa her og opp til Silbbačohka. Men ... faren din har ikke funnet papir på den. Jeg mener at det skal være merket på en stein, men jeg har ikke funnet det merket.

Samtidig finnes det indikasjoner i intervjumaterialet på at utmåling av gamle sætre og tomter i utmarka skapte noe kontrovers. «Ikke alle liker det», bemerket N.N 14 i denne sammenhengen. Dette ble ikke utdypet i materialet, men i Skoganvarreområdet var det ikke uvanlig å få huset sitt matrikulert i utmarka. Gjetergammer, derimot, var oftest bare satt opp der det var behov (N.N 12).

N.N 10 hadde også meninger om matrikuleringen av gammer; han mente at avslag har ført til at gammer ikke bygges lenger. Videre var salg av lakseplasser til høystbydende, og måten dette ekskluderer lokale bygdefolk, provoserende for N.N 10. Mange delte den oppfatningen at nærhet til ressurser må gi fortrinn til bruk.

N.N 17 har en lang historie om tapte private eiendomsrettigheter, angående hyttetomter:

Men det var en overgang (fra gammer) til hytter. Og den ble jo ekstra sterk på 80-tallet, 90-tallet. ... De som hadde private eiendommer, brukte jo dem til å bygge seg hytter på. Restriksjonene på det kom jo litt seinere. Så det var mange som i dag kan si at de var veldig heldige fordi de hadde eiendom hvor de kunne sette opp en hytte. Det går ikke i dag. Jeg mener myndighetene har gjort det litt vanskelig for folk (å få en festetomt). For folk trodde at det var greit. De hadde det i to eller tre generasjoner. Så det måtte jo være i orden. Og myndighetene har ikke vært klare eller vært ... De har ikke gjort folk oppmerksom på at nå er det en ny tid. Nå forlanges det. Så der har mange blitt skuffa over at de ikke fikk beholde sine rettigheter. Og det har nok ødelagt for litt av denne tradisjonen som ble opparbeidet med å bruke utmarka til fiske, jakt og andre ... Altså rett og slett fritidsbruk, som det ble mer av etter krigen. Så det er en vekselvirkning mellom det og at man ikke forsto at det var viktig å ha et papir. ... Så det er ikke alle som forstår at det var nødvendig. Og nå ble jo Grunnboka også som viste hvor mange eiendommer som ennå ikke var tinglyst. Den ble borte i 44-45. Og jeg bruker av og til å si at det var kanskje heldig for myndighetene. Fordi at min morfar hadde jo

pekestykket oppi Algasenaua. ... Og de eiendommene ble jo faktisk ... Det var pekestykker. ... Den ble aldri formalisert sånn? Og den overgangen, den skjedde litt for tøft for folk. ... At man strammer inn med restriksjoner. Det kan ikke de helt forstå, som har de tradisjonene og prøver å bevare dem. Så der forstår jeg godt folk som møter myndighetene med negativitet.

N.N 17 snakker om overgangen fra utmarksbruk til regulert og matrikulert innmarksbruk, som krevde innarbeiding av jord og skapte en økonomisk og arbeidsmessig omstilling som ikke bare var positiv. Folk i Porsanger måtte forholde seg til politiske og administrative omveltninger, der særskilt restriksjoner i utmarksbruk virker å ha skapt reaksjoner. Mangel av dokumentasjon av registrering av eiendomsforhold har ført til en følelse av urettferdighet. Dette kan bety, at privat eiendomsrett har større potensiale for konflikter enn gamle og nåværende former av utmarksbruk – det er mer å tape i disse tilfeller i overganger fra utmark til innmark, fra fellesbruk til private grunner.

5.8.1 Beiter, utmarksslått og forsanking

Generelt i Finnmark sies det at landressursene i utmark var brukt av alle og eid i fellesskap. Jamt over har det vært godt samarbeid om utnytting av utmarka og folk har respektert hverandres bruk. Det var en generell oppfatning at det nesten aldri var noen uoverensstemmelser; alle respekterte de uskrevne lover som gjaldt i lokalsamfunna for bruken av ressursene. Det var ingen som satte spørsmålsteget ved rettigheter eller hvem som eide grunnen. Utmarksressursene tilhørte fellesskapet og kunne utnyttes av alle etter de uskrevne regler som fantes (NOU 1994:21). En informant sier det slik: «Tanken om at det skulle være noen tillatelse for å høste i utmarka, eksisterte ikke». Fra myndighetenes side var det lite innblanding når det gjaldt høsting av fôr i utmarka. Det ser ut til å ha vært akseptert som en bruksrett (NOU 1994: 212). Samtidig hadde informantene til NOU 1994:21 fortalt at «enkelte (fra Igeldas) som hadde utmålte slåtter, leide disse bort mot betaling når de sjøl ikke hadde behov for å slå dem» (NOU 1994: 211). Ulike mindre inklusive praksiser eksisterte dermed i utmarksbruk, og eiendomsfølelse var ikke ukjent fenomen.

Flere informanter henviser til den lange kontinuiteten i dyrehold og konkrete materielle levninger i landskapet. N.N 1: «For dem har vel begynt med husdyr allerede på 1600-tallet. Man har mange gamle tufter her. Jeg har bare her i Igeldas, registrert 10 gamle tufter». Dette kan sies å skape et naturlig, og historisk fundament for bindinger til sted og rettsoppfatninger, både for lokalsamfunnet og som argument for samfunnet utenfor.

N.N 1 nevner i denne forbindelse samisk navneskikk i forbindelse med sommerbeite i øyene:

Man har stedsnavn på noen av øyene, som eksempel, Biehtár Lásse ádga. Ádga er jo et sted hvor det vokser godt med gress på kysten. Man har et annet navn, Riskobohkki, det forteller at man har steget ned i båtene der om våren. Risku, er gress fra i fjor som stikker opp om våren når snøen smelter. Man hadde et spesielt redskap for å samle det gresset. For det var tilleggs for om våren.

N.N 3 forteller også om samisk navneskikk og lokale stedsnavn:

hvor linja går over Geasseládjosadji, Luoppalmohkki. Man hadde slåtter der og så hadde min farfar sine slåtter. Der er det blitt igjen et navn som kalles for, Elle-Ánná jeaggi, da tar man seg oppover fra Ráigeája til Sire-Máhte várri. Der har man Elle-Ánná jeaggi, myra har fått navn etter henne. Der hadde man slåtter.

Bruk skapte eiendomsfølelse, i uregulerte omstendigheter og på umatrikulert land. Dette gjaldt også slått, som krevde sin egen infrastruktur, som da forsterket tilhørighet til steder og land: «Vårt folk satte også opp gamle der. For dem pleide å slåtte der», fortalte N.N 18. Om kontinuitet i rettsforhold og bruk forteller N.N 1:

Det har det vært, for bestefar til min bestefar, hadde satt opp gamle ved Skáidejávri. Vi har ennå den gammen i bruk hvert år. Hans forfedre hatt satt opp gamle der, men der var det tufter igjen av den. Han satte ikke opp gammen på samme sted, men satte den opp på et annet nes, altså der hvor faren og bestefaren hadde hatt gamle.

N.N 17 oppsummerer utmarksbruk, mangel av formelle registreringer og soner for egen bruk på følgende måte:

Da det ble vår, måtte de opp og rydde der hvor det var slik at det ikke lå kvister og for mye stein osv. Så rydda de sitt pekestykke. Så det ble respektert at de hadde sånne stykker. Og de ble ikke, som jeg nevnte ... De ble aldri registrert.

N.N 1 forteller om beite i Ráigeája og oppover fjellet. Noen ganger når dyrene ikke kom hjem, måtte de hente dem fra Sirbmátvárri og Geibmejohjohkis. Folk fra Stabbursdalen (N.N 1) hadde sommerbeiter i Luoppal i Stabbursdalen. De hadde kyr med seg når de hadde slåttetid. N.N 3 forteller at foreldrene hans hadde beiteland for sauene rundt Látnjajávri, og at sauene beitet «sjeldnere» ned til Jovnnanjárga. Dette samsvarer med hva N.N 1 sa om deling av «markene», som var inndelt mellom bygdene, uten noen formel skriftlig dokumentasjon.

Husdyrhold og beiteområder var delt mellom familier og skapte en oppfatning av eierskap over generasjoner: N.N 1:

Min mor var fra Stabbursneset, og vi har ennå jorder i det området. De hadde kyr der om sommeren, men ikke alle hadde det. Sauene gikk rundt omkring overalt. Rundt Luobbal i Stabbursdalselva, vokste gresset best. De slo gresset der om sommeren og kjørte det ned om vinteren. Jeg husker at mine foreldre pleide å hente gress derfra. Stabbursdalssletta, var viktig for alle her. For de hentet mose der. Man hadde visse steder som tilhørte de forskjellige familiene. Vi hadde Jámešroggi som var vår.

Inndeling av områdene og ressursene seg imellom skjedde blant annet i husdyrholdet. Dette var ifølge N.N 1 helt vanlig her omkring før i tiden «...fordi ressursene var en livsnødvendighet». Det var av høy viktighet at ingen gikk til andres slåtteområder, muldebærplasser, vedteiger ol. Man respekterte andre sine ressursplasser og man unngikk disse. Videre forteller N.N 1:

Jeg husker fra barndommen der vi pleide å ha slått i Boaresgieddi, der rant det en bekk som kalles for Ráigeája. Oppover i den bekken så kommer det smårøyer fra sjøen. Vi pleide å fiske de røyene med løkke. Grensen gikk midt på denne bekken, og den buktet seg på begge siden av denne grensen. Jeg husker at nabogutten pleide med iherdighet å holde øye med oss for at vi ikke skulle gå og fiske med løkke på feil side av bekken. Det var en usynlig grense som gikk etter bekken, selv om det bare gjaldt bekkerøye.

Ressursene var på denne måten felles, men samtidig uformelt, og i noen tilfeller strengt delt.

Matrikulering av jord og måling opp av markene begynte på 1850-tallet i området. N.N 1. mener at myndighetene har ikke ivaretatt de gamle inndelingene i den reguleringen, som har vokst i omfang. «Det var en grensegang i 1954. Mange slåtteplasser ble tatt vekk fra folk og ble delt ut som de selv lystet. Mange mistet mye mark opp i Stabbursdalsmoen. Der vokste gresset godt og der pleide folk å ha slåtter».

N.N 3 forteller om oppfatninger om muldebærplassene følgende:

Slik har det vært tidligere, og særlig når det kom unge mennesker med mange barn, så pleide de gamle å si at de med barn får gå dit og dit. Det var avtalt muntlig – dere har stor familie, dere får lav og sånt. Sånt var det helt vanlig, men hvis det er konflikter, det hører man 200 år etterpå. Det man avtalte, det hørte man ingenting om. Man snakket med hverandre.

Relatert til bruksrettigheter, og om turisme er til hinder for andre næringsformer, utdyper N.N 4: «Det er de jo selvsagt, når de er så mange. Når jeg vokste opp, da var det ikke mange turister, men i dag står dem overalt. For du vet jo at man ikke kan gjøre noe med det».

Reineiere virker å ha en litt annerledes oppfatning om fordeling når det gjelder muldebær. N.N 11 forteller:

Jeg pleier å si at, vi sier ikke til de bofaste der ute, at de får ikke lov til å komme til vidda for å jakte og for å plukke bær. De får lov til å plukke bær, de får lov til å fiske og det er jo slik man

bør gjøre. Men det kommer problemer hvis dem går til flokken, eller inn i flokken. Dit får dem ikke lov til å gå til. Flokken skal få lov til å være i fred. De skal ikke gå inne i flokken for å rope og jage den. Ellers er det helt i orden at dem ferdes på fjellet. Det har jeg sagt til mange bofaste om dette. For reinsamene vet fra gammelt av at alle fra fjordene har ferdes på fjellet for å sanke.

Utfordringene har ikke oppstått, siden det er rikelig med bær, og både området og ressursen ikke er så ettertraktet blant reindriftssamene:

Vi sier ikke at det får dem ikke lov til. For dit blir det masse uplukket bær, selv etter at bær folket er dratt. Vi har ikke rein i de områdene akkurat i den tiden. Våre plukker ikke bær i de områdene, for det er jo fremmed mark for dem. De finner ikke bærene der. Det er for det meste kystfolket som kjenner de områdene. Noen reinsamer slumper å dra dit på bærtur.

På spørsmål om myndighetene har oppdelt markene, og regulert og gitt lover på en god måte, eller på en dårlig måte, ga N.N 1 eksempler på dårlig forvaltning:

Det er så mange regler som man må følge. Det med eggsanking. Jeg vet vel ikke hvilke egg man ikke har lov til å plukke. Det er regulert det også. Nå har man lov til å sanke egg av gjess, for det har blitt så mange gjess over alt. Ute på en øy, der tjelden og fiskemåken hekker, nå kan man ikke plukke noe der, for ørna har tatt alle eggene. Jeg var der i vår også der vi før i tiden pleide å plukke bønnevis med egg, nå er det bare eggeskall der. Ørna flyr der og spiser opp alle eggene.

Folk har ikke så vidt N. N 1 vet motsatt seg myndighetenes reguleringer, bortsett fra passivt, ved å følge gamle vaner: «Man følger jo ikke reglene der ute, for der finnes det er det ingen bok å følge etter. Når man er der ute, så gjør man det man tradisjonelt har gjort».

Det er tydelig at brukere utenfra og uten lokal kunnskap forstyrrer den interne delingen av ressurssoner. N.N 6 nevner også at noe grad av konkurranse oppstår om multeressursene mellom bygdefolk og norske turister, etter de begynte å komme til Brenna via den nye veien i midten av 1960-tallet. Til slutt, N.N 19 nevner en måte å forholde seg til multemyrer på:

Å ha noen faste områder som de går på, noen små myrer som er litt hemmelige ... Noen av de små myrene er jo veldig flotte myrer. Det er noen herfra som drar innover Karasjokvidda mot Karasjok, og som har sine små, sære myrer.

5.8.2 Endring i forhold mellom fastboende og reindrift

Flere informanter forteller om verddeforhold i intervjuer. N.N 5 deler følgende historie:

Eira familien i Karasjok, N.N 116. De brukte når de skulle til fjells, så brukte dem å overnatte hos oss. Når de kom ned så overnattet de igjen. De hadde ofte med seg reinkjøtt, og de fikk ofte mat. ... For eksempel i -65 kom N.N 116 (?), han hadde nettopp fått skuter. Jeg var i militæret, og spurte, om nisterein. Vi kjørte opp fra Časkkil. Jeg satt i sleden, og vi fant en reinflokk i området her, og han plukket ut skytedyret og skyte og gjorde det, og han flådde den fort, og jeg fikk en halv rein og familien fikk en halv rein da. Eira familien bodde hos oss, når vi flyttet inn i nytt hus i -53, han hadde satt opp en brakk i -45, Eira familien bodde der i 2 eller 3 år, 3 somre der hos oss. Jeg likte, jentene hans var stort sett på min alder. Jeg lekte, jeg husker ikke hvordan vi kommuniserte, for jeg kunne ikke samisk og de kunne ikke norsk.

N.N 10 husker en fast verdderelasjon med Utsi-slekten fra Lemmivarre. Informanten kunne ikke huske om noen hadde sytingsrein, men varebytte foregikk og losji ble gitt til reindriftssamene. Også i Skoganvarre var det vanlig med verdderelasjoner med reindriftssamene, og å ha sytingsrein. N.N 12 og 13 forteller: «Vi hadde Botsobeahči (?) og det var N.N 117 som hadde flokk, og vi hadde rein hos han. Faktisk hadde jeg fire rein en stund, for jeg arvet tante sitt merke, så ble det slutt i 1972» (på grunn av loven som kom det året).

Sommeren når vi var på sæteren oppe i fjellene der, jeg tror hun (bestemor til N.N 12) tok med smør og ost, og da fikk vi kjøtt, røykakjøtt. Om vinteren så brukte bestemor å sy skaller og reinskinn som hun byttet hos dem, så spant hun ull og strikket. Så vevde hun skallebånd, og dem byttet. Dem fikk kjøtt. Jeg spurte aldri, men jeg så aldri noe penger i bildet.

Slakting var et kontaktpunkt, og dette foregikk «bak Stabburselva», eller «under Gaisaene» (mer tydelig informasjon om plass finns ikke). Da «kjøttproduksjonen» (N.N 13) begynte i 1972, ble det slutt med verdderelasjoner. N.N 12, 13, og 14 mente det var synd, «for det var et veldig fint samkvem med bygdefolk og reindriftsutøvere» (N.N 13). N.N 14 mener at «... båndene mellom de lokale og reindriftssamene var mye tettere og sterke enn det som er i dag. Man nyttet veldig godt av hverandre. Den er borte, og den er vanskelig å etablere».

At kontakten ble brutt, var også på grunn av endringer i reindriften, mener N.N 14, da driften ble mer mekanisert. N.N 18 nevner at en grunn til å ikke ha verdderelasjon kunne være at hvis gården var selvforsynt med kjøtt, var det ikke behov for byttehandel (fisk for kjøtt) med reinsamer. N.N 10 løfter fram kommodifiseringen av ressurser som grunn til minsket samhold.

N.N 11 mener systemet med verdderelasjoner fortsatt eksisterer, men i en forandret form:

Det (vertskapsforholdet) fungerte bra på den tiden. I den første tiden når kvenene kom, så var det veldig bra kontakt og forståelse om hvordan man skulle oppføre seg på markene, og de godtok det. Det var ikke slik at man kom og sa at man skulle gjøre den den måten. Man godtok hverandre, for kvenene hadde byttevarer, slik som fisk og klær. Sokker og votter og litt av hvert. Jeg pleier å si at, vertskapsforholdet, er mye nærmere enn det forholdet man hadde til søsken. Man har vertskapet den dag i dag også, det holdes i hevd i dag også.

Etter 1854 har det vært en del konflikter over beiteland og beiteressurser mellom fehold og reindrift. Dette er ikke overaskende i disse områdene, som har både mye jordbruk og sterk reindrift. N.N 2 forteller om reinens noe uheldige tilstedeværelse i fjæra. Informanten mener at en form av arealutdeling burde ha eksistert, der rein var ment å holde seg til fjellene. Samtidig var det i Ytre Billefjord et fjæraområde der reindriftssamene og deres rein var til stede fra gammelt av.

På mesteparten av 1900-tallet virker det til at det har vært få konflikter mellom reineierne og fastboende. En grunn kan være at på den tid av året fjordbefolkningen utnyttet utmarka til fangst og fiske, var reindriftens folk på vidda på vinterbeite. De seinere årene har forholdet forandret seg en del, og det forekommer motsetninger. På 1990-tallet rapportertes det også fra Porsanger, at mange fastboende påstår at store reinflokker går ut over bær, spesielt moltebær. Flere informanter (bl.a. N.N 33) peker på at sperregjerdene som går i områder der det er myrer, har uheldig virkning og at moltebær blir trampa ned. Det sies at der det er konsentrert beiting, blir det beitet så hardt at det ikke er noe bær igjen.

Slutten på utmarksbruk samt minking i antall bruk etter krigen førte til at mye jord ble frigjort og tatt over av reindriften. Dette resulterte i protester og misnøye fra jordbrukere på 1960-tallet om «mistede rettigheter», også fra Porsanger (Skaidivassdraget). Reineiere hadde den motsatte oppfatning, om sterkest rett til grunn, opparbeidet gjennom bruk i «de samiske områdene» (NOU 1994: 367).

Når det gjelder nyere tid, har alle fastboende informanter fra Skoganvarre rapportert at forholdet har blitt strengere, noe som tilskrives mangel på kontakt, «at vi kanskje ikke forstår hverandre» (N.N 13), samt mangel på ydmykhet ovenfor hverandre og det man driver med (N.N 14). Konfliktene er ikke nødvendigvis synlige på overflaten, men informantene forteller om et underliggende konfliktpotensial, der reinen fra de fastboendes synsvinkel er en latent grunn. «Reingjerdet som har nesten kommet ned helt til Skoganvarre. Det var ikke rein her før. Det er konflikter». (N.N 12) N.N 13 tilføyer: «Så er det arvesynd. Generasjonen, det har vært konflikter. Jeg kan bare si det. På den her siden og andre siden. Der er en sånn skepsis, som er arvesynd».

I motsetning til gamle dager, viser noen informanter til at en ekspanderende reindrift og måten den «annekterer» areal i konkurrerende bruk, kan være en kilde til konflikt. N.N 14 utdyper om konflikten:

Jeg tenker spesielt på det her området. Der vår generasjon har brukt det. Det som har trigga meg lite grann er at reindriften annekterer hele dette området. Det syns jeg ikke er riktig, men samtidig så er det ikke bare, vi er ganske ulike i oppfatningen av bruk. Fornuften sier at vi kan ikke la det gå som det går. Vi er nødt til å gjøre noe med dette området. Men, om det er til det beste for dem som driver det, eller om konflikten kommer i dagen, det er bakteppet.

Skifte i eiendomsforhold, reindriftens bruksrett i nevnte arealer, og usikkerhet om bruksretten til fastboende, danner bakteppet for en opplevelse av urettferdig ekskludering av kommende generasjoner blant noen fastboende informanter. Bruksrett til et gitt område må ikke «sementeres». Reindrift betraktes av noen informanter (N.N 12, N.N 13) som et mindre sannsynlig levebrød for kommende generasjoner enn annet husdyrhold. Naturbruk generelt ses som truet, med eksisterende og opplevde begrensninger knyttet til reindrift, og på grunn av «mange interesser» i naturen både fra reineiere og hytteiere (N.N 14). N.N 14 og N.N 12 avslutter:

(14:) Bare å få sagt det. Vi som bruker området og reindriften har et kjempegodt forhold til dem, men man vet aldri om to ledd fram i tid. For det er ikke utømmelig med ressurser, det er begrenset med ressurser og jo flere som kommer i området og bruker det. Jeg kan tenke meg at det blir konflikter. (12:) Det er ligger allerede konflikter og ulmer.

At reindriften og økt reintall har fått større tilstedeværelse, arealdekning, påvirkning, fotfeste og sterkere rettigheter, er en erfaring som er delt av flere informanter. Den siste aktøren som har agert i saken er forsvaret, som mener at reindrift er ikke lenger den eneste skadelidende aktør i Hálkavárri-området (Intervju med forsvaret).

Generelt sett bidro tidligere lavere reintall, fravær av rein i bosettingsområdene, samt gjerder i gårdene til å dempe konflikter (N.N 17).

5.8.3 Fiske, jakt og sinking

Når det gjelder sinking i utmark, hadde lokalbefolkninga de fleste steder i Finnmark ressursene for seg selv fram til siste del av 1950-årene. Utbyggingen av vegnettet og øking i bilbestanden gjorde blant annet bærressursene mer tilgjengelig for folk utenfra. Utredningen fra 1994 noterer at i fiskevatn der lokalbefolkningen tidligere drev næringsfiske, fisker nå folk utenfra. Folk som har drevet intensivt med næringsfiske, pekte i denne utredningen på at næringsfiske og allmenhetens fiske, særlig med garn, vanskelig kan kombineres i mindre innsjøer. Når det gjelder jakt, pekte lokalbefolkninga på at jakt av jegere utenfra har hatt negative følger for rypebestanden. De som driver med sau og rein mente at den utstrakte bruken av hunder ved jakt er uheldig og skaper problemer og ulemper for dem. Reineiere klaget på at jakt i høstbeiteområder fører til både ulemper og direkte tap for reindriften (NOU 1994: 224). Selv om denne sak tilhører mer kapittel 4, kan det også her kort nevnes at måten jakthunder jager kan bryte opp flokken hvilket skaper protester fra reineiere.

Synet på allmenhetens bruk av utmark ble også undersøkt i Kautokeino og Porsanger i 1976/77. Her kom det klart fram at bruken av utmarksressursene bør forbeholdes de som bor i områdene (NOU 1978: sitert i NOU 1994: 226). De mest eksplisitte protester og klareste konfliktene kom til uttrykk i Skoganvarre og gjaldt det som ble betraktet som et «industrielt» og «dominerende» turistfiske, som tømmer vannene fra fiske, og som slipper ikke lokale fiskere til. Det ble gitt uttrykk for et ønske om begrensninger i både ferskvannsfiske, og i havfiske for tilreisende (N.N 12,13, 14). N.N 24 og N.N 25 mente at bosted i nærhet til utmarksressursene ga personer sterkere bruksrett enn til folk utenfor Finnmark.

I forhold til jakt fantes det noe interne reguleringer. N.N 28 mente at områder for snarefangst og revejakt var delt mellom lokale fangstere og jegere. N.N 28 mente i tillegg at 40-60 regulering i elgjakt var forkastelig, elgjakt burde reserveres til lokale Porsangerjegere.

5.8.4 Motorisert ferdsel i utmark

Motorisert ferdsel, og den observerte øking i utmarksressursbruk som det tilfører, har vært et konstant klagepunkt i Finnmark (NOU 1994: 225) og den viser bare svake tegn å avta. Konfliktpotensialet eksisterer, men f.eks. N.N 17 mener at overgangen til motorisert ferdsel i utmark har vært et praktisk spørsmål, som har gjort hverdagen lettere og der den største forandringen har vært brudd i avhengigheten av gammer.

5.8.5 Ved, torv og byggematerialer

Informantene til NOU 1994:21 fortalte på 1990-tallet at rettsoppfatninger blant folk har vært at bruk av skogen var en rett for de som drev med primærnæringer. Oppfatningen da var at statens reguleringer ikke ser ut til å ha endret på dette. Når det gjelder bruk av tømmereskog til materialer, er det sannsynlig at folk tidligere har hatt den samme rettsoppfatningen. Imidlertid ser det ut som strengere håndhevingen av reglene på dette feltet har ført til større aksept for at dette er noe som må kjøpes. Det pekes også i utredningen på at i tidligere tider var dette noe som fritt blei brukt av de som bodde i områdene (NOU 1994: 215).

Mindre bruk av tre eller tømmer til bygningsmateriale, mer energieffektive hus o.l. kan være grunner til at skogsbruk ikke var gjenstand for sterke ytringer om rettsoppfatninger i intervjuene. Tidligere har det for det meste vært fritt fram, men noen spesielle praksiser eksisterte også før strengere håndheving av reglene ble innført.

5.8.6 Gammer

Til spørsmål om man bare kunne sette opp torvgamme, hytte eller skillegjerder etter behov, og om man så på dette som en rettighet, svarte N.N 4:

Ikke blant oss i hvert fall. De satte det opp der hvor man trengte det, når man hadde behov, eller bruk for det. Det var ikke slik at «det her tilhører oss». Hvis man trengte å sette opp noe, så satte man opp lavvoer, for det var bare lavvoer den gangen. Hyttene kom på et senere tidspunkt, der det passet seg.

N.N 19 forteller om hvordan folk satte pris på den uformelle og fleksible bruks- og byggekulturen rundt gammene, der behov prioriteres over reguleringer, og eiendomsform varierer fra åpen bruk for de som har bruk for det til privat bruk. Ikke alle gammer er registrerte/erklærte; N.N 19 kaller disse «ulovlige».

På 1990-tallet ble det rapportert at lokalbefolkningen sysselsatt i primærnæringene generelt var skeptisk til hyttebygging av folk utenfra. Dette var tilfellet også i Porsanger. Folk pekte på at det kommer mer folk til områdene og dermed økt konkurranse om utmarksressursene. Lokalisering av hytteområdene ble ansett som problematisk fordi de nesten alltid lå ved vegen som gjorde at hyttefolk da la beslag på de lettest tilgjengelige områdene. Dermed blir lokalbefolkninga trengt lenger bort og må utnytte de ytre områder (NOU 1994: 225). «Folk utenfra» som konkurrer over ressursene framstår dermed som et vedvarende problem, som kan ha vokset i omfang med tanke på større motorisering av fritidsbruk av utmark. Hytter som sådan skapte ikke større protester blant informantene, men enkelte utsagn viser at det for øyeblikket råder uklarhet om rettsforhold rundt dem.

I intervjuene er det litt sprikende informasjon om punktfesting av gammer. N. N 28 mente noen hadde fått sin punktfestet, men dette fikk man ikke alltid til (N. N 10)

5.8.7 Protester

I intervjumaterialet var det få direkte protester å finne. Vinter- og barmarkskjøring med skuter og firehjuling, samt veibruk i terrenget har vært et klagepunkt. N.N 5 mener reineieres måte å stenge veier på, er unødvendig:

Det finnes flere slike eksempler hvor folk har problemer. Så har de problemer med at reindriften plutselig stenger løypa, uten at det er rein der, det er også et problem som folk

opplever. De aksepterer at hvis det er rein, så kan man stenge, men i perioder stenge uten at det er rein der. ... både vinter og sommer, ... i barmarksløypa. Oppe her har distrikt 14 har de merke, og slakteplass, og samler sammen litt rein. Da stenger de gjerne den barmarksløypa. Av og til så har de ikke grunnlag til å gjøre det. Dessuten så bryr ikke reinen seg om det kjøres, hvis ikke de stopper så bryr ikke reinen seg så fryktelig mye.

Enerett til å bruke firehjuling, samt anklager om ulovlig kjøring i forbindelse med utmarksressursbruk, skaper murring blant noen informanter (N.N 32 og 33). N.N 7 og N.N 33 rapporterte at mange i Porsanger ikke har full forståelse for særrettighetene reindriftssamene har og samtidig opplever at de selv mangler rettigheter. Dette har bidratt til lavere respekt for loven og reguleringer.

Skiftende politikk hos saksbehandlere, i den grad den var negativ og restriktiv, opplevdes også problematisk.

N.N 19 mener at

...det som kanskje har vært mest kranla på, det er vel de skuterløypene. Når det ble vedtatt at skuter kunne man ikke kjøre hvor som helst. Da skuterløypa kom, der har det vært mye uro. Uro og misnøye. ... Å stenge løype pga. flytting og dårlig veit og alt det der. Men det blir nok stort sett også akseptert. Men det er jo noen som sier at 'nå har de stengt igjen' litt. Men jeg har hørt lite om det nå de siste årene. Man bare registrerer at den løypa er stengt. Så kjører man ikke det. ... Jeg har hørt noen reindriftssamer også som sier at ... noen kjører bare rett gjennom flokken når de er på tur. Men det tror jeg er sjelden. At det er de som er sånn små som ikke tenker.

Materialet viser en rettsoppfatning som problematiserer og utfordrer FEFOs eierskap og forvaltning (f.eks. N.N 24 og N.N 25). N.N 5 nevnte tvisten mellom gårdbrukere og FEFO om fiskerettighetene og eiendomsrett til Annibiedja. Dette gjaldt både utmark og særskilt lakseplasser (se også om lokale myndighetene og instanser N.N 24 og N.N 30). FEFO kritiseres også i forbindelse med restriksjoner av jakt (N.N 19). N.N 19 mener at moderat bruk og høsting av utmarksressurser av ikke-lokal befolkning ikke nødvendigvis trenger å reguleres, og kan tolereres. I sånne tilfeller skulle fordeling av ressurser av FEFO være unødvendig. Her settes det dermed spørsmålsteget på FEFO sin rolle som formynder og forvalter.

Lovverket og administrasjon av samiske kulturminner, og restriksjoner i hyttebygging blir også kritisert, men det faller utenfor mandatet til denne utredningen.

5.9 Sammendrag

Bruk og endringer i bruk

I et lengre historisk perspektiv har det skjedd en stor transformasjon fra utmarksbruk til modernisert landbruk, etterfulgt av nedgang i sistnevnte. Utmarksbruk har ikke opphørt, men har gjennomgått en rekke forandringer fra en viktig ressurs i gårds-, husholds- og privatøkonomi mot fritidsbruk og nye måter å kommersialisere ressurser og terreng på. Noen utmarksressurser har jevn etterspørsel, men deres bruk og høsting er i stigende grad å regne som en fritidsaktivitet. Flere ressurser blir ikke lenger høstet eller brukt. En forklaring ligger i moderniseringen og i enkeltmenneskenes valg om å ta lønnet arbeid, hvilket har ført til mindre økonomisk avhengighet til jord og utmark. At bruken har blitt mindre nødvendig, og privat, har likevel ikke minket dets betydning for brukere. Utmarksområder, og «natur», har flere identitetsdannende elementer i seg, som kommer til uttrykk også i aktuelle rettighetsspørsmål.

Reguleringer og rettsoppfatninger

Det foreliggende kildematerialet spriker litt i forhold til om det fortsatt kan sies å være uoffisielt regulerte høstingsområder eller utmarksområder. For eksempel synes måseeeggsanking å ha foregått «grenseløst», mens blant annet sennagress ble hentet fra «egne» plasser. Variasjonen mellom

områder er også stor. Konkurransen om områder kommer klarest fram når det gjelder multebær, noe som kan henge sammen med verdien av dette utmarksproduktet. Flere informanter nevner klare ekskluderende grenser, mens andre snakker om disse som mer flytende og mindre strenge. Om man ikke hadde sin «egen» multemyr, var man ikke definitivt utelukket av «andre sine», men man måtte be om tilgang (N.N 3). I visse tilfeller handlet det om å være først til mølla, og streng territorialitet ble betraktet som uvanlig. Slått av høy, fiske, m.m. hadde samme områdevariasjon i eksklusivitet, deling av høstingsområder og fellesressurser. Gjerder representerte for noen en fast grense for bruksområdet, og ellers var tilgang til andres bruksområder regulert av lojalitet mellom folk. N.N 30 mente at det føltes sånn at nærheten til myra var avgjørende til bruksrett, eller privilegier, men dette varierte også:

Det var litt sånn her at hvis det kom billefjordværingene til Máđirjeaggi. Det var litt sånn nesse-konge-opplegg. Noen var bedre enn andre. ... Man følte det jo sånn. Som for eksempel i Ikkeldas, der er Morššajeaggi. Det er ikke så langt mellom de myrene, men det var liksom for igildasværingene. Og så Máđirjeaggi var for stabbursenesværingene. Det føltes sånn, i hvert fall. Det var sikkert ikke sånn, men ... Akkurat der var det av og til sånn, følte jeg, hvis de der nordmennene kom. For jeg husker jo moren min, hun ble jo så irritert, for det kom jo liksom ... Kontrollerte nesten om man plukka kart, eller

At bruk genererer følelser av tilhørighet og rettighet hos alle bruksgrupper, er godt dokumentert i intervjumaterialet. Graden av arealer som blir brukt samtidig av flere grupper har økt. Når det gjelder spørsmålet om hvorvidt noen skal ha mere rettigheter enn andre i forhold til ressursene, svarer N.N 4 følgende:

Jeg tror at reindriftsutøverne kjenner det nok litt – etter at jeg ikke lenger var med i reindrifta, så har dem på en måte sagt at jeg ikke har noe der å gjøre. Jeg har alltid presset meg dit, plukke de multene og kjenne tilhørigheten at dette er mitt område. Jeg tror at reindriftsutøverne kjenner at de har mer rett dit enn meg. ... på grunnlag av bruken. Det handler ikke om at man (verbet mangler) rettigheter, men at man har lov til å slippe til dit og bruke områdene. Slik kjenner jeg det på meg, kanskje andre kjenner det på en annen måte.

Et annet gjennomgående trekk i intervjumaterialet omhandler forandring av bruk, eiendomsstatus, og legitimiteten til disse forandringene. Selv om flere former for bruk av utmark er blitt utdatert ved modernisering, at diskrepansen har økt mellom eldre og uformelle reguleringer og nyere formaliserte eiendomsformer, er dype følelser av urettferdighet og grunnleggende uenighet, synlige i intervjuene. N.N 3 om prioritering av noen gruppers rettigheter til areal:

Jeg må tenke på våre områder. De skal være for alle som bor der. Så må man se når ressursene ikke strekker til, da må man se på sånne prioriteringer hvis det ikke er nok. Jeg husker på 60-70 tallet. Når folk fikk råd til biler. Man sa at nå når alle i Finnmark kjøper biler, da kommer dem og plukker alle bærene våre. Men det har ikke skjedd. De som sa det, er nå ganske gamle. Det der slo ikke til. Det trenges enda flere bærplukkere. Det der er forandret i den retningen. Maten ble så billig at de trenger ikke lenger å plukke. Men det kommer tider når det igjen trengs og man må finne en måte å regulere på. Slik at det rekkes for alle. Da må man være veldig forsiktig å begynne å dele opp, for at den familien hadde rett på 1800-tallet, så skal de få rett nå også. Da har det gått mange generasjoner hvor dem ikke har brukt ressursene, det er bare der på papiret. Så blir det slik, for vi har en pen fjord også og vi har de pekestykkene. Det kan bli solgt for store penger. Det er jo ingenting for en riking der ute i verden å kjøpe opp disse. Jeg har også et pent lite stykke her, alle roser den. Det er som å komme til himmelen. Hva som skjer i fremtiden? Det må jo bli at mine etterkommere ikke skal kunne selge de. Det skal de ikke kunne selv om de er matrikulert. De er matrikulert med en god hensikt den gangen, det er for at folk skulle kunne klare seg. Men så gikk den gamle samiske tanken vekk, at man skulle dele seg imellom. Steinar Nilsen har fortalt i sine bøker om de øyene. Sjøsamene gikk i tog for å plukke egg. Med tog menes det, at det var mange som dro dit for å høste der. På alle øyene.

Men så kommer det som heter matrikulering. Det er jo selvsagt en god mening med det. Jeg vet her i Gåradak, at man delte seg imellom der oppe mellom bergene, det det ikke vokser noe. Der skulle man kunne slå gress. Det er jo ingen som kommer seg dit opp mer. Men etterkommere etter dem sier at de har rett. Men grunnloven sier det slik at alle har rett til å gå dit. Ingen skal trenge å spørre. Man skal ikke kunne lage hytter for å leie dem ut.

Blant informantene er det størst enighet om at man ønske en større grad av eksklusivitet og rettigheter for lokale folk. Ytringene angående dette kunne være nokså direkte, men forsonende røster fantes det også. N.N 11 har eksempelvis et inkluderende syn på fjellresurser. På spørsmål om hvorvidt noen folk, eller noen næringer, har eller bør ha større rettigheter til områdene enn andre og bør det være slik eller ikke, svarer N.N 11:

Jeg er nå en slik kar jeg er, når jeg sier at noen har rettigheter, alle skal få lov til å dra til fjells med ryggsekk på ryggen og for å tenne bål, og nyte naturen. Det er nå slik at jeg eier ikke marken. Jeg har bare en rett til å bruke den i den drifte jeg er i, som er i reindrifta. Da pleier jeg å si at jeg må også bare godta slik det er, for jeg har ikke annet arbeid enn reindrifta, og at det skal være plass til rein på fjellet. For når det er plass til rein på fjellet, da er det plass til meg også på fjellet. Lokalbefolkningen kommer på jakt og fiske i vannene. Hva annet gjør nå disse menneskene? De som er på kysten, drar for å fiske på sjøen. Når dem har begynt med elgjakta, så beveger dem jo seg ikke utenfor det valgt området deres. De sitter jo der døgnet rundt helt til det begynner å snø. De ser etter den elgen, hvilken skade gjør det? Det er jo venner og de må jo få lov til å gjøre det. Jeg tror at alle skal få lov til å komme seg på fjellet.

En annen eksisterende kilde til konflikt med hensyn til rettsoppfatninger er av gammel art, der alle bruksformer skaper rettighetsgrunnlag innenfor overlappende arealer. Informasjon om at etnisitet skulle danne grunnlag for rettigheter fremkom ikke i intervjumaterialet. I stedet er bruk av områdene mer avgjørende. At noen områder har etnisk identitet, eller profil, som skaper kontinuitet og legitimitet for overlappende bruk, er imidlertid å finne hos flere av informantene. N.N 11 mente følgende om tilstedeværelse og rettigheter:

Det (seljebark) ble hentet der i nærområdet rundt Børselv og Lapparvann. For noen reinsamer bodde i Børselv. For man hadde ikke hytter der ute, så man bodde i Børselv. Når man ser tilbake i tid, så er det mange reinsamer som har brukt området i Børselv. Det er jo et samisk område også, ikke bare for kvener. Slik er det den dag i dag også.

Det kommer en viss lokaldemokratisk tankegang til syne i refleksjonene til flere informanter. Dette er for det meste ikke ytret direkte, men kommer til overflaten i diskusjoner om diskrepanser mellom gammel lokalstyrt fordeling av areal og statens ovenformynderi. Refleksjonene til N.N 3 over privat eiendom og gamle areadelingsprinsipper og konsepter, fungerer som et eksempel både på gamle retts- og eiendomsoppfatninger, samt på misnøye rundt statens myndighet og matrikulering:

(om privateiendom) Bare nå i den siste tiden, da det har vært snakk om litt penger i regnestykket. Jeg har hørt om en eiendom ved bredden av Lakselva, 7 millioner bare for et helt vanlig jordstykke – slik at de rike skal – jeg er redd for det. Jeg har skrevet til kommisjonen, men jeg har ikke skrevet et krav, men hva dem skal være obs på. De vet det selv også. De må huske at gamle kulper, hvor det er gamle matrikler, hvor folk bor i utlandet. De kan selge de eiendommene engang i fremtiden for millioner av kroner. De kommer ikke til nytte for lokalbefolkningen. Grunnloven sier at de kan selge eiendommene. Men det må komme en slik avtale hvor lokalbefolkningen skal kunne bruke de områdene. Vi har øyer hvor dem har begynt å matrikulere her omkring. Det har pågått i par og tjue år. Jeg hadde det også her. Far begynte med det – det var en redaktør som skremte ham. At i år 2000 vil staten ta alt, som ikke er skiftet. Jeg sa, at det kan da ikke stemme, men han sa at slik er det. Jeg sa at du må ikke tro på det. Det er eiendommene som lager dyr av mennesker. De ødelegger hjertet».

(Om pekestykket) «Dem pleide å si at det er: et pekestykke. Når du har en eiendom, så skal du også få mulighet til å hente noe der fra det pekestykket. Jeg vet ikke om det er noe man

kaller for hamnegamme. Det var det også her. Vi hadde en eiendom vestafor Goarahatjávri, der kan man se: hamnegamme. Når du har eiendom, så får du et ekstra jordstykke der du vanligvis har beite. Det jordstykket er ikke ditt, men at de sier: at det er vi som eier den. Det var for at man skulle klare seg».

Det var profesjonelle folk som bestemte det. De hadde en god tanke bak det. ... den hadde fått et ark i tillegg. Så er den fortsatt på de skjøtene. Den har før vært under den store Gåradak, for lenge siden på 1800-tallet. Den ble delt ut etter hvert som det kom folk. Det var en mann som begynte med samme med meg – når jeg ikke skulle avse det til ham. Jeg sa til ham at du får ikke den, for den tilhører lokalbefolkningen. Jeg har lurt på hvordan man kan den over til FEFO – man skulle snakket med jurister om det, slik at de markene ikke kan gis til noen, for de tilhører alle (N.N 3).

N.N 3 fortalte videre om «pekestykke» at det var av gammel art, og at han ikke visste om det fantes skjøte på det, men at det skulle finnes skriftlige kilder på det, siden «det er en i Lakselv som følger nøye med på det». N.N 30 mente at familien hans brukte et område for bærplukking, så som den skulle vært et pekestykke. N.N 30 brukte dette eksemplet til å uttrykke spesielt berettiget bruk over generasjoner. Det har vært vanskelig for informantene å gi en klar definisjon på dette uformelle begrepet.

Noen informanter forteller om følelser om illegitim overtagelse av ressurser, som i folkeminnet var eid og regulert etter egne prinsipper. På spørsmål om hvordan folk forholdt seg til myndighetenes regulering av områdene, om lokalbefolkningen var enig i de reguleringene, eller om det har vært motstand mot det, svarte N.N 3

De skogvokterne var til og med lokale folk som var valgt ut til det. Man skulle tro at de hadde forstått det bedre, men det var noe som gjorde at de ikke forstod det. Selve jobben gikk dem opp i hodet. De sendte folk langt på fjellet. Du vet nå når man setter opp rypesnarer og det ikke finnes ris. Man sendte folk i fengsel bare på grunn av det.

Om reguleringen om innlandsfiske sa N.N 3 følgende:

På sjøen har det ikke vært store reguleringer, for det kom store karer og bare hentet ressursene i havet. På vidda vet jeg at det har det vært – min far pleide å følge med på fiskerikonsulenten og snakke med ham og spørre ham om hvordan han skulle fiske. Han var også imot det, men det er jo sånne forhandlinger hvor man skal finne ut av hvordan man skal fiske.

N.N 6 beskrev forholdet til myndighetene på følgende måte:

De (bygdefolk) måtte jo være enige med dem for forrige generasjon hadde jo respekt for alle myndigheter. Så de måtte bare godta det (henviser til en historie om skatt). ...Det var vel sånn at når de hadde fått tildelt den tomta eller den eiendommen, så var det vel rett sånn som det var gjort.

Det er også noen indikasjoner i intervjumaterialet på at disse tankene knyttet til forholdet til myndighetene har blitt svakere over tid, og at det har blitt mindre utfordring av myndighetenes eiendomsregimer og forvaltning.

5.10 Referanser

- Barlindhaug, S., Risan, T. og Thuestad, A. (2007). *Kulturhistoriske registreringer. Porsangermoen – Hålkavárri skytefelt*. NIKU Rapport 17.
- Bjørklund, P. K. og Rekdal, Y. (2005). *Vegetasjon og beite i beiteområda Kolvik med omegn og Oldereidneset*, NIJOS Rapport 2/05, 2005.
- Brattland C. (2020): *Porsangerfjorden som grunnlag for sjøsamisk kultur, Kartlegging av det materielle grunnlaget for samisk kultur*. Tilgjengelig: <https://storymaps.arcgis.com/stories/bd220e2ae6bf49afaa34935a869239b0>, lest 13.9.2023.
- Brattland, C., Holmgaard, S B. & Sundsvold B. (2023). Kartlegging av høsting og utmarksbruk i Finnmark til bruk i planlegging og forvaltning. *Ottar*, 69(2), <https://doi.org/10.7557/ottar.7123>.
- Elstad, Å. (2004). *Kystkvinner i Norge*. Kom forlag.
- Eypórsson, E. (2008). *Sjøsamene og kampen om fjordressursene*. CállidLágádus.
- Eythórsson, E. (2011). *Konsekvenser for samfunn*. I Einar Eythórsson, *Konsekvenser for sjøsamisk bruk av Repparfjorden og sjønære arealer – konsekvensutredning for planlagt gruvedrift i Nussir og Ulveryggen i Kvalsund kommune*, NIKU Oppdragsrapport 70.
- Forsvarsbygg (u.å.). *Porsangermoen/Halkavarre skyte- og øvingsfelt*. Tilgjengelig: <https://www.forsvarsbygg.no/no/skyte--og-ovingsfelt/porsangermoen-halkavarre-skyte-og-ovningsfelt/>, lest 15.9.2023.
- Miljødirektoratet (u.å.). *Handlingsplanen for slåttemark*. Tilgjengelig: <https://www.miljodirektoratet.no/ansvarsomrader/arter-naturtyper/truede-arter-og-naturtyper/handlingsplaner-for-utvalgte-naturtyper/handlingsplan-slattemark/>, lest 22.4.2025.
- Hanssen, E. R. (1986). *Porsanger bygdebok bind 1. Fra eldre steinalder til 1910*. Porsanger kommune.
- Hesjedal, A. (2020). Fastboendes bruk og rettsoppfatninger. I S. Pedersen m.fl. *Felt 8, Guovdageaidnu/Kautokeino, Sakkyndig utredning for Finnmarkskommisjonen*, NIKU oppdragsrapport 16.
- Porsanger kommune (u.å.). *Jordbruk*. Tilgjengelig: <https://www.porsanger.kommune.no/jordbruk.163307-20898.html>, lest 15.2.2024.
- NOU 1978: 18 A (1978). *Finnmarksvidda – natur – kultur*. Miljøverndepartementet.
- NOU 1994: 21 (1994). *Bruk av land og vann i Finnmark i historisk perspektiv. Bakgrunnsmateriale for Samerettsutvalget*. Justis- og politidepartementet.
- Pedersen, S., Hesjedal, A., Holmgaard, S. B., Olsen, E. L., Tømmervik, H., Hansen, H., Eythórsson, E. og Thuestad, A. E. (2020). *Felt 8 Guovdageaidnu/Kautokeino. Sakkyndig utredning for Finnmarkskommisjonen*. NIKU Oppdragsrapport 16/2020.
- Petterson, A. (1994). *Småfolk og drivkrefter: fra 1900 til 1960-årene*. Porsanger kommune.
- Stangeland, J. (2017). Neddriving, nedbrenning og nyreisning. *Fortid*, 4.
- ^[1] Tabell 2
- ^[2] Brattland Camilla: *Porsangerfjorden som grunnlag for sjøsamisk kultur, Kartlegging av det materielle grunnlaget for samisk kultur*. [Porsangerfjorden som grunnlag for sjøsamisk kultur \(arcgis.com\)](https://storymaps.arcgis.com/stories/bd220e2ae6bf49afaa34935a869239b0) lest 13.9.2023; Eythórsson, Einar, *Konsekvenser for samfunn. I Konsekvenser for sjøsamisk bruk av Repparfjorden og sjønære arealer – konsekvensutredning for planlagt gruvedrift i Nussir og Ulveryggen i Kvalsund kommune*. Norsk institutt for kulturminneforskning, 2011
- ^[3] så som i tilfelle fiskerier, se e.g. Brattland, Camilla, Sanne Bech Holmgaard og Bente Sundsvold, *Kartlegging av høsting og utmarksbruk i Finnmark til bruk i planlegging og forvaltning*, Ottar 2/2023, 23

6 Bruk og rettsoppfatninger knyttet til fjorden; sjølaksefiske, fjordfiske og annen bruk av sjøressurser (etter 1990)

Av Camilla Brattland med bidrag fra Steinar Pedersen.

Kapittel 6 gir en beskrivende fremstilling av lokal bruk av naturressurser i fjorden og rettsoppfatninger tilknyttet denne bruken. Med rettsoppfatninger menes her allmenne oppfatninger om brukens rettmessighet. Hvordan statlige reguleringer av bruken av naturressurser har blitt mottatt av den berørte lokalbefolkningen er også relevant. Bruk og rettsoppfatninger tilknyttet sjøfiske utredes med bakgrunn i en tilføyelse til Finnmarkslovens § 9, fra 2012 som innebærer en utvidelse av Finnmarkskommisjonens mandat til å også å omfatte utredning av «*krav om kollektive eller individuelle rettigheter til fiskeplasser i sjø- og fjordområder i Finnmark dersom noen med rettslig interesse i avklaring krever det*».

Figur 30: Oversikt over Porsangerfjorden. Foto: Jan Magne Gjerde, NIKU.

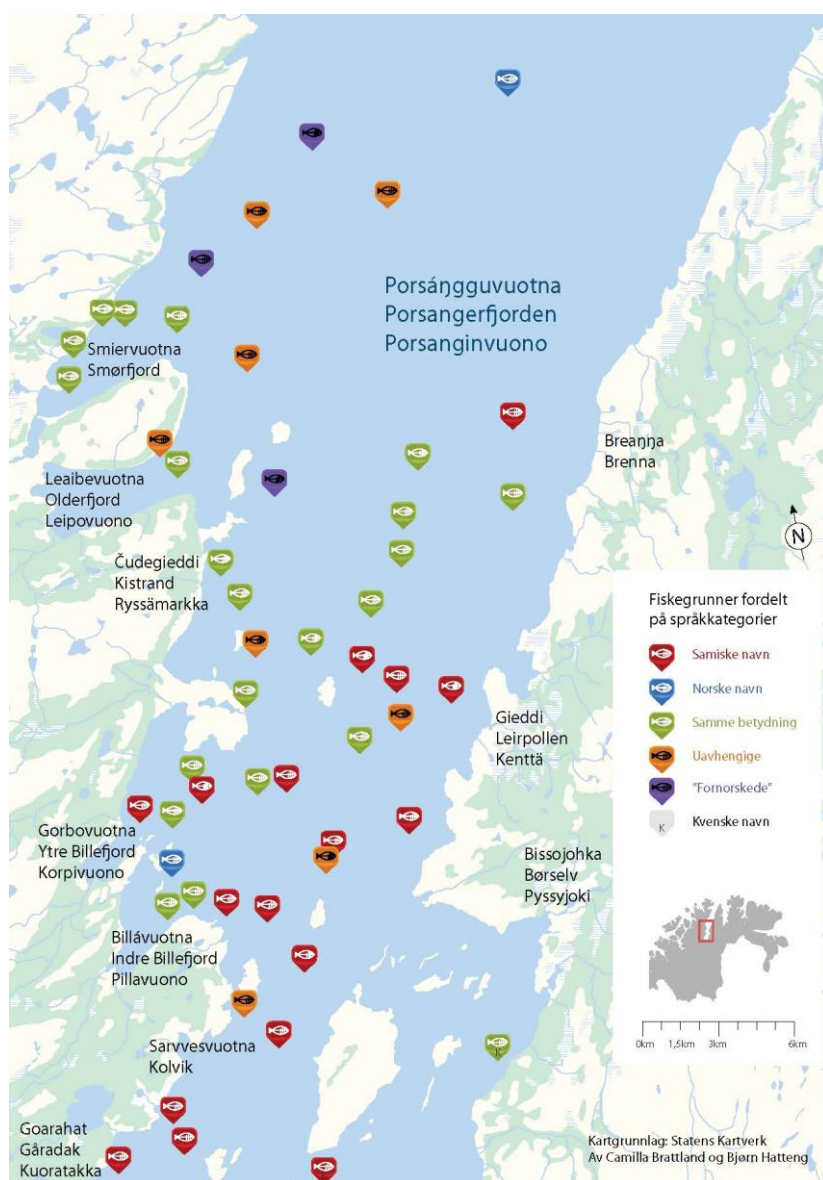
6.1 Tradisjonell bruk av Porsangerfjorden før andre verdenskrig

På begynnelsen av 1900-tallet ble fisket i Porsangerfjorden utført med båter med årer og seil, og fiskerne brukte håndsnøre, juksa, dorg, og garn. Fiskere og seilere orienterte seg i det vide fjordlandskapet ved hjelp av tradisjonell kunnskap overført gjennom generasjoner, slik som meder (*vihtat*) og navn på fiskegrunner, skjær og holmer. Denne bruksformen har fortsatt og vært i kontinuerlig bruk fram til i dag. Den var del av den sjøsamiske husholdsøkonomien som var en allsidig kombinasjon av fiske med andre former for høsting av ressursene, som Ragnar Nilsen kaller for et sjøsamisk kulturtrekk (Eythórsson 2008:52).

Før 1917 nøt Porsangersamfunnet godt av pomorhandelen, da det brått ble slutt på dette med den russiske revolusjonen. Fra russerne fikk fiskerne blant annet mel og salt, og de fikk omsetning på sei og annen fisk som ellers ikke ble solgt i «makketida». Med slutten på pomorhandelen ble det magrere tider økonomisk, og mange vendte seg fra fisket mot andre inntektskilder. Folk fra Porsanger deltok selvsagt i fiskeriene utenfor kysten av Finnmark og på Lofoten, men hovedfisket var med de små, åpne båtene på kjente fiskefelt i Porsangerfjorden. Av disse trekkes fiskefeltene utenfor Smørfjord og på Olderfjorden stadig fram av informanter som gode fiskefelter.

Et omfattende materiale med stedsnavn på samisk innsamlet av Sjøsamisk kompetansesenter har tidligere blitt dokumentert av den samiske lingvisten Steinar Nilsen og samfunnsforsker Camilla

Brattland i flere artikler (Brattland og Nilsen 2011). Ifølge Brattland og Nilsen utgjør stedsnavnmaterialet i Porsangerfjorden en unik kilde til kunnskap om samisk bruk av Porsangerfjorden, der majoriteten av stedsnavnene på fiskegrunner har sitt opphav i samisk terminologi for havbunn, ulike typer av fiskegrunner, arter, og for navigasjon ved bruk av meder og stedsnavn. Samlet utgjør materialet mer enn 80 navngitte steder i fjorden som vitner om en utstrakt og kontinuerlig samisk bruk av sjø, holmer og øyer med ro- og seilbåt, og om at stedene var kjent blant den samisktalende befolkningen. Informasjonen om stedene ble også dokumentert av Qvigstad gjennom hans innsamling av lappiske stedsnavn fra 1938 (Qvigstad 1938) og festet på kart i Kartverkets hovedkartserie for sjø. Navnene ble i stor grad fornorsket fram til endringer i Stadnamnlova av 1991 som igjen gjorde samiske stedsnavn synlige på kart. I den grad det er mulig å skille mellom samisk og norsk terminologi for bruken av sjøen, peker Brattland og Nilsen på at de aller fleste navnene enten er på samisk eller er korrekt oversatt med riktig meningsinnhold mellom samisk og norsk (Brattland og Nilsen 2011). Noen stedsnavn i området har ulike navn på norsk og samisk, slik som Činavuohppi på samisk, som er Trollholmsund på norsk. Dette tyder på at det er den samme gruppen av brukere, slik som fiskere, som har brukt stedene som del av sin praksis selv om de selv og andre rundt dem har skiftet språk fra samisk til norsk eller tatt begge språk i bruk. Mearrasiida har lagt ut en digital stedsnavndatabase hvor navnene er overveiende på samisk, se utsnitt fra kart (figur 31).

Figur 31: Oversikt over distribusjon av samiske, norske, kvenske og andre stedsnavn i Porsangerfjorden. Brattland og Nilsen 2011: 103.

6.2 Endringer i sjøsamisk fiske og næringsgrunnlag etter andre verdenskrig

Under krigen ble bygdene rundt Porsangerfjorden brent ned til grunnen. Fiskeflåten ble brukt under evakueringen av befolkningen høsten 1945, noe som var til fordel for gjenoppbyggingen av stedene etter krigen, skriver Hanssen (1990). Fiskesamvirkelagene var aktive deltakere i gjenoppbyggingen av infrastruktur til fiskeflåten, som det var av stor viktighet å få på plass. Selv om det ble bygd opp omkring 10 fiskebruk i Honningsvåg-området i første omgang, ble brukene fort etter hvert både færre og større. På grunn av mangel på redskaper, drivstoff, agn, salt, is til ferskvare-eksport, og ikke minst arbeidskraft, kom imidlertid ikke fiskeproduksjonen ordentlig i gang før på slutten av 1940-tallet. I løpet av 1950 ble Honningsvåg et fiskeindustriested, som hadde store ringvirkninger for utviklingen av kyst- og fjordfisket i regionen. Det var krise i tørrfiskmarkedet etter krigen, noe som førte til at fiskerne hadde få muligheter til å få avsetning for fangsten sin som før krigen. Tyskerne hadde imidlertid satset på fersk fisk, og nå satset også staten stortilt på oppbygging av fiskeindustri i Finnmark, noe som førte til etableringen av selskapet Finotro og bygging av filetfabrikk i Honningsvåg. Det var vekk med tørrfiskproduksjon og inn med filetindustri og satsing på fryseteknologi. Med dette fulgte en voldsom oppbygging og modernisering av den lokale fiskeflåten, som ble leverandører for filetindustrien. Etableringen av Finotro var særlig viktig for etablering av kvinnearbeidsplasser, og også for den sjøsamiske befolkningen. Samtidig med at fiskeindustrien ble bygd opp og det lokale fisket fikk sikrere vilkår, ble det dårligere vilkår for den tradisjonelle kombinasjonsnæringen. Det ble imidlertid vanligere med fiske kombinert med bygge- og anleggsvirksomhet, blant annet i forbindelse med oppbygging av kraftlag og strekking av kraftlinjer, som skapte mange sesongarbeidsplasser som folk kunne spe på med utenom fiskerisesongene.

Når det gjelder virkningene av den nye fiskeindustrien og andre utbyggingsprosjekter i kommunen etter krigen for samisk fiske, var følgene derfor klart en dreining fra utnyttelse av naturressurser mot integrering i moderne pengeøkonomi. På grunn av at gjenreisningen ble konsentrert om et mer sentralisert bosettingsmønster, var det også mange små steder som ble fraflyttet til fordel for bosetting nært arbeidsplasser og sentrale velferdsgoder.

Hansen beskriver seksti- og begynnelsen av sytti-tallet som en solfylt tid (Hanssen 1990). Hovedavtalen i 1964 sørget for stabile fiskepriser til fiskerne som tok av for svingninger i markedet og det var lite fokus på regulering av ressurs-hensyn. Dette var også en oppgangstid for sjøsamiske fiskere, siden vanlige folk med få investeringer kunne tjene gode penger på fisket. De gode forholdene i fiskeriene førte imidlertid til økt konkurranse om ressursene, og protestene mot bruken av snurrevad og andre aktive redskaper på fiskefelt der kyst- og fjordfiskere hadde sine redskaper var mange. Særlig er kravene om fredning av gytefelt for torsk fra sjøsamiske fiskere i Porsanger på begynnelsen av 1980-tallet velkjent (Nilsen 1998). Det var likevel rom for å holde på med fiske som kombinasjonsnæring.

På slutten av 1980-tallet ble det imidlertid klart at overfiske av torskebestandene hadde ført til ressurskrise. Torskefisket ble stoppet den 18. april 1989 og fartøykvoteordningen ble innført. I 1990-årene med streng regulering og omlegging av fiskeriene fra et åpent fiske til et stadig mer lukket, kvotebasert fiske var det viktig å ha kapital til å investere i fartøy med kvote for å kunne leve av fisket. Kystfiskeutvalget for Finnmark trekker fram konsekvensene særlig for sjøsamiske fiskere av innføringen av fartøykvoteordningen i 1990 (se NOU 2008:5)

På grunn av at fisket slo feil i årene på slutten av 1980-tallet, blant annet på grunn av at store menger sel hadde skremt vekk torsken fra fjordene, hadde færre fiskere det aktivitetsnivået som krevdes for å få tildelt fiskekvote. Det nyopprettede Sametinget tok opp de sjøsamiske fiskernes situasjon, og det ble innført visse lettelser for fiskere i datidens område for Samisk Utviklingsfond (SUF) for å bøte på vanskene med innpass i fisket. Dette motvirket imidlertid ikke at det ble færre fiskere og større og mer effektive båter i området, og at fisket ble lukket for de fleste, men holdt åpent for de som ville satse kapital og karriere i den nye, moderne fiskeindustrien.

6.2.1 Etterkrigstida. Silda og andre fiskearter nedfiskes av havgående fartøyer

Porsangerfjorden var en god sildefjord i tidlig etterkrigstid, og sildefisket på 1950-tallet skal ha vært eventyrlig. Én lokal fisker forteller at:

Hele fjorden var full av sild (...), men så ble den borte. Storkapitalen tok opp all silda, de fisket så lenge til at det ikke løntes lenger». De lokale fiskerne hadde bedt om fredning av den indre delen av Porsangerfjorden. Til slutt gikk fiskerimyndighetene med på det, men fredninga skulle bare gjelde fra 1. februar til 1. mai. Nettopp i de månedene var fjorden islagt og silda sto under isen (Birkely 2011: 46 f.).^[1]

For de store sildebåtene var dette ikke noe problem.

Da var de store sildekaran på sildefisket på Vestlandet. Når 1. mai kom, så befant de seg her og la seg inn ved iskanten for å ta silda igjen. Utover høsten lå de med store lyskastere og fiska sild. Det store overfisket kommer til å slå tilbake tenkte vi, og fikk rett (Birkely 2011: 46 f.).^[2]

Einar Eythorsson gir i sin bok *Sjøsamene og kampen om fjordressursene* en meget god innføring i etterkrigstidas fortrenking av de lokale fjordfiskerne med små båter, særlig i Finnmark. Der vier han Porsanger stor oppmerksomhet. Fjordfiskerne ble rett og slett trakassert av folk på de store sildesnurperne som opererte inne på fjorden(e) (Eythorsson 2008).

Fjordbåtene brukte gjerne små torskenøter for å ta torsk som fulgte etter silda innover i fjordene. Én av Eythorssons informanter forteller at med en gang de hadde satt nota, kom en ringnotsnurper og satte sin svære not rundt dem, og de kunne ikke gjøre annet enn å slippe sin not og flykte ut av sildenota. «Da sto sildefiskeran på dekk og flirte av fjordfinnan». For de tradisjonelle fjordfiskerne ble det umulig å ro fiske om høsten på grunn av sildeflåten utenfra. Protestene fra de lokale fjordfiskerlagene ble konsekvent ignorert av Finnmark fiskarlag hvor aktive sildefiskere satt i ledelsen (Eythorsson 2008: 117). Et krav fra et lokalt fiskarlag om forbud mot sildefiske i en del av fjorden, Snefjord i Måsøy kommune fikk til svar fra Finnmark fiskarlag om at man burde bygge «sauefarma og sånt til fjordingan» (Eythorsson 2008: 120).

Fangsten snurpenotbåtene tok var i stor grad sildeyngel. I Porsangers nabokommune, Kvalsund, desember 1960, kalte kommunestyret dette for «rovdrift i sildehjemmets barnehage», og at det i Finnmarksfjordene år om annet ble fiska opp hundretusenvis av hektoliter, og milliarder av sildeyngel «i gjennomsnittsstørrelse med en fyrstikk» (Eythorsson 2008: 121). 14. april 1959 ble det holdt et masse møte på Russenes i Porsanger. Den lokale gytebestanden av torsk var gått tilbake, og førte til dårligere utbytte i fjordfisket. Ingen skulle behøve å tvile på hva som var årsaken. I et brev fra fjordfiskerne i Porsanger til Fiskeridepartementet samme dag heter det:

Snurpeflåten som i 2 til 3 uker raker over gytefjordene etterlater seg praktisk talt intet tilbake som heter fisk. Det er etter en slik snurperassia vanskelig, for ikke å si umulig engang å få kokfisk. Vi har også mange beviser for at våre redskaper er blitt herjet og istykkerrevet, og hele garnlenker er forsvunnet. Snurperne benytter seg av den fremgangsmåte å slepe til side garnlenkene, når de på ekkoloddet oppdager en fiskeansamling mellom eller over garna. Slik fremgangsmåte er utallige ganger observert, og den medfart garnan får etter en slik behandling sier seg selv (Eythorsson 2008:121).

Kistrand kommunestyre vedtok deretter et krav om forbud mot «snurping og posing etter sildeyngel» i den indre delen av Porsanger. De pekte blant annet på at «all fisken som tidligere har pleid å sige inn i fjorden mot sommeren og høsten, nå faktisk er borte». Kommunen la ansvaret på norske fiskerimyndigheter for at lokalbefolkninga var fratatt sine «hevdivunne næringsmuligheter de har hatt i mange generasjoner» (Eythorsson 2008: 122).

^[1] Alfred Bergersen i intervju med Hartvig Birkely.

^[2] Alfred Bergersen i intervju med Hartvig Birkely.

Forholdene ble ikke bedre, og Kistrand kommunestyre tok opp saka på nytt i mars 1963, og forutså at så lenge det ble drevet rovdrift på sildeyngel inne i fjordene, ville storsildfisket også lide, og bli helt borte (Eythorsson 2008: 126). Det skulle vise seg at kommunestyret var sannspådd. Samme år, 1963, da man skulle starte fisket etter mussa (sildeyngel) i Finnmarksfjordene, fant de ingenting. I løpet av få år var storsilda også borte, og i 1969 var sammenbruddet et faktum, noe fjordfiskerne lenge hadde forutsett (Eythorsson 2008: 128).^[3]

Lokalt fortsatte man arbeidet for å få den indre delen av fjorden freda mot de havgående fiskefartøyenes bruk av aktive redskaper, som tok all fisken som fantes der. Ikke minst ønska man fredning av kysttorskens gyteområder.^[4]

Jostein Hansen skriver at det som skjedde var at «den statssubsidierte, kapitalintensive fiskeflåten, deriblant, snurrevad- og ringnotflåten, fiska havet «så og å si tomt» (Hansen 1988: 17). Den lokale torskestammen ble helt nedfiska. De lokale fiskerne mente også at Porsangerfjorden hadde en egen stamme av sei. Denne fiska man på med garn om høsten, men fra begynnelsen av 1980 tallet var det slutt også på dette fisket (Wilhelmsen 2001: 63 f.).

Etter hvert som samiske organisasjoner ble danna fra slutten av 1960-tallet av og utover, kom også disse aktivt inn i arbeidet for å sikre fjordfiskernes interesser. Det ble ikke bare nådig mottatt. Norges Fiskarlag mente at man hadde enerett på å uttale seg om slike spørsmål. Dette gikk så langt at ut på 1980-tallet ble to medlemmer av et lokalt fiskarlag i Porsanger suspendert. Årsak? De var også medlemmer i organisasjonen Samenes landsforbund, og hadde vært med på å uttale seg om fjordfredningsspørsmål i regi av denne organisasjonen.^[5] Eythorsson omtaler også hvordan et vedtak i Finnmark fiskarlag i 1987, om helårsfredning av alle gytefjordene mot snurrevadfiske, ble manipulert bort i den videre saksbehandlinga (Eythorsson 2008: 167).

Samtidig med dette skjedde det også negative endringer i rammevilkårene for fiskerne med de minste båtene. Fra 1. januar 1988 hadde ikke fiskere med båter under 6 m lenger rett til minstelott eller feriepengar, og man kunne ikke regne med å få lån til en båt under 30 fot, eller 9.4 m (Hansen 1988: 11). Ragnar Nilsen nevner også flere andre forhold hvor fiskere med mindre båter ble diskriminert når det gjaldt offentlige støtteordninger, og formulerer dette slik: «Fjordfisket i dette, og andre tradisjonelt sjøsamiske fjordområder, er blitt gjort til en marginalisert tilpasning på kanten av eller utenfor det sektororganiserte storsamfunnet» (Nilsen 1990: 119 f.).

6.2.2 1989. De minste båtene utelukkes fra deltakelse i et fullverdig fiske

Det skulle imidlertid bli enda verre. Et par måneder etter åpninga av det første Sametinget i 1989, bestemte regjeringa at det fra og med 1990 skulle innføres en såkalt fartøykvote innen torskefisket. For å få en slik kvote skulle man ha fanga et visst kvantum torsk i ett av årene 1987-89.^[6] Dette kravet var svært vanskelig å oppfylle for småbåtfiskerne i mange samiske fjordstrøk nord. Årsaken var en naturkatastrofe i form av sammenhengende invasjoner av grønlandssel i perioden 1979-88. Dermed hadde det i bortimot en tiårsperiode vært omtrent fritt for torsk innenfor aksjonsradiusen til fjordfiskerne. Torsken holdt seg på dypere partier lengst ute i fjordene og i havet utenfor kysten. Selv om det fastsatte kvalifiseringskvantumet for å oppnå fartøykvote ikke var veldig høyt, var det likevel omtrent umulig å oppfylle for de fleste av dem som dreiv et typisk fjordfiske med mindre båter.^[7]

Det tallmaterialet som Samisk Fiskeriutvalg la til grunn i 1997 viser virkningene av de bestemmelsene som tok til å gjelde i 1990. Tre år senere, i 1993, var det kun 7 av 80 båter i Porsanger som hadde makta å komme med i fartøykvoteordninga etter de bestemmelsene som var fastsatt. Det var 8,7

^[3] Protestene mot sildesnurping, blant annet i Porsanger, er også omtalt i NOU2008: 5, s. 138 ff.

^[4] Fra lokalt hold ble det også sagt at torsken som kom inn i fjorden midt på 1980-tallet var atskillig mindre enn bare 10-15 år tidligere, og at dette kunne ha sammenheng med bruken av aktive redskaper - blant annet snurrevad (Prestbakmo 1994: 180).

^[5] Denne spesielle saka er grundig dokumentert hos Eythorsson 2008: 153 - 167.

^[6] Kgl. res. av 8.12.1989.

^[7] Jf. omtale av dette også i Kystfiskeutvalgets rapport NOU 2008:5.

prosent av de registrerte fiskerne i Porsanger (Fiskeridepartementet 1997: 95). De andre var holdt utenfor og fiska innenfor en meget usikker, såkalt maksimalkvoteordning, som Samisk fiskeritutvalg beskriver slik: «De som fisket innenfor maksimalkvoteordningen fikk tildelt maksimalkvoter. Fisket innenfor denne ordningen ble stoppet når gruppeknoten var oppfisket, selv om ikke de enkelte fartøyene hadde fisket opp sine kvoter» (Fiskeridepartementet 1997: 93).

6.3 Sjøsamisk fiske etter 1990

Etter 1990 var det magrere forhold for fiskere fra fjordene slik som Porsanger, Repparfjord og Refsbotn på grunn av lavere ressurstilgang. På grunn av de små fartøyenes lave mobilitet, er nærheten til fiskefelt av stor betydning for den lokale flåten. Med teknologiske og forvaltningsmessige endringer fisker de fleste i sjøsamiske områder med fartøy som er utrustet til fiske på kysten, og som også kan rigges om til fiske etter kongekrabbe, som er av de mest betydningsfulle marine næringene i dagens sjøsamiske områder. Små fartøy har i økende grad blitt mer mobile og utrustet for å utnytte disse fiskeriene, og en av strategiene for fiskere som bor langt unna fiskefeltene har vært å stasjonere fartøyene i havner nært de større feltene (se f.eks. Brattland m.fl. 2018). Kystfiskeutvalget for Finnmark peker ut Nordkapp kommune som en av kommunene der fiskeriene har klart seg best gjennom struktureringene siden 1990, mens de typiske «sjøsamekommunene» slik som Porsanger og Kvalsund er taperne etter 1990 (NOU 2008:5). Dette er dels på grunn av at tilgangen på ressurser i fjordområdene er varierende, mens fiskefeltene på vestsiden av Magerøya og ytterst i Porsangerfjorden har økt i betydning for fiskere fra innlandskommunene, som også kan levere fangsten sin til mottak i Nordkapp (Honningsvåg, Skarsvåg, Kamøyvær) når mottakene andre steder er stengt (Smørfjord, Repvåg, Revsbotn, Kokelv).

Siden 1990 har småskala fisket i økende grad vært gjenstand for reguleringer og strukturering, slik at det som tidligere var et fiske som var åpent for mange, i dag er et alternativ for mange færre.

Fjordkommunene Kvalsund og Porsanger har færre fiskere med fiske som hovedyrke (registrert på fiskerimanntallets blad B) enn Nordkapp, som ligger nærmere de rike fiskefeltene og bankene på Finnmarkskysten.

Sametinget har siden 1990 fokusert på den minste gruppen av fartøy i kystflåten som hovedprioriteten i Sametingets satsinger på kyst- og fjordfiske. Tall fra Sametingets budsjetter i perioden 2008 – 2012 viser en variasjon i støtten på posten marine næringer de siste årene med 2011 som et toppår i støtte. Totalt har det vært nesten en tredobling av midlene til marine næringer fra Sametinget, blant annet på grunn av nye kommuners inntreden i STN-området (Sametinget 2012). Porsanger er en av kommunene som har fått klart mest i støtte.

Kongekrabbefiske er en ny næring for sjøsamiske fiskere som har ført til både fordeler og ulemper for fisket i området. På den ene siden fører kongekrabben til ulemper i torskefiskesesongen når krabben ødelegger garn på fiskefeltene. På den andre siden er kongekrabben et viktig fiske for fartøy mellom 6 og 15 meter utenom torskefiske-sesongen. Kongekrabbefisket er størst i august til november. Av ulemper inngår ødeleggelse av garn og utstyr som brukes til annet fiske, slik som torskegarn der kongekrabben har gått fast.

I områdene vest for Nordkapp foregår et utrydningsfiske der man er pålagt å ta all krabbe på land uavhengig av størrelse. Statistikk fra Fiskeridirektoratet viser at betydningen av fangst av kongekrabbe utgjør en økende del av verdiskapingen for fiskere i forhold til torskefisket, som tradisjonelt har vært det største fisket i kommunen. For 2012 hadde gruppen av fartøy under 11 meter fra Porsanger landet torsk og kongekrabbe for omkring 10 mill. NOK. Dette er relativt mindre enn nabokommunene, men utgjør likevel den største verdiskapingen fra fisket i dag. Fisket foregår med teiner som settes ut av båtene og røktes gjennom sesongen.

For kystflåten under 11 meter er et mottaksapparat som kan eksportere til flere markeder gjennom året svært viktig, sammen med tilstanden til ressursene det fiskes på. Hansen (1990) peker på at folketallet i kystkommunene i Vest-Finnmark henger nøye sammen med oppgangstider og krisetider i

fiskeriene. For eksempel kunne svikt i tørrfiskmarkedet føre til at fiskerne ikke fikk solgt tørrfisken de hadde hengt på hjell, noe som igjen førte til fraflytting fra kystkommunene til steder med et mer variert næringsliv. I dagens situasjon har kongekrabbefisket overtatt som det mest økonomisk lukrative fisket, som muliggjør bedre forhold for fjordfiskere som har tilgang til både kystfiskekvote og kongekrabbekvote. Dette bedrer også mottakssituasjonen. Tidligere var det slik at ved lave fangster i indre deler av Porsangerfjorden stasjonerte fiskere derfra gjerne båtene i andre basehavner, slik som i Repvåg eller Kokelv, for å kunne levere fangsten til mottak andre steder.

Fiskeridirektoratets regionkontor i Finnmark har samlet inn opplysninger om i hvilken grad fiskefeltene for passive eller konvensjonelle redskaper (fiske med garn, line og juksa) og aktive redskaper (trål, snurrevad, not) blir brukt, på bakgrunn av opplysninger fra fiskere. Disse opplysningene er tilgjengelige via Fiskeridirektoratets kartløsning som nedlastbare filer. Kart over fiskefeltene i Porsangerfjorden og rundt Magerøya viser at hele området blir brukt til fiske med konvensjonelle redskaper og til kongekrabbefiske med teiner. Fiskeridirektoratet har angitt at de registrerte fiskefeltene (Østre Porsanger) blir brukt av mellom 400 og 500 fartøy fra flere kommuner i området for det meste i perioden fra januar til april (Fiskeridirektoratet 2024).

6.3.1 Tradisjonelle fiskeplasser og gyteplasser for fisk

Ifølge Sametingets planveileder er tradisjonelle fiskeplasser og gyteplasser for lokale fiskestammer av særlig betydning for sjøsamisk fiske. Dagens forvaltning legger også stor vekt på bevaring av gyteplasser for torsk ettersom disse kan være viktige for lokale stammer. Tradisjonelle fiskeplasser er fiskegrunner og sjøområder som har vært i bruk over lang tid og der bruken har vært relativt fast og brukt med jevne mellomrom, inkludert sjølaksefiskeplasser. Før den nye teknologiens inntog ble fiskegrunner av særlig betydning funnet og navngitt ved hjelp av meder (siktelinjer). Navn på fiskegrunner i sjøkart er del av det tradisjonelle systemet for å kartfeste fiskegrunner og er et resultat av overføring av kunnskap mellom generasjoner av fiskere. Ikke alle navn på fiskegrunner ble registrert av stedsnavnkonsulenter og oppmålere som samlet inn navn på fiskegrunner. Samiske navn på grunner som kunne være kjent kun innenfor en familie eller som ikke ble regnet som viktige å registrere av landmålere og andre er en særlig mangel i norske sjøkart. I Porsangerfjorden har for eksempel Sjøsamisk kompetansesenter samlet inn om lag dobbelt så mange navn på fiskegrunner på samisk som var registrert fra før av (Brattland og Nilsen 2011). Grunnene som var registrert med navn i sjøkartene er digitalisert og gjengitt som punkter på kart (Andersen og Persen 2011) og tatt med på oversikt over bruken av fjorden i denne utredningen. Generelt vil navn på fiskegrunner reflektere at grunnene har vært brukt over flere generasjoner og at de har vært av betydning for det lokale fisket.

Gyteområder for fisk er ifølge Sametingets planveileder også spesielt viktige som materielt grunnlag for sjøsamisk fiske. Maurstad og Sundet (1998) registrerte i en undersøkelse av gyteområder for kysttorsk i Finnmark et gyteområde i den indre delen av Porsangerfjorden som «dødt» på midten av 1990-tallet. Dette vil si at det ikke lenger foregår nok gyting i fjorden til å opprettholde et bærekraftig nivå på den lokale torskestammen som hadde denne delen av fjorden som sitt gyteområde.

6.3.2 Sjølaksefiske

Sametinget understreker verdien av sjølaksefisket som del av kombinasjonsnæringer i sjøsamiske bosetningsområder og dermed som et viktig materielt grunnlag for sjøsamisk kultur og kulturarv (Sametinget 2012; Borch m.fl. 2009; Sámi Allaskuvla og SEG 2010). Laksefiske i elv og sjø var tradisjonelt en viktig del av kombinasjonsnæringshusholdene om våren og sommeren i Finnmark. Lakseplasser i sjø ga et godt tilskudd både til husholdsbruk og for salg. I dag har bruken av lakseplasser i sjø generelt gått ned, og det er få lakseelver åpne for fiske i kommunen. Anadrom laksefisk vil kunne oppholde seg i hele Porsangerfjorden på vei til de viktige vassdragene i Porsangerfjorden (Lakselva, Stabburselva og Børselva). Laks, sjøørret og sjørøye som tilhører vassdrag i Porsangerfjorden (som er utpekt som en nasjonal laksefjord), samt laks fra andre elver på gytevandring, vil kunne oppholde seg langs hele traseen fra indre del av fjorden og til fjordområdene rundt Magerøya. Fangsten fra sjølaksefisket i Porsangerfjorden vil stort sett være på voksen laks på

gytevandring og vil være avhengig av tilstanden til laksebestandene fra år til år (Borch m.fl.2009). Både Statsforvalteren og FeFo publiserer kart over lakseplasser i Finnmark. Alle private lakseplasser må registreres hos Statsforvalteren som publiserer kart over dette i «Laksekart» hos Miljødirektoratet, mens lakseplasser på Finnmarkseiendommens grunn må søkes om hos FeFo og det gis en oversikt over disse på FeFos nettsider (se figur 32). Antall lakseplasser som er tilgjengelige betyr ikke at de blir benyttet. Ifølge informanter og tall for antall sjølaksefiskere i kommunen blir et fåtall av plassene benyttet på grunn av innskrenkninger i fisketider som gjør at det å ha en lakseplass sjelden svarer seg strevet med å sette ut og skjøtte bruk.

6.3.2.1 Kraftige kutt i tradisjonelt sjølaksefiske

Vilkårene for det tradisjonelle sjølaksefisket begynner å endre seg tidlig på 1960-tallet og videre fra 1970-årene og utover. Dette ser ut til å ha sammenheng med utviklinga av drivgarnsfisket i havet fra rundt 1960,^[1] som etter hvert førte med seg innskrenkninger i fisketid og redskapsbruk for sjølaksefiskerne i Finnmark, og en inndragning av lakseplasser på (den daværende) statens grunn rundt 1980. I tillegg fikk man etter hvert prisfall på atlantisk laks som følge av volumutviklingen i oppdrettsindustrien.

I 1979 ble det lagt ned forbud mot drivgarnsfiske øst for Nordkapp, og innført en konsesjonsordning for redskapstypen. Mer enn 700 båter på landsbasis fikk konsesjon. I prinsippet kunne alle samle seg på feltene utenfor Vest-Finnmark, en mulighet mange benytta. Kildene viser at dette påvirket de tradisjonelle sjø- og elvefiskerne i Finnmark.

Til tross for protester fra Finnmark, sa sentrale myndigheter i første halvdel av 1980-tallet nei til å innføre begrensninger i drivgarnsfisket utenfor fylket. Begrunnelsen var at man ønska å spare laksestammene sørover i landet, og sikre de derværende drivgarnfiskernes inntekter gjennom et fortsatt fiske utenfor Finnmark. Dette ble meget klart uttrykt av miljøvernministeren i Stortinget 2. februar 1983, der hun uttrykte at hvis fiskerne sørfra ikke fikk komme til farvannene utenfor Finnmark, ville det bety «en hardere beskatning av de langt mer sårbare laksestammene især i Nordland og Troms», og svekke næringsgrunnlaget for fiskerne derfra (Stortingstidende, 2. februar 1983, s. 2370). Frem til drivgarnsfisket i havet ble avvikla i 1989, hadde utslag for det tradisjonelle sjølaksefisket vært:

- Innskrenkning av fisketiden for kilenot og krokgarn
- Fjerning av ca. 1100 lakseplasser på statens grunn rundt 1980
- Forbud mot høstfiske etter laks i Tana- og Varangerfjorden
- Forbud mot garnfiske i alle elver, unntatt grensevassdrag, og nedkorting til tre døgns garnfiske i Tanavassdraget
- Forbud mot settegarn og kastenot
- Forbud mot fiske med dorg før 15. mai

Etter at drivgarnsfisket tok slutt i 1989, har innskrenkningene i fisketid for kilenot og krokgarn fortsatt frem til i dag.

6.3.2.2 Inndragning av sjølaksefiskeplasser i Porsanger i 1981

Mot slutten 1980-tallet ser det ut til at sjølaksefisket hadde gått sterkt tilbake i Porsangerfjorden. En undersøkelse viser at det fortsatt ble fiska med kilenot og krokgarn, mest som en viktig kulturtradisjon, men var man heldig kunne noe også gå til salg (Hansen 1988: 12). Denne beskrivelsen står i sterk kontrast til at Porsanger i 1976 var, med 262 plasser, den kommunen i Finnmark som hadde nest flest registrerte lakseplasser på statsgrunn i fylket.

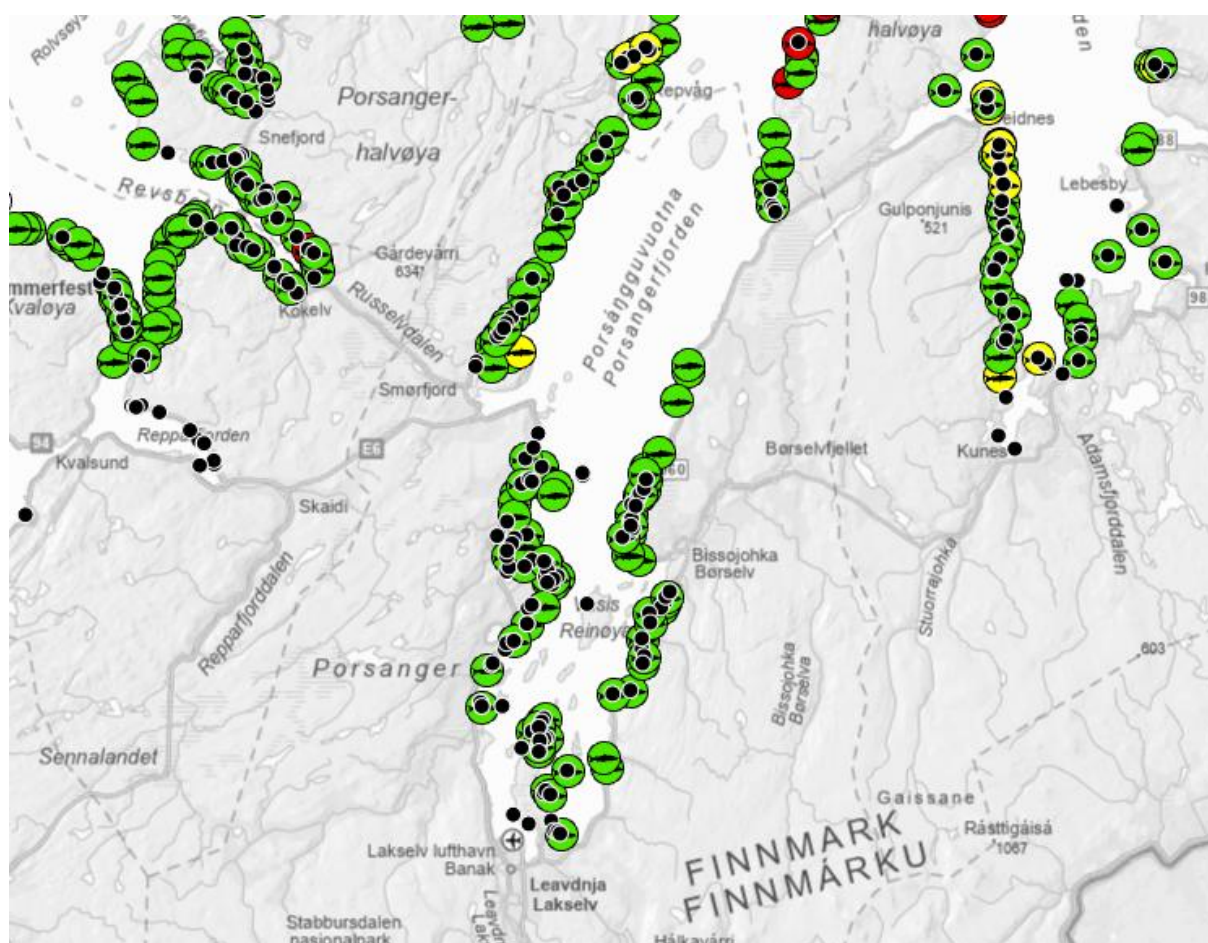
En vesentlig forklaring på utviklingen innenfor det tradisjonelle fisket med faststående redskaper i det påfølgende tiåret, er mest sannsynlig påvirkninga fra drivgarnsfiske etter laks i havet utenfor Finnmark. Frem til dette fisket ble forbudt i 1989, satte man inn en rekke begrensende tiltak i det tradisjonelle

^[1] Allerede i 1968 ble det anslått at om lag 35 prosent av laksefangsten i sjøen ble tatt med drivgarn. Jf. Berg 1986: 113.

laksefisket i sjø og elv i Finnmark, deriblant fjerning av lakseplasser i sjø. Etter initiativ fra Miljøverndepartementet, via Direktoratet for vilt og ferskvannsfisk (DVF), fikk Finnmark jordsalgskontor i 1980 et direktiv om nedskalering av det tradisjonelle laksefisket i sjøen. I direktivet het det at: «ressurssituasjonen for laksestammene er så alvorlig at man også må ta sikte på å redusere antallet utviste lakseplasser» (DVF 11.1.1980).^[2]

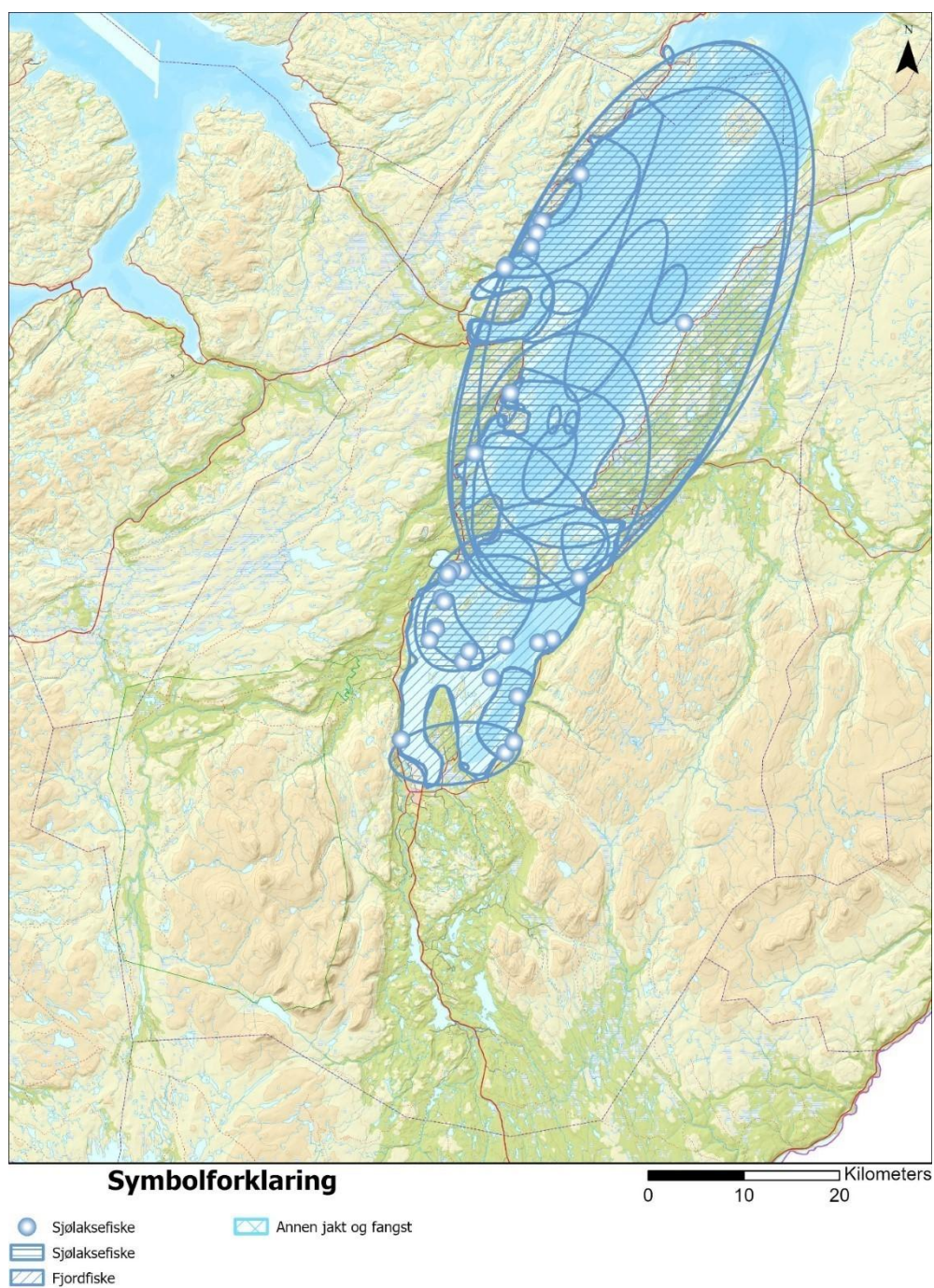
Direktivet ble iverksatt i 1981 og Porsanger var en av de kommunene som ble sterkt berørt. Tallet på plasser ble redusert fra 262 til 99, en reduksjon på mer enn 62 prosent. Kombinert med reduksjoner i redskapsbruk og fisketider er trolig dette hovedårsaken til at sjølaksefisket gikk sterkt tilbake mot slutten av 1980-tallet (Pedersen 2010: 58 – 66).

Hansens undersøkelse fra Porsanger viser at sjølaksefisket hadde betydning utenom det reint økonomiske. Enkelte av hans informanter uttrykte at laksefisket var det de «levde på» resten av året. For særlig eldre personer var fisket med kilenot og krokarn nærmest en livsform. Det utstrakte drivgarnsfisket i havet utenfor Finnmark hadde ødelagt mye for de som hadde denne tilpasninga (Hansen 1988: 21).

Figur 32: Kart over private plasser (sorte prikker) og plasser på Finnmarkseiendommens grunn i Porsanger kommune. Kart: Finnmarkseiendommen.

^[2] DVF, 11.1.1980 – Brev fra DVF til Finnmark jordsalgskontor, 8118/79-462. 257. Ad. Utvisning av lakseplasser i 1979.

Figur 33: Informanternes stedfeste opplysninger om bruk av Porsangerfjorden.

6.4 Beskrivelser av ressursbruk og fiske i Porsanger-området

I dette kapittelet skal fokuset være på bruk som grunnlag for vurderinger av eiendomsforhold og rettsoppfatninger om eiendom til sjøområder og fjorden generelt. Historikeren Bjørg Evjen trekker i sitt kapittel til Norges fiskeri- og kysthistorie fram den store oppmerksomheten som lokal og tradisjonell kunnskap om endringer i fjordøkologi har fått de siste årene (Evjen 2014). Kunnskap om endringer i fjordøkologi er også fokus i et helt kapittel i Prop. 70 L (2011-2012) som var oppfølgingen av forslagene til Kystfiskeutvalget for Finnmark. I kapittelet vies situasjonen for kysttorsk oppmerksomhet, hvor økt fiskepress på kysttorsk i nordnorske fjorder frarådes. Det vies også en egen del til erfaringer fra forskning på Porsangerfjorden, hvor blant annet viktigheten av et økt

kunnskapsgrunnlag om forholdene for gjenvekst av tareskog for å bevare kysttorsken er et av temaene som trekkes fram (St. Prop. 70 L (2011-2012) kap. 4.4).

Informantene som har bidratt med sin kunnskap til Finnmarkskommisjonens rapporter er en svært viktig kilde til dette kunnskapsgrunnlaget. Relevant for dette temaet, er at det er særlig bortfallet av den lokale gytetorsken som bemerkes av informantene. At de lokale torskestammene ble fisket opp fikk konsekvenser for lokalbefolkningens levebrød og bruk av en art som de jevnlig hadde hatt for vane å fiske på. Lokale reaksjoner på slutten på dette fisket er at dette oppfattes som et stort tap. Skogvang (2014) bemerker at enerett til fiske kan bero på et tidsavgrenset fiske på et bestemt fiskeslag, eksempelvis gytetorsk (ibid. s. 39). For denne rapporten og Porsangerfjordens del er en slik enerett til fiske mer relevant for fisket på kysttorsken og andre stedegne bestander, samt for fiske med faststående redskaper fra egen eiendom. Aller mest interessant er det imidlertid å undersøke oppfatning om retten til fiskeplasser i avgrensede sjøområder som formuleringene i Finnmarkslovens § 9 omfatter.

I denne forbindelse er det derfor særlig de geografiske særtrekkene ved bruken som får oppmerksomhet og i mindre grad den generelle utviklingen i endringer i ressursene, med noen unntak.

I artikkelen «Kartlegging av tradisjonell høsting og utmarksbruk til bruk i planlegging og forvaltning» (Brattland, Holmgaard og Sundsvold 2023) rapporteres det fra flere prosjekter de senere årene hvor det har foregått kartlegging av utmarksbruk samt fiske og bruk av marine ressurser i Porsangerfjorden. Det ble også gjennomført en identifisering av naturverdier. Kartleggingene ble gjort i perioden 2019-2020 gjennom 25 intervjuer i samarbeid med Mearrasiidá og Mearrasámi árbediehtu som er et senter og en forening for lokal og samisk kunnskap i Indre Billefjord og i Stranda i Nordkapp kommune. Over flere år og gjennom ulike forskningsprosjekter er det etter hvert bygget opp et arkiv med kartbaserte intervjuer og etnografisk film med kunnskapsbærere i hele fjordområdet. Prosjektene har brukt ulike metoder, men har slik som Finnmarkskommisjonen også lent seg på kartbaserte intervjuer og spørsmål om høsting av naturen. De som deltok ble spurt om endringer, årsaker til endringer, om høstingen enda pågår, om verdier og andre tema. Materialet fra intervjuene ble digitalisert inn i kartsystemet ArcGIS, som sammen med bilder, video og tekst utgjør en kartdatabase laget i samarbeid med Mearrasiidá.

Materialet viser en rik og kompleks bruk med ulike og overlappende endringsprosesser i fjorden, som kombinert med initiativer for å revitalisere og skape nye verdier i fjorden synliggjør praksiser som kan beskrives som naturomsorg. I litteraturen deles ofte fjorden opp i flere typer landskap, slik som kulturlandskap og fjordområder. For brukerne framstår imidlertid bruken av ressurser konsentrert rundt bygdene og med ressursområder i fjorden, sjø, holmer og øyer basert på sedvanemessig bruk og hvor tilgjengelig ressursene har vært for folk.

Det er særlig to områder som peker seg ut som rike med tanke på kunnskap om høstingspraksiser, nemlig knyttet til bygdene rundt vestsida av Porsanger og Stranda/Repvåg- området. Dette kan så klart henge sammen med at prosjektet i seg selv hadde et spesielt fokus på disse områdene, eller at noen av deltakerne har mer detaljert kunnskap om høsting enn andre. Som et eksempel har en av deltakerne tegnet opp over 70 områder for høsting bare i den indre delen av Porsangerfjorden, mens kartlegging med ni innbyggere i Stranda og Repvåg resulterte i 132 steder i utmarka og 102 i sjøområdene utenfor.

Gjennom identifiseringen ble det klart at noen steder og ressurser tilbyr flere goder enn andre, der særlig fiskegrunnene som er nært bygdene har forsynt innbyggerne med særlig torsk og sei, flyndre og tidligere sild. Holmene i sjøskapet utenfor bygdene er særlig viktige som sankingsområder for egg, bær, brensel og torv. Her har det også foregått jakt etter rev og kobbe, og all slags ressurser av ved ble høstet for å gi fôr til dyr og materiale til bygg og redskaper (Brattland, Sundsvold og Holmgaard 2023).

Også intervjuene gjort i felt 9 for Finnmarkskommisjonen bekrefter dette bildet av en bruk konsentrert rundt bygdene og med ressursområder knyttet til slik som fiskevann, fiskegrunner i sjøen, holmer og

øyer til slått og beite for kreaturer, samt sinking av bær, gress, ved og annet. Informantene har inngående kunnskap til stedene på samisk og bruker samiske stedsnavn særlig i den indre delen av fjorden. De forteller om en langvarig og kontinuerlig bruk over flere generasjoner og utveksling og vennsforhold mellom reindriftssamer og bofaste ved bygdene. N.N 3 kan føre sin slekt (Bjørne-slekta etter Guovža-Áslat) tilbake til tipp-tipp-oldeforeldre.

6.4.1 Selfangst

Informantene forteller at det ikke var så mye jakt på sel i den ytre delen av fjorden som i den indre. Bygdefolket i Børselv og i den indre delen av fjorden på både Vesterbotn og Østerbotn har jaktet på sel. «Sel ja, de har man alltid jaktet på. Våre områder er omtrent der hvor det var fisk. Vi hadde små båter, men de som hadde sjarker i Billefjord, jaktet her og utover» (N.N3).

N.N 3 forteller at selfangst for det meste var til mat. «De har spist selen, men skinnet har de selvfølgelig solgt til reinsamene. De brukte det til tømme, fra pulken og fremover. For den er veldig solid» (N.N 3).

Kobbe kunne skytes hele året.

Her på Annibiehca der er det en grunne, og en liten grunne ut av holmen, og der brukte kobben å dra på land. Grunnen er og har en liten lase. Og ofte så brukte kobben å la seg, så kunne man ro på fjæra sjø, så var den såpass høy at den så ikke, så kunne man gå på land og skyte der. I holmen her var det en sånn la seg, så kunne man ro og gå inn og klatre opp og skyte. Med kikkert og man så det med øynene også når det var. Når det kom en kobbe der, så levde den farlig. Det er slutt, det er vel ingen som spiser kobbekjøtt mer (N.N 5).

6.4.2 Fjordfisket

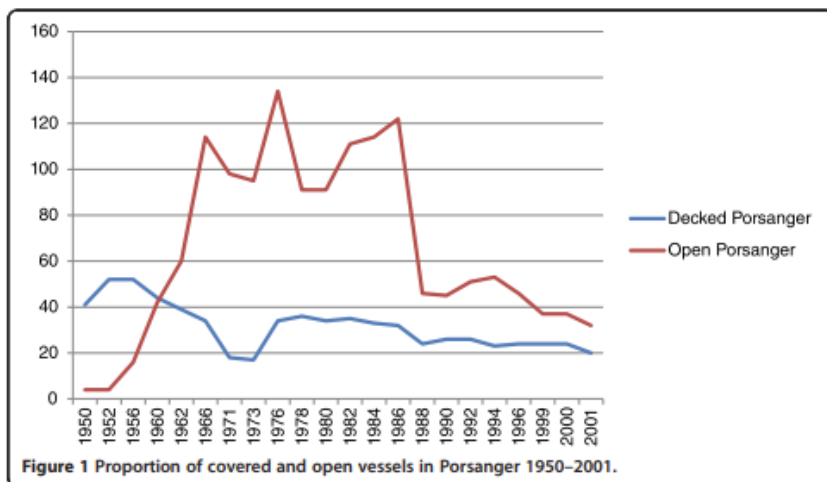
Når det gjelder fjordfisket, er det en kjent sak at Porsanger har gjennomgått flere økologiske endringer som i en periode førte til at fjorden ble karakterisert som død, etterfulgt av invasjon av kongekrabbe fra begynnelsen av 2000-tallet. Dette har hatt konsekvenser for det tradisjonelle fjordfisket med små og åpne båter særlig i den indre delen av fjorden. Dette sitatet fra N.N 1 illustrerer endringene i korthet:

Den har selvfølgelig forandret seg, når fisken ble borte her inne i fjorden. Vi fikk ikke «kokfisk» engang. Før var det bare å hente seg fisk. I dag har vi bare småkveiter her inne, men det er vanskelig å fiske etter dem. Jeg pleide å fiske med sandskrubb garn. Det går ikke lenger det, for nå har krabben kommet seg hit og de ødelegger alle sandskrubb-garnene. Man har ikke lov å ta de. Vi har bare lov til å ta 10 kongekrabber. Sist jeg satte ut 3 garn, så var det over 40 kongekrabber som hadde satt seg fast i garnene. Hva skal jeg med dem? Jeg hev dem ut i sinne, men først etterpå kom jeg på at de kunne ha vært en pen slump med penger.

Ifølge Kystfiskeutvalget for Finnmark (NOU 2008:5) karakteriseres kyst- og fjordfisket i Finnmark generelt av en grense mellom et åpent kystfiske og et mer lukket, eksklusivt fjordfiske forbeholdt lokalbefolkningen. Dette er historiske mønster og trekk ved fisket som førte fram til utvalgets forslag om en egen fjordrett for innbyggere langs fjordene i Finnmark. For Porsangerfjordens del har fokuset i tidligere litteratur og også blant eldre informanter særlig angått konsekvensene av overfiske av lokale silde-, sei- og torskebestander i før- og etterkrigstiden som førte til at ressursgrunnlaget for bygdebefolkningen ble revet bort i flere omganger og at lokale fiskere og bygdefolk mistet tilgangen til ressurser de tradisjonelt hadde høstet av som grunnlag for egen husholdning og for salg.

I artikkelen «Social-ecological timelines» (Brattland m.fl. 2018) identifiseres viktige endringer i Porsangerfjordens (sosio-økologiske) historie som i dette kapittelet tjener som innramming for det informantene forteller om endringer i bruk og rettsoppfatninger knyttet til fjorden. Identifikasjonen av to ulike faser med et markert brudd (tipping point) av både samfunnsmessig og økologisk art er basert på flere år med forskning og intervjuer med fiskere og ressursbrukere finansiert av ulike kilder med utspring i «Fávllis» - nettverk for samisk fiskeriforskning. For perioden etter andre verdenskrig deles utviklingstrekk og endringer inn i to faser der den første fasen fram til midten av 1980-tallet

karakteriseres av ressursriksom over hele fjorden og et rikt fiske for lokalbefolkning, men med økende konkurranse og fisketrykk fra fartøy med aktive redskaper. Det tradisjonelle fisket med små båter og konvensjonelle redskaper fikk et oppsving målt i antall båter og hadde sitt høydepunkt på 1980-tallet, mens antallet større båter (sjarker) som deltok også i sesongfiskeriene utenfor fjorden, holdt seg relativt stabilt gjennom hele perioden (se figur 34).

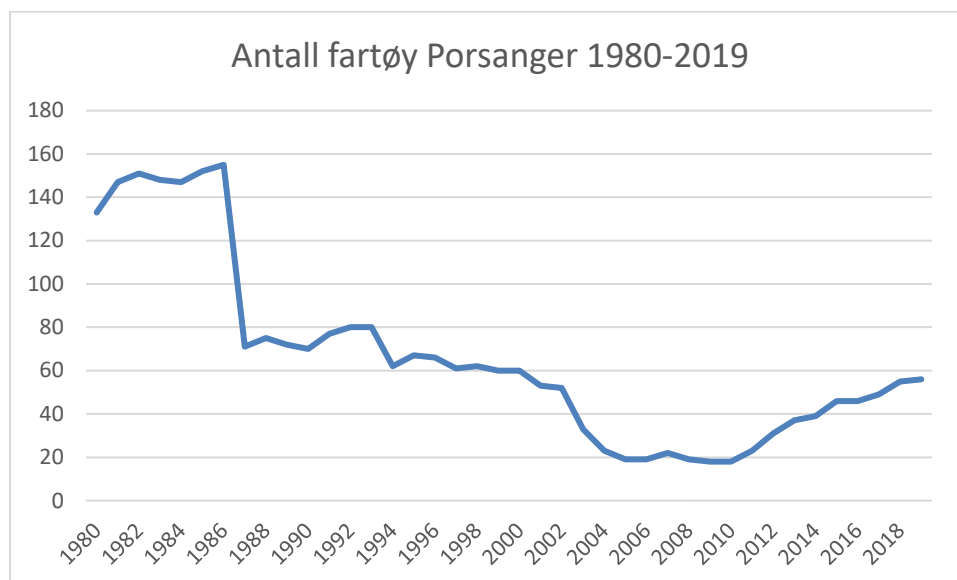
Figur 34: Fordeling av åpne og tildekte båter i Porsanger 1950-2001 (Brattland 2013).

Når selinvasjonen midt på 1980-tallet ble fulgt av innføringen av fartøykvotesystemet, førte dette til en ytterligere marginalisering av det tradisjonelle fjordfisket med små og åpne båter der få Porsangerfiskere satt igjen med kvoter som de kunne delta i det kvotebelagte fisket med etter 1990.

Kystfiskeutvalget for Finnmark gikk gjennom utviklingen i fiskeriene etter lukkingen av fiskeriallmenningen i 1990 (NOU 2008:5). Typiske fjordkommuner som Kvalsund, Nesseby, Porsanger, Sør-Varanger og Tana hadde få fiskere med deltageradganger i 1990. Ti år senere hadde Porsanger redusert antall deltageradganger fra 22 til 12, og i 2006 var antallet kun fem fartøy med kvote.

Med innføringen av kongekrabbefisket fra 2004 fikk lokale fiskere først store utfordringer med tap av fiskeredskap og endringer i fjordens økologi, mens fisket senere ble en kilde til økning i inntekt og skapte muligheter for å fortsette å fiske også etter torsk på fiskegrunner nært til hjemmet. Denne historien har vært beskrevet flere steder og bekreftes av informantene som en hovedfortelling om sviktende ressursgrunnlag for et tidligere aktivt fiskerisamfunn med flere fiskemottak, til en fisketom fjord som så ble avløst av fiske etter kongekrabbe som det største fisket i fjorden. Fiskerikonomen Arne Eide skriver i en rapport fra prosjektet «Future Arctic Lives» at introduksjonen av kongekrabbefisket har tredoblet antallet fartøy i Porsanger og Nordkapp i perioden fra 2000 til 2020, og at verdien av kongekrabbefisket langt overstiger verdien av fangsten av torsk, hyse og sei fra fjorden (Brattland med flere 2025). Etter 2010 har antall fartøy økt i både Porsanger og andre kommuner i Finnmark med oppgangen særlig i kongekrabbefisket. Dette er stort sett en økning i fartøy under 11 meter som fisker i åpen gruppe og som har tilgang til kystfiskekvote. For Porsangerfiskerne betyr dette at kjøp av et fartøy med torsk kvote og kongekrabbe kvote, og tilgang til kystfiskekvote, er en investering som raskt vil betale seg. Økningen i Porsanger er ikke like markert som i fiskerikommunen Nordkapp, noe som har sammenheng med havneforhold, leveringsmuligheter, muligheter til å delta i fiskeriene ellers, og personlige valg. Utviklingen i antallet fartøy og deltageradganger i fiskeriene sier imidlertid ikke mye om oppfatningen av retten til fiske og bruk av sjøområdene der fangsten foregår. Her er det viktig å se på forskjellen mellom de små fartøyene som brukes av de som kombinerer næringer og høster av naturen, og de større fartøyene som stort sett brukes av heltidsfiskere. Som figur 34 viser så er det de små, åpne båtene som er blitt borte fra

deltagelse i yrkesfisket. Økningen av antall fartøy siden 2010 gjenspeiler derfor ikke en økning i kombinasjonsbrukere, men er et bilde på at det er flere muligheter for å etablere seg som fisker og delta i de kommersielle fiskeriene enten som heltids- eller deltidsfisker med båter under 11 meter i Porsanger. Dette betyr også at lokalbefolkningen benytter seg av alle muligheter til å utnytte ressursene i fjorden, noe som viser en kontinuasjon i bruken selv om den endrer seg med tilgang på arter, fartøy og redskaper under endrede forhold.

Figur 35: Antall fartøy i Porsanger 1980-2019. Kilde: Fiskeridirektoratet.

6.5 Særtrekk ved bygdene bruk av Porsangerfjorden

Porsangerfjorden har blitt brukt av alle bygdene rundt fjorden som et spiskammers og ressursområde der bygdebefolkningen forvaltet balansen mellom ressursene gjennom høsting og jakt. Særlig den indre delen av fjorden framstår som et sammenhengende ressursområde for bygdene fra indre Billefjord til Gåradak og videre innover fjorden. Dette omfatter fjorden med fiskegrunner og dyp, samt holmer og øyer og fjæresone og landområder på land. Omfanget av bruken av sjøen til fiske etter hvitfisk og laks, samt til jakt etter sel og andre arter, gjenspeiles i beskrivelser av tradisjonelle bruksmønstre som er godt dokumentert av lokalhistorikere og av Mearrasiida, tidligere Sjøsamisk kompetansesenter, som innehar et omfattende lokalhistorisk materiale fra lokale informanter samlet inn fra 1970-tallet og framover (se særlig Andersen og Persen 2011). Bygdefolkets bruk av den indre delen av fjorden har satt spor etter seg både i form av dokumenter, slik som utmål av slåttemarken på øyene (Birkely i Andersen og Persen 2011), i praksiser og tradisjoner for forvaltning av landskap (for eksempel revejakt for å beskytte eggleggende fugl), og i samisk terminologi og stedsnavn knyttet til fiskegrunner, steder, holmer og skjær i fjorden.

Utmærkslåt var verdifull eiendom som ble utmålt i pekestykker (se Birkely i Andersen og Persen 2011):

Det må ha vært noe sånt. Mine foreldre hadde ikke det, men noen her har det som de kaller for «pekestykker». Hvorvidt de eide dem og hadde papirer på det, det vet jeg ikke noe om. Men senere har de begynt med det der, at det tilhører oss (N.N 2).

Gjennom karriereintervjuer med fjordfiskere i Porsanger dokumenterer Brattland (2012) at fiskere fortsatt bruker navngitte fiskegrunner og meder til fisket selv om moderne teknologi er tatt i bruk til fiske og navigasjon i fjorden. For eksempel har kunnskap om havbunn, fiskeforhold og navigasjon som er gått i arv fra far til sønn en viktig funksjon når værforhold eller annet lager utfordringer for moderne

teknologi. Dette vitner om en kontinuitet i bruken av fjorden som inkluderer innovasjon og nyvinninger, og at brukergruppen har fortsatt bruken gjennom skiftende bruk av språk fra samisk til flerspråklig bruk.

Når det gjelder bruken av ulike ressurser og fiskearter i fjorden, trekker informantene fram kombinasjonen av fisket etter ulike arter som ga flere ben å stå på. Det var torskefiske om vinteren, fiske med seigarn om høsten, sjølaksefiske om sommeren, og fiske etter flyndre som ga mat og inntekter. Sanking av egg og bærplukking, samt jakt på sel og rev trekkes også fram som viktige for mat og som del av skjøtselen av naturen. Selv om bruken av fjorden var mangfoldig og lokalbefolkningen utnyttet alle tilgjengelige ressurser med de redskapene som var tilgjengelige, er det likevel fjordfisket og bruken av sjøen, holmene og øyene i fjorden til fiske som trekkes fram som den viktigste bruken både for økonomisk inntjening og som del av samiske og lokale tradisjoner. Fjordfisket med små båter og konvensjonelle redskaper utgjør dermed den viktigste bruken av Porsangerfjorden gjennom hele etterkrigsperioden og fram til midten av 1980-tallet.

Når informantene, som har vokst opp i etterkrigsperioden, snakker om hvor godt fisket var «den gang da», er det den rike perioden med godt fiske fra 1960-tallet til midten av 1980-tallet de refererer til. I forhold til gårdsdriften som ga kjøtt og melk til eget bruk, så ga torskefisket mest inntekter. Torsken ble hengt til tørk på hjeller særlig i Smørfjord og Kistrand-området, samt på Kjæs, og levert om våren. Ifølge N.N 2 var det:

fiskeoppkjøpere på hvert et nes. Det var en her i Kolvik og jeg tror at det var en oppkjøper litt borte. Den gangen så tørket man fisken og det var mange hjell her. På Gåradak, men der var det ikke fiskeoppkjøper, men hjell var det der.

I Sandviken var det ifølge N.N 2 også fiskeoppkjøper og der kokte man også tran. Da det ble flere fiskebruk i fjorden ble fisken levert fersk til mottak og oppkjøpere på Hestnes, i Sandvik, Billefjord, Smørfjord, Holmfjord og Børselv.

Man sluttet med fiske på slutten av 1960 tallet ifølge N.N 3.

Etter det så begynte det å bli bra igjen. Olav Bull bygde fiskebruk her. Da begynte det å gå bra. Han tok imot 500 tonn i løpet av en sesong. Fiskebruket ble bygd tidlig på 1970 tallet og dette fisket varte vel til på 1980 tallet engang. Man fisket veldig bra den gang.

Også laksen som ble fisket på garn i sjøen ble kjøpt opp av oppkjøpere om sommeren. I Bjørnesbukta kunne det være notfiske etter laks etter krigen, noe det ble slutt på da vernesonene rundt elveutløpene kom på plass. Ifølge N.N 2 var det:

arbeidsplasser over alt. Fra Kolvikvannet skar man løs is og man oppbevarte fisk i isen. Det var laget slik at isen holdt seg der i et jordhull. Jeg vet ikke eksakt hvor det var. For der er et hull på neset som jeg tror at de brukte å ha is i. De plasserte isen inne i «bunkers» eller hva man nå kalte det, men isen holdt seg der. Der oppbevarte man laksen og jeg husker at det var veldig mye sei den gangen.

De gode tidene setter informantene konsekvent i forhold til mangelen på ressursrikdom som karakteriserer fjorden i dag. Fisket i fjorden har endret seg mye. N.N 2 er tydelig på at fjordfisket har forandret seg. «Det har det nok. Det er ikke fisk i dag, det må man si. Det er bare krabben igjen her fjorden. Til og med den er det lite av» (N.N. 2).

Ifølge N.N 3 var det:

godt med fisk helt til 1950 tallet. Fisken forsvinner med snurpere. De sa at de hadde vært her inne. De tok all fisken og brakte det til Honningsvåg. De tømte og skremte vekk alt. Det trenges bare en båt til det. Det virker som at fisken blir redd.

Informanter henviser til at det på 1950- og 60-tallet var mange båter med to til tre mann i hver, «men ikke så mange store båter» (N.N 32-33). Brattland (2012; 2014) har ved gjennomgang av fartøyregisteret for Porsanger analysert antall og forhold mellom registrerte små, åpne båter (trebåter

under 7 meter med motor) og tildekte båter (båter i ulikt materiale med motor over 7 meter). Hun finner en skarp økning i antallet registrerte små båter fra fire i 1950 til 114 i 1966. Av disse var antallet tildekte båter (sjarker) størst i 1950 (45 båter) og sank til under 20 på begynnelsen av 1970-tallet når antallet små åpne båter gikk opp. Informant N.N 3 bemerker noe som er en av årsakene til den skarpe økningen i antallet registrerte båter: «For på 1950-tallet begynte det å komme lette motorer – straton og Kohler. De satte dem på båtene, de hadde bare 3 hester. Men de var jo kjempestor hjelp» (N.N 3).

Antallet små båter fikk så en dramatisk knekk i 1986 mens antallet større båter holdt seg stabilt helt til begynnelsen av årtusenskiftet (Brattland 2014). Den dramatiske nedgangen i små båter vitner om konsekvensene av selinvasjonen til Porsanger. At fjordfisket med små båter ikke tok seg opp igjen etter selinvasjonen skyldes innføringen av fartøykvoteordningen, som blokkerte for at fjordfisket med små åpne båter igjen kunne utgjøre en hovedinntektskilde for befolkningen i Porsanger slik den hadde vært før selinvasjonen og innføringen av fartøykvoteordningen. Ifølge Kystfiskeutvalget for Finnmark fikk bare 22 av 71 fartøy i Porsanger kvote ved innføring av ordningen, som er et lavt antall i forhold til mange av kystkommunene i Finnmark (NOU 2008:5).

En annen årsak til at fjordfisket ikke tok seg opp igjen etter midten av 1980-tallet er at tidligere rike lokale torskestammer fikk en knekk. Eythórsson (2008) og Andersen og Persen (2011) trekker fram det rike fisket i Olderfjord og den indre delen av fjorden som tidligere produktive gytefjorder som det på grunn av overfiske og andre forhold ble slutt på. Informanter fra Smørfjord forteller om det gode fisket rundt Smørfjord og Olderfjord, som var godt på begynnelsen av 1900-tallet da informantenes besteforeldre fisket der med robåt (N.N 7). På sørsiden av Bringnes og Olderfjord kunne fisket være så intensivt at det sto tett i tett med garnblåser på fjorden: «det var så mye blåsere at det ligner på multebær. Da han gikk på fjellet, så det ut som det var masse multebær på fjorden» (N.N 32-33).

Fisket på Olderfjorden tok slutt med kobbeinvasjonen i 1986 og 1987, og overfiske av snurrevadbåter nevnes også som en årsak: «selinvasjonen og kanskje snurrefiske. Da de kom når kobben kom, så jagde de fisken ut mot kysten på leira. Og da tok snurrebåtene resten» (N.N 7).

Fisket rundt bygdene Smørfjord, Kistrand, Olderfjord var med fiske på gytetorsken på Smørfjord og Olderfjord var spesielt rikt. N.N 7 forteller at nesten alle fisket etter torsk, sei og hyse. Det var for mange hovednæringsvei. Noen drev bare med gårdsdrift, for majoriteten var fiske hovednæring. Fisken ble levert til kjøp i Kistrand, Olderfjord og Smørfjord. Ifølge N.N 7: «Kistrand var det nok kjøp før krigen, Olderfjord vet jeg ikke, kanskje ikke før krigen og Smørfjord kom på 60-tallet. Når de slutta å kjøpe her så flytta de til Smørfjord».

De som drev med jordbruk og fiske var veldig avhengig av ressursene i nærområdet. Fiske i nærområdene fra Kistrand foregikk stort sett om sommeren og høsten (N.N 7). Det var mest torsk, sei og hyse. Om høsten, var det stort sett sei. Det ble også fisket litt sild med garn (N.N 7). N.N 8 forteller at de dro ikke langt for å fiske, «dem fisket under Skarberget». Det ble fisket etter torsk, hyse og kveite, og flyndre. «Flyndrefiske var veldig god i Ytre- og Indre-Nordmannset» (N.N 8). Sei ble fisket på noen grunner. Torskegarn ble satt utover og kveitegarn lenger ut. «Så kom Skarberggtunnelen, den gamle Skarberggtunnelen og ødela en veldig god kveiteplass som var» (N.N 8).

Informanter fra bygdene på fjordens vestsida (Billefjord, Gåradak, Kolvik) forteller at det var mye fisk helt innerst i fjorden, men at dette også tok slutt på midten av 1980-tallet. Økologiske endringer slik som at sandskrubben ble borte, bunnen endret seg til et månelandskap og det kom kloakk og alger i fjorden nevnes også.

N.N 1 forteller om fjordfiske med garn, line not og jukse at:

man fisket over alt i fjorden. For når man skulle ha kokfisk, så rodde man bare utover til Igeldasstrømmen for å hente det. Man har nok fisket over alt i fjorden. Jeg var en gang med farbror Anders, for han hadde sjark, og vi fisket over alt. Noen ganger fisket vi med jukse og andre ganger fisket vi med line. Vi fisket over alt inne i fjorden. Fiskeoppkjøpere var på Heastanjárga og i Sállašvuotna og senere var det oppkjøpere i Čoallovuotna.

Det ble fisket overalt i fjorden når det var fisk. Ifølge N.N 2 var det linefiske på høsten. Om sommeren var det sei overalt, utenfor Gåradak kom seien nesten i fjæra (N.N. 2).

Folk deltok også i kystfisket med robåt og seilbåt. N.N 3 forteller at foreldrene fisket i nærområdet.

Før den tid har man rodd og seilet. Av den grunn kunne man ikke fiske så mye. Alle dro jo herfra og dro helt til Kamøyvær, for det var ikke nok fiske her. Der borte ble det mer penger av fisket. Min bestefar og min far har fisket i min tid rundt overalt her inne i fjorden (N.N 3).

I denne delen av fjorden var det mye laks og mange lakseplasser, for eksempel «rundt Áhkkásuolu, på sørsiden, der det var en kort grunne. Der hadde N.N. 127 (Lásse Biehtár) sin fiskeplass» (N.N. 1). N.N. 128 (Ámmun Piera) fisket også rundt Áhkkásuolu ifølge N.N. 2. Det ble også fisket ved Coagán (N.N 2). Laks ble fisket med kilenot. Mange av kilenøtene gikk tapt under krigen, men fisket fortsatte etter krigen og plassene kunne brukes av samme person over lengre perioder. Lenger ute i fjorden (Kistrand) var det også godt med laksefiskeplasser, og laksen ble både røkt og saltet og av og til solgt i Olderfjord eller Smørfjord når det var større mengder. Folk fisket også etter sjørret.

Særlig fisket etter sild både på isen om vinteren og ellers i året trekkes fram som et rikt fiske i Vesterbotn og i Østerbotn. Store deler av den norske sildefiskeflåten lå i Hamnbukt, hvor «hele bukta var full av sildesnurpere» (N.N 17). Flere peker på at den lokale sildestammen ble fisket opp allerede på 1970-tallet.

I Østerbotn sier informanter at det ikke ble drevet vinterfiske, kun fiske til matauk og om sommeren og noe laksefiske. Det kunne være omkring 15 til 20 laks i løpet av hele sommeren, som ble saltet, spist og av og til solgt. Torsken de fikk om sommeren, brukte de selv, men det ble noen ganger levert fisk på Hestnes og i Olderfjord og barn kunne ha torskefiske som sommerjobb (N.N 19) eller på fiskebruket på Hestnes (N.N 21). Lenger ut fjorden, fra Holmfjord- Børselv og nordover på fjordens østside mot Tamsøya og Kjæs var det fiske både til matauk og næring, hvor fisken ble hengt og solgt til fiskebruk. Her sanket folk også tang og tare til husdyra.

N.N 5 forteller at det ble fisket etter sjørret med kastenot. Det var viktig aktivitet hver sommer. De:

fisket fra Časkkilneset og til Lille-Bjønnes, det var det vanligste. Men vi fisket også på den siden og litt lenger ut. Men robåt, så var det cirka 10 km å ro hit, til Lille-Bjønnes, Store-Bjønnes ligger der. Der brukte vi å snu».

«Det var matauke. De ørretene ble ikke solgt, men saltet og spist, og til jul var det tomt. Den forsvant (N.N 5).

Ifølge N.N 5 drev de veldig mye med kastenot. Senere har de imidlertid ikke fått lov å fiske med kastenot. «En periode var det ikke noe fisk å fiske heller. Det burde man kunne fått de som har gård, og driver med gård, fortsatt kunne. Men den kastenota ble kassert, faktisk bare par år siden» (N.N 5).

N.N 5 forteller om når det ble slutt på fisket:

Det ble etter hvert forbudt, det ble bare tatt vekk. Egentlig er det noe som ergrer meg at det er forbudt. Det som skjedde, det området her ble tømt for sild på 60- 70-tallet, på Østerbotn kunne du se akkurat som en by som drev og fisket og lyste. Det var to sildfabrikker i Honningsvåg da, mottaker. De tok både silden, ørreten og laksen og alt. Fjorden ble rett og slett tømt. Da forsvant også ørreten. Men den kommer etter hvert tilbake. Vi hadde kastenot, vi har drevet veldig mye med kastenot husker jeg.

Ifølge N.N 5 ble det fisket torsk, sei om sommeren, sjørøye og sjørret. «Mange har nå begynt med kongekrabbe, også begynt med rekefiske med teiner. I min, skal vi si på 50-tallet, Tokle hadde reke, han drev og trålet reker, det var en reketråle som trålet i det området her».

N.N 6. forteller at «hovednæringa var fiske. Også hadde de jo jobb ved siden av». Fisken ble levert i Holmfjord hvor det var fiskebruk (N.N 6). De hentet også fisk de hadde hengt i Brenna.

Det markerte vendepunktet på midten av 1980-tallet i bruken av fjorden gir grunn til å sette en periodisk grense også for det tradisjonelle bruksmønsteret i fjorden, der fjorden i den etterfølgende perioden gir grunnlag hovedsakelig for større båter med aktive redskaper i fiske etter torsk og i kombinasjon med fiske etter også den nye arten kongekrabbe. Skogvang (2014) kommenterer imidlertid «at for eksempel kongekrabbefiske har overtatt for torskefiske gjør imidlertid ikke at kontinuiteten avbrytes og ny «opptjeningsperiode» starter. Dette må anses som en naturlig videreføring av fiskeretten, jf. For eksempel Svartskog-saken» (Skogvang 2014: 23).

6.6 Et sammenhengende ressursområde i indre del av Porsangerfjorden

Når det gjelder fisket i den indre delen av fjorden, viser det kartlagte materialet til at det går en grense mellom to områder i fjorden ved Sandvikhalvøya. Det er også et mangfold av ulike typer bruk som vitner om at dette området utgjorde et særs viktig ressursområde for bygdefolkningen i denne delen av fjorden. Her er det en terskel som også utgjør et naturlig skille mellom ulike dybder i fjorden. Fisket innenfor terskelen fra Jánásuolu og over fjorden karakteriseres av et fiske konsentrert rundt øyene som var særlig viktig for bygdefolket i bygdene Sandvik, Kolvik, Gåradak og omegn. Utstrekningen av fisket var fast siden det ble begrenset av fangstmengden i forhold til rekkevidden til båtene:

De dro til Gáđešnjuorra, det var der jeg var med far, men man kan ikke regne med bestefar der. På Beavžá siden kan man sette slik. Her har vi ferdes og jeg har også fisket. Det er fisk sant å så helt til disse strømmene».

«Når man dro til Roddenjárfávli, så var det ikke så mye fisk der. Med de små motorene så var det ikke verd det. Før den tid så rodde man (N.N 3).

Det var stort sett fiske med små båter i denne delen av fjorden, som så ble særlig sårbart for endringer i ressursene.

Vi hadde ikke sjarker i Orkanluokta og Gåradak, det var på grunn av at vi ikke hadde noen havn. For sønnavinden var urådelig. Vi hadde bare småbåter, men i Igeldas hadde de i gamle dager sjark. For rundt hjørnet her, så er det bra lytt for vinden, der kunne man ha det, de hadde kjøpt seg sjark. Så hadde man også i Kolvik, for der er det også mulig. (N.N 3).

N.N 2 fra Gåradak forteller at:

De solgte fisken den gang. Den gangen var det rikelig med fisk. Dagens fangstmengder er små i forhold» . Folk bodde ved sjøen fordi de plukket tang og tare som for til dyrene, og det var nært til øyene om våren for å hente mose til dyra. Tang og tare ble brukt som for til sau og det ble kokt løypning av blandinger av tang og tare med fiskeavfall.

Alle typer egg ble plukket på øyene i den indre delen av fjorden. Også N.N 2 forteller at man fra gammelt av har plukket måseegg om våren. Før hadde man ikke så mye penger til å kjøpe egg, så «da dro man på alle øyer og plukket måseegg». «Den egg-ressursen var til stor hjelp. Når slåtta begynte, så pleide vi å lage kake under slåtta».

NN 3 forteller at man plukket egg rundt omkring på øyene.

Vi sanker egg fortsatt og de yngre sanker også, men som oftest er det eldre som gjør det. Før i tiden på 50-60 tallet da det var store familier, så trengte man mat til familien. Det var stor verdi i egga.

Eggene ble også solgt. «Ja da, det er til og med en i dag som selger egg. Vi har nå solgt litt og det kan jo være gamle folk som ikke klarer lenger selv å sanke egg» (N.N 3).

Også i Børselv ble det sanket måsegg på holmene.

Det ble også jaktet and i den indre delen av fjorden, som nevnes mer enn for andre deler av fjorden der særlig ærfulg nevnes for den ytre delen av fjorden. N.N 3 forteller at de

begynte jakta etter jul, og om høsten så jaktet vi også. Jeg og far hentet fugl i september også. Vi pleide å jakte helt til fuglene fikk blodfjær, som far pleide å si. Det blir det i april, nå de begynner eggleggingen. Da tok man ikke fugl.

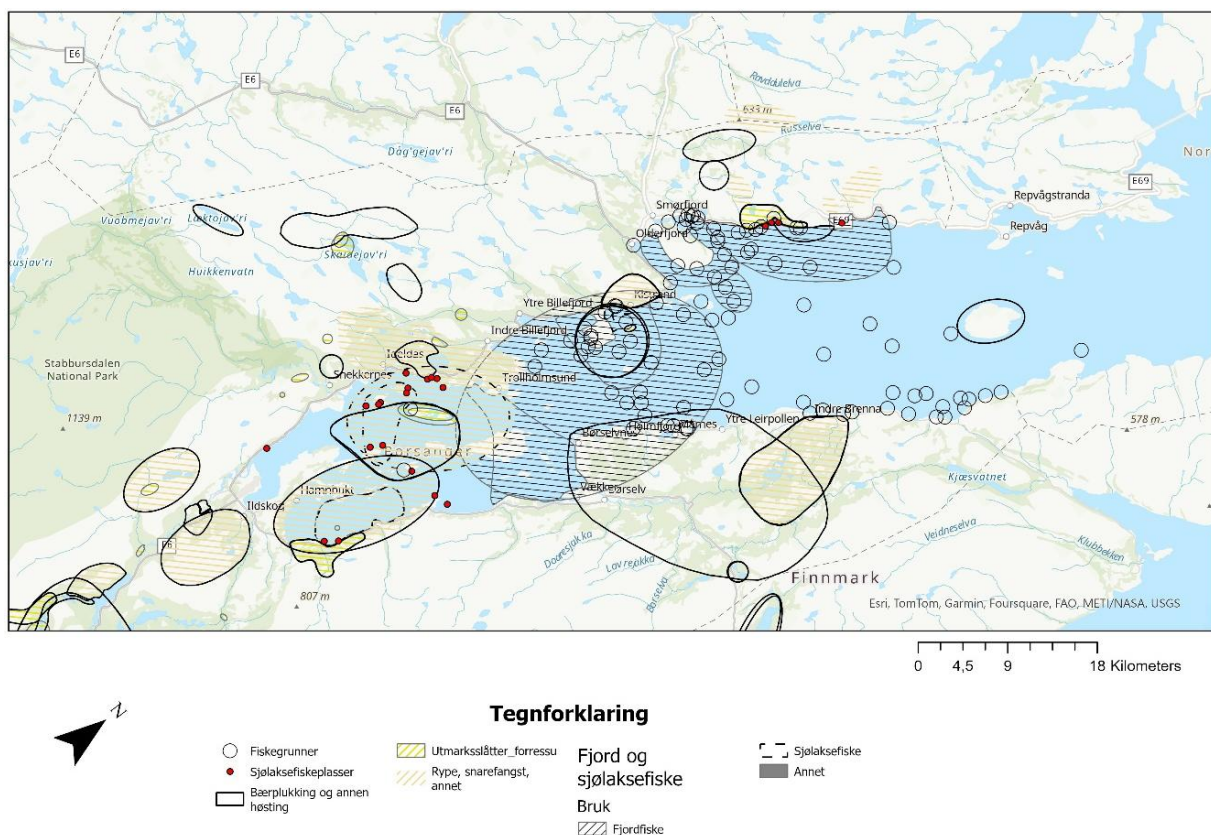
N.N 2 forteller videre om endringer i retten til å bruke disse ressursene:

Akkurat på de der øyene. Der hvor værene pleide å oppholde seg. Men i dag er det ikke lov å ta mose engang. Nordmenn har laget lover som har gjort at det ikke er lov å gjøre noe lenger. (..) Alt det gamle vi hadde er ikke lov lenger. Da hadde man fiske og da kokte man løype. Det var til stor hjelp for at man kunne klare seg.

Informanten forteller at laks og annen fisk ble lagt på is i Sandvika og at fisk ble hengt på hjell i Gåradak. Der var det mange fiskehjeller som i dag er borte. «Man kunne fiske rundt hele fjorden. Det var sei overalt om sommeren, og utenfor Gåradak så kom seien nesten i fjæra» (N.N 2).

Gåradak-folket fisket ikke i elvene fordi det var så mye laks i sjøen: «folk fisket nok ikke i elvene, men det var Billefjordingene som var veldig ivrige å fiske i Stabburselva. Det kan nok hende at noen av våre folk slumpet å fiske i elva, men vår far fisket ikke».

Oppsummert kan den mangfoldige bruken av arter og ressurser i fjorden og på holmene og øyene i Porsangerfjorden illustreres i kartet under, der flere kilder inngår som grunnlag: a) Det tradisjonelle fisket og navigasjonsmønster dokumentert ved samiske navn på fiskegrunner, b) kartlegging av informantopplysninger om deres bruksområder, og c) fiske med faststående redskaper fra privat grunn. Også andre kartlegginger over den indre delen av fjorden (se UiT Norges arktiske universitet 2024) viser samme type mønster med et sammenhengende land- og sjøskap i den indre delen av fjorden hvor samme brukere rundt bygdene på begge sider av fjorden har både landområder og sjøområder som del av sin bruk fra land og fram til omtrent midten av fjorden. Fra Bringnes-Olderfjord og utover er ikke dette mønsteret like tydelig.

Figur 36: Oversikt over tradisjonell høsting i land- og sjøskap i Porsanger.

Figur 37: Oversikt over Porsangerfjorden. Foto: Jan Magne Gjerde, NIKU.

6.7 Rettsoppfatninger

Informantene knytter rettsoppfatning til tap av ressurser som de engang utnyttet, særlig fisket på de lokale torskestammene som nå er sterkt redusert, og til tap av tilgang til tradisjonelle måter å høste på etter innføring av regelverk for høsting av ressurser. De knytter særlig rettighet til de som er bofaste i bygdene: «de som bor i området skal få lov til å bruke sitt område, mer enn andre». Hva som er utstrekningen av området kan deles opp i flere soner, hvor den sterkeste retten til utnyttelse er i nærheten av bostedene. Det er også en oppfatning om at fiskere fra bosetningene i Porsanger også har en fortrinnsrett til fiske på fiskefeltene i Finnmark generelt, framfor fremmede, slik som Kystfiskeutvalget også påpeker. At lokale fiskere kjente til og hadde navn på fiskegrunner langt ute på fiskefeltene utenfor Finnmark ble blant annet benyttet av Norge som argument i saken om grenselinjer for fiske i en sak mot Storbritannia på 1950-tallet.

Når det gjelder tap av ressurser er det særlig bygdefolkets rett til utnyttelse av ressursene i nærheten av bostedene som oppleves som hovedsaken:

Det er jo noe som heter at nærhet gir rett. Hvis du skal ha en større rettighet til det enn andre, det kommer an på hvordan type fiskeri det er snakk om. Vi må hvertfall ikke komme dit at vi som bor i fjordene blir sittende i stuevinduet og se på at ressursene blir tatt i fra oss uten at vi selv får lov til å gjøre oss nytte av det. Når det gjelder fiske i sjøen for eksempel, hvis man har laget lover og regler som gjør at du som fjordfisker er utestengt, mens andre større båter kan komme og supe med sæ og gå. Det var en stor diskusjon da man innførte krav innen krabbefiske hvor du må vise til å ha fiska et visst antall kilo andre fiskeslag for å få lov å fiske krabbe. Det kunne fort ha endt med at du blir sittende hjemme i stua og se på andre båter fra andre plasser henter ressursen din fordi du ikke har oppnådd det såkalte aktivitetskravet selv om du har den ressursen rett utenfor stua di. (N.N 7).

Oppfatningen av retten til å utnytte ressursene i nærheten av bostedene inkluderer også nye arter slik som kongekrabbe. Særlig oppleves fiske av folk som ikke er bofast i fjorden som et brudd med lokale rettsoppfatninger om fiske som fortrinnsrett for lokalbefolkningen.

Det kommer båter fra Nordland og Vestlandet med store båter og tømmer fjorden her. Man skulle gitt større kvoter til lokalbefolkningen, slik at de kan tjene mer. På 50-60 tallet så tok de all silda her i fjorden. På 70-80 tallet så tok dem også seien, disse snurperene. I dag finnes det ikke storsei lenger, før i tiden hadde man stor sei her inne, men etter at de der fikk lov til å fiske her inne, så forsvant storseien. I dag har man gitt lov til reketrålere til å fiske her inne. De store trålerne skrapet jo vekk alt. Man kunne ha gitt kvotene til lokale fiskere, men ikke til de fremmede som kommer langveis fra for å tømme fjordene her (N.N 1).

Angående tap av tilgang til tradisjonelle måter å høste på:

Det er så mange regler som man må følge. Det med eggsanking. Jeg vet vel ikke hvilke egg man ikke har lov til å plukke. Det er regulert det også. Nå har man lov til å sanke egg av gjess, for det har blitt så mange gjess over alt.

Ute på en øy, der tjelden og fiskemåken hekker, nå kan man ikke plukke noe der, for ørna har tatt alle eggene. Jeg var der i vår også der vi før i tiden pleide å plukke bømtevis med egg, nå er det bare eggeskall der. Ørna flyr der og spiser opp alle eggene (N.N 1).

Reguleringer som inngripende i tidligere og tradisjonelle fiskerier er også et stadig tilbakevendende tema, samt at reguleringer skulle vært innført tidligere for å beskytte ressursgrunnlaget som nå er borte:

Når for eksempel disse fjordlinjene kom, at snurrevadflåten, de fikk ikke komme på innersiden av der. Det har jo vært jobba med i sikkert 50 år før man endelig tok til vett og fant ut at det må etableres. Den type reguleringer har det vært en god del av. Særlig fjordfiskerne har ropt varsko, men de har ikke blitt hørt av myndighetene. Blant annet gjaldt til sildebestanden på 60-tallet (N.N 7).

Informantene mener ikke utelukkende at fjorden skal stenges for alle andre enn lokalbefolkning, her må det være en balanse mellom allmenningsrett og særretter (bruksrett).

Jeg tenker nok mer en bruksrett. Jeg har hatt mange diskusjoner i mange fora opp gjennom om akkurat det med bruksrett kontra eiendomsrett. Jeg husker spesielt innenfor fiskeriet så var det noen som mente at hvis det ble knapt med ressurser, så skulle de ressursene som var her i området for eksempel tilfalle oss. Det var jeg uenig. Hva hvis det var dårlig her, så måtte vi dra til den fjorden for der var det mye. Så sier de at nei her får ikke dere komme for her er forbeholdt oss. Jeg tenker at man skal ha to tanker i hodet. Man kan skyte seg selv i foten ved å være bastant på det der. Innenfor fiske vil jeg mye heller være med på å regulere på bruksart, båtstørrelse og alt som har med det å gjøre i stedet for å si at «det her er mitt, hit får ikke dere komme». Jeg kunne ikke tenke meg å si til en mann som kommer og skal ro med juksa her inne i fjorden at du får ikke komme hit for dette er våres fisk. Sånn kan du og videreføre til andre ting og (N.N 7).

6.8 Sammendrag

I dette kapittelet beskrives først generelle geografiske og temporale trekk ved bruken av Porsangerfjorden til fiske og annen bruk før informantenes beskrivelser av bruk og rettsoppfatninger trekkes inn. Det er særlig to forhold ved bruken av Porsangerfjorden som er verdt å trekke fram: Den geografiske utstrekningen og karakteristiske trekk ved bygdefolks bruk av ulike deler av fjorden, og den særlige endringen i ressursgrunnlaget som utgjorde et vendepunkt midt på 1980-tallet som beskrives av informanter og andre kilder. Kort sagt kan bruken beskrives som stedbunden og eksklusiv i områdene rundt bygdene og særlig i den indre delen av fjorden der bruken har en annen karakter enn som allemannsrett. Rundt bygdene og i den indre delen av fjorden er gruppen av brukere avgrenset til bygdefolk, og på vestsiden av fjorden er bygdefolkets utøvelse av fisket og annen bruk n i stor grad foregått på samisk og med samisk terminologi og begreper, og den har vært intensiv. Et særtrekk ved bruken er at den har foregått på lokale torskestammer som etter overfiske har blitt fisket

opp. Dette gjelder særlig fisket etter stedegen seibestand og lokale kysttorskebestander i den indre delen av fjorden og i Olderfjord. Den sviktende gytingen til disse bestandene er beskrevet blant annet i Maurstad og Sundet (1998).

Kildene viser et brudd i denne bruken og småskala fjordfiske fra midten av 1980-tallet hvor befolkningen tilpasser seg nye reguleringer og begrensninger samt nedgang i ressurser før inntoget av kongekrabbefisket fra begynnelsen av årtusenskiftet. Bruddet i kontinuitet har imidlertid ikke ført til endringer i eksklusivitet eller bindinger til sted, og selv om bruken er mindre intensiv for høsting av ressurser som har lav økonomisk verdi, og mer intensiv slik som i det lukrative kongekrabbefisket, er verdier og tradisjoner knyttet til fortsatt bruk av og omsorg for naturen levende. Dette vitner om en rettsoppfatning hvor bygdefolket stadig ser på seg selv som de som skjøtter naturen og har omsorg for naturen i tråd med verdier som har lang kontinuitet i deres eget samfunn. At det skjer endringer i bruken, er ikke overraskende i et moderne samfunn. Det som er spesielt for Porsangerfjorden er det skarpe bruddet i kontinuitet som førte til at fjordfisket for en periode falt ut som bærebjelken for bruken av fjorden. Samtidig som dette falt ut, fortsatte sjølaksefisket og annen høsting av ressursene stadig som del av lokal og samisk kulturutøvelse rundt bygdene og på holmene og øyene i den indre delen av fjorden som et felles ressursområde for bygdefolket i denne delen av fjorden. Dette gjenspeiles i tidligere forskning og kilder slik som innsamling av navn på fiskegrunner, og intervjuer gjennom «Porsanger-prosjektene» der Mearrasiida, Sjøsamisk kompetansesenter har vært en viktig aktør i å dokumentere bruken. Denne bruken av områdene rundt bygdene er også tilfelle i de andre områdene slik som for eksempel i Smørfjord, men det er flere personer som konsekvent dokumenterer bruk over tid i dette området både på land og knyttet til bruken av holmene og øyene i den indre delen av fjorden. Basert på trekk ved kildene og informantenes opplysninger både i intervju og på kart kan den indre vestlige delen av fjorden skilles ut som et sammenhengende tradisjonelt bruksområde bestående av landområder, holmer, øyer og sjøområder med fiskegrunner og der fisk, fugl og andre arter blir forvaltet som en del av den sjøsamiske kombinasjonsbruken kontinuerlig over tid.

6.9 Litteratur

- Andersen, S., & S. Persen (2011) Universitetet i Tromsø, Fávllis, & Mearrasámi diehtoguovddáš. (2011). *"Den gang var det jo rikelig med fisk": lokal kunnskap fra Porsanger og andre fjorder : artikler med utgangspunkt i Fávllis-nettverket*. Sjøsamisk kompetansesenter.
- Birkely, H. (2011). Om sjøsamenes næring og ressursutnyttelse i Porsangerfjorden. I *Den gang var det jo rikelig med fisk. Lokal kunnskap fra Porsanger og andre fjorder*. Sjøsamisk kompetansesenter, Indre Billefjord.
- Borch, T., A. Buanes, G. R. Karlsen og F. Olsen. (2009). Sjølaksefiske i sjøsamiske områder – rettigheter og kulturell betydning. *Norut rapport 1/2009*.
- Brattland, C., Eythórsson, E., Weines, J. et al. (2018). Social-ecological timelines to explore human adaptations to climate change. *Ambio* <https://doi.org/10.1007/s13280-018-1129-5>
- Brattland, C., Sundsvold, B. og Risvoll, C (2025). Rapport fra prosjektet Future Arctic Lives. UiT Norges arktiske universitet.
- Brattland, C. (2014). A cybernetic future for small-scale fisheries. *Maritime Studies*, 13, 1-21.
- Brattland, C. (2012). Making Sami seascapes matter: ethno-ecological governance in coastal Norway. Doktorgradsavhandling, Universitetet i Tromsø.
- Brattland, C. (2011). Samisk landskap under vann. Flerkulturelle fiskegrunner i Porsangerfjorden forteller. I: Andersen, S. og Persen, S. (red.). *"Den gang var det jo rikelig med fisk": lokal kunnskap fra Porsanger og andre fjorder: artikler med utgangspunkt i Fávllis-nettverket*. Sjøsamisk kompetansesenter, Indre Billefjord.
- Brattland, C., Sundsvold, B., & Holmgaard, S. B. (2023). Kartlegging av høsting og utmarksbruk i Finnmark til bruk i planlegging og forvaltning. *Ottar (Tromsø)*, 69(2). <https://doi.org/10.7557/ottar.7123>
- Brattland, C., Eythórsson, E., Weines, J. m.fl. (2019). Social–ecological timelines to explore human adaptation to coastal change. *Ambio* 48, 1516–1529. <https://doi.org/10.1007/s13280-018-1129-5>
- Brattland, C., & Nilsen, S. (2011). Reclaiming indigenous seascapes. Sami place names in Norwegian sea charts. *Polar Geography* (1995), 34(4), 275–297. <https://doi.org/10.1080/1088937X.2011.644871>
- Brattland, C. (2014). A cybernetic future for small-scale fisheries. *Maritime Studies* 13, 18. <https://doi.org/10.1186/s40152-014-0018-1>
- Broderstad, E. G. & Eythórsson, E. (2014). "Resilient Communities? Collapse and Recovery of a Social-Ecological System in Arctic Norway." *Ecology and Society*, vol. 19, no. 3, 2014. *JSTOR*, <http://www.jstor.org/stable/26269594>. Accessed 11 Oct. 2024.
- Eyþórsson, E. (2008). *Sjøsamene og kampen om fjordressursene*. CállidLágádus.
- Evjen, Bjørg (2014). Åpning for sjøsamiske rettigheter? Kapittel 8 i: Kolle og Christensen. Norges fiskeri- og kysthistorie. *Havet, fisken og oljen*. Bind IV. Fagbokforlaget, Oslo.
- Fiskeridepartementet (1997). Innstilling fra Samisk fiskeriutvalg. Oppnevnt av Fiskeridepartement 21. juli 1993. Avgitt til Fiskeridepartementet, 10.4.1997 (Utrykt).
- Fiskeridirektoratet (2024): Kystnære data. Lastet ned 01.09.2024: www.kart.fiskeridir.no
- Hansen, J. (1988) Porsanger: Ressursforvaltning, livskarrierer og kulturtradisjoner i et etnisk sammensatt område. Prosjektnotat nr. 4, nov. 1988: Sosiale og økonomiske konsekvenser av petroleumsvirksomheten for samiske bosettingsområder (Utrykt). Nordisk Samisk Institutt Kautokeino.

- Hanssen, E. R. (1986). *Porsanger bygdebok bind 1. Fra eldre steinalder til 1910*. Porsanger kommune.
- Hanssen, E. R. (1990). *Nordkapp – en fiskerikommune. Fra de eldste tider til i dag*. Nordkapp kommune.
- Maurstad, A., & Sundet, J. H. (1998). The invisible cod-fishermen's and scientists' knowledge. *Man and the Biosphere Series*, 22, 167-184.
- Nilsen, R. (1990). Gjenstridige fjordfolk. Arbeidsliv, etnisitet og rekruttering i to nordnorske fjordområder. FORUT, Tromsø.
- Nilsen, R., 1998: *Fjordfiskere og ressursbruk i nord*. Ad notam Gyldendal, Oslo.
- NOU 2008: 5. Kystfiskeutvalget for Finnmark. Retten til fiske i havet utenfor Finnmark. Fiskeri- og kystdepartementet, Oslo.
- Pedersen, S. (2010) Sjølaksefisket i Finnmark – en oversikt. I Sámi allaskuvla (Samisk høgskole) /SEG (Sámi Ealáhus ja Guorahallanguovddáš): Sjølaksefisket i Finnmark i et historisk perspektiv. Utredning for Finnmarkskommisjonen. 2010. Se nevnte institusjons hjemmeside.
- Prestbakmo, H. (1994): Bruken av utmarksressurser i Finnmark i dette århundret. I NOU 1994: 21 Bruk av land og vann i Finnmark i historisk perspektiv.
- Sámi allaskuvla (Samisk høgskole) /SEG (Sámi Ealáhus ja Guorahallanguovddáš): Sjølaksefisket i Finnmark i et historisk perspektiv. Utredning for Finnmarkskommisjonen. 2010. Se nevnte institusjons hjemmeside.
- Sametinget (2007). Sametingets retningslinjer for vurderingen av samiske hensyn ved endret bruk av meahcci/utmark i Finnmark.
- Sametinget (2010). Sametingets planveileder. Veileder for sikring av naturgrunnlaget for samisk kultur, næringsutøvelse og samfunnsliv ved planlegging etter plan- og bygningsloven (plandelen)).
- Sametinget (2012): *Sametingsmelding om næringsutvikling*. Sametinget, Karasjok.
- Smith, C., & Kystfiskeutvalget for Finnmark. (2008). *Retten til fiske i havet utenfor Finnmark : utredning fra et utvalg oppnevnt ved kongelig resolusjon 30. juni 2006 : avgitt til Fiskeri- og kystdepartementet 18. februar 2008: Vol. NOU 2008:5* (p. 569). Departementenes servicesenter, Informasjonsforvaltning.
- Skogvang, S. (2014). Fiskerettigheter i sjø- og fjordområder utenfor Finnmark. En innføring i drøfting av og betydningen av Finnmarksloven §29 første ledd andre punktum. Sakkyndig utredning for Finnmarkskommisjonen, september 2014.
- Stortingstidende 1983. Stortinget, Oslo.
- Prop. 70 L (2011-2012). Endringer i deltakerloven, havressurslova og finnmarksloven (kystfiskeutvalet). Regjeringen.
- UiT – Norges Arktiske Universitet (2024). Høsting og utmarksbruk. Datasett over tradisjonell høsting og bruk av Porsangerfjorden. Tilgjengelig som datasett på Sikt: <https://doi.org/10.18712/NSD-NSD3239-V1>»
- UiT – Norges Arktiske Universitet (2023). Porsangerfjord Back to Life. StoryMap, <https://arcg.is/1CiaPO>
- Wilhelmsen, Bernt (2001) Bærekraftig ressursutnyttning og biologisk mangfold: Sentrale målsettinger vurdert frå et lokalt ståsted. I Andersen, Svanhild, red. 2001.

Qvigstad (1938). *De lappiske stedsnavn i Finnmark og Nordland fylker*. Institutt for sammenlignende kulturforskning, Oslo

Nettsted

Videoer og StoryMaps med kart over tradisjonell bruk og høsting, se [Mearrasiida - Hjem](#)

7 Utenbygdsboendes fritidsbruk

Av Lise Loktu

Dette kapittelet gir en oversikt over hvordan og i hvilken grad utmark og utmarksressurser i Porsanger blir benyttet til fritid og rekreasjon av andre enn kommunens innbyggere. Innbyggernes utmarksbruk omfatter et sterkt rekreasjonsaspekt, og informasjon om slik bruk omhandles nærmere i kapittel 4, 5 og 6. Kapittel 7 har som mål å utfylle dette bildet, og vil derfor fokusere særlig på bruken til utenbygdsboende som kommer til kommunen i fritidsøyemed. Oversikten vil til slutt sammenholdes med informasjon innhentet gjennom øvrige deler av utredningen for å avdekke sammenfallende eller motstridende interesser i bruk, blant annet tilknyttet motorisert ferdsel, jakt, fiske eller bærplukking.

Kildegrunnlaget for kapittelet er muntlig informasjon fra intervjuer, tilgjengelig data og statistikk fra turistnæringen, inkludert overnatting knyttet til fritidsbruk (hotell, camping, hytter), statistikk om jakt og fiske, motorisert ferdsel (snøskuterbruk), samt relevante planer og strategier som kan si noe om kommunens og Sametingets forhold til tilreisendes bruk av finnmarkseiendommen.

Det er hovedsakelig benyttet statistikk som oppgir differensierte data mellom tilreisende og folk besatt i Finnmark. Tilgjengelig statistikk relatert til turisme er imidlertid veldig generell, og der finnes det ikke data som går nærmere inn på hvilke type turister som kommer til Porsanger, samt hvilke formål de har og hvilke aktiviteter de oppsøker. Merk at de siste års statistikk knyttet til fritidsbruk er preget av stengte landegrenser og begrenset innenlands reisevirksomhet på grunn av koronapandemien.

7.1 Innledning

Rammene for fritidsbruk i Finnmark er regulert av *Finnmarksloven*¹²⁶ og *friluftsløven*¹²⁷ (allemannsretten). Finnmarksloven er særlig relevant fordi den angir befolkningens og tilreisendes rettigheter til å bruke land og vann i Finnmark. Finnmarkseiendom (FeFo) er grunneier og forvalter grunn og naturressurser i samsvar med Finnmarkslovens formål og reguleringer. Loven gir innbyggerne i Finnmark egne rettigheter, hvor alle som er bosatt i Finnmark har rett til å høste av naturressursene gjennom jakt (småvilt og storvilt), fiske (elvfiske og sjøfiske), plukking av multer, samt sanking og hugging av egen ved. I tillegg gir loven andre (tilreisende) adgang til bruk av naturressurser, men med noen begrensninger.

Begrepet utenbygdsboende defineres i denne sammenheng som alle typer tilreisende til kommunen, både finnmarkinger fra andre kommuner og tilreisende fra utenfor Finnmark. Begrepet *fritidsbruk* kan imidlertid ha ulikt meningsinnhold for lokalbefolkningen og andre tilreisende, da det kan dreie seg om både tradisjonell ressursutnyttelse og/eller friluftsliv som rekreasjon. I Finnmark er begrepet friluftsliv og utmarksbruk som rekreasjon et relativt nytt fenomen uten lange tradisjoner, kanskje i særlig grad i samiske tradisjonelle bosetningsområder.

«Samisk utmarksbruk- *meahcásteapmi* – er samenes tradisjon og kunnskap om hvordan vi benytter oss av tilgjengelige ressurser for vårt livsopphold. Bruken er endret over tid, men fortsatt utgjør utmarksbruk en viktig del av det materielle grunnlaget for vår kultur». ¹²⁸

Begrepet *friluftsliv* er definert som opphold og fysisk aktivitet i naturen med rekreasjon som formål, og kan i denne sammenheng forstås som rekreasjonsmessig bruk av utmarken og naturressursene. Motivene for friluftsliv varierer stort, men er som regel knyttet til helse, naturopplevelse, ro og stillhet, restitusjon, fysiske og mentale utfordringer og sosialt samvær. De vanligste sommeraktivitetene i Porsanger er korte fot- og skiturer, sykling, bading, båttur, jakt og fiske, plukking av bær og sopp og

¹²⁶ Lov om rettsforhold og forvaltning av grunn og naturressurser i Finnmark (Finnmarksloven) - Lovdata, <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2005-06-17-85>

¹²⁷ Lov om friluftslivet (friluftsløven), <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1957-06-28-16?q=friluftsløven>

¹²⁸ Sametingets arbeidsgruppe for utmark: <https://sametinget.no/areal-klima-og-miljo/samisk-utmarksbruk-meahcásteapmi/>

andre former for sanking. På vinteren er det økende interesse for skitur, hundekjøring, snøskuterkjøring, nordlyssafari m.m.

Utenbygdsboendes fritidsbruk i Finnmark må også sees i sammenheng med reiselivssatsinger. Porsanger kommune markedsføres som et vakkert naturområde velegnet for utfart både sommer og vinter. Gjennom *Destinasjon Sápmi* fremheves den vakre arktiske naturen og Finnmarks lange tradisjoner med jakt og høsting fra det som framstilles som utmark. Tilbudene som markedsføres omfatter lokale opplevelsesbaserte aktiviteter i arktisk villmark, som jakt, fiske (isfiske, laksefiske mm), hundekjøring, kajakk- og kanopadling, terrengsykling, rideturer, fjellturer, vandreturer, bærplukking, bålkveld i lavvo, nordlyssafari, snøskuterkjøring mm.

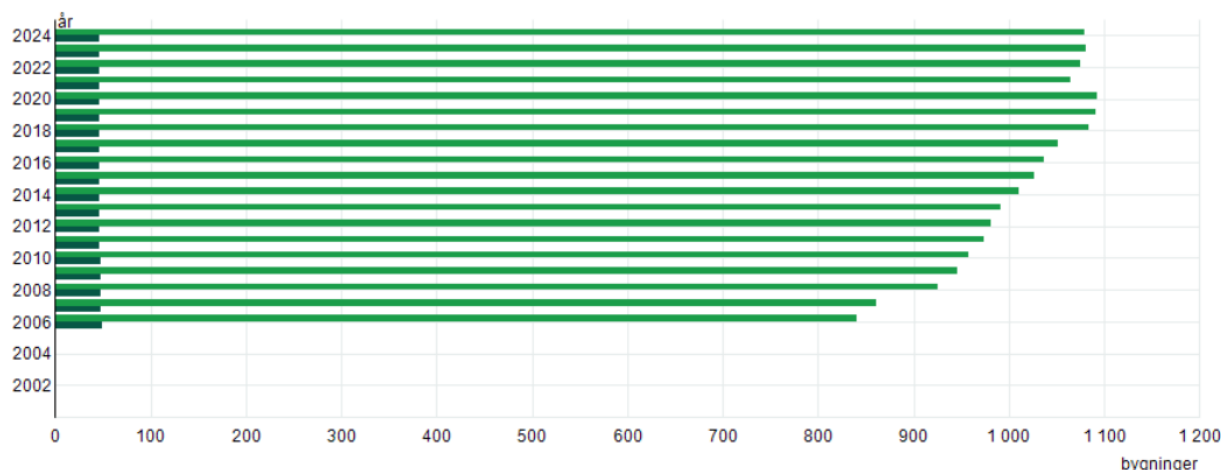
7.2 Overnatting tilknyttet fritidsbruk

Statistikk over overnatting knyttet til fritidsbruk kan gi indikasjoner på tendenser og utviklingen av utenbygdsboendes fritidsbruk, blant annet antall hytter og fritidsboliger, hotell- og campingovernattinger, samt bruk av campingvogn og bobil.

7.2.1 Hytter og fritidsbygg

Det var i 2024 registret totalt 1 125 fritidsboliger i Porsanger kommune. Dette er hovedsakelig hytter (1 079 stk.), men inkluderer også helårsboliger og våningshus benyttet som fritidsbolig (46 stk.). Figur 38 viser utviklingen i antall fritidsbygninger totalt fra 2006-2024. I 2006 var det registret totalt 890 fritidsboliger, noe som utgjør en økning på 235 fritidsboliger de siste 18 år.

Ifølge gjeldende kommuneplan for Porsgrunn kommune¹²⁹ (vedtatt 28.04.2023), er det en jevn og økende etterspørsel etter nye fritidsboliger, og kommunen har som mål å øke tilgjengeligheten for fritidsboliger og attraktive tomter. Kommuneplanen åpner derfor for at flere skal ha mulighet for å bygge hytte i Porsanger, blant annet legges det til rette for utvikling av nye attraktive hytteområder i ulike deler av kommunen med gode og varierte kvaliteter både ved fjord, skog og fjell. Se nærmere om dette i avsnitt 7.6.1.

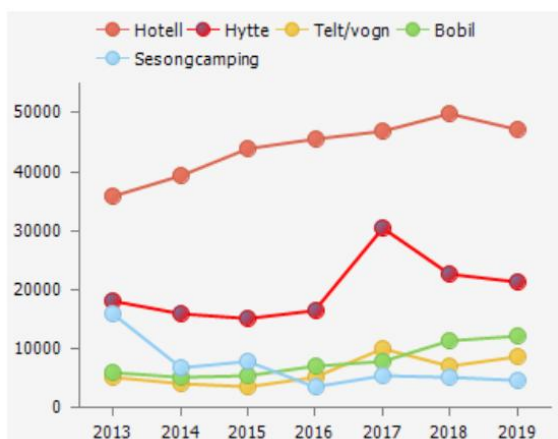
Figur 38: Antall fritidsbygg i Porsanger kommune etter bygningstype og år. Kilde: Statistisk sentralbyrå (tabell 03174).

¹²⁹ <https://www.porsanger.kommune.no/kommuneplanens-arealdel.6601487-407114.html>

7.2.2 Hotell og camping

Statistisk sentralbyrå (ssb.no) tilbyr ikke reiselivsstatistikk på kommunenivå. Nettstedet statistikknett.no publiserer imidlertid statistikk over type overnatting på regionnivå, basert på data fra Statistisk sentralbyrå. De regionale tabellene er imidlertid begrenset opp til år 2019, med gamle fylker og regioner, og oppdateres ikke lenger.

Porsanger kommune er rapportert som en del av distriktet *Sis-Finnmárku/Indre Finnmark*, som omfatter størstedelen av Finnmarksvidda med kommunene Porsanger, Kautokeino og Karasjok.

Utviklingen i antall overnattinger fra 2013-2019, etter overnattingsmåte (hotell, hytte, telt/vogn, bobil og sesongcamping), er vist i figur 39. Det er antatt at statistikken i all hovedsak representerer tilreisende. Grafen viser en jevn økning i hotellopphold, med ett lite fall i 2019.

Hytteovernatting ser ut til å øke brått i 2017, uten at tallene kan forklares i denne utredningen. Formålet med oppholdene registreres kun i hotellstatistikken, ikke i de andre overnattingsstatistikken (Figur 40). Tallene fra hotellopphold viser at over halvparten (53%) overnatter i forbindelse med ferie og fritid.

Figur 39: Utvikling i antall overnattinger etter overnattingsmåte, januar-desember. Kilde: Statistisk sentralbyrå.

	2018 Indre Finnmark						
	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Ialt	35 834	39 475	43 886	45 646	46 920	49 984	47 286
Kurs og konferanse	3 978	4 614	10 539	5 440	4 373	4 351	3 856
Yrke ellers	16 311	18 369	19 395	16 747	24 884	25 746	24 848
Ferie og fritid	15 545	16 492	13 952	23 459	17 663	19 887	18 582
Kurs og yrke i alt	20 289	22 983	29 934	22 187	29 257	30 097	28 704
Kurs og Ferie i alt	0	0	0	0	0	0	0

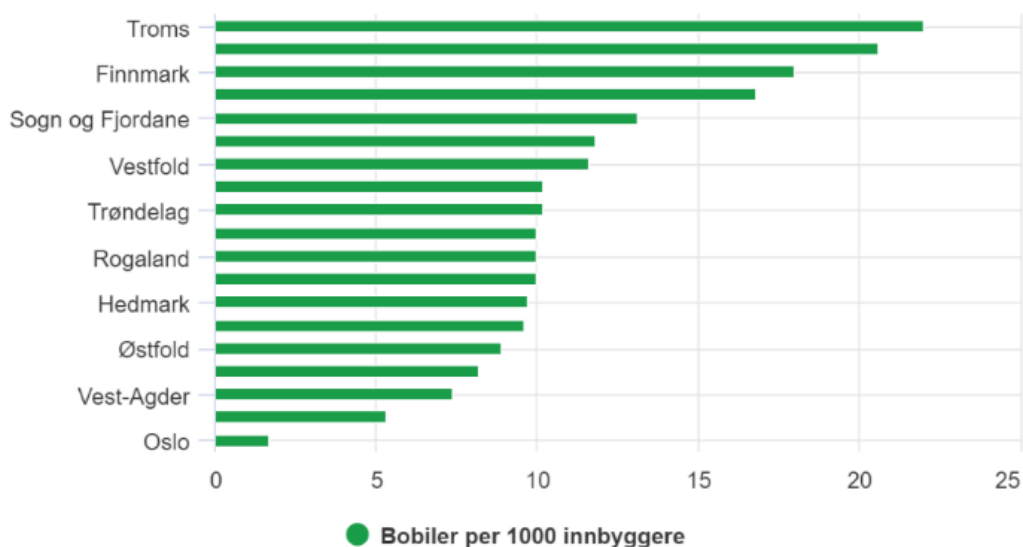
Figur 40: Overnattinger på hoteller etter formål i Indre Finnmark, januar-desember. Kilde: Statistisk sentralbyrå.

7.2.3 Spesielt om campingvogn og bobiler

Det har vært en markant økning i antall overnattinger med campingvogn og bobiler i Norge de siste tiårene, og nordmenn står for den største økningen. Bruk av campingvogn er et litt eldre fenomen enn bobil. Det er mer vanlig at campingvognene er fast plassert på samme campingplass over en sesong eller over flere år (sesongcamping), mens vi farer mer rundt med bobilene. Det er antatt at all sesongcamping hovedsakelig gjøres av nordmenn.¹³⁰ Ved inngangen til 2020 var det totalt 122 166 registrerte campingvogner i Norge, en vekst på over 30 prosent de siste ti årene. Det er i Finnmark at campingvognene er mest populære, med 65 campingvogner per 1 000 innbyggere. Det er nærliggende å anta at finnmarkinger står for en stor andel av sesongcampingen i egen region.

Statistisk sentralbyrå rapporterer også om en stadig økning i norskregistrerte bobiler. I 2020 var det registrert litt under 52 000 bobiler i Norge, nesten dobbelt så mange som ti år før. Bobiler er også først og fremst et distriktssfenomen, og igjen er det flest i nord. Av landets 52 000 bobiler har Finnmark en av landets største tettheter av bobiler med 18 bobiler per 1000 innbygger.

¹³⁰ Artikkel ved Statistisk sentralbyrå, publisert 02.07.2020: <https://www.ssb.no/transport-og-reiseliv/artikler-og-publikasjoner/dobbelt-sa-mange-bobiler-de-siste-ti-arene>

Figur 41: Antall bobiler per 1000 innbyggere etter fylke (2019). Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Det finnes ikke tall for utenlandske bobiler i Finnmark.

Mange campingplasser har problemer med å rapportere reelt bruksomfang av campingvogn, og statistikken kan være usikker. I enkelte regioner er det registrert store endringer fra år til år, som neppe er reelle. Statistikknett har derfor laget en tabell (tabell 5) som også belyser campingvirksomheten uten sesongcamping for Indre Finnmark (ikke oppdatert etter 2019).

Tabell 5: Campingplasser og hyttegrender. Overnattinger uten sesongcamping for Indre Finnmark (2013-2019), januar-desember. Kilde: Statistisk sentralbyrå. Bearbeidet av Statistikknett.

	2098 Indre Finnmark						
	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Ialt_uten sesongcamp	29 258	25 026	23 986	28 544	48 175	40 912	42 170
Nordmenn_uten sesongcamp	12 027	11 265	13 057	14 603	26 547	21 150	21 838
Utlendinger_uten sesongcamp	17 231	13 761	10 929	13 941	21 628	19 762	20 332

7.3 Jakt og fiske

Porsanger kommune og turistnæringen markedsfører Porsanger som et eldorado for den som liker jakt og fiske. Det finnes imidlertid per i dag begrenset statistikk som differensierer mellom finnmarkingers og tilreisendes bruk. Det er i dette avsnittet hovedsakelig benyttet FeFos statistikk om jakt og fiske. Denne statistikken differensierer mellom tilreisende og finnmarkinger, dog ikke på kommunenivå. Teksten er bygd opp etter utmarksforvaltningens inndeling knyttet til fiske, jakt og fangst: *innlandsfiske*, *fiske etter sjøvandrende laksefisk i elv*, *småviltjakt* og *storviltjakt*.

7.3.1 Innlandsfiske

Innlandsfiske representerer en av de mest populære fritidsaktivitetene på Finnmarkseiendommen, både sommer og vinter. Porsanger kommune alene har mer enn 4000 fiskevann, i tillegg til lakseelvene *Lakselva*, *Børselva* og *Stabburselva*. Store deler av området øst og sør for Lakselv var tidligere avsperrert for alminnelig ferdsel av militære hensyn i flere tiår etter krigen. Først i de siste årene har områdene blitt åpnet for sportsfiskere. Her har altså villfiskstammene fått utvikle seg uten forstyrrelser. Det går også sjørøye og sjørørret opp i mange elver, og de fleste av vannene har ferskvannsrørret eller -røye. I den sørligste delen av kommunen er det østlige arter som sik, harr og gjedde i noen vann.

Det er ikke utarbeidet statistikk som gir detaljert informasjon om innlandsfiske spesifikt for Porsanger kommune, men FeFos statistikk over Finnmarkseiendom viser noen generelle trender. Fisket drives av både fastboende i Finnmark som fisker andre steder enn i den kommunen der de er bosatt, samt tilreisende norske og utenlandske fiskere.

Alle tilreisende må løse fiskekort i Finnmark, og FeFo har de siste årene fremstilt statistikk over fiskernes opprinnelsessted. I 2018 ble det vedtatt et krav om bosted i Norge for innlandsfiske på FeFo-eiendom mellom 15. mars og 15. juni. Dispensasjon fra bostedskravet gis av FeFo under gitte vilkår, fortrinnsvis til lokale reiselivsbedrifter (FeFo Årsrapport 2018).

Salg av fiskekort i seg selv forteller imidlertid ikke nødvendigvis fiskernes geografiske fordeling, da man er avhengig av at fiskekortene aktiviseres for å se hvor på Finnmarkseiendommen det fiskes. Dagskort aktiveres automatisk ved kjøp, slik at FeFo vet hvor dagskortinnehaverne fisker. De som kjøper sesongkort må imidlertid selv aktivere kortet sitt på område og dato. FeFo ser at en del sesongkortinnehavere ikke aktiverer fiskekortene sine, og dermed har de ikke oversikt over hvor og når disse fisker.

Bosatte i Finnmark fisker gratis etter innlandsfisk og trenger ikke fiskekort. Unntaket er vassdrag som er forpaktet (les mer om unntak på Fefo.no). For å få bedre oversikt over fisket har FeFo innført et frivillig registreringskort for folk bosatt i Finnmark, der de kan aktivere og rapportere fangst. I 2022 ble det kun løst 728 slike tillatelser, tilsvarende cirka en prosent av Finnmarks befolkning. Antall aktiveringer er fortsatt lav og gir derfor begrenset kunnskap. FeFo oppfordrer alle bosatte i Finnmark til å løse gratiskort, slik at kunnskap om bruken av fiskeressursene kan økes.

7.3.1.1 Utvikling av innlandsfiske de siste årene

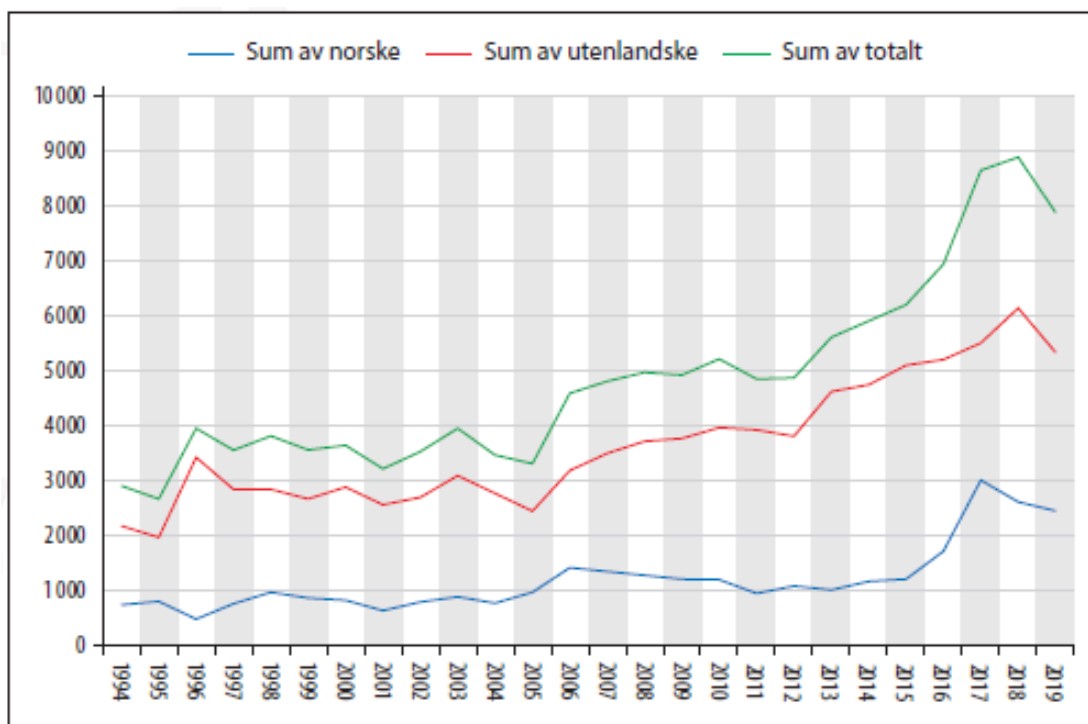
Det kan sees en betydelig økning av solgte fiskekort for innlandsfiske på Finnmarkseiendom siden 2018 (Figur 42). Dette året ble det utstedt **8 878** fiskekort, hvorav 1 122 var gratis registreringskort til bosatte i Finnmark, 224 gratiskort til ungdom, 6 214 solgt til utlendinger og 1 511 solgt til nordmenn bosatt utenfor Finnmark. Av registrerte fiskekort var det altså en høy andel tilreisende utenlandske sportsfiskere som fisket på Finnmarkseiendom.

I 2019 ble en ordning med begrensninger på utlendingers fiske i Finnmark innført, iverksatt mellom 15. mars og 15. juni. Totalt ble det dette året utstedt **7 839** fiskekort, noe som viser en liten nedgang fra året før. Av tilreisende sportsfiskere var det flest finlendere, som sto for 62 prosent av de løste fiskekortene. Nordmenn utgjorde 32 prosent, mens de resterende seks prosentene var fordelt på svensker, dansker og «andre».

I 2020 ble det totalt utstedt **8 357** fiskekort, noe som utgjør en liten økning fra året før. Igjen var det flest finske sportsfiskere, som stod for 65 prosent av fiskekortene som ble utstedt til tilreisende. Nordmenn bosatt utenfor Finnmark stod for cirka 33 prosent av de tilreisende fiskerne. De resterende to prosentene fordeler seg på svensker, dansker og «andre». Merk at det ble innført kraftige restriksjoner på reisevirksomhet i løpet av 2020 som tiltak for å begrense koronapandemien.

I 2021 var Norge fortsatt preget av koronapandemien. Dette året ble det også for første gang fanget mer pukkellaks enn atlantisk laks i finnmarkselvene. Det ble utstedt totalt **5 298** fiskekort, en betydelig nedgang sammenlignet med året før. Dette året ble 56 prosent av fiskedøgnene aktivert av nordmenn bosatt utenfor Finnmark, mens 40 prosent av fiskedøgnene ble aktivert av tilreisende finske fiskere. Dette bildet er altså motsatt fra året før (2020), noe som trolig skyldes reiserestriksjoner pga. koronapandemien.

I 2022 åpnet Norge opp etter koronapandemien, og fiskeaktiviteten fra tilreisende tok seg opp til tidligere nivå. Det ble utstedt totalt **8 397** fiskekort, noe som tilsvarer nivået i 2020. 66 prosent av fiskekortene ble løst av finlendere og 29 prosent ble løst av nordmenn, noe som tilsvarer tendensene vi kunne se før koronapandemien.

Figur 42: Antall solgte fiskekort fordelt på nordmenn og utledninger fra 1994-2019. I 2019 ble det innført begrensninger på utlendingers fiske fra 15. mars til 15. juni. Kilde: FeFo årsrapport (2019).

7.3.1.2 Nærmere om aktørene

På oppdrag fra Finnmarkseiendommen har NINA utarbeidet rapporten *Fisket etter innlandsfisk i Finnmark 2016. Resultater fra en spørreundersøkelse* (Andersen & Dervo 2017), som går nærmere inn på hvordan innlandsfisket foregår og hvem aktørene er.

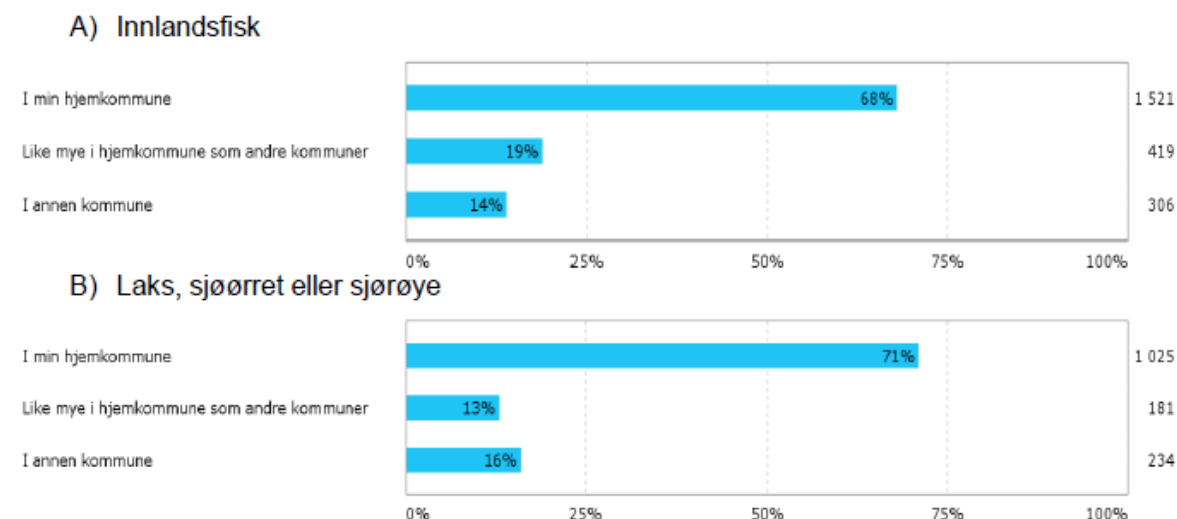
Undersøkelsen viser at innlandsfisket i Finnmark er omfattende. Nesten 15 000 voksne fastboende i Finnmark, drøyt 1 500 tilreisende norske, og nesten 5 500 tilreisende utenlandske fritidsfiskere fisker etter innlandsfisk i Finnmark hvert år. Finske fiskere utgjør også her en stor andel av de utenlandske aktørene.

Det fanges store mengder fisk hvert år, totalt mellom 86-177 tonn, hvor bosatte i Finnmark står for en stor andel av den samlede fangsten. Det fiskes mest ørret og røye, med ca. 50 tonn av hver art. Det fiskes i mindre grad etter de andre artene, og det er hovedsakelig utlendinger som fisker harr, mens sik, gjedde og abbor for det meste fiskes av bosatte i Finnmark.

Resultatene fra rapporten viser at det er to hovedsesonger for innlandsfiske for bosatte i Finnmark: vårvinteren/påske og sommer. En ser likevel at innlandsfiske skjer over en ganske lang periode og strekker seg også ut over høsten, der innlandsfiske trolig kombineres med annen høsting i utmarka. De tilreisendes fiske er særlig knytta til juli/august, men også til noe isfiske på vårvinteren. Det virker ifølge denne rapporten ikke som det forventes at Finnmark skal tilrettelegges i særlig grad for mer innlandsfiske, men særlig tilreisende utlendinger uttrykker noe større interesse eller behov for å leie husvære/overnatting enn det som var tilgjengelig på tidspunktet for undersøkelsen.

Av de fastboende som har svart på undersøkelsen, fisker de fleste hovedsakelig innlandsfisk i sin hjemkommune (68%), mens 19% fisker like mye i annen kommune som i sin hjemkommune og 14% at de fisker mest i en annen kommune (Figur 43, A). Mange fra Alta, Hammerfest og Nordkapp oppgir at de fisker i Porsanger. Når det gjelder anadrome arter har 71% fisket mest i sin hjemkommune, 13% oppgir å ha fisket like mye i hjemkommunene som i andre kommuner, mens 16% oppgir å ha fisket mest i annen kommune (Figur 43, B). Det vil si at fiskerne er omtrent like stedbundne både når de fisker anadrome laksefisk som innlandsfisk.

Andersen og Dervo (2017) har også undersøkt motivene for å fiske blant fastboende, tilreisende norske og utenlandske fiskere. *Matauk*-perspektivet skårer høyere blant fiskere bosatt i Finnmark enn blant andre, og det er også den gruppen som står for det meste av fangsten. Matauke skårer også høyere blant finnmarkinger som bor utenfor bykommunene¹³¹ enn de som bor innenfor. Det er betydelig omsetning knyttet til fisket, og det anslås at bosatte i Finnmark står for mer enn $\frac{3}{4}$ av denne omsetningen.

Figur 43: NINAs undersøkelse viser at de fleste fisker mest i sin hjemkommune. Kilde: NINA Rapport 1308 (Andersen & Dervo 2017).

7.3.1.3 Småviltjakt

For å drive småviltjakt på Finnmarkseiendommen er det nødvendig å kjøpe og aktivere jaktkort. Småviltjakta foregår i perioden 15. juli-15. april. Jakt på lirype, fjellrype, skogsfugl og hare er mest utbredt. Kvotene som fastsettes av FeFo er normalt høyere for fastboende enn for tilreisende, men FeFo tilrettelegger også for at lokalt næringsliv kan tilby prioriterte jaktkort til kundene sine.

I 2022 ble det omsatt **6 686** jaktkort mot **5 821** i 2021 (FeFo årsrapport 2022). Disse var fordelt på 217 jaktkort i vintersesongen (januar-april) og 6 469 i høstsesongen (juli-desember). Det ble omsatt 2 901 *dagskort*, hvorav åtte var gratis taksørkort, 147 var prioritert reiselivsbedrifter og 39 var harejaktkort. Det er altså en liten andel dagskort for småviltjakt som formildes av reiselivsbedrifter til tilreisende turister som er bosatt utenfor Finnmark.

Det ble omsatt 1 611 *sesongkort* utstedt i bostedskommunen, mens 247 sesongkort ble utstedt for annen kommune enn bosted (for bosatte i Finnmark). Det ble til sammenligning utstedt 149 sesongkort for tilreisende (gyldig fra 25. september), samt 38 sesongkort for tilreisende ungdom.

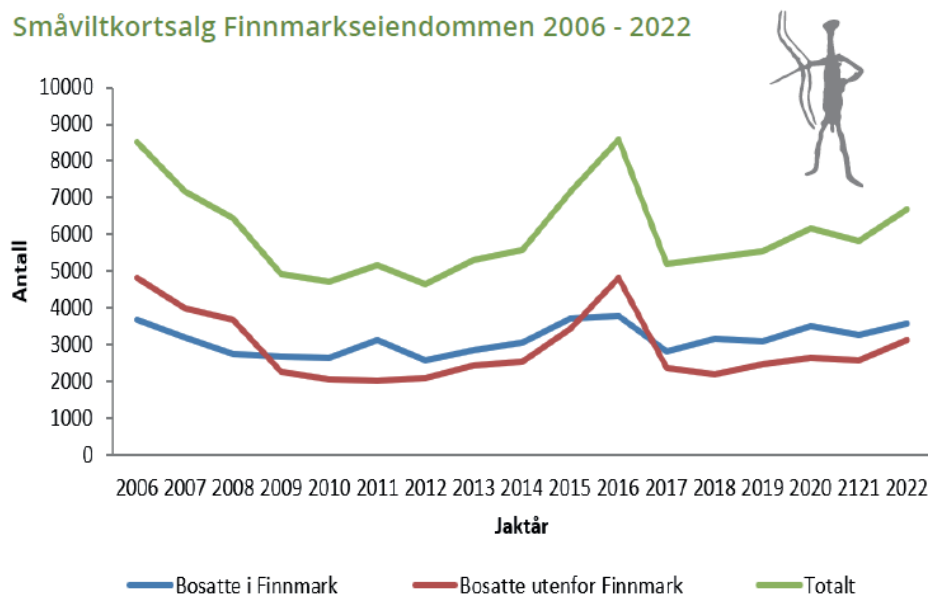
I Fangstrapporteringen for 2022, rapporter FeFo at bosatte i Finnmark aktiverte 17 445 jaktdager, mens tilreisende aktiverte 9 036 dager.

Hvis vi ser på utviklingen over de siste ti årene (Figur 44), viser statistikken en relativ jevn økning i antall omsatte jaktkort, med unntak av en brå økning i sesongen 2015-2016. Utover dette sees også en liten økning de siste fem årene. Bosatte i Finnmark står for mesteparten av jaktaktivitetene, men en stor andel utgjøres fortsatt av tilreisende.

¹³¹ Alta, Hammerfest, Vadsø og Sør-Varanger.

- I 2018 ble det registrert **5 473** solgte jaktkort, mot 5 333 i 2017. Kortsalget fordelte seg på 3 164 jaktkort til bosatte i Finnmark, og 2 208 jaktkort til personer bosatt utenfor fylket.
- I 2019 ble det solgt **5 720** jaktkort. FeFo solgte 3 085 kort til personer som bor i Finnmark og 2 635 til personer som bor utenfor fylket.
- I 2020 ble det solgt **6 162** jaktkort, en liten økning fra 2019. Av disse ble 3 505 kort solgt til personer som bor i Finnmark og 2 657 til personer som bor utenfor fylket.
- I 2021 ble det solgt **5 821** jaktkort i Finnmark, en nedgang fra året før. 3 251 av jaktkortene var til personer som bor i Finnmark og 2 570 til personer som bor utenfor Finnmark.

Småviltkortsalg Finnmarkseiendommen 2006 - 2022

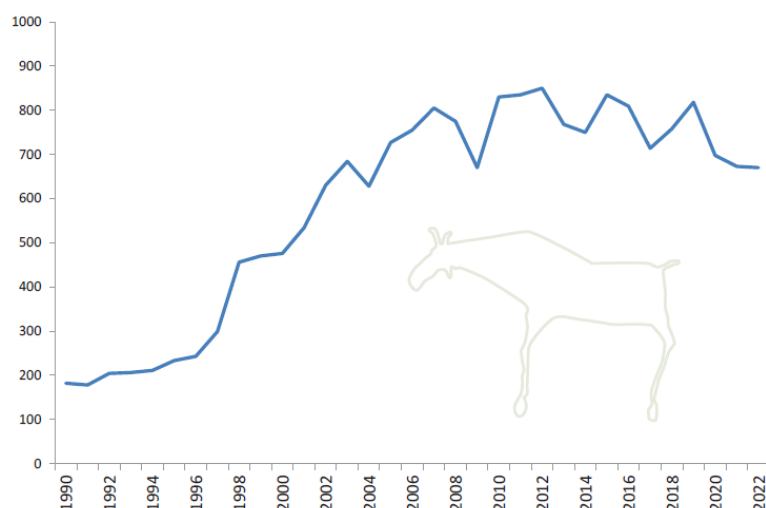
Figur 44: Omsatte småviltjaktkort på Finnmarkseiendommen i perioden 2006-2022. Kilde: FeFo årsrapport 2022.

7.3.2 Storviltjakt

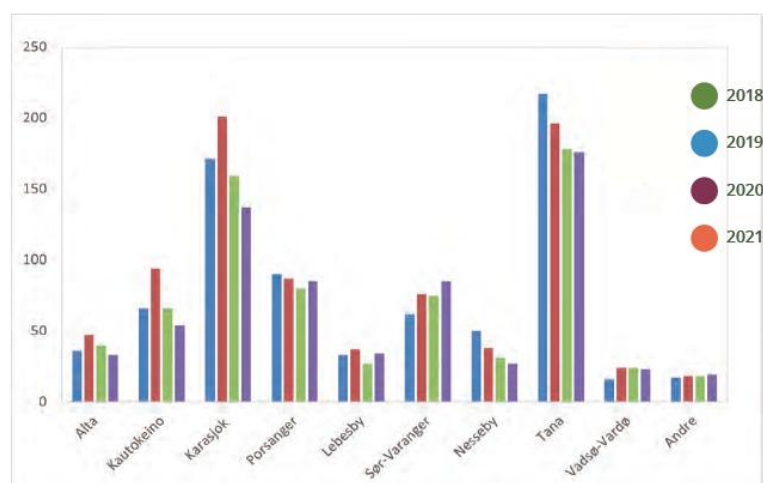
Storviltjakta i Finnmark omfatter i hovedsak elgjakt, selv om FeFo også administrerer lisensfelling av bjørn, jerv og ulv samt kvotejakt på gaupe. Elgjakt er imidlertid en relativt ny jaktaktivitet i Finnmark. Blant informantene beskrives elg som en sjeldenhet før krigen, men at den gradvis kom som et «nytt dyr» i Finnmark fra 1940-50-tallet og oppover. Elgjakten kom for fullt på 70-tallet, og det har siden vært en kraftig økning i antallet jegere på Finnmarkseiendommen, i tråd med at bestanden har økt.

Elgjakt har altså ikke vært drevet tradisjonelt i Finnmark, og jakta beskrives som noe mange *utenbygdsboende* driver med. I Porsanger kommune ble elgjakt første gang organisert i 1967. Det første året ble det bare felt to dyr. Det skulle gå nesten 30 år før det årlige fellingstallet kom over ti dyr. Siden har bestanden og antall felte dyr økt voldsomt, fra seks dyr i 1993 til 115 dyr i 2016. I 2023-2024 ble det felt 93 dyr, mens det var 78 dyr året før (Figur 45).

Det er ikke mulig å si noe om dagens fordeling av jegere mellom fastboende og tilreisende ut fra tilgjengelig statistikk. De siste årene fram til 2022 har antall felte dyr gått noe ned, noe som kan forklares med reiserestriksjoner ifb. med koronapandemien.

Figur 45: Antall felte elg i Finnmark 1990-2022. Kilde: FeFo årsrapport 2022.

Figur 46: Kommunevis fordeling av felte elg i Finnmark 2018-2021. Kilde: FeFo årsrapport 2021.

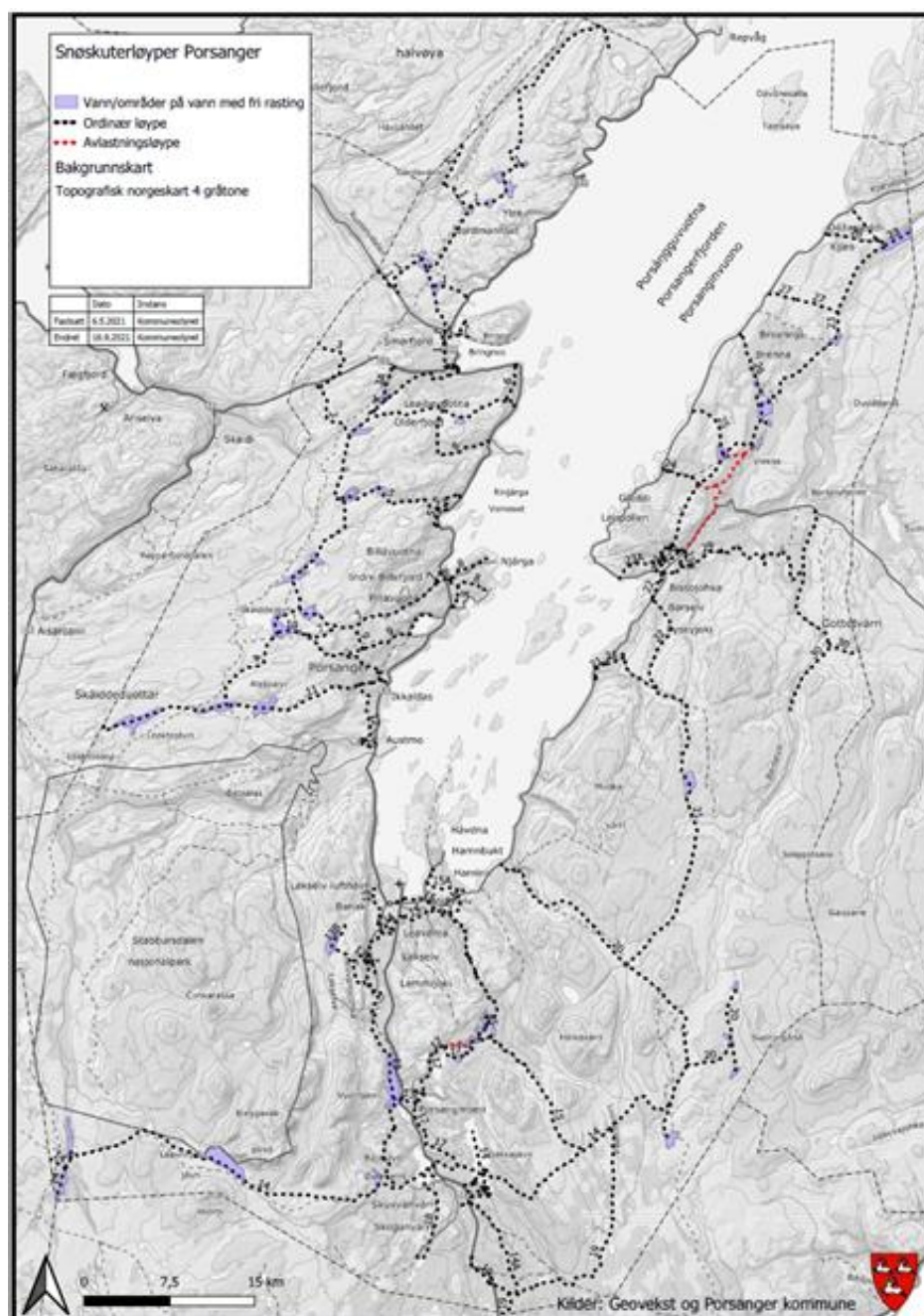
7.4 Motorisert ferdsel

Motorferdselloven styres av den lokale kommunen som er motorferdselsmyndighet, og ansvarlig for informasjon om løypenett, åpning og stenging, samt merking av løypene. Ut fra et samfunnsmessig helhetssyn skal loven regulere motorferdsel i utmark og vassdrag med sikte på å verne om naturmiljøet og fremme trivselen. Naturmiljø defineres i vid forstand, slik som ren luft og vann, landskap, stillhet og ro. Begrepet «fremme trivselen» tilgodeser rekreasjonsverdier, friluftsliv og naturopplevelser. Skal man bruke motorkjøretøy eller luftfartøy i utmark til formål som ikke er offentlig anerkjente nytteformål, må man søke kommunen om tillatelse¹³².

Ifølge Sametinget er motorferdsel i utmark ansett som en måte å videreføre tradisjonell samisk utmarksbruk og høsting, hvor kunnskapen knyttet til utmarksressurser er bevart og overført gjennom ferdsel, høsting og tilstedeværelse i landskapet. Turkjøring med snøskuter er kun tillatt i fastsatte snøskuterløyper. I Porsanger er det til sammen 30 snøskuterløyper som er åpne for ferdsel om vinteren¹³³ (Figur 47).

¹³² <https://www.porsanger.kommune.no/skjema.394577.no.html>

¹³³ Porsanger kommune: <https://www.porsanger.kommune.no/snoeskuterloeyper.543390.no.html>

Figur 47: Oversikt over snøskuterløyper i Porsanger kommune. Kilde: Porsanger kommune.

7.5 Nasjonalparker

Allemannsretten gir mulighet til å ferdes fritt i naturen, så lenge dette skjer hensynsfullt, slik at planter og dyr ikke blir skadet eller forstyrret. Allemannsretten gjelder også i verneområdene, men ofte er det spesielle regler for ferdsel og andre aktiviteter her. Det er likevel økende tendenser til konflikter mellom tilreisendes fritidsbruk og fastboende bruk av nasjonalparkene, særlig gjelder dette reindrifta. I verneområdene legges det blant annet til rette for det man kan kalle «bevegelige inngrep», som er tilrettelegging for økt ferdsel gjennom blant annet oppmerkede stier og klopper, i tillegg til økt trafikk (se nærmere om dette i kap. 7.6.4 og 7.7).

I Porsanger finnes følgende naturvernområder.

- Stabbursdalen landskapsvernområde
- Stabbursnes naturreservat
- Roddinesset naturreservat
- Reinøya naturreservat
- Skoganvarre naturreservat
- Børselvosen naturreservat
- Vækker/Väkkärä naturreservat
- Børselvdalen naturreservat
- Bihkkačohkka naturreservat

Stabbursdalen nasjonalpark markedsføres som urørt villmark med høye, karrige fjell og dype daler, spennende geologiske forekomster, flotte vassdrag og vidder med speilblanke fjellvann. Her finnes også verdens nordligste furuskog, hvor mange fugler, planter og dyr har sin nordligste utbredelse, blant annet lavskrike og ekorn. Kulturminner og kulturmiljø i området viser menneskelig aktivitet langt tilbake i tid. Midt i den skrinne furuskogen ligger frodige Lompola, med den sakteflytende delen av Stabburselva. Dette området er uvanlig frodig til å være så langt mot nord. Stabbursdalen er samtidig et viktig område for reindriften. Området har vært brukt gjennom generasjoner, og det går rein i området fra april til november hvert år. Flere av siidaene i området har ikke tilgang til kystområder, og oppholder seg store deler av året i Stabbursdalen.

7.6 Kommunale planer og rapporter

Overordnede kommunale strategier setter rammene for videre utvikling av fritidsbruk i kommunen. Dette er hovedsakelig utvikling av fritidsbebyggelse, jakt og fiske, samt utvikling av reiselivsnæringen. I det følgende oppsummeres de viktigste satsingsområder fra:

- Gjeldende kommuneplan for Porsanger kommune (vedtatt 28.04.2023)
- Reiselivsplan for Porsanger og Karasjok mot 2030
- Porsanger kommune
- Sametinget

7.6.1 Gjeldende kommuneplan for Porsanger kommune (vedtatt 28.04.2023)

Som nevnt setter gjeldende kommuneplan¹³⁴ rammene for videre utvikling av fritidsbebyggelse i kommunen, hvilket kan ha betydning for utvikling av fritidsbruken. Det er en jevn og økende etterspørsel etter nye fritidsboliger. Kommunen har derfor som mål å øke tilgjengeligheten for fritidsboliger og attraktive tomter, samt å legge til rette for jakt, fiske og friluftsliv, for å fremme bærekraftig og tradisjonell naturbruk, naturopplevelser og folkehelse. Kommuneplanen åpner for at flere skal ha mulighet for å bygge hytte i Porsanger, blant annet legges det til rette for utvikling av nye attraktive hytteområder i ulike deler av kommunen.

Majoriteten av dagens fritidsbebyggelse ligger utenfor etablerte fritidsbyggeområder, og karakteriseres av spredt bebyggelse i kommunens utmarksområder (LNF-områder). Et av hovedgrepene i den nye kommuneplanen er derfor å angi nødvendige rammer for utvikling av eksisterende bebyggelse, for å gi mer forutsigbarhet for videre utbygging av fritidseiendommer. Ny fritidsbebyggelse skal i hovedsak bygges som del av hyttefelt, og ny spredt fritidsbebyggelse skal konsentreres til fortetting i områder med eksisterende fritidsbebyggelse uten vesentlige arealkonflikter. Kommunen vil også åpne for større hytter og fremføring av vei til etablerte hytter i områder der inngrepene er akseptable.

Kommuneplanen foreslår 10 nye områder for fritidsbebyggelse inkludert utvidelser av eksisterende områder, totalt 250 nye fritidsboliger (Figur 48). I tillegg tillates litt over 170 nye spredte fritidsboliger fordelt på om lag 70 områder med eksisterende bebyggelse. Om lag 50 regulerte ubebygde tomter

¹³⁴ <https://www.porsanger.kommune.no/kommuneplanens-arealdel.6601487-407114.html>

fordelt på 6 områder videreføres. Samlet tillates opp mot 470 nye fritidsboliger. Det foreslås fem nye områder for konsentrert fritidsbebyggelse inkludert utvidelser av eksisterende områder. Samlet er områdene egnet for om lag 100 nye fritidsboliger. Sør for Lakselv foreslås hyttefeltet ved *Gaggavann/Luostejohka* utvidet. På vestsiden av fjorden foreslås nye områder for fritidsbebyggelse ved *Bringnes* og *Olderfjord*. På østsiden av fjorden er det foreslått et nytt hyttefelt ved *Časkilbekken*, samt mindre utvidelser av etablerte hyttefelt *Rautajankka/Gjøkhaugen* og *Časkiljohka*.

Det må også tas høyde for at et ukjent antall boliger blir brukt som fritidsboliger gjennom korttidsutleie rettet mot tilreisende. Et søk på *airbnb* viser at omtrent 70 boliger og fritidsboliger er tilgjengelig for utleie i kommunen pr. august 2024. For vinteren 2025 er antallet foreløpig i underkant av 30 boliger. For vintersesongen 2019 utgjorde samme søk 8 tilgjengelige utleieenheter i Porsanger, noe som indikerer en markant utvikling etter pandemien. Det er ikke kjent hvilken andel av tilreisende eller finnmarkinger som benytter seg av dette markedet.

Figur 48: Lokalisering av nye områder for fritidsbebyggelse (rød = nye hytteområder med plankrav, grønn = regulerte områder og områder med spredt bebyggelse uten plankrav. Kilde: Gjeldende arealplan for Porsanger kommune (vedtatt 28.04.2023).

7.6.2 Kartlegging av friluftsområdene i kommunen

Alle kommuner i Norge er oppfordret til å kartlegge og verdsette sine viktigste områder for friluftsliv.¹³⁵ Dette har ikke vært gjort tidligere i Porsanger, men kommunen opplyser at de nå er i gang med dette arbeidet. Kartleggingen har som hensikt å fungere som et virkemiddel kommunen kan bruke for å bedre kunne identifisere, utvikle og ivareta friluftslivet i Porsanger.

Det har ikke lyktes å få mer informasjon om dette arbeidet fra kommunen.

7.6.3 Reiselivsplan for Porsanger og Karasjok mot 2030

Porsanger kommunestyre vedtok 27.02.2020 reiselivsplanen «Karasjok og Porsanger mot 2030» - *Mål, strategier og tiltaksplan for utvikling av opplevelsesnæringen i Karasjok og Porsanger* (20.08.19). I vedtaket anbefales det at planen legges til grunn for fremtidig planlegging knyttet til reiselivsutviklingen i kommunen.

Hovedstrategien er å styrke attraksjonskraften til regionen ved utvikle flere helhetlige og helårige opplevelsestilbud og pakker. Ifølge planen er det ønskelig at reiselivsaktørene i kommunen jobber sammen for å utvikle Porsanger som destinasjon, samt at allianser og samarbeid med andre kommuner og regioner blir en viktig strategi for å lykkes.

7.6.4 Sametinget

Sametinget definerer samisk reiseliv som et reiseliv der samiske kulturelementer utgjør hovedelementet i virksomheten. Sametinget ønsker mange helårs reiselivsbedrifter som formidler samisk kultur på en måte som samiske lokalsamfunn og individer kjenner seg igjen i. Sametinget har derfor utarbeidet en rapport om samisk reiseliv¹³⁶ som gir innspill til hvordan turistnæringen kan skape attraktive reiselivsprodukter basert på kultur uten å påvirke den negativt. Destinasjon Sápmi er en digital plattform i regi av Sápmi Næringshage som gir oversikt over de ulike reiselivstilbudene i Finnmark.¹³⁷

I Sametingets rapport for samisk utmarksbruk - *meahcásteapmi* (2016)¹³⁸ fremheves både nåværende og fremtidige konfliktområder med turisme, særlig gjelder dette villmarksturismen som gjerne er basert på motorisert ferdsel. Utmarksområder i Finnmark, som tradisjonelt har vært benyttet til livsopphold av reindriftsutøvere og fastboende, blir i dag markedsført i turistnæringen som «urørt natur», «villmark», etc., hvor jakt og fiske er en del av turismen. Økende turisme gjør at reindrifta og den tradisjonelle utmarksutøvelsen i dag har konkurranse fra flere interessegrupper. Det nevnes at problemet er særlig akutt på FeFos grunn, hvor også utenlandske turoperatører uten noen restriksjoner bringer et ubegrensa antall fisketurister direkte inn i de lokale bygdebruksområdene.

De siste tiårene har det også kommet til en rekke nye aktiviteter innenfor turistnæringa i kommunen, blant annet hundekjøring, sykkeløp og kiting. I verneområder legges det til rette for det man kan kalle «bevegelige inngrep», som er tilrettelegging for økt ferdsel gjennom blant annet oppmerkede stier og klopper. Det nevnes også i Sametingets rapport ulike fysiske inngrep som kan hemme både samisk reindrift og annen samisk utmarksutøvelse, blant annet gruvedrift, vindmølleparker og store hyttefelt.

Den totale belastningen fra turismen har slik ført til konkurranse om de fornybare naturgodene i seg selv, men også ført til bruk av arealene til nye formål. For å sikre samisk og annen tradisjonell utmarksutøvelse i Finnmark, ønsker Sametinget å begrense den utenlandske konkurransen i forhold til innlandsfiske og småviltjakt.

¹³⁵ Miljødirektoratet: <https://www.miljodirektoratet.no/ansvarsomrader/friluftsliv/myndigheter/kartlegge-og-verdsette-friluftslivsomrader/>

¹³⁶ <https://sametinget.no/naring/nyttige-ressurser/rapporter/samisk-reiseliv-salg-av-kulturuttrykk/>

¹³⁷ Destinasjon Sápmi: <https://destinasjonsapmi.no/>

¹³⁸ <https://sametinget.no/areal-klima-og-miljo/samisk-utmarksbruk-meahcasteapmi/>

7.7 Sammenfallende eller motstridende interesser knyttet til fritidsbruk

I dette avsnittet sammenholdes informasjon innhentet gjennom øvrige deler av utredningen, for å avdekke sammenfallende eller motstridende interesser knyttet til fritidsbruk, blant annet motorisert ferdsel, jakt, fiske eller bærplukking.

Blant lokalbefolkningen er det en oppfattelse av at «fritidsbruk» eller *friluftsliv* for rekreasjon er noe nytt som har kommet med utenbygdsboende, tilreisende og turister. Lokalbefolkningens forhold til fritidsbruk er i hovedsak knyttet til «matauk» – utnyttelse av naturressursene etter tradisjonelle leveformer. Tradisjonelle leveformer er knyttet til reindrift, gårdsdrift (jordbruk og husdyrhold, herunder sauer og kyr) og fiske (sjøfiske, innlandsfiske og elvefiske).

Den tradisjonelle utmarksbruken har vært tilleggsnæringer til hovednæringen eller til eget forbruk, eks. fiske (sjø og innland), jakt (rypesnare eller våpen, fjellrev og rødrev), høsting av bær, dun, sennagress, torv og brensel. Krigen beskrives som en endringsaktør, hvor det etter «tyskertiden» ble innført en rekke nye statlige reguleringer, samt bruksrett på eiendommer og ressurser. Etter krigen ble det etter hvert bedre veier, slik at det ble lettere å ta seg opp på fjellet, og det ble også flere butikker. Gårdsdriften ble modernisert slik at det ble innført traktor på mange gårder, slik at tidligere ferdselsårer (stier, hestetråkk) ble mer tilrettelagt for motorisert ferdsel.

En del av den tradisjonelle utmarksbruken har derfor endret seg og blitt mer orientert mot fritidsbruk og rekreasjon, kombinert med matauk. Den tradisjonelle høstingen for mat har minket pga. næringsbehov blant annet fordi folk har bedre råd, og fordi den tradisjonelle leveveien har endret seg med et mer moderne jordbruk og flere reguleringer. Blant annet har det blitt mindre småviltjakt på fugl og rev, samt høsting av egg, bær o.l., men dette er fortsatt noe folk gjør for eget bruk. Også metodene for jakt og høsting har endret seg. Jakt med våpen var ikke vanlig før, men nå har dette snudd og svært få lokale driver eks. rypejakt med snare, nå er det våpen som gjelder.

Elgjakt er en relativt ny aktivitet i området. Informantene beskriver at elg var en sjeldenhet før krigen, men at det gradvis kom et «nytt dyr» i områdene fra 1940-50-tallet og oppover, og at elgjakten kom for fullt på 70-tallet. Elgjakt er også noe som mange utenbygdsboendes driver med. Høsting av sopp beskrives også som noe nytt. Tradisjonelt spiste man ikke sopp, det var for kyrne og dyra på beite.

Det er en oppfatning at de statelige reguleringene som ble innført etter krigen har innskrenket de lokales rettigheter til utmarksressursene. Det gis uttrykk for en generelt negativ holdning til disse endringene fordi de – etter det tradisjonelle næringsgrunnlagets syn – var lite kunnskapsbaserte om forholdene og årsakssammenhenger i naturen. Oppfatningene er derfor at endringene ikke nødvendigvis har ført til gode naturforvaltningstiltak, men at de i stedet har vanskeliggjort eller ødelagt det tradisjonelle næringsgrunnlaget. Særlig nevnes dette om reindriften og fisket (sjø og innland).

Oppfatningen er også at det var mindre konflikter før reguleringene kom og at folk ordnet opp seg imellom. Før i tiden delte man ressursgrunnlaget imellom seg, og ble enige om hvem som fikk jakte hvor og hvem som fikk høste hvor. Barna lærte tidlig hvor man kunne høste bær og hvor man ikke fikk høste, fordi der var det andre som plukket. De hadde egne fiskeplasser hvor de satte ut garn, og ingen kunne ta denne plassen. Det var heller ikke nødvendig med skriftlige avtaler om eiendomsrett og bruksrett, man snakket sammen og fordelte ressursene etter behov. Det er mulig eventuelle konflikter som kunne oppstå på den tiden underkommuniseres, men oppfatningene er overordnet sett at ting gikk mer fredelig for seg før reguleringene og at man løste eventuelle konflikter seg imellom.

De fleste informantene uttrykker at retten til å ferdes i utmark og høste ressurser i Finnmark bør være et felles gode som alle bør ha rett til og ingen kan ha særrett til. Det er imidlertid en generell oppfatning at lokalbefolkningen bør ha større rettigheter til jakt, fiske og høsting av ressursene, basert på nærhet og ansiennitet. De fleste uttrykker forståelse for restriksjoner, men at dette også kan bidra til å fjerne de tradisjonelle levemåtene.

Forholdet til den økende turismen er generelt at den har blitt til hinder i den grad at det er så mange turister i området nå, og at de derfor tar kvotene på fisk, rype og jakt. Det oppleves som feil at

utenbygdsboendes skal ha like rettigheter til ressursene som de lokale. Det oppleves også feil at tilreisende får for stor andel av kvotene, slik at det blir lite igjen til de lokale, eks. rype.

Det er også noe konflikt knyttet til kritikk fra sportsfiskere, som mener at de lokale driver overbeskatning av bestanden i innlandsvannene. Dette er ifølge informantene en kunnskapsløs oppfatning de tilreisende har fått for seg, mens en viktig del av problemet anses for å være de statelige reguleringene av fisket som kom etter krigen.

Informanter uttrykker at tilgang på vidda bør være et felles gode, men at tilreisende må respektere reindriften i større grad. De er opptatt av at lover og reguleringer ikke kan regulere alt, fordi drifta tradisjonelt sett er styrt av reinen og endringer i naturen, og det ikke alltid er mulig å kontrollere hvor reinen vil være til alle tider. Det gis derfor uttrykk for at tilreisende brukere må ta kontakt med reieneierne og avtale hvor og når de kan ferdes innenfor reinområdene, sånn at de ikke forstyrrer flokken.

Skuterløyper nevnes også av reieneiere som et økende konfliktområde, der det ikke tas tilstrekkelig hensyn til flokken. Elgjakt er imidlertid ikke ansett som et problem, fordi jegerne går til posten sin og sitter i ro på post og venter på elgen, og ikke beveger seg så mye rundt. Det er imidlertid et problem når jegerne slipper hunder løs, da disse kan jage flokken.

To nye ting nevnes; hundekjøring og syklist. Førstnevnte har ingen løyper de følger på vinteren, de er overalt med hundene. Syklistene glemmer å lukke grunder på gjerder, hvilket kan skape problemer i reindriften. De sykler også utenom spor, etter reintråkk. Dette fremheves som et veldig stort problem for reindriften. Det er et nytt problem som har kommet med turistene, og som øker i takt med økende turisme.

Toppturistene nevnes også som noe som påvirker reindrifta, særlig når de som anvender disse stiene har hunder med seg. Informantene beskriver en økning i toppturfolk, særlig gjennom turisme. Når alle forstyrrelser legges sammen, blir det et problem.

7.8 Sammendrag

Det har vært en generell økning i turisme og utenbygdsboendes bruk av Finnmarkseiendom de siste ti årene, og denne økningen ser ut til å fortsette. Dette sees i statistikk for overnatting, økning av antall fritidsboliger, økning i salg av fiskekort, samt økning i salg av jaktkort for små- og storvilt. Økning i turisme må sees i sammenheng med reiselivssatsinger i kommunen, som markedsføres som et eldorado for friluftsliv, jakt og fiske.

Blant lokalbefolkningen er det en oppfattelse av at «fritidsbruk» eller *friluftsliv* for rekreasjon er noe nytt som har kommet med utenombygdsboende, tilreisende og turister. Lokalbefolkningens forhold til fritidsbruk er i hovedsak knyttet til «matauk» – utnyttelse av naturressursene etter tradisjonelle leveformer. Denne fritidsbruken har imidlertid endret seg over tid, hvor krigen beskrives som en endringsaktør med nye statlige reguleringer. Gårdsdriften ble også modernisert slik at tidligere ferdselsårer (stier, hestetråkk) ble mer etablert for motorisert ferdsel. Det er en oppfatning at de statelige reguleringene har innskrenket de lokales rettigheter.

Mange uttrykker at økende turisme fører til større konkurranse om utmarksressursene og at dette derfor bør reguleres bedre. Det nevnes særlig konflikter relatert til fiske, småviltjakt (rype) og reindrift. Mange opplever at den økende turismen først og fremst er et problem fordi det har blitt veldig mye av den, slik at den totale belastningen blir for stor. Det oppleves også som feil at utenbygdsboende skal ha bedre eller like rettigheter til ressursene som lokale, da de tar opp kvotene på fisk, rype og jakt.

De fleste informantene uttrykker imidlertid at retten til å ferdes i utmarken og høste ressurser i Finnmark bør være et felles gode som alle bør ha rett til og ingen kan ha særrett til. Det er likevel en generell oppfatning at lokalbefolkningen bør ha større rettigheter til jakt, fiske og høsting av ressursene, basert på nærhet og ansiennitet. De fleste uttrykker forståelse for restriksjoner, men at dette også bidrar til å fjerne de tradisjonelle levemåtene.

Informanter uttrykker at tilgang på vidda bør være et felles gode, men at tilreisende må respektere bl.a. reindriften i større grad. Skuterløyper nevnes som et økende et konfliktområde, der det tas for lite hensyn til flokken. Elgjakt er ikke ansett som et stort problem, med unntak av når jegerne slipper hunder løs, som kan jage flokken. To nye turistaktiviteter fremheves som et særlig økende konfliktområde for reindriften, og som har kommet med turistene; hundekjøring og syklistene. Årsaken er at disse gruppene ferdes mer uregulert, gjerne med hunder, utenfor faste ferdselsstier og veier. Økningen i ferdsel på toppturstier nevnes også som en økende utfordring som påvirker reindriften.

7.9 Referanser

Andersen, O.& Dervo, B. (2017). *Fisket etter innlandsfisk i Finnmark 2016. Resultater fra en spørreundersøkelse blant fastboende og tilreisende fiskere*. NINA Rapport nr 1308. Norsk institutt for naturforskning (NINA), Trondheim. Tilgjengelig fra: <https://brage.nina.no/nina-xmloi/handle/11250/2429231> (sist sjekket: 25.04.2025).

Destinasjon Sápmi: <https://destinasjonsapmi.no/> (sist sjekket: 21.05.2024). Felles digital plattform for reisemålene Tana, Nesseby, Karasjok, Kautokeino og Porsanger.

Fefo (2024). *Bestandsplan for elg. Porsanger bestandsplanområde perioden 2024-2027*. Utarbeidet av Finnmarkseiendommen (FeFo) i samråd med bestandsplangruppa, februar 2024.

Finnmarkseiendommen/Finnmárkkuopmodat (2023). Årsrapport 2022. Utgitt av FeFo.no: https://issuu.com/finnmarkseiendommen/docs/fefo_rsrappport_2022_norsk

Finnmarkseiendommen/Finnmárkkuopmodat (2022). Årsrapport 2021. Utgitt av FeFo.no: https://issuu.com/finnmarkseiendommen/docs/fefo_rsrappport_2021_norsk

Finnmarkseiendommen/Finnmárkkuopmodat (2021). Årsrapport 2020. Utgitt av FeFo.no: https://issuu.com/finnmarkseiendommen/docs/fefo_rsrappport_2020_norsk

Finnmarkseiendommen/Finnmárkkuopmodat (2020). Årsrapport 2019. Utgitt av FeFo.no: https://issuu.com/finnmarkseiendommen/docs/fefo_rsrappport_2019_norsk

Finnmarkseiendommen/Finnmárkkuopmodat (2019). Årsrapport 2018. Utgitt av FeFo.no: https://issuu.com/finnmarkseiendommen/docs/rsrappport_2018_norsk

Finnmarksloven. Lov om rettsforhold og forvaltning av grunn og naturressurser i Finnmark: <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2005-06-17-85>

Miljødirektoratet (2023). Kartlegge tilrettelegging og friluftslivsbruk. Veileder av miljødirektoratet (sist oppdatert 2023): [Kartlegge og verdsette friluftslivsområder - miljodirektoratet.no](https://miljodirektoratet.no/kartlegge-og-verdsette-friluftslivsomrader) (sist sjekket: 25.04.2025).

Miljødirektoratet (2014). *Kartlegging og verdsetting av friluftsområder*. Veileder M98-2013, utgitt av Miljødirektoratet: <https://www.miljodirektoratet.no/globalassets/publikasjoner/M98/M98.pdf> (sist sjekket: 25.04.2025).

Porsanger kommune/Porsánggu gielda/Porsanki komuuni. *Kommuneplanens arealdel*, vedtatt av kommunestyret 28.04.2023: <https://www.porsanger.kommune.no/kommuneplaner.407114.no.html>

Porsanger kommune/Porsánggu gielda/Porsanki komuuni. Turistinformasjon: <https://www.porsanger.kommune.no/turistinformasjon.535109.no.html>

Porsanger kommune/Porsánggu gielda/Porsanki komuuni. Natur- og ressursforvaltning / Aktuelt / Bruker du naturen?: <https://www.porsanger.kommune.no/bruker-du-naturen.6012728-393873.html>

Sámediggi/Sametinget (2021). *Sametingsmelding om laks*. Utgitt av Sametinget 2021: <https://sametinget.no/f/p1/ia9d403e3-bec1-4424-ab0a-43ac59e38e74/diddi-luosjuolgi-qoadjin-ja-duovvi-sametingsmelding-om-laks-2021.pdf>

Sámediggi/Sametinget (2020). *Sametingets planveileder*. Vedtatt i Sametingets plenum 3. desember 2020, sak SP 059/20: https://sametinget.no/f/p1/icbedd20e-c307-4d3a-b30e-43a72d69c0c4/sametinget_planveileder-2021.pdf

Sámediggi/Sametinget (2018). *Sametingsmelding om duodji som næring*. Utgitt av sametinget 2018: <https://sametinget.no/f/p1/i264a2261-3ad9-446d-aeb6-c959859feecd/sametingsmelding-om-duodji-som-naring.pdf>

Sámediggi/Sametinget (2016). *Meahcci - et grunnlag for identitet, kultur og birgejupmi*. Rapport fra Sametingets arbeidsgruppe for utmark, 29. februar 2016: https://sametinget.no/f/p1/idb459017-01b8-4fda-8b5a-e1dd0b406518/meahcci-rapport_norsk_endelig-2.pdf

Sámediggi/Sametinget (2016). *Sametingsmelding om areal og miljø*. Utgitt av Sametinget 2016: https://sametinget.no/f/p1/ie57dd0d2-6a2c-44ff-8450-95a9b9584e94/sametingsmelding-om-areal-og-miljo_no_web-1.pdf

Statistisk sentralbyrå (2020) *Dobbelt så mange bobiler de siste ti årene*. Nettartikkel publisert av Statistisk sentralbyrå, 02.07.2020: <https://www.ssb.no/transport-og-reiseliv/artikler-og-publikasjoner/dobbelt-sa-mange-bobiler-de-siste-ti-arene> (sist sjekket: 21.05.2024).

Statistisk sentralbyrå, Statistikkbanken (småviltjakt (tabell 07514), elgjakt og fritidsbygninger/hytter (tabell 03174 og 10328): <https://www.ssb.no/statbank> (sist sjekket: 21.05.2024).

2469 Reiselivsutvikling (2019). *Karasjok og Porsanger mot 2030. Mål, strategier og tiltaksplan for utvikling av opplevelsesnæringen i Karasjok og Porsanger 20.8.19*. Utarbeidet av 2469 Reiselivsutvikling for Porsanger og Karasjok kommune: <https://www.karasjok.kommune.no/f/p1/ia4edbb0e-fc79-422a-a375-bae31f01a881/karasjok-og-porsanger-mot-2030-mal-strategi-og-handlingsplan-v13-20819.pdf> (sist sjekket: 21.05.2024).

Utsi, J. A. (2019) *Lokal jeger: – Rypejakta har blitt til en krigssone*. Artikkel, NRK Sápmi, publisert 17.05.2019: <https://www.nrk.no/sapmi/lokal-jeger--rypejakta-har-blitt-til-en-krigssone-1.14537696> (sist sjekket: 21.05.2024).

Utsi, J.A. (2019). – *Finnmarkingene burde få lov til å skyte flere ryper enn søringene*. Artikkel, NRK Sápmi, publisert 08.07.2019: <https://www.nrk.no/sapmi/lokaljeger-vil-ha-storre-rypekvote-1.14610832> (sist sjekket: 21.05.2024).

Utsi, J.A. (2019). Lokale bedrifter vil reservere 151 rypejaktkort. Artikkel, NRK Sápmi, publisert 04.08.2019: <https://www.nrk.no/sapmi/lokale-bedrifter-vil-reservere-151-rypejaktkort-1.14645461> (sist sjekket: 21.05.2024).

Personlig kommunikasjon:

- Henvendelse på epost til FeFo, utmarksavdelingen v Einar Asbjørnsen (ikke svart)
- Korrespondanse per epost, Visit Porsanger: booking@visitporsanger.no
- Korrespondanse per epost, Destinasjon Sápmi: post@destinasjonsapmi.no
- Korrespondanse per epost, Porsanger kommune: postmottak@porsanger.kommune.no (ikke svart)

Norsk institutt for kulturminneforskning er et uavhengig forsknings- og kompetansemiljø med kunnskap om norske og internasjonale kulturminner.

Instituttet driver forskning og oppdragsvirksomhet for offentlig forvaltning og private aktører på felter som by- og landskapsplanlegging, arkeologi, konservering og bygningsvern.

Våre ansatte er konservatorer, arkeologer, arkitekter, ingeniører, geografer, etnologer, samfunnsvitere, kunsthistorikere, forskere og rådgivere med spesiell kompetanse på kulturarv og kulturminner.

www.niku.no

NIKU Rapport 390

NIKU hovedkontor
Storgata 2
Postboks 736, Sentrum
0105 OSLO
Telefon: 23 35 50 00

NIKU Tønsberg
Farmannsveien 30
3111 TØNSBERG
Telefon: 23 35 50 00

NIKU Bergen
Dreggsallmenningen 3
Postboks 4112, Sandviken
5835 BERGEN
Telefon: 23 35 50 00

NIKU Trondheim
Kjøpmannsgata 1b
7013 TRONDHEIM
Telefon: 23 35 50 00

NIKU Tromsø
Framsenteret
Hjalmar Johansens gt. 14
9296 TROMSØ
Telefon: 77 75 04 00